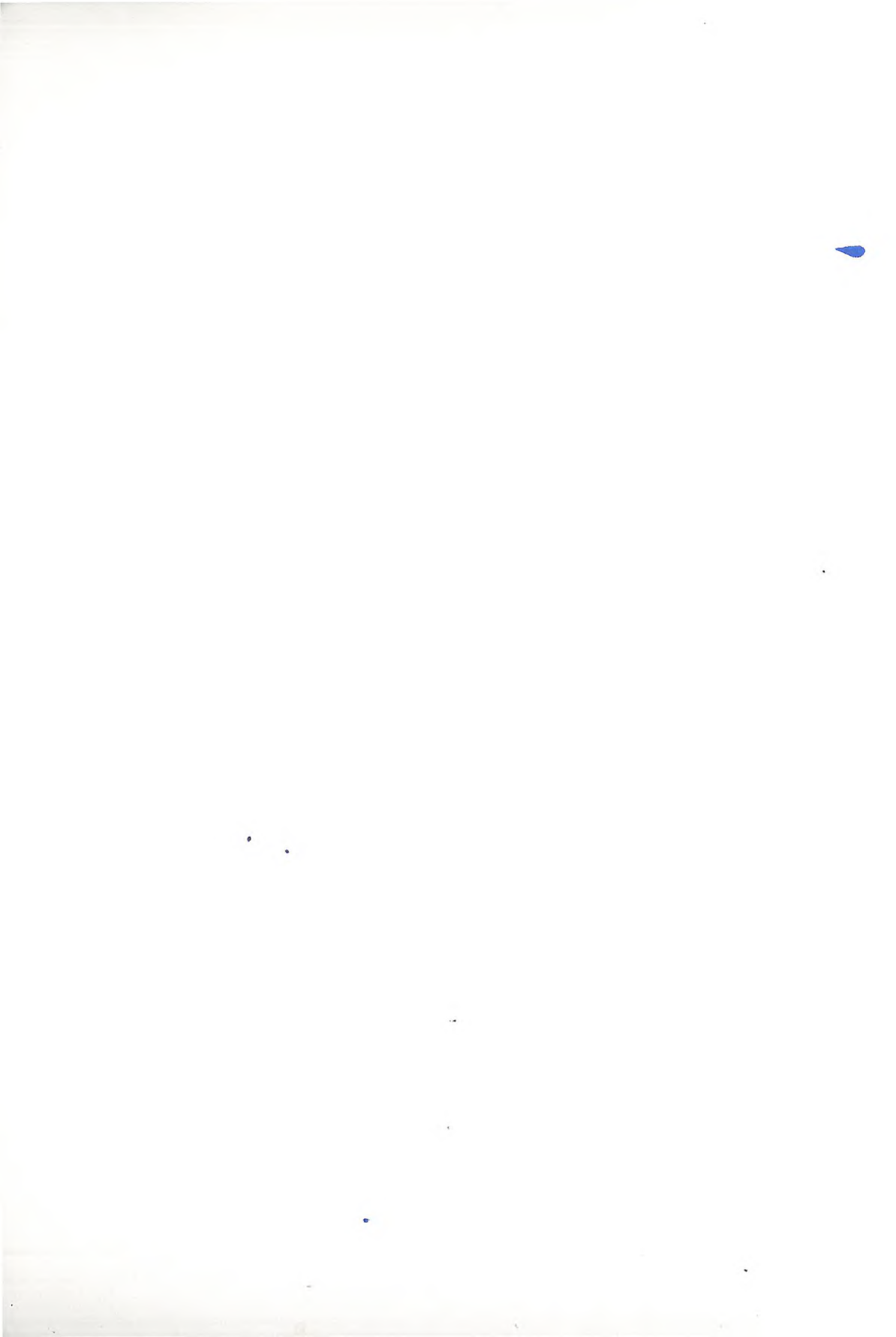


REGIONALNI VIDIKI SLOVENSKE ZGODOVINE





REGIONALNI VIDIKI SLOVENSKE ZGODOVINE

ZBORNIK REFERATOV
XXXI. ZBOROVANJA SLOVENSKIH ZGODOVINARJEV

Uredila:
Peter Štih
Bojan Balkovec

Maribor, 10–12. oktober 2002

REGIONALNI VIDIKI SLOVENSKE ZGODOVINE

XXXI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Maribor 10.–12. oktober 2002

Izdala:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Uredila:

Peter Štih, Bojan Balkovec

Prevodi:

Nives Sulič (angleščina)

Orsolya Gállos (madžarščina)

Niko Hudelja (nemščina)

Tisk:

Littera picta, d.o.o.

Ljubljana, september 2004

Naklada:

500 izvodov

Izdajo zbornika sta denarno podprla: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije,
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije.

Za znanstveno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji.

Slika na naslovni strani: mejni kamen med Štajersko in Kranjsko

Slika na hrbtni strani: Zakon o oblastni in sreski samoupravi,
Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, L. IV, št. 49, str. 315

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)(063)(082)

ZBOROVANJE slovenskih zgodovinarjev (31 ; 2004 ; Maribor)

Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Maribor, 10.-12. oktober 2002 / uredila Peter Štih, Bojan Balkovec ; [prevodi Nives Sulič, Orsolya Gállos, Niko Hudelja]. – Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004

ISBN 961-91431-0-8

1. Štih, Peter

215085312

KAZALO

Peter ŠTIH, Predgovor	7
Jurij PEROVŠEK, Pozdravni govor predsednika Zveze zgodovinskih društev Slovenije	8
Darko FRIŠ, Pozdravni govor predsednika Zgodovinskega društva dr. Fran Kovačič, Maribor	9

REFERATI

Vasilij MELIK, Vprašanje regij v naši preteklosti	11
Boris GOLEC, Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem	15
Božo REPE, Od deželana do državljana	31
Božo GRAFENAUER, Slovenska država med centralizmom in regionalizmom	41
Branko MARUŠIČ, Zahodno slovensko ozemlje. Iskanje ozemeljske istovetnosti	55
Marija WAKOUNIG, Žandarji ali roparji. Integracija Uskokov kot regionalni problem	65
Marko ZAJC, Žumberak kot pozabljen regija. Ali kako lahko obmejno področje zmede slovenske politike	71
Avguštin MALLE, Koroško-kranjski odnosi in slovenstvo	79
Darja KEREK, Prekmurska zavest in slovenstvo	91
Marjan DRNOVŠEK, Mobilnost Slovencev in regionalizem	97

OKROGLA MIZA: SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE MED REGIONALNIM, NACIONALNIM IN GLOBALNIM

Igor GRDINA, Na poti k zgodovini onstran koncepcije družbe	115
--	-----

OKROGLA MIZA: ZGODOVINA NA MATURI

Bojan KONČAN, Zgodovina na maturi	125
Vilma BRODNIK, O pojmovanju znanja v gimnazijskem učnem načrtu in zgodovini na maturi	129
Danijela TRŠKAN, Značilnosti in primerjava zunanjih srednješolskih izpitov iz predmeta zgodovine v Republiki Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in mednarodnih šolah	145

ZAKLJUČEK ZBOROVANJA

JURIJ PEROVŠEK, Sklepna beseda	163
Ervin DOLENC, Nagovor ob podelitvi nagrade Klio	165

POROČILA

Mateja RATEJ, 31. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (Maribor, 10.–12. oktober 2002)	167
Jurij PEROVŠEK, Poročilo o delu Zveze zgodovinskih društev Slovenije za obdobje 2000–2002	169
Petra SVOLJŠAK, Poročilo Nadzornega odbora Zveze zgodovinskih društev Slovenije za poslovni leti 2001 in 2002	171
Barbara ŠATEJ, Finančno poročilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije za obdobje 2001–2002	172
Poročila lokalnih društev	172

Program 31. zborovanja slovenskih zgodovinarjev Maribor, 10. – 12. oktober 2002

REGIONALNI VIDIKI SLOVENSKE ZGODOVINE

Četrtek, 10. oktober

10.00 Otvoritev zborovanja in pozdravi udeležencem

Vasilij MELIK, *Vprašanje regij v naši preteklosti*

Peter TURK, *Značilnosti regij na Slovenskem od prazgodovine do srednjega veka*

11.15-11.30 Odmor

11.30 Darko FRIŠ, *Štajerska v slovenski zgodovini*

Peter ŠTIH, *Regije in dežele v srednjem veku*

Boris GOLEC, *Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva kranjskih in spodnještajerskih mest med 16. in 18. stoletjem*

Razprava

13.00-15.00 Kosilo

15.00 Janez CVIRN, *Moderna nacionalna zavest in regionalizem do leta 1918*

Božo REPE, *Od deželana do državljana. Regionalni razvoj Slovencev v letih 1918-1991*

Božo GRAFENAUER, *Slovenska država med centralizmom in regionalizmom*

16.00-16.15 Odmor

16.15 Branko MARUŠIČ, *Zahodna Slovenija*

Marija WAKOUNIG, *Žandarji ali roparji? Integracija uskokov kot regionalni problem*

Marko ZAJC, *Žumberak kot pozabljena regija*

Razprava

18.00 Zaključek prvega dneva zborovanja

20.00 Sprejem pri županu mesta Maribor

Petek, 11. oktober

- 9.00** Avguštin MALLE, *Koroško-kranjski odnosi in slovenstvo*
Darja KEREK, *Prekmurska zavest in slovenstvo*
Marjan DRNOVŠEK, *Mobilnost Slovencev in regionalizem*
Razprava

10.30-10.45 Odmor

- 10.45** Okrogla miza:
Slovensko zgodovinopisje med regionalnim, nacionalnim in globalnim
(Referenti Peter Vodopivec, Igor Grdina; komentatorja Marta Verginella, Ervin Dolenc - Moderator Peter Vodopivec)

13.00-15.00 Kosilo.

- 15.00** Okrogla miza:
Zgodovina na maturi
(Uvodničarji Peter Vodopivec, Bojan Končan, Danijela Trškan, Vilma Brodnik, Stane Rozman - Moderator Božidar Mrevlje)

17.15-17.30 Odmor

- 17.30** Zaključek zborovanja in podelitev nagrade Klio

Občni zbor Zveze zgodovinskih društev Slovenije

- 20.00** Večerja

Sobota, 12. oktober

- 9.00** Ekскурzija *Maribor - Ljutomer - Šentilj - Maribor* s kosilom

PREDGOVOR

31. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, ki je potekalo med 10. in 12. oktobrom leta 2002 v Mariboru, je bilo v prvi vrsti posvečeno regionalnim vidikom slovenske zgodovine. Bilo je torej tematsko in je s tem nadaljevalo ne tako dolgo tradicijo, ki je bila vpeljana na 28. zborovanju na Bledu leta 1986, kjer je bila v središču zanimanja zgodovina turizma (vmesni dve zborovanji – 29. v Izoli leta 1998 in 30. na Rogli leta 2000 – sta bili posvečeni množični smrti na Slovenskem in temeljnim prelomnicam slovenske zgodovine).

Iz ponatisnjenega programa na začetku tega zbornika in poročila o zborovanju v njegovem zadnjem delu, je razvidno, da se je z glavno temo spopadlo štirinajst referentov, ki so prispevali vsebinsko zelo pestre tekste. Ti vsekakor kažejo, da je o regionalni zgodovini možno razmišljati na zelo različne načine, pa tudi, da regionalna zgodovina pri nas še ni našla tiste domovinske pravice, ki bi ji šla in ki jo ima marsikje zunaj, kjer je tudi veliko natančneje definirana in osmišljena.¹ Predvsem se zdi, da pri nas regionalno zgodovino še vse preveč razumemo geografsko, se pravi prostorsko in nam predstavlja prvenstveno neko vmesno stopnjo med lokalno in deželno oziroma nacionalno zgodovino. Pa vendar skuša biti moderna regionalna zgodovina v prvi vrsti socialna zgodovina, ki jo zanimajo različne strukture določenega – večjega ali manjšega – prostora. Ali še bolj jasno: prostor, regija, je v regionalni zgodovini šele sekundarnega pomena. Je produkt in ne izhodišče zgodovinarskega raziskovanja določenih socialno opredeljenih struktur, ki šele konstituirajo določen prostor ali regijo.

Pomemben vsebinski sestavni del mariborskega zborovanja sta bili tudi dve okrogli mizi. Prva je bila namenjena razmisleku o slovenskem zgodovinskepisju med regionalnim, nacionalnim in globalnim; druga pa zgodovini na maturi. Tudi tu so bili pogledi precej pestri, kar je dobro. Malo manj razveseljiva je – in še zlasti je to veljalo za prvo okroglo mizo – skromna odzivnost prisotne publike. Vredno bi bilo razmisliti, zakaj tako.

Zgodovinski časopis je kot osrednje glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije postopoma objavljaj posamezne referate z zborovanja, prispevke z okroglih miz ter tudi poročila posameznih društev in zveze v številkah, ki so izšle po mariborskem zborovanju (ZČ 3-4, 56/2002; 1-2, 57/2003; 3-4, 57/2003; 1-2, 58/2004) in sicer v glavnem tako, kot so teksti prihajali v uredništvo. Vseh tekstov nam ni uspelo pridobiti (če bi bilo obratno, bi bilo že presenetljivo) in zato tudi ne objaviti. Sedaj prispele tekste z mariborskega zborovanja, skupaj z različnimi poročili, ki se tičejo društvenega življenja slovenskih zgodovinarjev v dveh letih med zadnjima zborovanjema, objavljamo še enkrat v posebnem zborniku, kot je bilo to običajno že pri predhodnih zborovanjih. Želimo mu, da bo našel pot med številne bralce.

Peter Štih
odgovorni urednik Zgodovinskega časopisa

¹ Obsežno novejšo bibliografijo in povzetek razprav o problematiki regionalne zgodovine bo zainteresirani bralec našel npr. v: Heinz Dopsch, Vergleichende Landesgeschichte in Österreich: Realität, Vision oder Utopie?, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 91/92 (2000/2001; Festschrift 150 Jahre Historischer Verein) 53–92, zlasti 59 sl.

*Spoštovani pokrovitelj 31. zborovanja slovenskih zgodovinarjev,
župan Mesta Maribor gospod Boris Sovič,
drage kolegice in kolegi,
spoštovani predstavniki medijev!*

Dovolite, da vas najprej z veseljem pozdravim v univerzitetnem Mestu Maribor. Minili sta dve leti, ko smo se zbrali na našem jubilejnem 30. zborovanju na Rogli. Preteklo pa je tudi 24 let, skoraj četrto stoletja, ko smo od 27. septembra do 1. oktobra 1978 zborovali v Mariboru. Danes smo zopet tu, in sicer na pobudo in po zaslugi Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru. Predlog za letošnje mariborsko zborovanje je dal predsednik gostiteljskega društva kolega prof. dr. Darko Friš in Zveza zgodovinskih društev Slovenije ga je z veseljem sprejela.

31. zborovanje slovenskih zgodovinarjev – tako kot zadnja pred njim – sledi načelu tematskih obravnav slovenskega zgodovinskega razvoja. Na 28. zborovanju leta 1996 na Bledu smo obravnavali *Razvoj turizma v Sloveniji*. Na 29. zborovanju 1998 v Izoli smo se poglobili v fenomen *Množičnih smrti na Slovenskem*, na zadnjem zborovanju leta 2000 na Rogli, pa v *Temeljne prelomnice preteklih tisočletij* na slovenskem ozemlju. Letošnje zborovanje je posvečeno *Regionalnim vidikom slovenske zgodovine*. Prvič zato, ker je bila ozemeljska razdelitev z vsemi svojimi posledicami ena od ključnih spremljevalk zgodovinskega razvoja na naših tleh – danes pa ob njej obstajata tudi dejstvo in zavest slovenske državne uresničitve -, in drugič zato, ker lahko zgodovinarji, soočeni z današnjim evropskim povezovalnim procesom v 21. – nastopajočem kot globalizacijskem stoletju – na vprašanje regionalnega in slovenske zgodovinske perspektive s svojo spoznavno izkušnjo odgovorijo na nove izzive narodove samoutemeljitve. Gre torej za strokovni premislek, ki ima dolgoročen značaj.

Problemsko širino, ki jo zborovanje razpira seveda posebej utemeljujejo referenti. Prihajajo s Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Pedagoške in Pravne fakultete Univerze v Mariboru, Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Zgodovinskega inštituta Milka Kosa in Inštituta za slovensko izseljenstvo pri Znanstveno raziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštituta za novejšo zgodovino in Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Narodnega muzeja Slovenije, Zavoda za šolstvo Republike Slovenije ter iz Filozofske fakultete Univerze na Dunaju in Slovenskega znanstvenega inštituta iz Celovca. Skupaj z njimi bodo vsebinsko dinamiko zborovanja utemeljili tudi različni razpravljalci. Tako bomo – kot vedno doslej – ustvarjalno pretresli spoznavno in problemsko rast naše vede in spregovorili o njeni vpetosti v širši družbeni prostor. V tem prepričanju otvarjam 31. zborovanje slovenskih zgodovinarjev in prosim, da njegovo vodenje prevzame delovno predsedstvo.

Predsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije
dr. Jurij Perovšek

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

REFERATI

VASILIJ MELIK

VPRAŠANJE REGIJ V NAŠI PRETEKLOSTI

Kaj je regija, kaj je regionalizem? Vsak čas ima drugačno mnenje. Dokaj dolgo je bil regionalizem nekaj slabega, preživelega, konservativnega v primerjavi s centrom, centralizmom in z vzorno urejeno enotno državo. Pozneje je postal centralizem nekaj slabega, decentralizacija je postala sodobno glasilo in vodilo. Regije in regionalizmi so postali višek moderne ureditve Evrope in sveta. Podobno se spreminjajo tudi pojmi regionalna ali pokrajinska literatura, literarni regionalizem in podobni izrazi.

Posebna značilnost regij je različna velikost. Francija ima danes 22 regij, Italija 20. V obeh državah ima torej regija povprečno več kot 2 milijona in pol prebivalcev. Dostikrat se govori tudi o regijah, ki zajemajo področje več držav ali delov različnih držav (Benelux, Alpe-Jadran).

Pri primerjavah s tujino moramo imeti pred očmi, da je Slovenija prostor majhnih naselij in tudi majhnih regij. V tridesetih letih 20. stoletja so na kmetih popolnoma prevladovala majhna naselja. Največje vasi so bile v Prekmurju. V času po napoleonskih vojnah je štelo povprečno mesto pri nas 600–1700 ljudi. Samo šest mest je presegalo znamenito mednarodno ločnico 2000 prebivalcev: Ljubljana, Idrija, Maribor, Koper, Izola in Piran.

Regije živijo v naši zgodovini od najstarejših časov do danes, nosijo pa zelo različna imena, so zelo različne velikosti in imajo zelo različno tradicijo. Besede »regija, dežela, pokrajina« pomenijo dostikrat popolnoma isto, dostikrat pa ista beseda pomeni nekaj drugega.

Dežele so najpomembnejše enote, ki jih je prinesel naš zgodovinski razvoj. Zrasle niso iz našega notranjega razvoja, ampak iz razvoja širšega prostora, recimo iz habsburškega alpskega sveta in njegove morske bližine. Po stoletjih razvoja in sprememb smo dobili šest dežel, ki živijo v našem spominu kot avstrijske zgodovinske dežele s slovenskim prebivalstvom. Teh šest dežel je štelo leta 1910 skupaj nekaj nad 3 milijone ljudi. Po občevelnem jeziku domačega prebivalstva je bilo od tega 40% Slovencev, torej milijon in četrt. Po velikosti so bile te dežele močno različne. Samo ena, Štajerska je bila velika – štela je poldrugi milijon ljudi in imela dvotretjinsko nemško večino. Kranjska je predstavljala po prebivalstvu sama tretjino Štajerske, bila je pa edina povsem slovenska dežela. Ostale 4 dežele (Koroška, Goriška, Trst in Istra) so bile manjše, med njimi je bil Trst tudi ustavna posebnost: bil je mestna občina in dežela obenem.

Slovenska matica je izdajala v letih 1892–1926 »Slovensko zemljo«, vrsto »opisov slovenskih pokrajin v prirodoznanskem, statističnem, kulturnem in zgodovinskem obziru«. Pokrajina je tu pomenila deželo; vendar je bil 5. zvezek nekaj izjemnega, saj je zajel Kamniške ali Savinjske Alpe. Kot posebna pokrajina je bila opisana Beneška Slovenija, zadnji, 7. zvezek, ki je izšel že po prvi svetovni vojni, pa je dal za Slovensko Štajersko in Prekmurje samo zgodovinski opis.

Svojevrstno podobo vseslovenske povezave, nekakšno neuresničeno Zedinjeno Slovenijo je sestavljalo skupno ozemlje 24 slovenskih državnoborskih volilnih okrajev po parlamentarni reformi leta 1907. Vsi ti okraji so vanj volili slovenske poslance in so segali na ozemlje vseh naših 6 dežel, dasi je bilo sklenjeno ozemlje pretrgano po nemških enklavah. Vseh 24 okrajev je štel milijon stotisoč prebivalcev.

V Trstu je zajemal slovenski okraj večino tržaških predmestij in vso tržaško okolico, v Istri sodni okraj Podgrad in dele koprskega okraja, na Koroškem 4 sodne okraje (Borovlje, Dobrla vas, Železna Kapla in Pliberk), 3 slovenski volilni okraji so bili na Goriškem, 7 jih je bilo na Štajerskem, 11 pa na Kranjskem.

Po prvi svetovni vojni in razpadu monarhije ter ob novih državnih mejah ni bilo nobene podobne enote več.

Deželna avtonomija je neredko večala deželne razlike. Slovenska narodna zavest, knjižni jezik in ideja Zedinjene Slovenije so načrtno zmanjševale navezanost na dežele in deželno zavest. Vendar je oboje, deželno in narodno, živelo eno poleg drugega. Ko je Hohenwartova vlada dala 1871 Kranjski prvič slovenskega deželnega glavarja, Radoslava Razlaga, so bili kranjski Slovenci dokaj užaljeni, ker je bil ta glavar Štajerc. Slovenske stranke so bile organizirane po deželah in šele 17. oktobra 1909 je bila ustanovljena Vseslovenska ljudska stranka kot celota deželnih katoliških strank. Po prvi svetovni vojni so mnogi pozdravili ustanovitev dveh oblasti, ljubljanske in mariborske kot najboljšo razdelitev Slovenije in kot obrambo pred ljubljanskim centralizmom. Ljubljana s svojimi poskusi dominiranja nad pokrajinami je zbujala dokaj utemeljena nezadovoljstva.

Štajersko je razdelila meja po prvi svetovni vojni. Deželno ime se je ohranilo v obeh državah. V Avstriji je Štajerska ostala prava zvezna dežela, v Sloveniji pa dežel uradno ni bilo več in ni bilo malo tistih, ki so hoteli, naj bi se namesto o slovenski Štajerski govorilo in pisalo o »severovzhodni Sloveniji«. Danes marsikdo v Sloveniji misli, da je Maribor glavno mesto Štajerske, za Gradec pa ne vedo več. Podobno marsikateri Avstrijec ne šteje Maribora k Štajerski.

V avstrijskem času je bil Slovenj Gradec središče štajerskega političnega okraja, v katerega sta spadala tudi sodna okraja Marenberg in Šoštanj. V našem času pa so začeli Slovenj Gradec prištevati na Koroško, kar ima oporo v narečjih in prvi srednjeveški deželni pripadnosti.

V Enciklopediji Slovenije, ki je izšla leta 1991, imamo pod geslom Koroška dve pokrajini: ena obsega zgodovinsko deželo v republiki Avstriji, druga pa pokrajino v severni Sloveniji ob Dravi, Meži in Mislinji. Sodeč po telefonskem imeniku je zdaj Slovenj Gradec na Koroškem. Prebivalci so se nekaj časa ločili na Štajerce in Korošce, zdaj pa je menda Korošcev več.

Poleg dežel je še vrsta ozemeljskih enot, ki so v raznih časih opravljali funkcijo regij različnih velikosti.

Meje narečij in prafarne meje so najbrž igrale veliko vlogo. Dekanije, škofije, okrožja, politični in sodni okraji prav tako različno v času in razmerah, v povezavi s tradicijo iz davnine in z naravnimi mejami. Marsikatero mejo so izredno stare, ponekod pa se zelo spreminjajo. Bela Krajina je gotovo samosvoja pokrajinska enota.

Dokaj so se zapisala v spomin okrožja, ki pa so tudi doživela veliko sprememb. Od treh kranjskih okrožij sta najbolj živa Dolenjska in Gorenjska, medtem ko je Notranjska, ki jo je imel Frančišek Lampe za prehod med germanskim in romanskim svetom, po prvi vojni povsem spremenila podobo, ni pa umrla. Štajerski okrožji, celjsko in mariborsko, sta po svoje živi še danes. Koroški okrožji, Zgornja in Spodnja Koroška, sta živi med večinskim prebivalstvom, pa neprimerni in mrtvi za Slovence. V primorskih deželah okrožja niso igrala vloge.

Meje so se spreminjale – z vojnami, naseljevanji, kdaj pa kdaj z osvojitvami, širjenjem ozemlja držav ali fevdalcev, kdaj pa tudi na miren način. Ne smemo pozabiti na določbe ali sporazume, ki so postavljale meje na gorske grebene ali reke in potoke zaradi enostavnosti tako potegnjene črte.

Star primer za to je Drava kot meja med salzburško in oglejsko cerkvijo. Kaj je s Savo kot mejo med Štajersko in Kranjsko, Sotlo kot mejo med Štajersko/Slovenijo in Hrvaško, Idrijo kot mejo med Benečijo ali Italijo in Goriško in Slovenijo.

Medtem ko so se stari opisi Slovenije naslanjali večinoma na zgodovinske dežele, kakor že prej omenjena dela Slovenske matice pred prvo vojno, pa so geografi v zadnjih desetletjih sestavljali in objavljali geografske regije. Konceptov in razmejitvenih sistemov je precej in se med seboj dokaj razlikujejo; zgodovinskih momentov se le redki poslužujejo, večinoma jih niti dosti ne omenjajo.

Pri zgodovinskih regijah mora biti naša pozornost obrnjena na dve stvari: raziskovati moramo potek mejá in njihove spremembe – nič manj pomembno pa ni zasledovati, kakšen je bil odnos prebivalcev do teh mejá, koliko so živele med ljudmi, ko jih uradno ni bilo več, koliko pa so nanje pozabili, recimo na gotovih področjih nekdanje kranjsko goriške meje.

Ne smemo pozabiti tudi na to, da so nekatera pokrajinska imena med ljudmi priljubljena, nekatera pa ne, da nekatera rajši uporabljajo sosedge kot domačini, druga pa rajši domačini.

Regije naše preteklosti v marsičem poznamo, v marsičem pa še nikakor ne. Dela je pred nami še veliko – zato je lepo, da smo temu vprašanju namenili celo zborovanje.

zgodovinske raziskave in študije, ki so se v slovenski zgodovinski znanosti razvijale v skladu s splošnimi trendi razvoja zgodovinskega raziskovanja v Evropi. V slovenski zgodovinski znanosti so se razvijale tudi različne šole in smeri raziskovanja, ki so se razvijale v skladu s splošnimi trendi razvoja zgodovinskega raziskovanja v Evropi. V slovenski zgodovinski znanosti so se razvijale tudi različne šole in smeri raziskovanja, ki so se razvijale v skladu s splošnimi trendi razvoja zgodovinskega raziskovanja v Evropi.

BORIS GOLEC

REGIONALNE RAZLIKE V JEZIKOVNI PODOBI PREBIVALSTVA SLOVENSКИH CELINSKIH MEST MED 16. IN 18. STOLETJEM

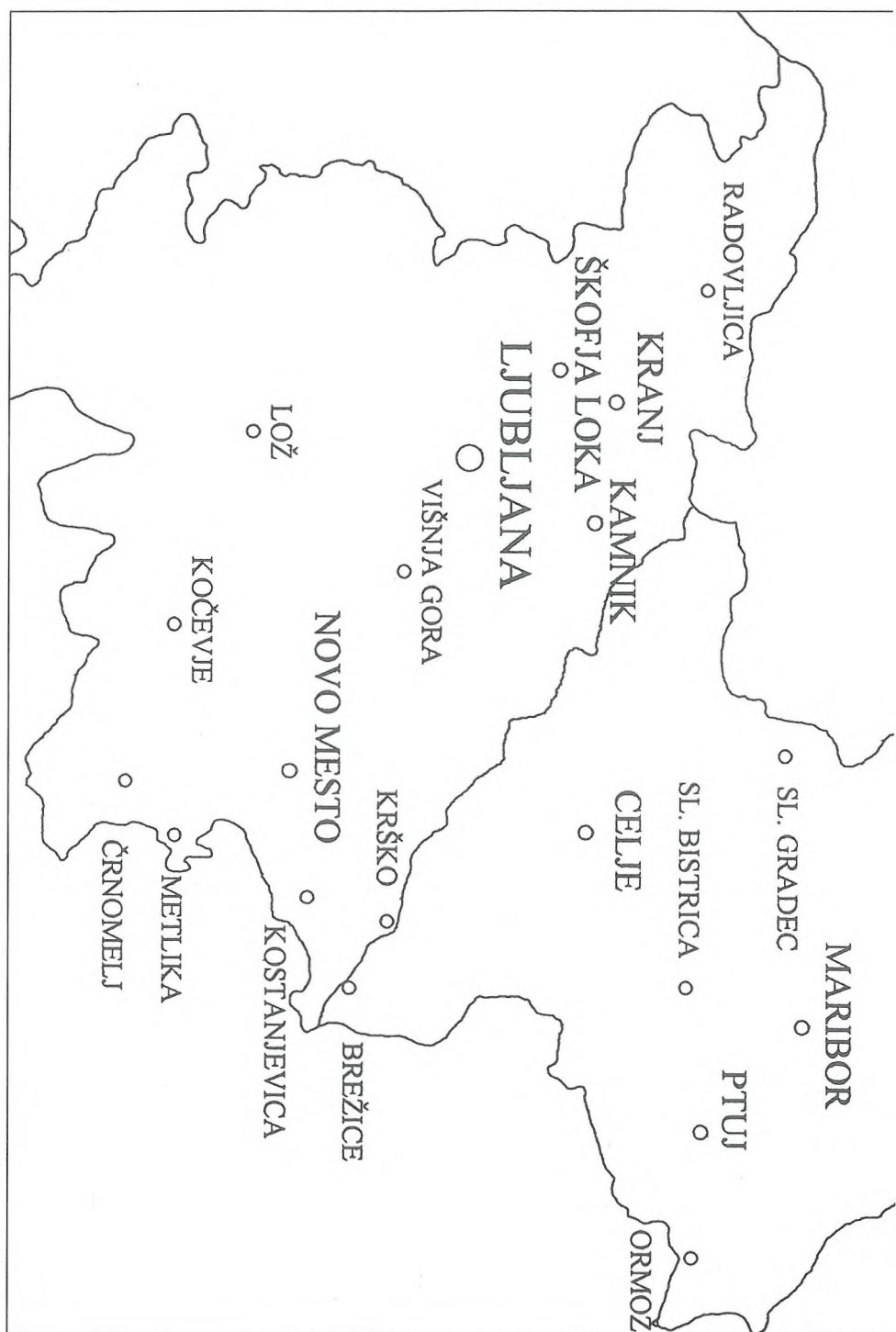
Namen pričujočega besedila je predstavitev temeljnih ugotovitev raziskave¹ o jezikovni podobi celinskih mest današnje Slovenije v obdobju, ki je bilo doslej, še posebej s komparativnega vidika, le malo proučevano.² Gre za čas, preden se je izoblikovala moderna narodna zavest, raba jezika pa postala »politikum«. Obravnavana stoletja »prednacionalne dobe« bi zato mogli pogojno označiti kot dobo »naravnega stanja«, ko je bila divergenca med posameznikovo etnično pripadnostjo in jezikovno prakso, kjer in kolikor je do nje prihajalo, pogojena predvsem funkcijsko. Občutne spremembe so v tem pogledu nastopile v dobi razsvetljenega absolutizma; vzpostavljeno stanje se je najprej in še posebej v mestnem okolju začelo podirati v korist favoriziranega državnega jezika in kulture.

Za začetek si oglejmo prostorski okvir obravnave in njegove značilnosti. Gre za skupno 20 mest srednjeveškega nastanka, od tega 7 na Spodnjem Štajerskem in 13 na Kranjskem,³ ki jih je ob znatnih medsebojnih razlikah v gospodarskem, demografskem in tudi kulturnem pogledu kot temeljni skupni imenoalec povezoval poseben pravni status naselbine in njene prebivalstva v odnosu do fevdalne okolice. Mesta so bila poleg tega najbolj neposredna stičišča različnih ljudstev, jezikov, kultur in idej, spričo močne fluktuacije prebivalstva pa v primerjavi s podeželjem podvržena tudi hitrejšim spremembam v etnični in jezikovni strukturi. Med obravnavanimi mestnimi naselji je najbolj izstopala Ljubljana, glavno mesto Kranjske, sedež škofije in mednarodno trgovsko središče, edino z več tisoč prebivalci, kar ga je v srednjeevropskem merilu uvrščalo med srednje velika mesta. Nad 1.000 prebivalcev, a manj kot 2.000, je premoglo le še kakšnih šest ali sedem mest: na Kranjskem Novo mesto in Kranj ter skupaj s predmestji Škofja Loka in Kamnik, na Spodnjem Štajerskem pa Maribor, nazadujoči Ptuj ter v najboljšem primeru še Celje. Nasprotno se je preostalih 12 ali tri petine

¹ Izsledke raziskave prim. tudi v: Boris Golec, Was bedeutet »slowenisch« und »deutsch« in den krainischen und untersteirischen Städten der Frühen Neuzeit? v: Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum. Neue Forschungen zu einem komplexen Thema (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band 38), München 2002, str. 37–64.

² Pogosteje je bila predmet obravnave etnična struktura prebivalstva, in sicer predvsem v srednjem veku, poznejšega časa pa se tovrstne obravnave bolj ali manj le dotikajo. Prim. zlasti dela: Johann Jerele, Der nationale Charakter der untersteirischen Städte im Mittelalter (phil. Diss.), Graz 1939; Josip Maček, Prebivalstvo mesta Ljubljane v srednjem veku po svojih imenih in priimkih, v: Kronika slovenskih mest III (1936), str. 160–163, 218–223; Milko Kos, O izvoru prebivalcev Ljubljane v srednjem veku, v: ZČ X–XI (1956–1957), str. 7–31; Hans Pirchegger, Der deutsche Bevölkerungsanteil in den untersteirischen Städten Marburg a. d. Drau und Pettau im Mittelalter und in der frühen Neuzeit, v: Südostdeutsches Archiv IV (1961), str. 3–18; Norbert Weiss, Die Bürger von Marburg an der Drau bis 1600. Prosopographische Untersuchung (Schriftenreihe des Instituts für Geschichte, Band 10/1), Graz 1998, str. 25–31.

³ Raziskava ne upošteva dveh zgolj nominalnih mest – Sv. Križa (današnjega Vipavskega Križa), ki je bil povzdignjen v mesto leta 1532, ter Idrije, za katero se je mestni naslov uveljavil šele v 18. stoletju.



Slovenska celinska mesta in deželne meje v zgodnjem novem veku

mestnih naselbin otepalo meje demografske miniaturnosti, pri čemer jih je sedem ali dobra tretjina vseskozi ostajalo na ravni miniaturnih polruralnih mest z manj kot 500 prebivalci.⁴

Pri predmetu naše obravnave – vprašanju jezikovne podobe mest oziroma njihovega prebivalstva – se moramo spričo narave virov omejiti na zunanjo sliko, t.j. na govorno rabo različnih jezikov v javnosti, pogojeno predvsem z etnično pripadnostjo mestnega prebivalstva. Če je bilo v družinskem krogu slišati kar kakšen ducat različnih jezikov,⁵ so mogli v javnem življenju najti mesto največ trije: poleg slovenščine in nemščine ponekod, a v znatno manjši meri, še italijanščina.

Osrednje vprašanje glede javne rabe jezikov v mestnih okoljih predstavlja torej razmerje med slovenščino in nemščino. Pri tem nikakor ni mogoče prezreti različne družbene vloge obeh jezikov, ki jo je bilo še posebej čutiti na področju pisanega jezika. Valvasorjeve besede, da se v Ljubljani govorijo trije jeziki, zapisuje pa vse samo nemško,⁶ so zvest odraz dejstva, da je v osrednjih slovenskih deželah vloga pisanega jezika uprave in sodstva vso obravnavano dobo pripadala domala izključno le pisarniški nemščini. Za slednjo sta kot jezika zapisov močno zaostajali latinščina in italijanščina, omejeni vsaka na svojo specifično sfero, medtem ko je slovenščina, ki je šele sredi 16. stoletja s skromnimi koraki stopila na pot knjižnega jezika, v sodobnih dokumentih pustila povsem zanemarljive sledove.⁷ Redki ohranjeni primerki uradnih in poluradnih slovenskih besedil imajo namreč skoraj brez izjeme značaj improviziranih zapisov, namenjenih ustni rabi, kot so sodne prisege, prisežni obrazci in javni razglesi.⁸ Vendar pa je treba tozadevno degradiranost slovenščine presojati v luči dveh dejstev: prvič, zelo majhne stopnje pismenosti med prebivalstvom, kar velja tudi za mestni življenj, in drugič, številnih pričevanj o tem, da je slovenščina pri oblastnih organih, zlasti na nižji ravni, še globoko v 18. stoletje ohranjala položaj ustnega zunanjega in tudi notranjega uradnega jezika.⁹

V zvezi z različno družbeno veljavo obeh jezikov gre opozoriti še na regionalne oz. deželne razlike, ki zagotovo niso ostale brez vpliva na jezikovno prakso na mikroravni. Medtem ko je Spodnja Štajerska predstavljala samo južni, slovenski odrastek večinsko nemške dežele, je bila Kranjska edina skoraj v celoti slovenska dežela, kjer so vsi sloji praviloma kot prvi jezik obvladali slovenščino in kjer je t.i. »kranjski jezik«, drugače kot slovenščina na Štajerskem, ne nazadnje predstavljal tudi enega od temeljev plemiške deželne zavesti.¹⁰

⁴ Natančno število prebivalcev so po enotnih merilih prvič ugotavljali šele z ljudskim štetjem 1754, vendar so rezultati štetja znani le za šest mest (Boris Golec, *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja* (doktorska disertacija), Ljubljana 1999, str. 645). Zelo redke in manj zanesljive so številke, sporočene za starejši čas (npr. za Ljubljano Vlado Valenčič, *Prebivalstvo in hiše stare Ljubljane*, v: *Kronika V* (1957), str. 111–123). Najrelevantnejši pokazatelj obljudenosti mest ostaja tako število hiš, podatek, ki ga za vseh 20 mest prav tako poznamo šele za sredo 18. stoletja. Za vsa obravnavana mesta gl. B. Golec, *Družba*, str. 625; za štajerska mesta: Jože Curk, *Slovenska Štajerska v popisu iz leta 1754*, v: *Kronika 35* (1987), str. 4–8.

⁵ Valvasor govori konec 17. stoletja o eni tretjini tujcev med meščani Ljubljane ter poleg Kranjcev našteva pripadnike šestnajstih »ljudstev« do Francozov in Dancev (Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Laybach 1689, XI, str. 706).

⁶ »Die gewöhnliche Sprach ist zu Laybach insgemein die Crainerische und Teutsche, auch bey dem Adel und Kaufleuten die Italiänische, und wird sonst Alles nur in Teutscher Sprache geschrieben« (J. W. Valvasor, *Die Ehre XI* (kot v op. 5), str. 708).

⁷ Prim. Modest Golia, *Slovenica I*, v: *Slavistična revija XI* (1958), str. 130–131.

⁸ Pregled in tipizacijo slovenskih uradnih besedil iz obravnavanega obdobja ponuja zlasti Jože Koruza, *O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja*, v: *Jezik in slovstvo XVIII* (1972/73), str. 193–200, 244–254.

⁹ Prim. Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*, Ljubljana 1961, str. 459–460; prim. M. Golia, *Slovenica I* (kot v op. 7), str. 130–131.

¹⁰ Zgovoren pokazatelj odnosa kranjskega plemstva do slovenskega jezika je Valvasorjevo naslavljanje slovenščine kot »naš jezik« in »naš kranjski jezik« (Gerald Stone, *Slovenski jezik v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske*, v: *Valvasorjev zbornik*, Ljubljana 1989, str. 232). O jeziku kranjskega plemstva prim. Maja Žvanut, *Od viteza do gospoda*, Ljubljana 1994, str. 32–35.

Glede na dejstvo, da je vrednost posameznih jezikov naraščala sorazmerno z njihovo uporabnostjo, ne preseneča, da je nemščina tudi v povsem slovenskem okolju že zgodaj postala jezik prestiža, še posebej kot znamenje pravne in socialne drugačnosti od podložnega kmečkega življa. Vendar pa je bilo za splošno razširjenost njene govorne rabe poleg samega znanja nujno potrebno stimulatívno okolje, ki ga je v pogojih skromnih izobrazbenih možnosti in splošne nepismenosti lahko ustvarila predvsem govorna praksa, pogojena z zadostno kritično maso govorcev. V tem pogledu so med posameznimi mesti obstajale naravnost velikanske razlike, ki jim je, kot bomo videli, najlažje najti skupni imenovalac na regionalni – deželni osnovi.

Komparativna raziskava o jezikovnem stanju v vseh 20 mestih obravnavanega prostora temelji na dveh metodah: najprej na primerjanju sodobnih poročil o obvladovanju jezikov in njihovi rabi v javnosti, čemur je v pomoč analiza imenskega fonda kot edinega kolikor toliko relevantnega pokazatelja etničnega izvora in potencialne etnične pripadnosti mestnih prebivalcev.

Primarni in nepogrešljivi vir o jezikovnih razmerah so navzlic maloštevilnosti, vsebinski lapidarnosti in pavšaliziranju najrazličnejša sodobna poročila o navzočnosti jezikov v javnosti. Mednje sodijo poleg redkih narativnih opisov neprizadetih opazovalcev predvsem cerkvene vizitacije¹¹ ter poročila o obvladovanju oziroma neznanju nemščine med vodilnimi meščani. Povedne so tudi ugotovitve, iz katerih mest so se ohranili pisani primerki slovenskega uradovanja oziroma pričevanja o običajni govorni rabi slovenščine pri poslovanju mestnih organov.

Pri drugi metodi – analizi imenskega fonda mestnega prebivalstva – se srečujemo z vrsto spoznavnih omejitev, ki so največkrat posledica prilagajanja slovenskih imen in priimkov jezikom zapisa.¹² Za ugotavljanje posameznikove etnične oz. jezikovne pripadnosti so skoraj povsem neuporaben kriterij osebna ali krstna imena. Prvi razlog je njihova podobnost oziroma istovetnost v različnih jezikih, poleg tega pa so pisarji ljudske klicne oblike pogosto

¹¹ Cerkevne vizitacije vsebujejo zelo pavšalne podatke, denimo o jezikih pridig in kateheze, o njihovi obiskanoosti, o številu pridigarjev posameznega jezika ter kvečjemu še o morebitnih tozadevnih težavah. V raziskavo so bile pritegnjene naslednje objavljene cerkvene vizitacije. Za salzburško nadškofijo: Jože Mlinarič, Prizadevanje sekovskih škofov Martina Brennerja (1585 do 1615) in Jakoba Eberleina (1615–1633) kot generalnih vikarjev salzburških škofov za katoliško versko prenovo na Štajerskem v luči protokolov 1585–1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617–19, v: *Miscellanea (Acta ecclesiastica Sloveniae 5)*, Ljubljana 1983, str. 9–225; Jože Mlinarič, Župnije na Slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiakonata med Dravo in Muro 1656–1774 (*Acta ecclesiastica Sloveniae 9*), Ljubljana 1987; Jože Mlinarič, Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče in Miklavž do konca 18. stoletja, v: Ormož skozi stoletja II, Ormož 1983, str. 81–98. Za ljubljansko škofijo: Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), Vizitacije 1600–1943, sk. 1–8; prav tam, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 52; Metod Benedik – Angel Kralj, Škofijske vizitacije Tomaža Hrena 1597–1629 in poročilo Apostolskemu sedežu o stanju škofije leta 1607, v: *Acta ecclesiastica Sloveniae 20*, Ljubljana 1998, str. 9–95; Ana Lavrič, Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631–1632 (*Acta ecclesiastica Sloveniae 12*); Ljubljana 1631–1632. Za oglejski patriarhat: Janez Höfler, Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja. Drei Verzeichnisse der Kirchen und Kapellen in Krain und Slowenischer Steiermark aus dem Ende des 16. Jahrhunderts (Viri za zgodovino Slovencev, Knjiga šesta), Ljubljana 1982. Za goriško nadškofijo: Anton Ožinger, Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751–1773. Atti delle visite pastorali nel l'arcidiaconato di valle Saunia della arcidiocesi di Gorizia. Die Berichte der Pastoralvisitationen im Archidiaconat Saunien der Erzdiözese Görz, Ljubljana 1991; vizitacije dolenskega arhidiakonata iz Archivio Arcivescovile di Gorizia (po fotokopijah dr. A. Ožingerja v Škofijskem arhivu Maribor). Objavljeni viri za Štajersko kapucinsko provinco: Metod Benedik – Angel Kralj, Kapucini na Slovenskem v zgodovinskih virih. Nekdanja Štajerska kapucinska provinca (*Acta ecclesiastica Sloveniae 16*), Ljubljana 1994.

¹² O tem prim. zlasti Sergij Vilfan, Die mittelalterliche Stadt zwischen Pannonien und der Nordadria, v: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1972, Band 4, Szombathely 1974, str. 135–136.

prilagajali jeziku zapisa, kar velja še posebej za 18. stoletje.¹³ Tudi priimki postanejo zanesljivejše merilo etničnega izvora šele proti koncu 16. stoletja, potem ko se namesto dotedanjih vzdevkov, neredko dobesedno prevajanih v jezik vira, postopoma ustalijo kot dedni družinski priimki.¹⁴

Naša raziskava se je tako nujno omejila le na analizo priimkovnega fonda. Gre za metodo, ki so se je slovenski zgodovinarji spričo spoznavnih omejitev posluževali le izjemoma in s pridržki,¹⁵ medtem ko srečamo za slovenski prostor več smelesjih tovrstnih poskusov v avstrijskem zgodovinopisju.¹⁶ Ugotovljeni kvantitativni rezultati takšnih raziskav so seveda daleč od eksaktnosti, interpretacije pa tem bolj problematične, če ne upoštevajo tudi drugih virov ter širšega konteksta. Priimek kot tak namreč spričuje kvečjemu, iz kakšnega jezikovnega okolja je izšel prvi nosilec, nakar je z večanjem časovne distance od časa nastanka rodbinskega imena njegovim nosilcem vse teže pripisovati etnično ali jezikovno pripadnost. Ob nespornem dejstvu, da posamezen priimek nikakor ne more biti zanesljivo merilo posameznikovega etničnega izvora, kaj šele pripadnosti, pa je izpovedna vrednost rodbinskih imen nasprotno znatno večja, kadar razpolagamo s priimkovnim fondom večje populacije.

Pri iskanju dovolj reprezentativnega vzorca priimkov so se za obravnavana mesta kot najustreznejši pokazali davčni sezname. Populacija obdavčencev – največkrat gre za hišne posestnike – zajema namreč višji, srednji in del nižjega sloja prebivalstva, tj. tisti široki del mestnega življa, ki je odločilno zaznamoval etnično in jezikovno podobo svojega okolja. Vrednost davčnih seznamov je tudi v tem, da ponujajo sliko določenega trenutka, poleg tega pa so nastajali skozi celotno obravnavano obdobje.

Najrelevantnejšo primerjavo med mesti omogočajo popisi hišnih posestnikov iz srede 18. stoletja, ko so prvič nastali po enotnih oz. primerljivih merilih za celotni obravnavani prostor: za kranjska mesta leta 1752 kot sestavni del terezijanskega katastra,¹⁷ za štajerska pa dve leti pozneje (1754) v okviru prvega ljudskega štetja.¹⁸ Ker je hišna posest praviloma tudi predmet starejših registrov davčne narave, je stanje sredi 18. stoletja tem lažje primerjati s stanjem v starejših sorodnih popisih. Kar pa zadeva stopnjo reprezentiranosti mestne populacije prek hišnih posestnikov, se ta od mesta do mesta nekoliko razlikuje. Medtem ko v miniaturnih mestih ena hiša večinoma ustreza eni, t. j. lastnikovi (razširjeni) družini, takšno pravilo peša skladno z naraščajočo velikostjo in gospodarsko pomembnostjo mesta.¹⁹

¹³ Zapisi slovenskih oblik osebnih imen so prej odraz socialne kakor jezikovne pripadnosti. Tako sta npr. leta 1754 med hišnimi posestniki Slovenske Bistrice v istem popisu navedena meščan *Georg Pierz* in kajzar *Juri Ofšimtsch* (Steiermärkisches Landesarchiv (StLA), Volkszählung, Sch. 41, Heft 65, Nr. 227).

¹⁴ O prevajanju priimkov prim. Sergij Vilfan, *Die Mittelalterliche Stadt* (kot v op. 12), str. 135–136; Sergij Vilfan, *Rechtsgeschichte der Slowenen*, Graz 1968, str. 101, op. 4. Vrsto primerov za Ljubljano od 15. do začetka 18. stoletja navaja Josip Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*, Ljubljana 1957, str. 70–72.

¹⁵ Npr. za Kranj Josip Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, Ljubljana 1939, str. 164; za Kočevje Ivan Simonič, *Migracije na Kočevskem v luči priimkov*, v: *Etnolog* VI (1934), str. 119–120.

¹⁶ J. Jerele, *Der nationale Charakter* (kot v op. 2), str. 18 sl.; H. Pirchegger, *Der deutsche Bevölkerungsanteil* (kot v op. 2), str. 3–18; N. Weiss, *Die Bürger* (kot v op. 2), str. 25–31.

¹⁷ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, L 2 (Škofja Loka), Nr. 41; L 336 (Ljubljana), Nr. 5, Nr. 5 1/2, Nr. 8, Nr. 9; L 337 (Radovljica), Nr. 7; L 338 (Kranj), Nr. 2; L 339 (Kamnik), Nr. 3; N 238 (Kočevje), Nr. ad 16; N 239 (Krško), Nr. 7; N 240 (Kostanjevica), Nr. 3; N 241 (Metlika), Nr. 8; N 242 (Novo mesto), Nr. 23; N 243 (Črnomelj), Nr. 6; N 244 (Višnja Gora), Nr. 8; P 192 (Lož), Nr. 7.

¹⁸ StLA, Volkszählung, Sch. 36, Heft 60, Nr. 37 (Stadt Friedau); Sch. 37, Heft 61, Nr. 106 (Stadt Marburg); Sch. 37, Heft 61, Nr. 145 (Stadt Pettau), Nr. 149–152 (Freihäuser in Pettau); Sch. 39, Heft 63, Nr. 14 (Stadt Cilli), Sch. 40, Heft 64, Nr. 49 (Stadt Rann), Sch. 41, Heft 65, Nr. 227 (Stadt Windisch Feistritz), Nr. 230 (Stadt Windischgraz).

¹⁹ Tako je od večine drugih mest najbolj odstopala Ljubljana. Po terezijanskem popisu prebivalstva (1754) je razmerje hiš in gospodinjstev znašalo 1:1,91 oz. 623 hiš proti 1189 gospodinjstvom. V eni hiši je povprečno živelo 10, 65 oseb, v obzidanem mestu 11, 25 (Vlado Valenčič, *Prebivalstvo Ljubljane pred dve sto leti*, v: *Kronika* 2 (1954), str. 195), medtem ko se je povprečje v petih drugih mestih gibalo med 4,63 in 6,58 (B. Golec, *Družba* (kot v op. 4) str. 642).

Spodnja preglednica po posameznih mestih primerjalno prikazuje deleža enoznačno nemških in slovenskih priimkov hišnih gospodarjev oz. obdavčencev v dveh časovnih izsekih, ki sta s fiskalnimi popisi najboljše dokumentirana, tj. sredi 18. stoletja in v času okoli leta 1600. Pri slednjem smo za posamezna mesta izbrali tisti fiskalni popis, ki je vsebinsko in časovno najustreznejši, pri čemer pogosto ni bilo dosti ali sploh nikakršne izbire.

Kot razlikovalni kriterij med nemškimi in slovenskimi priimki²⁰ smo skušali čim dosledneje upoštevati etimološki princip. V posameznih primerih se pri tem sicer ni bilo moč povsem izogniti subjektivnim ocenam, določen delež rodbinskih imen pa smo morali uvrstiti v posebno skupino etnično neopredeljivih, ki bi bili lahko tako nemški kakor slovenski. V to kategorijo sodijo nemško zapisani poklicni priimki, saj gre največkrat za izraze, lastne obema jezikoma (v slovenščini kot adaptirane izposojenke) in njunima priimkovnima fondoma (kot npr. Schuster–šuštar, Wirt–virt, Hauptmann–hauptman), ter druga, praviloma zaradi zapisa etnično nedoločljiva rodbinska imena (npr. Saller, Sumeregger ipd).²¹ Posebni, sicer slabo zastopani kategoriji, predstavljajo tudi plemiški in tujerodni priimki, ki v mestih skupaj v povprečju dosega le po nekaj odstotkov.²²

Ker je v prvem opazovanem obdobju, okoli leta 1600, marsikje še zelo visok odstotek nemških poklicnih oznak, te pa tedaj pogosto označujejo zgolj nosilcev poklica in ne pravega priimka, je v preglednici pri vseh mestih v oklepaju naveden tudi odstotek rodbinskih imen, ki ga dobimo, če poklicne priimke zanemarimo. Sredi 18. stoletja za takšno delitev ni več potrebe, saj je poklicnih oznak, zdaj dednih priimkov, le še zanemarljiv odstotek in zato ne vplivajo na razmerje med obema glavnima skupinama.

Pri Ljubljani smo zaradi ustrežnejše primerljivosti obeh davčnih popisov morali upoštevati še dejstvo, da se je mestno gospodstvo v prvi polovici 18. stoletja razširilo na račun pridobljene kapiteljske in križevniške posesti v predmestjih.²³ Tako se pri letu 1752 prva številka nanaša na celotno–razširjeno mesto, druga, v oklepaju, pa samo na staro mestno posest.

Izračunani odstotki so seveda plod raznih dejavnikov in naključij, zato jih je treba presojati skrajno previdno, zaradi nizkih absolutnih števil tem bolj v majhnih mestih. Pri miniaturnih mestih z zelo nizkim absolutnim številom posestnikov lahko namreč že nekaj oseb, povrhu tega še (sorodnikov) z enakim priimkom, bistveno poruši statistično podobo, kar v sedemdesetih letih 16. stoletja nazorno kažeta primera Loža in Radovljice.²⁸

²⁰ Pri razvrščanju priimkov smo si pomagali predvsem z naslednjo literaturo: Franc Jakopin, Jezikovna podoba priimkov na Slovenskem, v: Seminar slovenskega jezika, literature in književnosti (SSJLK) XXVIII (1992), str. 57–62; isti, Pokrajinski tipi slovenskih priimkov (skica), v: SSJLK XXV (1989), str. 61–65; isti, Vprašanje priimkov na -man v slovenščini, v: Papers in slavic philology 1 (ann Arbor), 1977, str. 146–156.

²¹ Ta skupina predstavlja sredi 18. stoletja v povprečju slabo osmino celotnega priimkovnega fonda (11,5%), najmanj pri Kočevju (2,5%) in največ pri Ptujju (21%).

²² Daleč največ plemiških priimkov je bilo sredi 18. stoletja v Ljubljani (12%), v Mariboru in Celju dobrih 5%, drugod pa občutno manj ali sploh nič.

²³ O povečanju mestne posesti prim. Fran Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija, v: Geografski vestnik V–VI (1929–1930), str. 147.

Mesto	Nemški priimki		Slovenski priimki	
Štajerska ²⁴	Okoli 1600 (1572-1612)	1754	Okoli 1600 (1572-1612)	1754
Maribor	52% (62,5%)	57,5%	14,5% (17,5%)	17%
Ptuj	38% (59%)	57%	15% (24%)	17%
Celje	32% (34,5%)	36,5%	48% (52%)	37%
Sl. Gradec	46% (52%)	37%	26% (29,5%)	44%
Sl. Bistrica	33% (34%)	31%	41% (43%)	50%
Brežice	9% (10%)	20,5%	62% (72%)	66,5%
Ormož	2% (3%)	9%	41% (66%)	72,5%
Kranjska ²⁵	Okoli 1600 (1569-1606)	1752	Okoli 1600 (1569-1606)	1752
Ljubljana	32% (36,5%)	16,5% (20%)	41% (47,5%)	56,5% (49%)
Lj.-mesto	41% (46%)	27% (27%)	33% (37,5%)	36% (36%)
Lj.-predmestja	7% (9,5%)	7% (9%)	60% (77%)	74% (65%)
Višnja Gora	12% (12%)	17%	79% (80%)	76%
Krško	20% (24%)	11%	55% (67%)	80%
Radovljica	35% (36%)	21,5%	51% (53%)	56%
Lož	22% (24%)	4,5%	62% (66%)	91%
Kranj	21% (23%)	19,5%	56% (62%)	67%
Kočevje ²⁶	65% (71%)	73,5%	18% (20%)	24%
Novo mesto ²⁷	12% (13%)	18%	59% (66%)	67,5%
Kostanjevica	–	13%	–	82%
Metlika	–	14%	–	73%
Črnomelj	–	18%	–	69%
Škofja Loka	–	12,5%	–	82%
Kamnik	–	17%	–	73%

²⁴ Za leto 1754 gl. op. 18. Za obdobje okoli leta 1600: Maribor (1586–1593) po objavi vira: Jože Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora XVII. Davčni registri in obračunske knjige 1452–1593, Maribor 1991, str. 258–267 (pripravil Andrej Hozjan); Ptuj (1572): StLA, Landschaftliches Archiv, Rauchgeld 1572–74, Nr. 150 (Stadt Pettau); Celje (1612): StLA, Innerösterreichische Hofkammer, Sachabt., 51/3 (Cilli), fol. 1–6; Slovenj gradec (1611): StLA, Innerösterreichische Hofkammer, Sachab., 51/23 (Windischgraz), fol. 8–14; Slovenska Bistrica (1603): StLA, Landschaftliches Archiv, Hausgilden 1603/08, Nr. 259 (Windisch Feistritz); Brežice (1585): StLA, Innerösterreichische Hofkammer, K 104, U 37/2, Urbar Herrschaft Rann, fol. 2–10; Ormož (1572): StLA, Landschaftliches Archiv, Rauchgeld 1572–74, Nr. 286 (Herrschaft Friedau und Wildhaus).

²⁵ Za leto 1752 gl. op. 17. Za obdobje okoli leta 1600: Ljubljana (1600): Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Mesto Ljubljana, Cod. XVII, mestna davčna knjiga 1600, št. 1; Višnja Gora (1591): ARS, Mesto Višnja Gora, fasc. IV, davčni register 1591; Krško (1575): ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, N 141, Nr. 29, urbar 1575, s. p.; Radovljica (1579): ARS, Imenjska knjiga za Kranjsko, urbar gospostva Radovljica 1579, pag. 123–138; Lož (1573): ARS, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 95, I/54, lit. L XLI–8 (1573 jar etc. Vermergkht die hofstet in der statt Laa wie hernach volgt); Kranj (1569): ARS, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 127, I/72, lit. C VIII–10, pag. 732–751; Kočevje (1574) po objavi danes izgubljenega urbarja: Peter Wolsegger, Das Urbarium der Herrschaft Gottschee vom Jahre 1574, v: Mitteilungen des Musealvereins für Krain IV (1891), str. 154–158; Novo mesto (1606): ARS, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 258, I/134, lit. R V–4, s. d. (Hienach vermerkt in specie die jenigen gründt vnnd abgeprunen auch vnbewonndte heüser in der statt Ruedolfswerdt etc.). Za pet kranjskih mest ne razpolagamo z nobenim fiskalnim virom iz tega obdobja ali pa vir vsebuje premajhen vzorec populacije.

²⁶ Pri prvem obdobju gre zgolj za plačnike dajatev (83 zasebnikov) od gospostvu podvrženih zemljišč, popisanih v urbarju iz leta 1574. Vir upoštevamo zaradi zadostne reprezentativnosti, saj so gosposkiška zemljišča pred mestom v poznejšem času hasnovali domala vsi hišni gospodarji Kočevja (prim. B. Golec, Družba (kot v op. 4), str. 632).

²⁷ Pri prvem obdobju ne gre za pravi davčni seznam, temveč za popis 184 delnih in popolnih pustot. Tolikšno število predstavlja vsaj dve tretjini novomeškega hišnega fonda, pri čemer pa so bolje zastopani premožnejši deli mesta.

Pri vrednotenju etnične podobe mesta na podlagi deležev nemških in slovenskih priimkov nadalje ne smemo prezreti dejstva, da je bilo nemalo nemških in nemško zvenceh priimkov, zlasti bliže etnični meji in v sosesčini jezikovnih otokov, precej razširjenih med slovenskim kmečkim življenjem, ki je mestom dajalo glavnino novega prebivalstva.²⁹ Mnogi nosilci etimološko nemških priimkov tako ob priselitvi v mesto niso imeli nič skupnega z nemško etnično pripadnostjo in jezikom, statistično pa so vendarle dvignili v preglednici prikazane odstotke nemških priimkov.

Za predstavo o etnično–jezikovnih razmerah v posameznem mestu je nemajhnega pomena tudi vprašanje, kje na socialni lestvici najdemo nosilce nemških in kje nosilce slovenskih priimkov. Ker za ugotavljanje premoženjsko–socialnega statusa niti za sredo 18. stoletja nimamo na voljo enotnih ali vsaj primerljivih meril,³⁰ bi dal vsak poskus kvantificiranja preveč negotove rezultate. O povezanosti tipa priimka in socialnega položaja nosilca moremo tako podati le zelo pavšalno oceno. Ponekod, zlasti v mestih z znatnim deležem nemških priimkov obdavčencev, dajejo nemški priimki vtis večje zastopanosti med premožnejšimi kakor v populaciji vseh obdavčencev,³¹ kar je ob velikanski demografski in kapitalski premoči nemškega jezikovnega prostora nad slovenskim ne nazadnje tudi razumljivo.

Izračunani odstotki tipov priimkov so uporabni predvsem za medmestne primerjave ter spremljanje sprememb znotraj posameznega mesta. Pri tem je pomenljiva naslednja ugotovitev. Primerjava deležev slovenskih, nemških in drugih priimkov sredi 18. stoletja z deleži v starejših davčnih popisih je v večini primerov pokazala majhne ali celo sploh zanemarljive razlike. Tako je okvirno sliko stanja v posameznem mestu mogoče s pridržki aplicirati na celotno obravnavano obdobje. Še zgovornejša je druga temeljna ugotovitev raziskave, in sicer o korelaciji med zastopanostjo priimkov na eni in jezikovno sliko mesta, kakršno podajajo narativni viri, na drugi strani. Jezikovna podoba prebivalstva, izpričana zlasti skozi prizmo jezika cerkvenih pridig, se povsod sklada z deležem nemških oziroma slovenskih priimkov.

Na podlagi obeh metod – poročil o jezikovni praksi v javnosti in razmerij med tipi priimkov – je mesta obravnavanega prostora glede na zunanjo jezikovno podobo moč shematsko razvrstiti v tri tipe, ki si od manj k bolj zastopanim sledijo takole: 3 poudarjeno »nemška«, 4 »dvojezična« in 13 poudarjeno »slovenskih« mest.

Če se osredinimo na geografsko razporejenost navedenih treh tipov, se kot odločilna ločnica pokaže deželna pripadnost. Na Kranjskem premočno prevladuje tip izrazito »slovenskega« mesta; izjemi sta samo dve – poudarjeno »nemško« Kočevje kot središče nemškega agrarnega otoka ter deželna prestolnica Ljubljana, ki sicer sodi v tip »dvojezičnega« mesta, vendar

²⁸ V Ložu (1573) z vsega 68 priimki je enoznačno nemških 15, od tega 6 Straubov, 2 Reinschla in 2 Mittereggerja. V Radovljici (1579) s samo 37 priimki je enoznačno nemških 13, od tega po dva Dienstmana, Osteierja in Gestmeierja.

²⁹ O razširjenosti posameznih nemških priimkov gl. France Bezljaj, Začasni slovar slovenskih priimkov, Ljubljana 1975.

³⁰ Za štajerska mesta (1754) se lahko opremo le na navedbo posameznikovega poklica in meščanskega statusa, za kranjska (1752) pa na višino letnega dohodka od hiše in pri večjih mestih kvečjemu še na podatek o lokaciji hiše znotraj mesta.

³¹ V tem pogledu je ilustrativna Ljubljana, ki je bila zaradi svojega pomena gotovo poseben primer in najbolj internacionalno mesto. Med 906 novosprejetimi meščani v polstoletju od 1720 do 1770 jih je namreč kar 43% nosilo nemški priimek, 39% slovenskega ter 12% nedoločljivega nemško–slovenskega (objava seznama novosprejetih meščanov: Oskar Gratzy, Laibachs Bürgerschaft von 1720 bis 1786, v: Mitteilungen des Musealvereins für Krain XVI (1903), str. 70–88.

ohranja prevladujoči »slovenski« značaj. Nasprotno imata na Spodnjem Štajerskem izrazito »slovensko« podobo le obe obmejni miniaturni mesti Brežice in Ormož, tri srednje velika mesta – Celje, Slovenska Bistrica in Slovenj Gradec – so poudarjeno »dvojezična«, največja in hkrati najsevernejša Maribor in Ptuj pa sodita v tip izrazito »nemških« mest.

Naj razlike med deželama ponazorimo še statistično – z deleži nemških in slovenskih priimkov med hišnimi gospodarji sredi 18. stoletja. V kranjskih mestih znaša delež enoznačno nemških priimkov v povprečju le slabo petino (19,5%, brez Kočevja 15,5%), na Spodnjem Štajerskem pa dobro tretjino (36%). Regionalne razlike so še opaznejše pri odstotkih enoznačno slovenskih priimkov. V kranjskih mestih jih je v povprečju dobri dve tretjini (69%, brez Kočevja 73%), v štajerskih le dobri dve petini (43%).

Oglejmo si posamezne tipe mest še поблиže. V prvi tip sodijo tri navzven pretežno nemška mesta – Kočevje, Maribor in Ptuj, v katerih med posestniškim slojem močno prevladuje nemški etnični element. V Kočevju, kjer je bilo sredi 18. stoletja nemških skoraj tri četrtine rodbinskih imen hišnih posestnikov in le slaba četrtina slovenskih, je v cerkvi izpričana samo raba nemščine.³² Pri tem velja poudariti, da je spričo posebnosti kočevskega govora, t. i. »Gottscheer Sprache«, duhovščina praviloma izhajala iz domačega okolja.³³ Kočevje lahko tako, upoštevaje njegovo posebnost, označimo kot najbolj nemško mesto, k čemur sta največ prispevala nemško kmečko zaledje mesta in močna zaprtost kočevskega jezikovnega otoka navzven.³⁴

Nekoliko drugačno etnično in jezikovno stanje srečamo v Mariboru in na Ptuj, ki sredi 18. stoletja izkazujeta blizu tri petine nemških in le šestino slovenskih priimkov, podobna zastopnost rodbinskih imen pa je izpričana tudi v zadnji tretjini 16. stoletja. Pri obeh je temu ustrezno že za prvo polovico 16. stoletja zaslediti jasno prevlado nemških pridig nad slovenskimi. Tako mariborski meščani okoli leta 1537 niso bili zadovoljni samo z enim nemškim in enim slovenskim pridigarjem, ampak so zahtevali vzpostavitev prejšnjega stanja, ko sta ob slovenskem pridigarju delovala dva nemška.³⁵ Na Ptuj je bila Slovencem v istem času namenjena predmestna cerkev sv. Ožbolta, v župnijski cerkvi oziroma v mestu pa so bile slovenske pridige izjemoma, potem ko so predmestno cerkev leta 1532 požgali Turki.³⁶ Tudi pozneje so na Ptuj slovensko

³² Goriški nadškof grof Attems je Kočevce ob vizitaciji leta 1761 nagovoril samo v nemščini (Archivio Arcivescovile di Gorizia, Visitatio 1761, Sign. 15 (30), fol. 68, po fotokopijah dr. A. Ožingerja v Škofijskem arhivu Maribor). Iz leta 1628 pa poznamo zahtevo, da morata bodoča kočevska kaplana obvladati nemški jezik (Majda Smole, Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol.–1747, 2. del: Cerkvene zadeve Lit. G (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev, Zvezek 4), Ljubljana 1988, str. 33).

³³ O izvoru duhovnikov kočevske župnije prim predvsem: M. Smole, Vicedomski urad, 2. del (kot v op. 32) str. 29 sl., 187 sl., 246 sl.; Archivio Arcivescovile di Gorizia, Visitatio 1761, Sign. 15 (30), fol. 64; Francišek Pokorn, Šemati zem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788, Ljubljana 1908, str. 176–185; Heinrich Georg Hoff, Historisch–statistisch–topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain und demselben einverleibten Istrien, Zweyter Theil, Laibach 1808, str. 99. O pomanjkanju domačih duhovnikov in težavah zaradi t.i. »Gottscheer Sprache« gl. Nadškofijski arhiv Ljubljana, ŠAL/Ž, fasc. 116, Kočevje (1701–1830), npr. 5. 11. 1794, 23. 11. 1794, 21. 2. 1820.

³⁴ Zaprtost Kočevske in mesta Kočevje poleg tipično kočevskih priimkov potrjujejo poročne matične knjige. V obdobju 1671–1760 si je kar 57% mestnih mladoporočencev izbralo partnerja iz domačega mesta, od preostalih 43% pa dve tretjini (66%) v domači župniji, le slaba četrtina (23%) drugod na Kranjskem in dobra desetina (11%) na nemškem govornem področju, kar je močno drugačna slika kot pri drugih sedmih mestih spodnjega dela Kranjske (B. Golec, Družba (kot v op. 4), str. 795–796).

³⁵ Jože Mlinarič, Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru pod jurisdikcijo salzburške nadškofije XII. stoletje – 1786, v: Zbornik ob 750–letnici mariborske škofije 1228–1978, Maribor 1978, str. 143; prim. tudi Jože Mlinarič, Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru do jožefinske dobe, v: Maribor skozi stoletja. Razprave I, Maribor 1991, str. 460.

³⁶ Anton Klasinc, Arhiv mesta Ptuja, v: Poetovio–Ptuj 69–1969. Zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici, Maribor 1969, str. 72–73.

redno še naprej pridigali v predmestju³⁷ in le tu in tam v kakšni manjši cerkvi v obzidanem mestu.³⁸ V enako smer je šel razvoj v Mariboru, kjer je redno slovensko pridiganje sredi 18. stoletja prav tako živelo samo še zunaj mestnega obzidja. Potem ko je bilo nedeljske in praznične slovenske pridige sredi 17. stoletja – sočasno z nemškimi v župnijski cerkvi – mogoče poslušati zunaj na pokopališču oziroma pozimi v špitalski cerkvi, so jih namreč pozneje prenesli v predmestno cerkev, v župnijski cerkvi pa sta ostali izključno nemška pridiga in kateheza.³⁹ Nazadnje so v času jožefinskih reform v obeh obdravskih mestih potrdili nemško-slovensko ločitev tudi na cerkvenoupravnem področju, in sicer z ustanovitvijo posebne slovenske predmestne župnije (*windische Pfarre*).⁴⁰

Manj prisotna je bila nemščina v štirih mestih, uvrščenih v tip dvojezičnih mest, vendar pri slednjih ne smemo prezreti vtisa o močnejši zastopanosti nemškega elementa v gospodarsko in politično vodilnem delu prebivalstva. Ta je imel tako večjo težo pri odločanju o vlogi jezikov v javnem življenju, kot bi mu pripadala glede na njegovo številčno zastopanost.

Za Ljubljano, edinega predstavnika tega tipa mest na Kranjskem, v obravnavani dobi vsa znana poročila o govorjenih jezikih na prvem mestu navajajo slovenščino, za njo nemščino in nekatera tudi italijanščino, razširjeno med plemiči in trgovci.⁴¹ Cerkevna raba nemškega jezika je tu že v prvi polovici 16. stoletja opazno zaostajala za rabo slovenščine. V stolnici so prva znana nemška pridigarja formalno nastavili leta 1533, in sicer z utemeljitvijo, da se zaradi priseljavanja povečuje število nemških trgovcev in obrtnikov.⁴² Leta 1561 je veljalo pravilo, da so v mestu ob nedeljah in praznikih štiri pridige, od tega tri slovenske in ena nemška,⁴³ po letu 1600 in še posebej v 18. stoletju pa se množijo poročila o slabi obiskanosti nemških pridig, za katere je sicer poleg škofijske duhovščine skrbela tudi večina redovnih skupnosti.⁴⁴

Povedano torej predvideva zmanjšanje nemškega dela ljubljanskega prebivalstva v korist slovenskega. Če bi sodili po priimkih, je bil upad nemškega elementa sploh zelo velik. Potem ko je pri obdavčencih pod mestno jurisdikcijo delež enoznačno nemških priimkov znašal leta

³⁷ Prim. J. Mlinarič, Župnije (kot v op. 11), str. 16, 168, 359; prim. J. Mlinarič, Prizadevanje (kot v op. 11), str. 43, 81, 155; prim. Jože Mlinarič, Zgodovina samostana od ustanovitve do 1800, v: Minoritski samostan na Ptuj 1239–1989, Ptuj–Celje 1989, str. 89, 113.

³⁸ Iz leta 1545 imamo podatek, da je redno slovensko pridigal (*das Wort Gottes windisch gepredigt*) dominikanski prior, v samostanu sicer edini Nemec (!) (Marija Hernja Masten, Vpisna knjiga meščanov mesta Ptuja 1684–1917 (Zgodovinski arhiv Ptuj. Viri 1), Ptuj 1995, str. 13), iz leta 1617 pa je podatek o slovenskih nedeljskih pridigah za varovance meščanskega špitala (J. Mlinarič, Prizadevanje (kot v op. 11), str. 155).

³⁹ Prim. J. Mlinarič, Župnije (kot v op. 11), str. 16, 58, 147–149, 151–152, 155, 333, 353; J. Mlinarič, Župnija sv. Janeza Krstnika, 1978 (kot v op. 35), str. 162, 170, 171, 175, 176, 181, 183; J. Mlinarič, Župnija sv. Janeza Krstnika, 1991 (kot v op. 35), str. 468, 471, 473, 475.

⁴⁰ Prim. J. Mlinarič, Župnija sv. Janeza Krstnika, 1991 (kot v op. 35), str. 475–476; Anton Ožinger, Prafara sv. Jurija na Ptuj, mati župnij hčera, v: Ptujška župnijska cerkev sv. Jurija. Zbornik znanstvenega simpozija ob praznovanju 1150. obletnice posvetitve mestne cerkve in 850. obletnice »Konradove cerkve«, Ptuj 1998, str. 141–142; J. Mlinarič, Zgodovina samostana (kot v op. 37), str. 123–125; prim. tudi Carl Schmutz, Historisch–Topographisches Lexicon von Steyermark, Zweyter Theil, Gratz 1822, str. 488; Dritter Theil, Gratz 1822, str. 121.

⁴¹ Npr. potopisec Hugon Blotius 1571–1574, ki jasno spričuje jezikovno različnost med Slovenj Gradcem in Ljubljano (France Stele, Potovanje skozi Slovenijo v l. 1571 in 1574, v: Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 20 (1939), str. 307), papežev vojak Matija iz Kranja (Ivan Vrhovnik, Slovenščina v ljubljanskih cerkvah, v: Kronika slovenskih mest I (1934), str. 37) ter J. W. Valvasor (Die Ehre XI (kot v op. 5), str. 708).

⁴² Lilijana Žnidaršič Golec, Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila (Acta ecclesiastica Sloveniae 22), Ljubljana 2001, str. 66, 335. Prim. tudi I. Vrhovnik, Slovenščina (kot v op. 41), str. 35–36.

⁴³ M. Golia, Slovenica I (kot v op. 7), v: Slavistična revija XI (1958), str. 131.

⁴⁴ Prim. I. Vrhovnik, Slovenščina (kot v op. 41), str. 37–39.

1600 skoraj tretjino (32%),⁴⁵ je namreč sredi 18. stoletja (1752) nosil nemški priimek le še vsak šesti hišni posestnik (16,5%) oziroma vsak peti (20%), če upoštevamo samo prvotno območje mestne jurisdikcije. V resnici je bilo statistično zmanjšanje nemških rodbinskih imen v precejšnji meri posledica naraščajočega deleža kategorije plemiških in plemenitenih hišnih posestnikov, med katerimi zasledimo znaten odstotek prvotno nemških.⁴⁶ Za manj kot bi pričakovali glede na upad nemških priimkov, se je v istem časovnem razponu 1600–1752 povečal odstotek nedvoumno slovenskih priimkov, in sicer na starih mestnih tleh z 41% na slabo polovico (49%) oziroma na 56,5% v celotnem – razširjenem mestu.⁴⁷ Izrazito slovenska so bila zlasti vsa ljubljanska predmestja, medtem ko smo v obzidanem mestu leta 1752 še vedno našli nad četrtino nemških priimkov (27%)⁴⁸ ob samo dobri tretjini (36%) slovenskih in visokem deležu plemiških (18%). Toda ravno pri Ljubljani zahteva presojanje deležev priimkov posebno previdnost; zaradi večje gostote prebivalcev na hišo in številnih najemnikov so namreč priimki hišnih posestnikov precej manj zanesljiv pokazatelj etnične strukture mestnega prebivalstva kot pri drugih mestih.⁴⁹

V treh štajerskih predstavnikih tipa dvojezičnih mest – v Slovenski Bistrici, Slovenj Gradcu in Celju – je bilo razmerje nemških in slovenskih priimkov v primerjavi z Ljubljano bolj uravnoteženo. Deleži nemških so se sredi 18. stoletja povsod gibali okoli tretjine (31–37%), deleži slovenskih pa med dobro tretjino in polovico (37–50%). Če navedene številke primerjamo s stanjem okoli leta 1600, je sicer zaslediti določen upad deleža slovenskih rodbinskih imen v Celju, vendar ne hkrati tudi povečanja deleža nemških.⁵⁰ Najopaznejši premik je zabeležil Slovenj Gradec, in sicer tako pri slovenskih kot pri nemških rodbinskih imenih. Odstotek slovenskih priimkov hišnih posestnikov se je namreč iz občutne podrejenosti nemškim v začetku 17. stoletja (26 : 46%) prevesil do srede 18. stoletja v njihovo rahlo prednost (44 : 37%), ki jo davčni popisi beležijo že konec 17. stoletja.⁵¹

Kot posredno potrjujejo poročila o cerkveni rabi jezikov, se je slovenski etnični element od 16. stoletja očitno res okrepil na račun nemškega, kar utegne biti ena od posledic zmanjšanja gospodarskega pomena Slovenj Gradca. Po pričevanju dunajskega potopisca Blotiusa iz 70-ih let 16. stoletja so v mestu tedaj poznali le nemško pridigo, slovenska pa je živela samo v predmestju,⁵² tj. v župnijski cerkvi v Starem trgu. Izmenjavanje ene in druge pridige vsako

⁴⁵ Z ugotovljenim deležem nemških priimkov (32%) je primerljiv podatek, da je v letih 1578–1593 med protestanti, ki so se v Ljubljani udeleževali cerkvenih opravil, odstotek nemških vernikov prav tako znašal okoli tretjino; slovenskih vernikov je bilo dve tretjini, pri čemer naj bi bile okoli leta 1580 protestantske približno tri četrtine ljubljanskega prebivalstva (Vlado Valenčič, *Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva v času protestantizma*, v: *Kronika* 16 (1968), str. 137–138).

⁴⁶ Med letoma 1600 in 1752 se je delež plemiških oz. plemenitenih hišnih posestnikov v celotni Ljubljani skupaj s predmestji potrojil: s 4% se je dvignil na 12% oz. na 13%, upoštevaje samo območje stare mestne posesti. Vendar pa je bil dejanski delež plemiškega življa neprimerno nižji kot delež plemičev med hišnimi posestniki, saj je terezijansko ljudsko štetje med stalnimi prebivalci mesta ugotovilo le 3,04% plemiških oseb (Vlado Valenčič, *Prebivalstvo Ljubljane* (kot v op. 19), str. 197).

⁴⁷ Leta 1650–51: 44% slovenskih, 29% nemških; leta 1700: 45% slovenskih, 19% nemških. – ZAL, *Mesto Ljubljana*, Cod. XVII, mestne davčne knjige za leta 1650 (št. 34a, 34b), 1651 (35a) in 1700 (št. 81).

⁴⁸ Leta 1650–51: 35%, leta 1700: 23% (gl. op. 47).

⁴⁹ Gl. op. 19.

⁵⁰ Tudi v prvi tretjini 18. stoletja je bilo razmerje nemških in slovenskih priimkov obdavčencev zelo uravnoteženo; leta 1711: 35,5% slovenskih in 37,5% nemških, leta 1732: 36,5% slovenskih in 37,5% nemških (Zgodovinski arhiv Celje, Mestni magistrat Celje, šk. 33).

⁵¹ Leta 1691 sta nemški oz. slovenski priimek nosila povsem enaka deleža mestnih obdavčencev (43%), leta 1698 pa je znašalo razmerje 46,5% : 38% v korist slovenskih priimkov (StLA, *Landschaftliches Archiv*, Sch. 327, Heft 1140).

⁵² F. Stele, *Potovanje* (kot v op. 41), str. 305.

drugo nedeljo je v mestni subvikariatni cerkvi prvič izpričano za čas pred vizitacijo leta 1652, čemur pa je vsaj prehodno sledilo spet samo nemško pridiganje. Da so bile pridige v mestu nekdanj resnično izključno nemške, so potrdili tudi sami (vodilni) meščani leta 1697, ko so se pritoževali, da je zdaj v mestni cerkvi na veselje okoliških kmetov več slovenskih kot nemških pridig.⁵³ V prvi polovici 18. stoletja so v mestu slej ko prej uravnoteženo pridigali v obeh jezikih, pri čemer se je mestno predstojništvo leta 1734 zavzemalo, naj bo osrednja nedeljska in praznična pridiga nemška,⁵⁴ iz šestdesetih let pa imamo verodostojno poročilo o slabem obisku in posledičnem opuščanju nemških pridig ob določenih nedeljah v letu.⁵⁵

Z manj podatki o rabi jezikov v cerkvi razpolagamo za Celje in zlasti za Slovensko Bistrico, pri kateri najbolj pogrešamo poročila iz zgodnejše dobe. V obeh mestih je prednostni položaj vseskozi ohranjala slovenščina, kar pa je presojati tudi v luči dejstva, da sta bila župnijska sedeža, drugače kot pri Slovenj Gradcu, v samem mestu in da sta obe župniji vključevali slovensko podeželsko okolico. Tako je imel celjski mestni župnik konec 16. stoletja nemškega in slovenskega pridigarja,⁵⁶ sredi 18. stoletja pa se poleg nemške in pogostejše slovenske pridige omenja izključno le slovenska kateheza.⁵⁷ V manjši Slovenski Bistrici, kjer je bil delež enoznačno nemških priimkov – slaba tretjina – tako v začetku 17. kot sredi 18. stoletja sicer le malo nižji kot v Celju, je imela nemščina manj veljave v župnijski pastoralni, a so zato za nemške pridige v samostanski cerkvi skrbeli minoriti, priseljeni v začetku 17. stoletja iz Celja.⁵⁸ Nemško pridiganje je postalo obveznost župnijske duhovščine šele z ukinitvijo samostana v jožefinski dobi.⁵⁹

Ostane nam še pogled na tretji tip, tj. na izrazito slovenska mesta. Na Kranjskem se jih je mednje uvrščalo kar 11 od 13, na Spodnjem Štajerskem pa le obe obmejni mesteci. Dejstvo, da v nobenem niso izpričane redne nemške pridige,⁶⁰ niti najmanj ne preseneča, če analiziramo priimke hišnih posestnikov. Sredi 18. stoletja se je namreč delež enoznačno nemških rodbinskih imen gibal v razponu med manj kot 5% pri Ložu in nekaj več kot 20% pri Brežicah in Radovljici, delež slovenskih pa – z izjemo male Radovljice (56%) – med dvema tretjinama in dobrimi 90%. V tem tipu mest nemško govoreča manjšina ni mogla priti do izraza, saj so jo sestavljale maloštevilne družine ali celo zgolj priseljeni posamezniki, za katerimi so pogo-

⁵³ Prim. J. Vrhovnik, Nekaj o slovenskih pridigah v Slovenjgradcu, ČZN XVII (1922), str. 33–34.

⁵⁴ NŠAL, Vizitacije, fasc. 5, vizitacija 1734, 10. 7. 1734; prim. J. Vrhovnik, Nekaj o slovenskih (kot v op. 53), str. 35.

⁵⁵ J. Vrhovnik, Nekaj o slovenskih (kot v op. 53), str. 35.

⁵⁶ Janez Höfler, Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja. Drei Verzeichnisse der Kirchen und Kapellen in Krain und Slowenischer Steiermark aus dem Ende des 16. Jahrhunderts (Viri za zgodovino Slovencev, Knjiga šesta), Ljubljana 1982, str. 64, 65.

⁵⁷ Anton Ožinger, Vizitacijski zapisniki (kot v op. 11), str. 147, 462, 653, 780. O rabi jezikov v Cerkvi prim. tudi M. Benedik – A. Kralj, Kapucini (kot v op. 11), str. 24.

⁵⁸ Najzgodnejši podatek o redni nemški pridigi pri minoritih je šele iz leta 1760 (A. Ožinger, Vizitacijski zapisniki, str. 30, 535), vendar je šlo nedvomno za starejšo prakso, saj so meščani ob ukinitvi samostana zatrjevali, da so njihovi predniki samostan ustanovili (1614) za nemško bogoslužje (Jože Koropec, Mesto Slovenska Bistrica v 18. stoletju, v: Zbornik občine Slovenska Bistrica II, 1990, str. 67). O minoritskem samostanu v Slovenski Bistrici prim. J. Koropec, Svet okoli Slovenske Bistrice do leta 1700, v: Zbornik občine Slovenska Bistrica I, Slovenska Bistrica 1983, str. 134–135.

⁵⁹ Prim. J. Koropec, Mesto Slovenska Bistrica (kot v op. 58), str. 67–68.

⁶⁰ Gl. op. 11. – Zanimiv primer je Škofja Loka, za katero ni nobenih poročil o uporabi nemščine v mestnih cerkvah, so pa redne nemške pridige do srede 17. stoletja izpričane v župnijski cerkvi v Stari Loki, kamor je spadal mestni vikariat Škofja Loka; namenjene so bile okoliškemu nemško govorečemu kmečkemu življu, ki se je v naslednjem stoletju dokončno asimiliralo (prim. Pavle Blaznik, Škofja Loka in loško gospodstvo (973–1803), Škofja Loka 1973, str. 335).

sto že v eni ali dveh generacijah ostali le še tuje zveneči priimki, ki dajejo vtis večje nemške navzočnosti od dejanske.⁶¹

Obvladovanje nemškega jezika med prebivalstvom je bilo v tem tipu mest slabo razširjeno, kar velja zlasti za zgodnejši čas. Tako imamo iz dobe reformacije in protireformacije več poročil o neznanju nemščine med vodilnimi meščani oziroma o njenem obvladovanju kot večini.⁶² V tem času nemščine nevedskih sodnikov ne zasledimo samo v malo pomembnih mestecih, ampak tudi v Škofji Loki⁶³ in dva celo v Ljubljani.⁶⁴ Poročila, ki pri mestnih funkcionarjih izpostavljajo neobvladovanje branja in pisanja ter z njima povezano neznanje nemščine, srečujemo nato pri manjših kranjskih mestih še globoko v 18. stoletje.⁶⁵ V takih pogojih se je moralo celotno mestno javno življenje odvijati v slovenščini, čeprav se je vse zapisovalo nemško. Iz zapisane nemščine so, kot pričajo viri, spet tolmačili v govorjeno slovensko besedo, in to ne le navadnim ljudem, temveč tudi večini v mestnem svetu.⁶⁶ Tako ne preseneča, da so se redki primerki slovenskih uradnih besedil ohranili zgolj iz izrazito slovenskih mest ter iz Ljubljane.⁶⁷

Podobno usodo kot nemški prišleki v tipu izrazito slovenskih mest so spričo jezikovno nestimulativnega okolja povsod doživljali tretjejezični priseljenci. Analiza priimkov samo potrjuje znano dejstvo, da je bilo med njimi daleč največ Italijanov.⁶⁸ Tako je italijanske priimke sredi 18. stoletja (1752–1754) zaslediti pri hišnih posestnikih v polovici obravnavanih mest, od tega največ v Ljubljani, kjer se je njihov odstotek med hišnimi posestniki bližal dvajsetini (4,8%).⁶⁹ Edinole v kranjski prestolnici je izpričano tudi redno nedeljsko pridiganje v italijanščini, in sicer sredi 17. stoletja, ko je priseljevanje iz italijanskih dežel doživljalo svoj zadnji vrhunec.⁷⁰

⁶¹ Podobno so za priseljenci ostajali slovenski priimki v mestih nemškega dela Štajerske; takih je bilo, denimo, v začetku 18. stoletja med hišnimi posestniki Knittelfelda blizu desetina (!) (StLA, Landschaftliches Archiv, Herdsteuer 1705/09, St. 6, Stadt Knittelfeld, 13. 12. 1706).

⁶² Prim. August Dimitz, *Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540 bis 1634*, v: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain XXII* (1867), str. 82, 83, 96, 97.

⁶³ Sergij Vilfan, *Poročilo o kontroli krčmarskih meril iz leta 1579*, v: *Kronika* 36 (1988), str. 241; prim. tudi S. Vilfan, *Pravna zgodovina* (kot v op. 9), str. 459.

⁶⁴ Po besedah deželnega vicedoma je bil nemščine nevedč Nikolaj Durlach (Duelacher), ljubljanski mestni sodnik v letih 1587–1595 (A. Dimitz, *Urkunden zur Geschichte* (kot v op. 62), str. 82), v začetku 17. stoletja pa Janez Kumberger, sodnik s prav tako nemško zvenečim priimkom, ni znal (nemško) brati (A. Kaspret, *Aus dem Tagebuche eines kranischen Edelmannes* (1606–1608), v: *Mittheilungen des Musealvereins für Krain VIII* (1895), str. 61). Prim. tudi Boris Golec, »Butale so vas, pa ji pravijo mesto«. Butalstvo spodnjekranjske purgarije v predrazsvetlenski dobi, v: *Zgodovina za vse IV* (1997), št. 2, str. 38.

⁶⁵ V tem pogledu so zgovorna poročila iz štirih dolenjskih mest v prvih dveh desetletjih 18. stoletja: v Metliki zna poleg mestnega sodnika brati in pisati nekaj mož, v Črnomlju sodnik in pisar, v Višnji Gori od vseh meščanov samo sodnik in v najmanjši Kostanjevici celo samo pisar (B. Golec, *Butale so vas* (kot v op. 64), str. 38). Razumljivo je torej, zakaj se je Višnjan Matija Kuntara leta 1739 samovšečno naslovil kot »der teütschen sprach kündiger bürger« (ARS, Vic. A., šk. 285, I/145, lit. W I–14, predstavljeno 26. 6. 1739).

⁶⁶ Prim. A. Svetina, Metlika. Dve razpravi iz pravne zgodovine mesta in okolice, Ljubljana 1944, str. 16; Boris Golec, *Iz zgodovine pisarniške slovenščine v 1. polovici 18. stoletja*, v: *Arhivi XXIV* (2001), str. 108.

⁶⁷ Znani slovenski uradni zapisi mestne provenience izvirajo iz Ljubljane, Kamnika, Kranja, Loža, Višnje Gore, Metlike in Ormoža. Pregled besedil z napotki na nahajališča in objave gl. zlasti v: J. Koruza: O zapisanih primerkih (kot v op. 8), str. 198, 245–246, 248, 250; prim. tudi Ema Umek (ur.), *Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku* (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, Zvezek 5), Ljubljana 1982, str. 23, 31, 33, 48, 50, 51, 56; za Ormož: Anton Klasinc, *Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov*, v: *Ormož skozi stoletja*, Maribor 1973, str. 76; za Metliko: Modest Golia, *Slovenica v spisih metliškega čevljarskega ceha*, v: *ZČ V* (1951), str. 214–222.

⁶⁸ O priseljevanju Italijanov gl. Ferdo Gestrin, *Italijani v slovenskih deželah od 13. do 17. stoletja*, v: *ZČ 35* (1981), str. 223 sl.

⁶⁹ Ljubljani sta po deležu italijanskih priimkov med hišnimi posestniki sledila Celje (4,1%) in Maribor (3,4%).

⁷⁰ M. Golia, *Slovenica I* (kot v op. 7), str. 133. Vsaj občasne, če že ne redne italijanske pridige so bile v Ljubljani že pred letom 1547 (prim. I. Vrhovnik, *Slovenščina* (kot v op. 41), str. 36; L. Žnidaršič–Golec, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila* (Acta ecclesiastica Sloveniae 22), Ljubljana 2001, str. 145, op. 609; Anton Svetina, *Protestantizem v Ljubljani*, v: *II. Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1952, str. 161).

Možnost ohranjanja iz roda v rod je pri nemščini v razliko od italijanščine temeljila na drugačnih, neprimerno ugodnejših osnovah, kakršni sta bili zlasti državni okvir in družbena veljava nemškega jezika. Osnovni pogoj, brez katerega nemščina v zgodnjem novem veku v nobenem mestu ne bi mogla sama po sebi prodrati na vidnejše mesto, pa je vendarle predstavljala šele zadostna kritična masa nemško govorečega življa, povezana s stalnim pritokom nemškega etničnega elementa.

Za ponazoritev povedanega si na primeru dveh štajerskih obdravskih mest oglejmo, kako je različna intenzivnost priseljevanja iz nemškega prostora ohranjala na eni strani poudarjeno nemško zunanjo podobo Maribora ter na drugi slovenski značaj malega Ormoža. Kot kažejo rezultati raziskav o izvoru mariborskih meščanov do leta 1600, jih je že tedaj iz krajev severno od slovenske etnične meje prihajala več kot polovica.⁷¹ Zanesljivejši in še zgovornejši so podatki za poznejši čas: tako je bilo v času od 1762 do 1836 med vsemi novosprejetimi meščani Maribora nad 70% priseljencev, od tega samo četrtina iz današnjega slovenskega prostora (25%), iz nemških dežel pa dobra polovica (55%) ali dobri dve tretjini (69,5%), upošteva tudi dvojezične češke dežele in Koroško.⁷² V pogledu krajevnega izvora prebivalstva razpolagamo za Ormož z naravnost edinstvenim virom – zasebnim popisom mestnih prebivalcev iz leta 1724, ki navaja krajevno poreklo domala sleherne odrasle osebe v mestu.⁷³ Če se omejimo samo na hišne gospodarje, jih je od skupno 68, od tega 10 žensk, izviralo iz nemških krajev le sedem ali ena desetina (10,3%) ter dva iz čeških dežel.

Predstavljeni prikaz jezikovne podobe mest, utemeljen na analizi priimkovnega fonda hišnih posestnikov in poročil o javni rabi jezikov, je razumljivo zelo shematičen. Jezikovne razmere in z njimi povezane navade v mestnih okoljih predstavljajo namreč precej kompleksnejšo problematiko. Marsikje je bila, denimo, razširjen pojav funkcijska dvo- in večjezičnost, kar nas nujno privede na področje sociolingvistike oz. mikrosociolingvistike, ki pa ga moramo spričo pičle dokumentiranosti pustiti ob strani. Sklepamo lahko, da so se glede javne rabe jezikov v vsakem mestu vzpostavila lastna pravila, ki so jim v največji meri dajali ton meščani, močan podton nižji sloji, nadalje lokalna tradicija, interakcija z mestno okolico in končno tujci. Posameznikovo jezikovno obnašanje so poleg samega obvladovanja jezikov narekovali še potreba, krajevna praksa ter uporabnost v različnih jezikovnih situacijah in mikrookoljih, začenši z družinskim. Jezik tako ni bil vezan samo na osebo ali skupino, temveč tudi ali celo predvsem na jezikovno situacijo, pri čemer seveda ne smemo pozabiti na medjezikovne interference, zagotovo najbolj opazne v adaptirani nemški, a tudi v lokalno nemščino prevzeti slovenski leksiki.

V splošnem pa lahko sklenemo, da je v obravnavanih mestih, ki so bila vsa razen Kočevja obdana s slovensko okolico, posameznik lažje shajal brez znanja nemščine kakor brez slovenščine. Zavoljo objektivnih okoliščin so namreč tudi v mestih s poudarjeno nemškim značajem skoraj vsi domačini vsaj za silo obvladali slovensko, o čemer obstajajo pričevanja sodobnikov za Maribor prve polovice 19. stoletja, tj. v času, ko je bil jezik sicer že izrazito

⁷¹ Iz podatkov N. Weissa (*Die Bürger* (kot v op. 2), str. 38–45) o potencialnem in mestoma tudi dejanskem krajevnem izvoru mariborskih meščanov do 1600 je mogoče izračunati, da je četrtina (25%) izvirala iz neposrednega mestnega zaledja (*Umland*) in slaba polovica (49%) iz današnjega slovenskega prostora, vključno z mesti.

⁷² Izračunano po objavljenih podatkih v: Antoša Leskovec, *Politični in kulturni razvoj Maribora 1752–1850*, v: *Maribor skozi stoletja, Razprave I*, Maribor 1991, str. 195–197.

⁷³ *Zgodovinski arhiv v Ptuj, Arhiv mesta Ormož*, šk. 1, *Popis prebivalstva mesta Ormož 1724*. – Od 58 moških hišnih gospodarjev jih ima nemški oz. nemško zveneči priimek blizu dve petini (22 ali 38%). Etničnih Nemcev je bilo v resnici v najboljšem primeru dobra četrtina (16 ali 27,5%), od teh pa se jih je samo 8 ali 14% priselilo iz nemškega prostora, med njimi dva iz čeških dežel, preostali pa iz spodnještajerskih mest in trgov, vključno z Ormožem.

vezan na socialno kategorijo.⁷⁴ Iz zgodnejšega časa sta v tem pogledu zgovorni poročili o jezikovnem znanju Slovenjgradčanov, in sicer v dveh časovnih izsekih, ko se je v mestni cerkvi pridigalo samo nemško. Potopisec Blotius navaja v 70-ih letih 16. stoletja, da obvladajo meščani oba jezika,⁷⁵ po pričevanju mestnega sodnika pa je bilo leta 1652 v mestu malo meščanov, ki ne bi znali slovensko, ter mnogo takih, ki niso obvladali nemško.⁷⁶ V tej zvezi velja omeniti, da še tako dobre kvalifikacije ob nezadovoljivem znanju slovenskega jezika niso zadoščale za pridobitev službe mestnega pisarja.⁷⁷

Znanje in razumevanje nemščine je bilo nasprotno bistveno manj razširjeno med prebivalstvom izrazito slovenskih mest, a so se proti sredi 18. stoletja postopoma tudi tu začeli kazati premiki. Tako so nepreklicno minili časi, ko celo mnogi mestni funkcionarji niso bili niti malo večči "državnega jezika". Razširitev dejanskega ali vsaj namišljenega obvladovanja nemščine se od srede stoletja kaže v dejstvu, da so mestni sodniki na Kranjskem drug za drugim pred deželnimi oblastmi prenehali prisegati slovensko, med njimi kot zadnji sodniki iz miniaturnih polruralnih mestec.⁷⁸

Kot smo povedali že uvodoma, je jezikovna podoba naših mest od terezijanske, zlasti pa od jožefinske dobe dalje doživljala čedalje hitrejše in občutnejše spremembe. Jezikovna diferenciacija prebivalstva je postopoma, čeprav le začasno, dobila izrazito socialno obeležje, povezano z vsestranskim pospeševanjem nemščine kot državnega jezika, z njeno spremenjeno vlogo v izobraževalnem sistemu in nenazadnje z njeno modnostjo.⁷⁹

Proces jezikovne nivelizacije na socialni osnovi se je, kot kaže, začel že zgodaj v štajerskih mestih z znatnim deležem nemškega prebivalstva, kjer so za to obstajali najugodnejši pogoji. Socialno bolj stoječi del prebivalcev nenemškega rodu je materinsko slovenščino najprej v občevarju navzven, nato pa vse bolj tudi v zasebnem krogu, vse bolj zamenjeval z nemščino. Tako se je župnik v Slovenski Bistrici že leta 1760 pritoževal, da hodijo mnogi župljani, ki nemško niti ne razumejo, namesto k slovenski pridigi raje k nemški v minoritsko cerkev.⁸⁰ Odraz spremenjenih jezikovnih razmerij v Mariboru slejkoprej predstavlja dokončno

⁷⁴ A. Leskovec (Politični (kot v op. 72) str. 199, 210) se sklicuje na pričevanja D. Trstenjaka, R. Puffa in A. Krempla; slednji je jezikovno znanje Mariborčanov označil kot »notslovenisch«. Prim. tudi Janez Cvirn, Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914), str. 10–12.

⁷⁵ F. Stele, Potovanje (kot v op. 41), str. 305.

⁷⁶ NŠAL, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 52/9, pag. 26; prim. J. Vrhovnik, Nekaj o slovenskih (kot v op. 41), str. 33.

⁷⁷ Zavrnitev kandidata za mestnega pisarja zaradi neznanja »der windischen Sprach« ne srečamo konec 16. stoletja le v izrazito slovenski Metliki (A. Dimitz, Urkunden zur Geschichte (kot v op. 62), str. 97), temveč tudi v tedaj zelo nemškem Slovenj Gradcu, in sicer z utemeljitvijo: »sintemallen er der windischen sprachen, so bei uns gengig (!), unerfahren« (Josip Mravljak, Protestantizem v Slovenjem Gradcu, v: Slovenj Gradec ob 700 letnici, Slovenj Gradec 1951, str. 34).

⁷⁸ Med letoma 1750 in 1771 je 25 krat slovensko priseglo 17 novoizvoljenih sodnikov, in sicer – pomenljivo – iz vseh deželno knežjih mest razen iz Ljubljane, Novega mesta in Krškega, zadnji med njimi ravno iz najmanj pomembnih mestec Loža, Črnomlja in Kostanjevice (Peter Ribnikar, Slovenska prisežna obrazca iz srede 18. stoletja, v: Jezik in slovstvo (Ljubljana) XIX (1973/74), str. 260–262).

⁷⁹ Prim. S. Vilfan, Rechtsgeschichte (kot v op. 14), str. 212. – To dobo nazorno označuje opis, ki ga je o jezikovnem stanju v rodnem spodnještajerskem trgu Šoštanj podal Josip Vošnjak: »Mi /otroci/ iz trga smo večinoma že od doma znali nemško. V naši hiši smo med seboj navadno nemško govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce, ne za Slovence, ker se za narodnost sploh nikdo ni menil do l. 1848. in nam je jezik le bil sredstvo, da se sporazumemo med seboj in z drugimi.« (Josip Vošnjak, Spomini, Prvi zvezek, Ljubljana 1905, str. 15–16). – Prim. tudi J. Cvirn, Trdnjavski trikotnik (kot v op. 74), str. 9–12. – O spremembah v izobraževalnem sistemu prim. Vlado Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I., Ljubljana 1988, str. 151 sl.; prim. Jože Ciperle, Oris razvoja šolstva na Slovenskem v drugi polovici 18. stoletja, v: Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1979, str. 431 sl.

⁸⁰ A. Ožinger, Vizitacijski zapisniki (kot v op. 11), str. 535.

izrinjenje slovenskih pridig iz mesta v predmestje,⁸¹ v osemdesetih letih 18. stoletja pa srečamo tudi že zahteve po nemški pridigi in katehezi v dotlej izrazito slovenskem Ormožu in Novem mestu, čeprav v obeh mestih še v povezavi z začasno močnejšim dotokom nemškega življa.⁸²

Končno se nam domala vsiljuje vprašanje, v kolikšni meri je glede ugotovljenih regionalnih razlik med kranjskimi in spodnještajerskimi mesti moč potegniti vzporednice med obravnavano »prednacionalno dobo« in znano štajersko–kranjsko dihotomijo s konca 19. in začetka 20. stoletja, ko so vsa spodnještajerska mesta – vključno z nekoč poudarjeno slovenskima Ormožem in Brežicami – po svoji zunanji podobi izrazito nemška, kranjska pa, z izjemo Kočevja, poudarjeno slovenska.⁸³ Eno je pri tem gotovo: nastavki poznejšega stanja so v zgodnjem novem veku več kot očitni. Občutne razlike med deželama v desetletjih pred razpadom monarhije torej niso nastale šele kot plod procesov moderne dobe zadnjega stoletja, ampak so bile v glavnem nadaljevanje stanja, segajočega globoko v stoletja pred oblikovanjem moderne narodne zavesti. V 19. stoletju je sicer prišlo do opaznih premikov v jezikovni podobi posameznih, zlasti štajerskih mest, kar pa se v širšem kontekstu kaže predvsem kot nivelizacija na regionalni – deželni osnovi: na Spodnjem Štajerskem v korist nemškega, na Kranjskem pa slovenskega jezika oziroma njegove politične in gospodarske moči.

ZUSAMMENFASSUNG

REGIONALE UNTERSCHIEDE IM SPRACHBILD BEI DER BEVÖLKERUNG DER SLOWENISCHEN BINNENSTÄDTE VOM 16. BIS ZUM 18. JAHRHUNDERT

Die Untersuchung des äußeren Sprachbildes aller 20 Binnenstädte des heutigen Slowenien hat gezeigt, daß die Wurzeln für die bekannte krainisch-steirische Dichotomie »slowenisch-deutsch« in den Jahrzehnten vor dem Untergang der Monarchie weit zurück in den Jahrhunderten, die der Herausbildung des modernen Nationalbewußtseins vorausgingen, zu suchen sind.

Aufgrund von Berichten über den Sprachgebrauch in der Öffentlichkeit, vor allem kirchlichen Predigten, sowie der Feststellung der ethnischen Herkunft des Familiennamenfonds können die Städte in drei Typen aufgegliedert werden: 1. ausgesprochen deutsche Städte, 2. zweisprachige Städte und 3. ausgesprochen slowenische Städte. Während in Krain der Typ der ausgesprochen slowenischen Stadt bei weitem überwog (11 von 13 Städten) – zu den ausgesprochen deutschen Städten gehörte nur Kočevje (Gottschee), zu den zweisprachigen aber Ljubljana (Laibach) – zeigten die sieben untersteirischen Städte ein wesentlich anderes Sprachbild. Ausgesprochen slowenisch waren nur die Grenzstädtchen Brežice (Rann) und Ormož (Fridau), drei mittelgroße Städte (Celje/Cilli, Slovenska Bistrica/Windischfeistritz und Slovenj Gradec/Windischgraz werden zu den zweisprachigen gezählt, die beiden bedeutendsten (Maribor/Marburg und Ptuj/ Pettau) gehörten zum Typ der ausgesprochen deutschen Stadt. Die Grundbedingung für den Weiterbestand der deutschen Sprachgemeinschaft und ihrer Sprache in den Städten mit durchaus slowenischem Hinterland bildete bei allen Städten ein ausreichender und kontinuierlicher Zuzug deutscher Zuwanderer.

Das Bild begann sich von der Zeit des aufgeklärten Absolutismus an wesentlich zu verändern, als der Gebrauch der deutschen Sprache als favorisierter Staatssprache zunehmend zum sozialen Faktor wurde, und es auch unter der Stadtbevölkerung, vor allem in der Steiermark, zu einer zeitweiligen sprachlichen Nivellierung auf sozialer Grundlage kam.

⁸¹ Gl. op. 39.

⁸² Prim. Nada Jurkovič, Šolstvo (1676–1847) in bratovščina sv. Rešnjega telesa (1661–1787) v Ormožu, v: Ormož skozi stoletja III, Ormož 1988, str. 166; Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega mesta, Ljubljana 1891, str. 146.

⁸³ O jezikovni podobi mest v luči t.i. občevalnega jezika po zadnjem avstrijskem ljudskem štetju leta 1910 gl. Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. Bearbeitet auf grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910, IV. Steiermark, V. Kärnten, VI. Krain, Wien 1918.

BOŽO REPE

OD DEŽELANA DO DRŽAVLJANA

REGIONALNI RAZVOJ SLOVENCEV V LETIH 1918–1991

Regionalna zavest (identiteta) je pri Slovencih izjemno močna. Pogojena je z zgodovinskim razvojem od srednjega veka dalje, še zlasti pa z oblikovanjem dežel v času Avstro-Ogrske monarhije. Do prehoda v 20. stoletje je bila prevladujoča, pri čemer je vsaka dežela največkrat »šla svojo pot«.¹ Meje po prvi svetovni vojni so prinesle bistvene spremembe: velik del Slovencev je postal manjšina v Italiji in Avstriji, regionalna zavest se je izražala znotraj pokrajin, v katerih so živeli (Julijska Krajina, avstrijska Koroška). Pri velikem delu koroških Slovencev je bila prav deželna zavest eden od pomembnih dejavnikov, zaradi katerega so na plebiscitu glasovali za Avstrijo in ne za Jugoslavijo.² Na vzhodu je del matice postalo Prekmurje, pokrajina, ki je bila do tedaj bolj malo v zavesti Slovencev iz osrednjega dela Slovenije in se je stoletja razvijala v drugačnem političnem in kulturnem okolju, kar je ob združitvi povzročilo obojestranski kulturni šok. Težave so se v Prekmurju pojavljale tudi kasneje, jugoslovanska oblast je z zamenjavo uradnikov in učiteljev ter uvedbo slovenskega knjižnega jezika v šole, urade in tudi k verouku med prebivalstvom izzvala nezadovoljstvo, občasno tudi obžalovanje zaradi priključitve. Tedanji vodilni prekmurški politik Jožef Klekl si je zato v jugoslovanskem parlamentu pa tudi sicer (neuspešno) prizadeval za avtonomijo Prekmurja.³

Ob razpadu Avstro-Ogrske so Slovenci doživeli kratkotrajno (enomesečno) nacionalno državnost v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki je imela svoj sedež in svoje vrhovno predstavniško telo, imenovano Narodno vijeće, v Zagrebu (ustanovljeno 5. in 6. oktobra 1918). V Narodnem vijeću je imela vsaka pokrajina delegate glede na število prebivalcev (na 100 000 prebivalcev en delegat). Skupaj je bilo 80 delegatov, poleg njih pa so na sejah lahko sodelovali tudi predstavniki pokrajinskih narodnih svetov. V njem so bili predstavniki vseh političnih strank in skupin iz Slovenije, Istre, Hrvaške, Bosne in Hercegovine ter Vojvodine. 19. oktobra je bilo izbrano predsedstvo Narodnega vijeća, njegov predsednik je postal slovenski politik dr. Anton Korošec. Narodno vijeće je istega dne tudi zavrnilo manifest cesarja in kralja Karla o federalizaciji Avstro-Ogrske monarhije, zahtevalo je združitev vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov na temelju pravice do samoodločbe, ne glede na dotedanje meje. Hrvaški sabor je 29. oktobra 1918 razglasil odcepitev Hrvaške, Dalmacije in Slavonije od Avstro-Ogrske in njihovo združitev z ostalimi jugoslovanskimi pokrajinami monarhije v Državo SHS. Predsedstvo Države SHS pa je imenovalo skupno vladu z 11 poverjeniki in štiri pokrajinske vlade za Slovenijo (Narodna vlada v Ljubljani), Hrvaško in Slavonijo, Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino.

¹ Vasilij Melik: Mejniki XIX. stoletja, Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860, Nova revija, Ljubljana 2001, str. 15.

² Janko Pleterski: Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu v avstrijskem leksikonu, Zgodovinski časopis leto 2002, 1–2, letnik 56, str. 173–184.

³ Miroslav Kokolj, Prekmurški Slovenci 1919–1941, Murska Sobota, 1984.

Narodna vlada v Ljubljani je razpustila kranjski deželni zbor kot zadnji organ nekdanje deželne avtonomije. Narodni svet za Slovenijo in Istro, ki je bil ustanovljen 16. in 17. avgusta 1918 kot najvišje politično telo Slovencev v mesecih pred razpadom Avstro-Ogrske (in je med drugim tudi imenoval Narodno vlado v Ljubljani) pa ni postal prvi slovenski parlament. Bile so precej vroče razprave na skupnih sejah Narodnega sveta in Narodne vlade. Zlasti liberalci so ugovarjali temu, da bi bil med Narodno vlado in Narodnim vijećem v Zagrebu (odnos je imel sicer precej konfederativnih prvin) še nekak parlament ali deželni oz. pokrajinski zbor v Ljubljani. Načelni dogovori, da bi parlament vendarle ustanovili, so zato ostali na papirju.⁴

Meje v Kraljevni SHS in Kraljevini Jugoslaviji so bile administrativne in oblast si je prizadevala da, kolikor je le mogoče, ne bi bile pokrite z nacionalnimi mejami. Jugoslavija je bila najprej razdeljena na 33 oblasti, pri čemer sta na Slovenijo odpadli dve. Oblasti so med leti 1927 in 1929 imele omejeno politično, gospodarsko in kulturno avtonomijo. Od leta 1929 je bila Jugoslavija razdeljena na devet banovin, večina slovenskega ozemlja pa je bila združenega v Dravsko banovino. Tudi tu nacionalni ključ ni bil upoštevan, čeprav so se mu slovenske dežele od vseh banovin še najbolj približale. Bela Krajina je bila nekaj časa priključena k Savski banovini, Slovenija pa je dobila hrvaški okraj Čabar. Avgusta 1931 je Dravska banovina dobila Štrigovo in Razkrižje, vrnila pa so ji tudi Belo krajino (skupaj z občino Radovanovići), izgubila pa je okraj Čabar, ter Vine, Osilnico, Travo in Drago.

V času med obema vojnama Sloveniji torej ni uspelo doseči politične avtonomije. Regionalizem, ne pa državotvornost, so kazala prizadevanja po oblikovanju pokrajinskega zbora za Slovenijo. Največ, kar je bilo doseženo, sta bili skupščini ljubljanske in mariborske oblasti, ki sta začeli delovati šele leta 1927. Že dve leti kasneje jih je ukinila uvedba diktature in boj za avtonomijo se je vrnil na začetek.⁵

Avtonomistična prizadevanja so dosegla višek konec tridesetih let z zahtevo za oblikovanje banovine Slovenije s širokimi zakonodajnimi in izvršilnimi pravicami. Imela naj bi tudi izvoljeno parlamentarno telo – banovinski zbor. Tega velikega cilja pa Slovenci v Jugoslaviji niso uspeli udejanjiti.⁶

Med obema samoupravama je do določene mere obstajalo sodelovanje, vendar do enotnega sprejemanja uredb (kar bi v praksi pomenilo da – čeprav v okrnjeni obliki – obstaja neke vrste slovenski parlament), ni prišlo. Lahko pa rečemo, da je Slovenija v kraljevini Jugoslaviji uživala vsaj neke vrste neformalno kulturno avtonomijo s šolstvom v lastnem jeziku, dobila je univerzo, akademijo znanosti, radio in vrsto drugih pomembnih kulturnih institucij.

Slovensko ozemlje, ki je ostalo pod Madžarsko (Porabje), je ostalo v sestavi enega od dveh okrajev, na katera so bili v času Avstro-Ogrske razdeljeni Slovenci, to je v Železni županiji (Vas). Slovenci, ki so jih Madžari imeli za Vende, manjšinskih pravic niso imeli in proces madžarizacije se je nadaljeval.

Na Avstrijskem Koroškem se je v času med obema vojnama regionalna administrativna struktura spremenila le deloma. Nadaljeval se je načrtni trend germanizacije, ki mu lahko

⁴ Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, Modrijan, Ljubljana, 1998.

⁵ Miroslav Stiplovšek: Prizadevanja Slovenske ljudske stranke za avtonomijo Slovenije ob sprejemanju prve jugoslovanske ustave in zakonodaje o oblastnih samoupravah 1921–1922. Mikužev zbornik, (Historia, 4), Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana, 1999, str. 51–64.

⁶ Miroslav Stiplovšek: Slovenski parlamentarizem 1927–29, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana 2000, str. 11. Glej tudi Miroslav Stiplovšek: Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacije uprave ter za razširitev svojih pristojnosti leta 1933. Zgodovinski časopis, 2001, letnik 55, št. 2, str. 231–253.

sledimo že od uvedbe ustave leta 1860, ko je postalo »važno za Nemce, da je bilo čim manj občin s slovensko večino, kjer bi občinski odbori zagovarjali demokratične slovenske zahteve – uvedbo slovenskih šol, sorazmerno slovensko zastopstvo s številom prebivalstva v deželnem in državnem zboru in združitve slovenske Koroške z ostalo Slovenijo.«⁷ Velikost občin je bila tako prilagojena nacionalnim nemškim interesom, zato je bilo zlasti v nemškem delu veliko zelo majhnih občin (pod 1000 ali tudi pod 500 prebivalcev), v slovenskem pa so bile, kjer je le bilo možno, prilagojene tako, da je bila v njih nemška večina ali vsaj močno nemško zastopstvo.⁸

Po priključitvi Avstrije k Nemčiji leta 1938 je bila administrativna struktura prilagojena nemški. Koroška je postala »Gau«, nekdanji politični okraji so postali deželni okraji (Landkreis). Celovec in Beljak sta postala posebna mestna okraja, nekatere prej slovenske občine pa so bile ukinjene (Zgornja Vesca, Škocjan). Celovec je po okupaciji Slovenije aprila 1941 postal tudi administrativno središče za del okupiranega ozemlja (Gorenjsko), enako Gradec na Štajerski strani.

Nekdanje Avstro-Ogrsko ozemlje, ki je bilo z rapalsko pogodbo priključeno Italiji⁹ pa je bilo združeno v pokrajino Julijska Krajina (Venezia–Giulia). Nekaj časa je še bila ohranjena avstrijska (občinska) upravna ureditev s 154 občinami, kasneje so sledile reorganizacije, katerih namen je bil doseči, da Slovenci in Hrvati v nobeni večji upravni enoti ne bi imeli večine. Leta 1922 je bila Julijska Krajina razdeljena na tri province (Puljsko, Tržaško in Videmsko), leta 1926 s povečanjem pokrajin v celotni Italiji pa je nastala še Goriška pokrajina. Pokrajine so vodili prefekti, občine (njihovo število se je spreminjalo) pa so upravljali od vlade imenovani župani (podestaji). V večjih občinah so bili kot posvetovalni organ tudi imenovani občinski sveti. Samouprava, kolikor je sploh obstajala, je bila navidezna, oblast je bila v rokah fašističnih prefektov in podestajev.¹⁰

Med drugo svetovno vojno se je znotraj okupacijskih con prav tako poudarjala regionalna zavest, seveda v povezavi z nemško, italijansko in madžarsko oz. »vendsko« identiteto. Po napadu Nemčije in Italije na Jugoslavijo 6. aprila 1941 in njenem naglem zlomu, so nemška, italijanska in madžarska vojska (ta je od Nemcev prevzela Prekmurje), uvedle vojaško upravo. Vojaška uprava je najdlje trajala v madžarski okupacijski coni (do decembra 1941), medtem ko so jo Nemci in Italijani kmalu zamenjali s civilno upravo oz. kombinacijo vojaške in civilne uprave. Vsi trije okupatorji so zasedena ozemlja hoteli za trajno vključiti v svoje države, na slovensko ozemlje razširiti svojo upravo in jih vključiti v svoj družbeni sistem.¹¹

Italijani so to storili prvi, 3. maja 1941 s kraljevim ukazom, ki so ga dve leti kasneje spremenili v zakon. Madžari so Prekmurje priključili z zakonom, ki ga je sprejel madžarski parlament 16. decembra 1941 (priključil je tudi druga ozemlja bivše Jugoslavije: Baranjo, Bačko in Međimurje). Prekmurja niso upravljali kot eno pokrajinsko enoto, pač pa je bil en okraj (Murska Sobota s širšo okolico) priključen k Železni županiji (Vasvármegye), s središčem v Szombathelyu drugega pa k županiji Zala (Zalamegye) s središčem v Zalaegerszegu. Taka je bila upravna ureditev že v času Avstro-Ogrske. Madžari so namreč na okupacijo gledali

⁷ Luka Sieničnik, Bogo Grafenauer, Pregled občin na Koroškem, Znanstveni institut pri predsedstvu SNOS, Oddelek za meje, Ljubljana 1945, str. 11 (v knjigi je objavljen zemljevid občin po stanju iz leta 1934).

⁸ Ob tem pa so, kot piše Grafenauer, tudi slovenske občine morale imeti manj kot 4000 prebivalcev, »ker bi sicer morali prebivalci ob štetjih sami izpolnjevati popisne pole in bi bil s tem izključen vsak vpliv številnih komisarjev na napoved občevalnega jezika.« (Prav tam).

⁹ Od Primorske: Trst in okolica ter Goriška z okraji Gorica, Gradišče, Sežana, Tolmin in Tržič; Istra: okraji Koper, Lošinj, Pazin, Poreč in Volosko–Opatija; od Kranjske: Postojna in Idrija; od Koroške: Trbiž.

¹⁰ Milica Kacin-Wohinz, Jože Pirjevec, Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–200, Nova revija, Ljubljana, 2000.

¹¹ Več o tem: Tone Ferenc, Okupacijski sistemi na Slovenskem, Modrijan, Ljubljana 1997.

kot na vrnitev ozemlja, ki so ga izgubili s trianonsko pogodbo po prvi svetovni vojni in so hoteli znova uresničiti vendsko teorijo.

Tudi nemški okupator na zasedenih ozemljih ni dovolil nobene oblike slovenske upravne ali samoupravne oblike. Zasedenim pokrajinam je določil tako status, kot so ga takrat imele Alzacija, Lorena in Luksemburg. Čimprej naj bi jih formalno – pravno priključili k Nemčiji. Slovensko ozemlje naj bi postalo južna meja nemškega Reicha. Posebna civilna uprava, uvedena v aprilu 1941, naj bi bila začasna. Zaradi težav pri izseljevanju in začetka odpora so formalno priključitev odlagali in do nje nikoli ni prišlo. Uveden pa je bil nemški pravni red, vključno z mobilizacijo v nemško vojsko. Po izvedenem rasnem in političnem ocenjevanju je poleg Volksdeutscherjev tudi del slovenskega prebivalstva dobil nemško državljanstvo, vendar pogojno, na preklic. Sedež nobene administrativne enote ni bil na slovenskem ozemlju, pač pa vsi v sosednjih avstrijskih pokrajinah. Uporaba slovenščine je bila prepovedana, imena krajev in osebna imena ponemčena, tako da so okupirane pokrajine dobile povsem nemški videz. So pa Nemci zelo poudarjali regionalno identiteto (štajersko, kranjsko) in v ta namen uvedli tudi posebna praznovanja.¹² Do kapitulacije Italije septembra 1943 celo ni obstajala nikakršna oblika kolaboracije s slovenskimi predstavniki.

Po priključitvi Ljubljanske pokrajine k Italiji na osnovi kraljevega ukaza z dne 3. maja 1941 je zbornica fašijev in korporacij ukaz potrdila 10. junija 1941, zakonodajna komisija za notranje zadeve in pravosodje pri senatu pa šele 15. aprila 1943, nato je bil kraljevi ukaz spremenjen v zakon. Mussolini je s priključitvijo pohitel zato, ker se je bal, da mu Hitler dodeljenega ozemlja ne bi še dodatno skrčil. Zasedeno ozemlje je italijanski okupator po kratkotrajni vojaški upravi preoblikoval v provinco imenovano Ljubljanska pokrajina (Provincia di Lubiana). Vodil jo je visoki komisar.¹³

Nekaj dni ob začetku vojne je v osrednji Sloveniji deloval slovenski organ, imenovan Narodni svet, ki je razglasil, da v Sloveniji prevzema oblast. Bivši ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen je po italijanski zasedbi Ljubljane z dovoljenjem italijanskih oblasti odpotoval v nemško okupacijsko cono in pri nižjih poveljnikih v Celju skušal doseči, naj bi Nemci okupirali celotno Slovenijo in ji dali podoben status, kot ga je imela Slovaška ali tedaj nastala Neodvisna država Hrvaška. Ker je Hitler že pred tem določil, katera ozemlja bodo pripadala posameznim okupatorjem, Natlačenova intervencija ni imela učinka.

Ljubljanska pokrajina je bila pravno – formalno ena od italijanskih provinc, dobila pa je avtonomijo, ki se je kazala v drugačnem nazivu izvajalca oblasti (visoki komisar in ne prefekt kot drugje po Italiji), v dvojezičnosti, v formalnem soupravljanju s strani sosveta za Ljubljansko pokrajino, ki so ga sestavljali slovenski predstavniki in v tem, da prebivalcem pokrajine ni bilo treba služiti vojske. Taka politika je (po pisanju italijanskega zunanjega ministra grofa Gaelazza Ciana) imela za namen prikazati, da so Italijani bolj kulturni in strpní od Nemcev. Šlo je predvsem zato, da so Italijani etnocid nad Slovenci načrtovali na daljši rok kot Nemci, prepričani pač v svojo kulturno premoč in moč fašistične ideologije.

Italijani so v glavnem pustili staro jugoslovansko administrativno ureditev. Na čelo okrajnih glavarstev so imenovali italijanske ljudi, medtem ko so na nižjih ravneh (občine) lahko bili slovenski župani, le da so morali priseči italijanskemu kralju. Na področju gospodarstva, financ, bančništva in zavarovalništva so vzpostavili italijanski fašistični korporativni sistem. Vzporedno z jugoslovansko upravo so začeli počasi vzpostavljati tudi svojo, vendar je bilo

¹² Franc Rozman, Vasilij Melik, Božo Repe: Zastave vihrajo. Spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes, Modrijan, Ljubljana 1999.

¹³ Tone Ferenc: »Gospod visoki komisar pravi...« Sosvet za Ljubljansko pokrajino. Dokumenti. Društvo piscev NOB, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2001.

zaradi kadrovske težave v pokrajini več slovenskih kot italijanskih uradnikov. Sosvet za Ljubljansko pokrajino, kot najvišji slovenski politični organ, je bil podoben kot v drugih italijanskih provincah, le da so ga druge sestavljali Italijani. Imel je 14 članov, njegova vloga pa je bila v Sloveniji (v nasprotju z drugimi italijanskimi pokrajinami) zgolj simbolična. Vsega skupaj je imel pet sej in ni odločal o ničemer pomembnem. Obiskal je sicer Mussolinija in papeža, nato so zaradi kritik o kolaboraciji posamezni člani izstopili in sosvet je jeseni 1941 prenehal delovati. Šele maja 1943 je bil znova obnovljen, deloma z istimi predstavniki, vendar se njegov pomen ni povečal.

Za varnost in mir so poleg vojske skrbele štiri vrste oboroženih oddelkov: policija, orožništvo (karabinjerji), finančna straža in obmejna milica (na meji z nemško okupacijsko cono, pa tudi na nekdanji rapalski meji, ki so jo ohranili in tako v praksi ločevali Ljubljansko pokrajino od Italije). Vse vrste enot so bile italijanske, v orožništvo in policijo pa so bili vključeni tudi bivši jugoslovanski orožniki (od okrog 1350 je bilo 322 slovenskih, še nadaljnjim 204 pa so dajali plačo, vendar niso bili na dolžnosti).

Na področju sodstva se je v civilno – pravnih razmerjih večinoma ohranila stara jugoslovanska zakonodaja, delovati pa so začela italijanska vojaška sodišča, ki so bila pristojna za izvršena ali nameravana dejanja v škodo italijanske vojske ali njenih oseb. V praksi je to pomenilo vse oblike nasprotovanja italijanski okupaciji in pred vojaškim sodiščem v Ljubljani je bilo do kapitulacije Italije obravnavanih 13186 oseb, od tega obsojenih 8737.

Po italijanski kapitulaciji so bivšo italijansko okupacijsko cono zasedli Nemci. Zaradi vojaške šibkosti so bili prisiljeni priznati obstoj Slovencev in uvesti drugačno okupacijsko politiko kot prej na slovenskih ozemljih, ki naj bi pripadla nemškemu Reichu. Hkrati so morali upoštevati Mussolinija in Italijo še kot suvereno državo, kar je razmere v Ljubljanski pokrajini precej zapletlo. Hitler je v severnih in vzhodnih mejah Italije ustanovil dve operacijski coni imenovani Predalpske dežele in Jadransko primorje, ki so jo sestavljale Furlanija, Trst, Istra, Reka in Kvarner ter Ljubljanska pokrajina. Coni sta vodila vrhovna komisarja (cono za Jadransko primorje dr. Friedrich Rainer, ki je bil po vojni v Sloveniji obsojen na smrt). Celotna Italija se je tako delila na tri dele: ozemlje pod neposredno vojaško upravo med fronto in Apenini, Mussolinijevo Socialno republiko Italijo severno od Apeninov in na obe omenjeni coni. Operacijska cona za Jadransko primorje je bila od ostale Italije ločena z mejo, carino in graničarji.

Nemci so Slovence v Ljubljanski pokrajini obljubljali nekakšno avtonomijo oz. obnove nekdanje avstroogrske dežele Kranjske, kar pa ni bilo nikoli uresničeno. Kot korak v tej smeri pa so imenovali pokrajinsko upravo, ki ji je načeloval prezident. Za prezidenta je bil (po posvetovanjih nacističnih funkcionarjev z ljubljanskim škofom dr. Gregorijem Rožmanom in še nekaterimi slovenskimi politiki) imenovan general Leon Rupnik. Nad Ljubljansko pokrajino so nemške oblasti sicer priznavale formalno italijansko suverenost, vendar so po umiku italijanske vojske preprečile ponovni učinkovit prevzem uprave, razorožile so orožništvo in fašiste ter odpustile italijanske uradnike. Podpirale so prezidenta pokrajinske uprave generala Leona Rupnika, ki je zavračal ponoven prihod italijanskih uradnikov.

Pokrajinska uprava je dobila podobno obliko, kot jo je imela kot banovina v Jugoslaviji. Dejansko je bila uprava »vodena glava«, saj so velik del ozemlja obvladovali partizani, ki so tam vzpostavili svoje organe oblasti, tako da je v resnici obvladovala le Ljubljano in glavne postojanke ob železniških in cestnih komunikacijah. Kljub formalno slovenski upravi, se je nemška nadoblast kazala povsod. Sodstvo v Ljubljani je bilo npr. podrejeno vrhovnemu komisariatu v Trstu (kjer je bil sedež Cone za Jadransko primorje). Policija je bila nemška, vodil jo je SS general Erwin Rösener, ki je bil neposredno podrejen Himmlerju. Obstajala pa je slovenska uniformirana policija, ki pa je bila pod nadzorom nemškega častnika za zvezo.

Imela je svoj politični oddelek, ki je obračunaval s pripadniki odporniškega gibanja. Nemci so za boj proti partizanom vzpostavili tudi vojaške kolaboracionistične enote, imenovane Slovensko domobranstvo. Rupnik je kot prezident dobil (podobno kot italijanski prefekti v drugih pokrajinah pod nemško okupacijo) nemške svetovalce, ki so skrbeli, da je izvajal nemško politiko. Socialna republika Italija v pokrajini v praksi ni imela nobenih pristojnosti (čeprav je ozemlje formalno sodilo vanjo), iz racionalnosti pa so Nemci ohranili liro kot plačilno sredstvo, delovala je italijanska pošta in italijanske banke. Tak koncept se je ohranil do konca vojne. Pred nemškim umikom so slovenski meščanski politiki skušali odvzeti oblast Rupniku (ki so ga prej podpirali), vzpostaviti svoj parlament, domobrance preimenovati v Slovensko narodno vojsko in tako pričakovati zaveznike. Načrt se jim zaradi premoči partizanov ni posrečil, skupaj z Nemci in domobranci so se umaknili tudi oni.

Partizanska stran je že od leta 1942 sistematično gradila t.i. sistem ljudske oblasti, ki je preko lokalne ravni (izvoljeni narodnoosvobodilni odbori na osvobojenem ozemlju) prerasel v državno oblast (zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943, prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju 19. februarja 1944 in preimenovanje v SNOS, drugo zasedanje SNOS 9. in 10. septembra 1946 v Ljubljani – vmes ustanovitev slovenske vlade 5. maja 1945 v Ajdovščini –, volitve 27. oktobra 1946 in ustanovitev ustavodajne skupščine 18. novembra 1946, ki je 16. januarja 1947 tudi sprejela prvo ustavo v slovenski zgodovini). Vzporedno je od leta 1943 dalje potekal tudi proces vključevanja Slovenije kot pokrajine in nato federalne enote v nastajajočo novo, federativno Jugoslavijo.¹⁴ Z odlokom Predsedstva SNOS¹⁵ so že v vojnih razmerah za potrebe volitev začasno določili administrativne oziroma samouprave enote, ki so se delile na kraje, okraje in okrožja.¹⁶

V državotvornem smislu je druga svetovna vojna pomenila prelomnico, saj je Slovenija postala ena od šestih jugoslovanskih republik, dobila je prvi parlament v svoji zgodovini, njene meje proti zahodu so se razširile, dobila pa je tudi ustavno zagotovljeno pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve.¹⁷ Sprva formalna državotvornost se je od druge polovice šestdesetih let krepila in dosegla višek z ustavo leta 1974, ne nazadnje z državotvornimi organi kot so predsedstvo republike, znotraj vlade (izvršnega sveta) pa sekretariati oz. komiteji, ki so predstavljali zametek kasnejših ministrstev. Preko komiteja za mednarodno sodelovanje je imela Slovenija tudi vsaj neke vrste okrnjeno obliko neposrednega mednarodnega delovanja, z nastankom teritorialne obrambe konec šestdesetih let pa je prišlo do zametka kasnejše prave vojske.¹⁸ Vse to je bila podlaga, na katero so se konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let pravno lahko opirale tako slovenske socialistične oblasti pri upiranju ponovni centralizaciji Jugoslavije, kot pisci nacionalnega programa iz opozicije, ki so zahtevali samostojnost.

Novo stanje po drugi svetovni vojni je sprožilo tudi vprašanje določitve meja med republikami, ki pa nikoli niso dobile uradne skupne potrditve oz. določitve. Od konca vojne do leta 1947 so vse federalne enote sprejele zakone, ki so zadevale teritorialno organiziranost (in s tem tudi »zunanje« meje – torej meje z drugimi republikami. Zvezna ustavna komisija je leta 1946 ugotovila, da meje med republikami niso legalizirane s pravnim aktom in da je to

¹⁴ Božo Repe: Volitve v Sloveniji po drugi svetovni vojni, Melikov zbornik, ZRC SAZU, Ljubljana, 2001.

¹⁵ Uradni list SNOS št. 2, 21.5. 1944.

¹⁶ Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem, Ljubljana, 1985, 1987 in 1991.

¹⁷ Božo Repe: Slovenija od medvojne federalne enote preko povojne jugoslovanske republike do samostojne države. Objavljeno v: France M. Dolinar, Od sanj do resničnosti, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, 2001, str. 121–208.

¹⁸ Božo Repe: »Liberalizem« v Sloveniji, Borec, Ljubljana, 1992.

treba storiti čimprej. Do uradne zvezne razmejitve ne tedaj in ne kasneje ni prišlo. Tudi zato, ker se vodstvo ni bilo pripravljeno soočiti s številnimi problemi, ki bi jih razmejitev ponekod vnesla v mednacionalne odnose.¹⁹ Prvi zemljevid z razmejitvami med republikami je bil objavljen leta 1945, vendar brez argumentacije, na kakšni osnovi so bile meje določene in brez medsebojnega soglasja o spornih točkah.

Tudi med Slovenijo in Hrvaško je v prvih povojnih letih v zvezi z razmejitvijo prihajalo do konfliktov. Predsedstvo začasne narodne skupščine Demokratične federativne Jugoslavije je bilo 22. septembra 1945 obveščeno, da razmejitev med obema federalnima enotama ni rešena. Kot glavni problem je bil naveden problem Štrigove, ki je bil med leti 1918 in 1922 del oblasti Čakovec. Po letu 1922 je Međimurje postalo del mariborske oblasti, leta 1929 z razdelitvijo na banovine pa znova del Hrvaške. Z uvedbo banovin je znova prišlo v okrožje Ljutomer in v Dravsko banovino. Po drugi svetovni vojni je vprašanje Štrigove reševala posebna slovensko-hrvaška komisija, ki je Štrigovo z okolico razdelila. En del z Razkrižjem je pripadel Sloveniji, Štrigova z drugim delom pa Hrvaški, vendar so se domačini tej rešitvi uprli in na slovenski strani nagnali hrvaške uradnike in policiste. Leta 1946 je bila imenovana nova komisija. Težo problema kaže tudi to, kdo je komisijo vodil: s slovenske strani je bil to Ivan Maček-Matija, s Hrvaške Stevo Krajačić, oba tedanja notranja ministra, ki sta pripadala krogu najvplivnejših politikov. Odločitev je bila, da naj občina Štrigova pripade Hrvaški oz. Čakovcu, kar je povzročilo hude napetosti med Slovenijo in Hrvaško. Vrsta pritožb in reakcij s strani Slovenije, naslovljene na Zvezno kontrolno komisijo, je imela za posledico, da je bilo Razkrižje priključeno k Sloveniji in sicer k tedanjemu Ljutomerskemu okraju. O tem je junija 1946 odločila nova komisija, ki jo je imenovala zvezna kontrolna komisija. Tak predlog je posredovala zvezni skupščini, ki bi morala o tem sprejeti zakon, vendar ta nikoli ni bil sprejet, tako, da je rešitev ostala »začasna.« V štiridesetih letih je prezidij zvezne skupščine sprejel še odlok o vključitvi kraja Banfje v Ljutomersko okrožje. Hrvaški učitelji in policaji so se iz Razkrižja umaknili, še naprej pa je ostal problem delitve cerkvene oblasti, ki se je razrešil šele po osamosvojitvi.

Do novih razprav med Slovenijo in Hrvaško v zvezi z mejami je prišlo desetletje kasneje, potem, ko je bila z londonskim memorandumom leta 1954 Cona A Svobodonega tržaškega ozemlja priključena Jugoslaviji. S tem je Slovenija tudi dobila izhod na morje. Meja na morju med Hrvaško in Slovenijo se ni posebej določala, saj je šlo za skupno jugoslovansko morsko mejo. Na kopnem so po okvirni določitvi meje reševali predvsem probleme, povezane z naseljenimi kraji. Tako so npr. leta 1956 naselja Abitanti, Belvedur, Brezovica, Gradin,

¹⁹ Na kateri osnovi in po kakšnih načelih so bile določene meje med novonastalimi republikami po drugi svetovni vojni v celoti ni znano. Pomembno vlogo je igrala tedanja razdelitev Komunistične partije Jugoslavije po teritorialnih enotah, najpomembnejše pa je bilo prepričanje, da meje niso pomembne, ker bo socializem – izvedba revolucije – rešil nacionalno vprašanje v Jugoslaviji in na Balkanu enkrat za vselej. Toda tudi med jugoslovanskimi komunisti so bili nacionalisti, zato so posredno ali neposredno med njimi občasno izbruhnili hudi spori glede razmejitve. Na drugem zasedanju AVNOJ-a in v neformalnih razpravah ob njem, so bile v razpravi številne dileme: vprašanje avtonomije Sandžaka, Vojvodine, Kosova, Metohije, Krajine, Dalmacije, Istre, Primorja, Dubrovnika, od slovenskih tudi Koroške in Štajerske, seveda v primeru, če bi prišlo do uresničitve slovenskih oz. jugoslovanskih zahtev po spremembi meje. Kakšne so bile nato rešitve je znano: dilema ali Jugoslavija kot država regij – departmajev – kot v Franciji – ali država republik po nacionalnem principu je bila razrešena v korist republik (pri čemer se je deloma posnemal sovjetski vzor), vendar z določenimi žrtvami na račun avtonomij (Sandžaka, Srbov na Hrvaškem, tudi statusa Dubrovnika kot samostojne avtonomne enote). Nedorečenost meja v nekaterih delih in dejstvo, da formalno nikoli niso bile potrjene v jugoslovanski skupščini kot republiške meje, sta potem postala glavni argument za srbsko tezo, da so meje med republikami zgolj administrativne, ne pa meddržavne meje (Glej: Miodrag Zečević: Fontiers and Internal territorial Division in Yugoslavia, The Ministry of Information of the Republic of Serbia, Belgrade 1991).

Koromači, Baškini, Močingi, Pregara in Sirči v Bujski občini v tedanjem okraju Pula postali del ozemlja Socialistične Republike Slovenije. Kasnejših razprav in odločitev v zvezi z razmejitvijo do osamosvojitve Slovenije in Hrvaške ni zaslediti, nekatera območja (npr. Trdinov vrh oz. Sv. Gera, trije zaselki v Istri, del meje v Prekmurju – tu tudi zaradi spremenjenega toka reke Mure) so ostala nerešena do osamosvojitve in še po njej.

Za regionalizem v Sloveniji po drugi svetovni vojni je bila sprva značilna razdrobljenost na majhne občine (podobna današnji). Ta je izhajala po eni strani iz prepričanja, da morajo ljudje čim bolj sodelovati pri upravljanju, po drugi strani pa iz želje oblasti po čim lažjem političnem obvladovanju posameznih okolij.

V prvem povojnem obdobju so bile lokalne enote kraji, okraji in okrožja. Taka ureditev zapisana v zakonu o upravni ureditvi federalne Slovenije.²⁰ Slovenija je bila razdeljena na 5 okrožij (vključno z okrožnim mestom Ljubljana), okrožja pa na 28 okrajev (Ljubljana na 10. mestnih četrti), ki jih je sestavljalo 1583 krajev.²¹ Okrožja so bila leta 1947 odpravljena, novi zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije iz leta 1948²² je predvideval upravo s 29 okraji, 1264 kraji in glavnim mestom Ljubljana (razdeljeno na štiri rajone in tri kraje). Vendar je že leta 1949 prišlo do novih sprememb (po jugoslovanskem vzoru so bile vpeljene t.i. oblasti (v Sloveniji primorska, goriška, ljubljanska in mariborska) ki so delovale do leta 1951 (goriška nekaj dlje).

Spomladi 1952 je prišlo do nove upravno – teritorialne razdelitve, znova so bile kot najmanjše enote uvedene občine (komune), okrožja so bila odpravljena, celotna razdelitev pa je bila tridelna: mesta, okraji (njihovo število se je zmanjšalo s 27 na 19) in občine. Status mesta z ožjim mestnim območjem in občinami so imeli glavno mesto Ljubljana (z dvema »dodanimi« primestnima občinama), Maribor (z ožjim mestnim območjem in eno »dodano« primešno občino) in Celje (le kot ena občina). V Sloveniji je bilo tedaj brez okraja Koper, ki je bil še del Svobodnega tržaškega ozemlja, 380 občin (okraj Koper je bil priključen leta 1954 in je bil razdeljen na devet občin). Leta 1952 je število občin naraslo na 386. Upravna razdelitev na občine je večinoma sledila predvojni.²³

V drugi polovici petdesetih let se je po zveznem zakonu iz leta 1955²⁴ začelo združevanje teritorialnih enot. V Sloveniji je število okrajev z 19 padlo na 11, občin pa iz 386 na 130. Zamišljeni koncept je bil (po Edvardu Kardelju), naj bi bile nove občine nekaj vmesnega med starimi, malimi občinami na eni in okraji na drugi strani. Vsaka občina naj bi imela svoj mestni center in podeželsko okolico, ki k temu centru gravitira. S tem na bi se čim bolj izbrisala tudi razlika med mestom in podeželjem. Občinske pristojnosti na upravnem in finančnem področju so se krepile, medtem ko so mesta kot posebne enote izgubljala svoj poseben status.

Spremembe v drugi polovici petdesetih in v šestdesetih letih so število okrajev zmanjšale najprej na 8, občin pa na 83, nato (1964) pa le na 4 okraje in 62 občin.

Z ustavo iz leta 1974 je bil uveden zapleten delegatski sistem, med drugim so bile uvedene tridomne občinske skupščine, ki naj bi bile najvišji organ družbenega samoupravljanja, v občinah pa naj bi občani uveljavljali vse svoje samoupravne in druge pravice. Razdelitev Slovenije na

²⁰ Uradni list SNOS in Narodne vlade Slovenije št. 8, 2.3. 1946 (zakon je predsedstvo SNOS sprejelo 6. septembra 1945).

²¹ Več o tem in tudi sicer o lokalni organiziranosti slovenskega ozemlja v: Božo Grafenauer, Lokalna samouprava na Slovenskem. Teritorialno organizacijske strukture, Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Maribor 2000.

²² Uradni list LRS št. 9/48.

²³ Grafenauer, Lokalna samouprava, str. 292.

²⁴ Uradni list FLRJ št.26/55.

občine je ostala taka kot po zakonu iz leta 1964 (vmes so se leta 1969 dodatno združile še mariborske občine). Močno pa se je okrepil položaj krajevnih skupnosti, ki so postale konstitutivni del občin. Le-te so bile kot neobvezne uvedene že z ustavo leta 1963, po letu 1974 je njihovo število naraslo na okrog 1050, zajemale pa so od 60 do 15 000 prebivalcev.²⁵ Leta 1980 je število občin rahlo naraslo na 65, vendar je nato njihovo število v osemdesetih letih zopet padlo na 62 in ostalo nespremenjeno do leta 1994. Višja oblika (političnega) povezovanja so bile t.i. skupnosti (obvezno je to veljalo za mestne občine, ki so se morale med seboj povezati, in za tri obalne občine, ki so sestavljale posebno družbenopolitično skupnost), ponekod pa so na regionalni ravni kot oblika političnega povezovanja obstajali tudi medobčinski sveti.

Osamosvojitve in nastanek slovenske države²⁶ sta prinesla tudi drugačno teritorialno razdelitev. Tri leta po osamosvojitvi je – po dolgotrajnih razpravah v parlamentu in v javnosti ter po izvedenem posvetovalnem referendumu – državni zbor 3. oktobra 1994 sprejel zakon o ustanovitvi 147 občin (vključno z 11 mestnimi).²⁷ V letu 1998 so potekali dodatni referendumi za ustanovitev občin, nastalo je 45 novih (skupaj 192). Nedorečena ostaja razdelitev na pokrajine. Prejšnja ohlapna delitev iz časov socializma, ki je temeljila predvsem na povezavi občin v posameznih regijah preko medobčinskih svetov in drugih podobnih političnih (ne pa tudi upravnih) oblik povezav, je bila opuščena. Nove še ni, tako zaradi različnih pogledov in interesov kot tudi odprtega vprašanja, kako pokrajine določiti po kriterijih EU, a hkrati zadoštili interesom prebivalstva in države. Za določitev pokrajin obstaja več predlogov, ne glede na to kakšna bo, pa bo verjetno treba pred uvedbo spremeniti tudi ustavo.

Z osamosvojitvijo so Slovenci – v primerjavi z drugimi večjimi narodi pozno, a vendarle – končno postali tudi pravi državljani. S svojimi potnimi listi, denarjem in vsem kar spada zraven. Del tega bodo ob vstopu v EU izgubili, pa tudi sicer se atributi državnosti danes pač merijo drugače kot so se v času, ko so nacionalne države dosegle svoj vrh in nad njimi ni bilo druge oblasti. Namesto avstro-ogrske in jugoslovanske mentalitete bodo novim generacijam Slovencev skušali privzgojiti evropsko. Identitete se bodo med sabo prepletale in dopolnjevale, včasih morda tudi izključevale, tako kot so se vedno v narodni zgodovini in zgodovini sploh. Po svojem srcu in osnovni opredelitvi bodo Slovenci še naprej deželani, sodeč po številu občin in boju zanje, pa bi lahko rekli, da jim je pravzaprav še najljubše, če so predvsem krajanj.

SUMMARY

FROM PROVINCIALS TO CITIZENS. REGIONAL DEVELOPMENT OF SLOVENIA BETWEEN 1918 AND 1991

Slovenes possess an exceptionally strong national identity. It is the result of the historic development since the Middle Ages, and especially in the period of the formation of provinces in the Austro-Hungarian monarchy. Provincial identity was prevalent until the beginning of the 20th century. After the First World War, however, when new borders were created, this brought about many other changes as well: a large proportion of Slovenes were suddenly a minority in Italy or in Austria, and the former feeling of belonging to a province was replaced by regional awareness (people now associated their identity with regions such as Friuli-Venetia Giulia in Italy or Austrian Carinthia). Though an official minority, in neither country did Slovenes have a corresponding number of national representatives in a

²⁵ Grafenauer, *Lokalna samouprava*, str. 340.

²⁶ Več o tem: Božo Repe, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*, Modrijan, Ljubljana, 2002.

²⁷ Zakon o ustanovitvi občin ter določitvi njihovih območij, Uradni list RS št. 60/94.

municipal council, nor any minority rights. It was also because of this regional identity that many of the Slovenes living in Carinthia in Austria opted for Austria instead of Yugoslavia at the 1920 plebiscite. Prekmurje in the east, on the other hand, was a region that had not often been thought about by the Slovenes from the central part of Slovenia. Having developed in a different political and cultural context, all of a sudden it became a part of Slovenia, which resulted in a political shock on both sides of the new border. Slovenes living along the Raba river, in an area now called *Porabje*, remained in Vasmegey (*Železna županija* in Slovene) in Hungary and were subject to Hungarization.

In the period between WWI and WWII Slovenia did not manage to become politically autonomous. For a brief period (1927–1929) the Maribor and the Ljubljana Provincial Assemblies functioned as regional self-governments. The idea of a provincial self-government, patterned after the Croatian one (the Cvetković-Maček Agreement from 1939) was never realized. On top of all this, parts of certain territories were included first into one administrative unit, then into another: parts of Croatian territory such as Čabar were periodically included in the Drava Province whereas certain parts of Slovene territory, for instance Bela Krajina, Štrigovo, Razkrižje, Osilnica, Trava and Draga, became parts of the Sava Province. Slovenia did, however, manage to attain an informal cultural autonomy of sorts.

During the Second World War the occupational zones also emphasized regional identity, although in connection with German, Italian and Hungarian, or the so-called »Vendish«, identities.

After WWII, when Slovenia became one of the republics within Yugoslavia, certain problems have arisen concerning the borders with Croatia; they have never been resolved. One of the typical features of regionalism after the Second World War was the fact that Slovenia was broken down into small municipal units (not unlike the present ones). On one hand, this was the result of the idea that people needed to participate in local self-management as much as possible, and the wish of the authorities to assert political control over them on the other. The objective of the 62 municipal units that were gradually formed in that period was to connect larger and smaller towns with their hinterland. Along with these units formed individual regions that politically, although much less representatively, connected individual municipalities.

Although it is true that Slovenes have become citizens of Slovenia after Slovenia's independence in 1991 they have nevertheless remained tied to regions; indeed, judging by the number of municipal units at present, and the struggle to establish yet new ones (192), Slovenes seem to prefer their town or village identities.

BOŽO GRAFENAUER

SLOVENSKA DRŽAVA MED CENTRALIZMOM IN REGIONALIZMOM

UVODNE OPREDELITVE

1.

Od sprejema Ustave Republike Slovenije (sprejeta je bila 23. decembra 1991), ki predstavlja, skupaj s Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (ta je bila sprejeta 25. junija 1991)¹, ključni in temeljni ustavnopravni akt samostojne in neodvisne države Republike Slovenije, je minilo že skoraj 11 let. Po dveh spremembah ustave, ki sta se nanašali na ureditev lastninske pravice tujcev in na volitve poslancev Državnega zbora², tečejo ravno sedaj razprave o številnih vloženi predlogih za spremembo ustavnega besedila. Med temi imajo, poleg sprememb, povezanih z vključevanjem Slovenije v mednarodne integracije, posebno mesto spremembe na področju lokalne samouprave, ki naj bi omogočile regionalizacijo Slovenije, decentralizacijo in boljše možnosti enakomernega regionalnega razvoja v vsej Sloveniji. Za doseg navedenega pa bi bilo (po mnenju predlagateljev) potrebno spremeniti 143. člen ustave, in to tako, da pokrajine kot širše samoupravne lokalne skupnosti ne bi bile več neobvezna oblika povezovanja občin, temveč obvezna sestavina ustavne ureditve Slovenije. Ustanovitev pokrajin torej ne bi bila več prepuščena spontanin in prostovoljnim odločitvam občin, kar pomeni, da pokrajine ne bi bile več predvidene kot »kreacija« občin, temveč države, saj bi o njihovi ustanovitvi odločil (po ustreznem postopku in pridobljenih mnenjih občin) Državni zbor z zakonom.

Glede na to, da je predlagatelj sprememb ustave na področju pokrajinske ureditve Vlada Republike Slovenije³ je torej tudi pri njej prevladalo stališče, da so pokrajine v Sloveniji potrebne oziroma nujne, da pa je ovira za njihov nastanek veljavno ustavno besedilo – razrešitev te sistemsko ovire za ustanovitev pokrajin in s tem regionalizacijo Slovenije pa vidijo v vzpostavitvi drugačnih ustavnopravnih temeljev. Uvajanje pokrajin v politično ureditev države naj tako ne bi bila samo ustavna možnost, temveč obveznost, saj bi bil Državni zbor zavezan, da stori vse potrebno za zakonsko ureditev in ustanovitev pokrajin.

Predlagano novo ustavno besedilo 143. člena ustave naj bi se glasilo:

»Pokrajina je širša samoupravna lokalna skupnost.

¹ Ustava Republike Slovenije je objavljena v Uradnem listu Republike Slovenije, št. 33/91-I; Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije pa je objavljena v Uradnem listu Republike Slovenije, št. 1/91-I, popravek pa v št. 19/91)

² Spremembi sta objavljeni v Uradnem listu Republike Slovenije, št. 42/97 in 66/00;

³ Predlog za začetek postopka za spremembo Ustave Republike Slovenije je objavljen v Poročevalcu Državnega zbora RS, št. 100/2001 z dne 22.12.2001.

Že pred tem pa je skupina poslancev DZ v letu 1999 vložila v proceduro predlog za začetek postopka za spremembo Ustave Republike Slovenije (glej: Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, št. 21 z dne 21.4.1999), s katerim so predlagali črtanje 143. člena ustave, ki obravnava (po njihovih navedbah) pokrajino kot zgolj neobvezno obliko medobčinskega sodelovanja in predstavlja oviro za ustanovitev pokrajin.

Pokrajina se ustanovi z zakonom za opravljanje zadev širšega pomena in za opravljanje z zakonom določenih zadev regionalnega pomena»⁴.

2.

Pojem regije (regionalizacije, regionalizma) izhaja iz latinske besede regio, ki pomeni pokrajino, območje, predel ali ozemlje, ki ga označujejo podobne ali istovetne naravne in/ali družbeno-gospodarske značilnosti⁵. Pri raznih izpeljavah tega pojma velja, da se v njem skriva več pomenov – tako v političnem kot tudi v strokovnem in znanstvenem smislu. Sicer pa se z regijskimi problemi in vprašanji ukvarjajo različne vede, od katerih skuša vsaka s svojega vidika odkrivati in evidentirati življenjske tokove, ki so značilni prav za določen prostor in ga oblikujejo v dejansko interesno povezano življenjsko skupnost s centralnim naseljem h kateremu gravitira največ tokov.

Problematika regij in regionalizma je torej izrazito kompleksna, pri njej pa se prepletajo politični, pravni, sociološki, geografski, ekonomski, zgodovinski idr. elementi. V tem prispevku so izpostavljena le nekatera vprašanja ustavnopravne narave regionalizma, predvsem regij kot sestavine pravne ureditve – to je kot pravnosistemske institucije, za katero se v Ustavi Republike Slovenije uporablja termin »pokrajina«. Poleg tega se v naši ustavi uporablja tudi generični pojem »širša samoupravna lokalna skupnost«, ki v nekem smislu zaobsega vso pestrost regionalnih skupnosti, kot jih poznajo v raznih evropskih državah.

Sicer pa lahko v upravno-političnem smislu rečemo, da gre pri regiji za vmesni prostor med državo in občinami, prostor na katerem se pojavljajo aktualne potrebe, povezane z gradnjo prometnih, komunalnih in drugih infrastrukturnih objektov regionalnega pomena, na katerem obstajajo zahteve za izvajanje nalog na področju načrtovanja in planiranja v prostoru, varstva okolja, zagotavljanja oskrbe z energijo... – skratka vse tiste potrebe in naloge za njihovo zadovoljitev, ki se morajo upoštevati in uresničevati na širšem zaokroženem območju. Ta vmesni prostor, kjer nastajajo in se razrešujejo problemi, ki temeljijo na eni strani na interesih države, na drugi strani pa na interesih lokalnega pomena, označujemo kot regijo⁶.

Ugotovimo lahko, da je v tezah našega Zakona o pokrajinah⁷ zapisano, da temelji pokrajina na ozemeljski, gospodarski, politični, kulturni in zgodovinski povezanosti prebivalcev, ki omogoča uravnotežen razvoj v občinah, pokrajini in državi. V Zakonu o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja⁸, ki opredeljuje statistične regije pa je regija opredeljena kot funkcionalna ozemeljska enota za izvajanje regionalne strukturne politike, to je razvojnih aktivnosti, programov in ukrepov države, lokalnih skupnosti in drugih nosilcev organiziranih interesov

⁴ Pokrajine bi opravljale tri kategorije nalog: to so lokalne zadeve oziroma naloge širšega pomena, naloge regionalnega pomena in naloge državne uprave, prenesene na pokrajine. Lokalne zadeve širšega pomena so izvirne naloge pokrajin zlasti na področju komunalne infrastrukture in komunalnih storitev, ki gredo preko meja občin ali preko zmogljivosti občin, pa tudi na področju pospeševanja gospodarstva in dejavnosti javnih služb lokalnega pomena, ki presegajo zmogljivosti občin. Naloge regionalnega pomena pa se zlasti nanašajo na prostorsko planiranje, skladni regionalni razvoj, varstvo okolj, promet in zveze ter posamezne dejavnosti na področju javnih služb regionalnega pomena (bolnice, muzeji, gledališča, arhivi...). Za obe vrsti navedenih nalog v obstoječi ureditvi ni ustreznega institucionalnega nosilca.

⁵ Pojem regije in regionalizacije je obsežno opredelil prof. dr. Igor Vrišer (glej: Regionalizacija Slovenije, IB Revija za strokovna in metodološka vprašanja gospodarskega, prostorskega in socialnega razvoja Slovenije, št. 9-10-11/1997), ki je tudi prikazal večpomenskost pojma na raznih strokovnih področjih.

⁶ Sistematično in obsežno obravnava vprašanje regij in regionalizma Janez Šmidovnik v delu Lokalna Samouprava, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1995.

⁷ Predlog zakona o pokrajinah s tezami za normativno ureditev je objavljen v Poročevalcu Državnega zbora Republike Slovenije, št. 26 z dne 16.4.1998.

⁸ Objavljen je v Uradnem listu Republike Slovenije, št. 60/99 z dne 29.7.1999.



na regionalni ravni za doseganje razvojnih ciljev ob upoštevanju skladnega regionalnega razvoja.

Pokrajina je opredeljena tudi v Zakonu o lokalni samoupravi⁹, kjer je v 72. členu določeno, da se občine zaradi urejanja in opravljanja lokalnih zadev širšega pomena lahko povezujejo v pokrajine. »Pokrajina se ustanovi na širšem geografsko zaokroženem območju, na katerem se odvija pomemben del družbenih, gospodarskih in kulturnih odnosov tam živečega prebivalstva in na katerem je – glede na površino ozemlja, število prebivalstva ter obstoječih in potencialnih gospodarskih zmogljivosti – mogoče planirati razvoj, ki bo pospeševal gospodarsko, kulturno in socialno ravnotežje v pokrajini in državi«.

V okviru tega sestavka je pojem regija (pokrajina) uporabljen za označevanje druge ravni lokalne samouprave oziroma za označevanje širše samoupravne lokalne skupnosti. To je v smislu kot je pokrajina opredeljena v veljavnem ustavnem besedilu, predvsem pa kot je opredeljena v predlogu za spremembo ustave, po katerem je pokrajina samoupravna lokalna skupnost, ki opravlja lokalne zadeve širšega pomena, z zakonom določene zadeve regionalnega pomena in zadeve iz državne pristojnosti, ki jih nanjo (v izvrševanje) prenese država.

3.

Kot smo navedli se pri vprašanju teritorialne (regionalne) členitve države prepletajo geografski, sociološki, pravni, ekonomski, zgodovinski in drugi vidiki, odločitve o (ustavno)pravnih ureditvi v določenem trenutku pa so zmeraj tudi pomemben odraz uresničevanja oblasti, torej političnih interesov.

Nekatera pravno-teoretična izhodišča za razmerje med (centralno) državo in lokalno oziroma regionalno samoupravo

1.

V vseh sodobnih državah poleg »centralnih« organov, ki svoje naloge opravljajo za ozemlje celotne države, obstajajo tudi »necentralni« organi, ki so pristojni za opravljanje zadev iz svojega delovnega področja na nekem ožjem območju države. Izhodišče za to je dejstvo, da obstajajo nekateri splošni interesi vseh državljanov, in dejstvo, da obstajajo tudi »ožji«, posebni interesi (»lokalni in regionalni interesi«), ki jih »centralna oblast« ne more ugotoviti in spoznati ter zadovoljiti vseh raznolikih interesov in potreb prebivalcev v državi – zato »prepušča« prebivalcem oziroma njihovim skupnostim, da na določenih območjih skrbijo za svoje posebne, lokalne oziroma regionalne interese. V tem je pravzaprav bistvo ideje decentralizacije. Sicer pa je, kadar govorimo o centralizaciji in decentralizaciji, mogočih več pristopov (gre za pojme, katerih vsebino je potrebno vedno obravnavati v zvezi z družbeno stvarnostjo v vsaki posamezni državi), v realnem življenju pa je med njima možnih cela vrsta kombinacij. Praktično organizirati javno upravo, predvsem državno upravo in lokalno samoupravo, pravzaprav pomeni najti pravo kombinacijo med idejo upravne centralizacije in decentralizacije. Vzpostavitev določenega ravnotežja pri tem je danes eno najpomembnejših vprašanj delovanja in organizacije vsake države.

Na splošno lahko ugotovimo, da je v sodobnih državah na določenih področjih njihovega delovanja nujen centralizem (nemoteno življenje in povezanost vseh delov družbe pogojuje visoko stopnjo poenotenosti, usklajenosti v organizaciji vseh oblik aktivnosti moderne družbe; vsak sistem, torej tudi država, zahteva za zagotovitev svojega obstoja določeno osredotočenje,

⁹ Uradni list RS, št. 72/93, 57/94, 14/95, 63/95, 26/97, 70/97, 10/98, 74/98, 70/00.

povezanost in koordiniranje javnih nalog...), po drugi strani pa je na nekaterih področjih nemoteno in normalno izvrševanje nalog mogoče samo v okviru organizacijskega načela, ki ga imenujemo decentralizacija. Pri tem v najširšem smislu z decentralizacijo označujemo vsako slabljenje neposrednega vpliva določenega centra nekega organiziranega sistema na dele tega sistema. Tako je pri teritorialni decentralizaciji teritorialna enota, na katero se prenesejo naloge, v določenem smislu in obsegu podvržena vplivu, ki izhaja iz te enote, torej različnem od centralnih državnih organov. V navedenem smislu ima decentralizacija političen prizvok oziroma se nam kaže predvsem kot vprašanje politične narave.

S pojmom decentralizacije sistemov (predvsem upravnih) pogosto zajemamo prenašanje funkcij s centra sistema na njegove posamezne dele. Pri tem gre za prenašanje treh temeljnih funkcij: odločanja, izvrševanja in kontrole. Funkcije je možno prenašati v različnem obsegu, tako da je od tega odvisna stopnja decentralizacije. V primeru nizke stopnje decentralizacije prenesemo samo del funkcije izvrševanja, medtem ko lahko v primeru zelo visoke stopnje decentralizacije prenesemo v celoti funkciji odločanja in izvrševanja, poleg tega pa tudi del funkcije kontrole, tako da državi ostane samo ustrezen del funkcije kontrole.

Posebej je pomembno, da decentralizacija ni samo neke vrste tehnični proces, ampak lahko večkrat v sebi nosi izrazite vrednostne elemente oziroma interesni naboj. Od uresničevanja interesov sta odvisna tudi obseg in vrsta decentralizacije, saj njihova večja ali manjša prisotnost neposredno vpliva na izbor med različnimi možnimi njenimi modeli. Decentralizacija upravnih sistemov ima tako dva različna vidika: upravno-tehničnega in interesnega. Cilj prvega je doseči čim večjo racionalnost in učinkovitost upravljanja, medtem ko je cilj drugega približati oziroma povečati možnost uresničevanja in uveljavljanja interesov dejanskim potrebam njihovih nosilcev.

Omenjena izhodišča decentralizacije upravnih sistemov so temelj razmerja med upravno decentralizacijo in lokalno oziroma regionalno samoupravo¹⁰. Temeljni cilj upravne decentralizacije (v starejši literaturi jo zasledimo tudi pod pojmom upravne dekoncentracije)¹¹ je

¹⁰ Več o tem: Trpin Gorazd: Upravna teritorializacija, Regionalizem v Sloveniji – zbornik, ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1998; Reforma javne uprave v Sloveniji – stanje in perspektive, V. dnevi slovenske uprave Portorož 98 – zbornik referatov, Visoka upravna šola Ljubljana, Ljubljana 1998. Glej tudi: Božo Grafenauer: Lokalna samouprava na Slovenskem – teritorialno-organizacijske strukture; Pravna fakulteta Univerze v Mariboru, Maribor, 2000, strani 71–80).

¹¹ S pojmom centralizma razumemo osredotočenje opravljanja upravnih nalog v centralnih organih oziroma v popolni odvisnosti od centra – izvajanje po neposrednih »direktivah« in pod kontrolo centralnih, najvišjih organov uprave. O upravni centralizaciji (ali tkim. togem centralizmu) bi lahko v najčistejši in najstrožji obliki govorili le v primeru, če bi za celotno državo obstajal samo en edini državni urad, v katerem bi bila skoncentrirana vsa javna uprava. To v praksi ni mogoče – zato se v vsaki sodobni državi v večji ali manjši meri pojavlja ideja decentralizacije. Decentralizacija pa je v okviru uprave oziroma javne uprave mogoča na dva načina, to je kot: 1. administrativna decentralizacija in 2. kot decentralizacija po (s pomočjo) samoupravah oziroma samoupravnih lokalnih enotah (za slednjo lahko rečemo, da je »prava« decentralizacija oziroma decentralizacija v ožjem smislu). Pogosto se v teoriji za upravno oziroma administrativno decentralizacijo uporablja termin dekoncentracija, s katerim se označuje izvajanje nalog v okviru državnih upravnih organov na lokalnem nivoju, ki so v »uradniški« podrejenosti proti centralni upravi, za decentralizacijo po samoupravnih lokalnih skupnostih pa termin decentralizacija, s katerim se označujejo naloge lokalne uprave, ki jih opravljajo lokalne skupnosti s priznano javnopravno osebnostjo, opravljajo pa jih po organih, ki so določeni (izvoljeni) od prebivalcev teh skupnosti. Na splošno velja, da so dekoncentrirani organi državne uprave bistveno drugače in bolj »podrejeni« osrednji državnim oblastem, kot to velja za organe samoupravne lokalne skupnosti in sprejemanje njihovih odločitev. Lahko rečemo, da predstavlja dekoncentracija neko vmesno stopnjo in pomeni na eni strani odkim od centralizacije in na drugi strani približanje k decentralizaciji. Tudi za dekoncentracijo je namreč, kar sicer nesporno velja za decentralizacijo po samoupravah, značilna določena distanciranost od centrale in »približevanje javne uprave prebivalstvu«. Dekoncentracija je zaradi tega večkrat tudi prehodni stadij in dobra pripravljalna faza za decentralizacijo, ker je mnogo lažje prenesti zadeve na samoupravne organe iz lokalnih državnih upravnih organov kakor pa neposredno s centralnih državnih upravnih organov.

zagotoviti učinkovit in racionalen upravni proces. Uporabi se iz preprostega razloga, ker posameznih delov upravnega procesa ni mogoče učinkovito in racionalno izvesti v centru upravnega sistema, zato se jih prenese na dele sistema oziroma organe, ki pa so izrazito odvisnosti oziroma podrejeni centralnim organom, katerih organizacijski sestavni del so.

Povsem drugačna je situacija pri lokalni in regionalni samoupravi, kjer so interesi neposreden temelj decentralizacije upravnega sistema. Ti so bistveni element samega pojma lokalne samouprave, ki se oblikuje kot teritorialni upravni sistem na ožjem območju ravno iz razloga uresničevanja interesov, ki izvirajo iz nujnosti zadovoljevanja skupnih potreb, ki jih pogojuje sobivanje ljudi na določenem skupnem prostoru. Z vidika prenosa funkcij v zvezi z decentralizacijo gre pri lokalni samoupravi v prvi vrsti za prenos funkcije odločanja (o interesih), čemur logično sledi tudi prenos funkcije izvrševanja teh odločitev. Skupaj s tema dvema funkcijama se lahko prenese tudi del kontrole, medtem ko se del kontrole, ki naj zagotovi usklajeno delovanje vseh enot lokalne samouprave v okviru države, zadrži v centru. Upravna decentralizacija (dekoncentracija) in lokalna ter regionalna samouprava imata tako dve različni izhodišči.

2.

V vseh državah so za zagotovitev uresničevanja nalog na področju izvajanja prvenstveno oblastne funkcije države in zagotavljanja javnih potreb in interesov ljudi, ki se opravljajo v okviru izvršilne veje oblasti, oblikovane ožje teritorialne (lokalne) enote. Če gre pri teh le za območne organizacijske enote ter za tehnično in organizacijsko izvajanje nalog države izven centra, se v teoriji največkrat govori o teritorialni organiziranosti države oziroma njene državne uprave in v okviru tega o upravni decentralizaciji oziroma o dekoncentraciji kot oblikah izvajanja državnih nalog na ravni, nižji od centralne¹².

V sodobnih državah pa se oblikujejo tudi samoupravne lokalne skupnosti, katere po svojih lastnih organih, na svoj račun, v svojem imenu in (relativno) samostojno, vendar pa v okviru ustave in zakonov ter pod določenim nadzorom države, opravljajo znatno število nalog, ki se nanašajo na zadovoljevanje lokalnih interesov in potreb prebivalcev v teh enotah – skupnostih. Gre za tkim. politično decentralizacijo po samoupravnih lokalnih skupnosti, to je lokalnih skupnosti, ki imajo status samouprave in v katerih se vzpostavlja način upravljanja družbenih zadev, ki ga imenujemo lokalna samouprava.

Čeprav je enotno stališče, da pomeni uresničitev lokalne samouprave bistveni element demokratične ureditve, so pri uresnitvi koncepta lokalne samouprave med posameznimi državami pomembne razlike. Gre predvsem za razlike v tem, kako so posamezni elementi samoupravnosti – funkcionalni, organizacijski, materialni, pravni, pa tudi teritorialni, ekonomski, informacijski... – opredeljeni v zakonodaji in kako se uresničujejo v praksi. Pri tem gre zmeraj za iskanje ravnovesja med državnim centralizmom na eni ter samostojnostjo (ne-

¹² V naši zakonodaji je predvideno, da se zaradi zagotovitve racionalnega in učinkovitega opravljanja z zakonom določenih nalog državne uprave za območje ene ali več občin organizirajo upravne enote – teh je skupaj 58 in opravljajo naloge državne uprave na lokalni ravni, pretežno pa odločajo na prvi stopnji v upravnih stvareh iz državne pristojnosti. Poleg tega opravljajo posamezna ministrstva del svojih nalog preko dislociranih enot oziroma izpostav. Tako imamo trenutno pri nas različne členitve (enote, okoliše, izpostave) za posamezna področja: 58 upravnih enot, 60 enot izpostav republiške uprave za prihodke, 11 območij uprav ministrstva za notranje zadeve, 13 območnih gospodarskih zbornic, 10 zavodov za zaposlovanje, 9 enot zdravstvene skupnosti in zavodov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje itd.

Na navedene zelo različne členitve zagotovo vpliva pestrost slovenskega ozemlja, osnovni vzrok številnim in raznovrstnim regionalizacijam pa je vendarle neenoten, nesistematičen in neracionalen pristop pri sprejemanju ustreznih odločitev.

odvisnostjo) samoupravnih lokalnih skupnosti na drugi strani. V teoriji obstaja več koncepcij oziroma stališč o vlogi lokalne samouprave¹³: stališča, ki se popolnoma podrejajo državi in vidijo v samoupravnih lokalnih skupnostih samo instrument za izvrševanje ciljev države; stališča, po katerih je država samo neka »subsidiarna« organizacija, ki naj opravlja le tiste zadeve, ki jih posameznik ali prostovoljne asociacije posameznikov ne morejo opraviti same; večinska – »srednja stališča«, ki temeljijo na ideji politične decentralizacije. Ta stališča upoštevajo dejstvo, da obstaja centralna država, da pa obstajajo tudi »izvirni« lokalni interesi, ki jih državni (centralni) zakonodajalec priznava in njihovo upravljanje zaupa lokalnim organom, ki so v določenem obsegu neodvisni od državne (centralne) oblasti. Poudarjajo torej, da meje in okvir delovanja lokalne samouprave določajo »državni« zakoni, znotraj tega pa je zagotovljena samostojnost delovanja in državno poseganje v to ni dopustno.

Za sisteme lokalne samouprave je značilno, da se od države do države razlikujejo in da so v Evropi – ob siceršnjem upoštevanju temeljnih izhodišč, zapisanih v Evropski listini lokalne samouprave¹⁴ – ureditve v posameznih državah ter izpeljave »načelno enakih izhodišč« dokaj različne. Nimamo oziroma ne obstaja pa neka »znanstveno« ugotovljiva oziroma določljiva najboljša oblika ali model lokalne samouprave. Dejstvo je, da se sistemi lokalne samouprave v posamezni državi nujno prilagajajo pogojem delovanja v tej državi v nekem obdobju in da je zato ureditev lokalne samouprave nujno potrebno obravnavati v kontekstu časa in prostora ter konkretnih pogojev v neki družbi oziroma državi.

3.

Za normalno opravljanje nalog javnega pomena na lokalni ravni so vse moderne države razčlenjene na temeljne enote lokalne samouprave – občine. Če so občine sestavni del strukture vsakega sistema lokalne samouprave, pa za širše samoupravne lokalne skupnosti to ne velja, čeprav v večini držav obstajajo. Slovenska država je v tem trenutku glede tega izjema, saj njen upravljalški mehanizem sestavljajo na eni strani centralni organi in njihove »dekoncentrirane« izpostave (upravne enote idr.), na drugi strani pa samo občine¹⁵.

¹³ Glede položaja lokalne samouprave v sistemu državne oblasti ter koncepcij o vlogi lokalne uprave in lokalnih skupnosti glej npr.: Jellinek Georg, *Allgemeine Staatshlehre*, Berlin, 1922, stran 640-645; Leonid Pitamic, *Država, Družba Sv. Mohorja*, Ljubljana, 1927, str. 394-407; Ivo Krbek, *Upravno pravo – II. knjiga Organizacija javne uprave*, Jugoslovenska štampa Zagreb, 1932, str. 264-284; Eugen Pusić, *Upravni sistemi I*, Grafički zavod Hrvatske i Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1985, str. 309-314; Janez Šmidovnik, *Lokalna samouprava, Cankarjeva založba*, Ljubljana, 1995, str. 32-35 idr.

¹⁴ Uradni list Republike Slovenije – Mednarodne pogodbe, št. 15/96, Uradni list RS, št. 44/96

¹⁵ Praviloma se torej v sodobnih državah oblikujejo poleg občin tudi samoupravne lokalne skupnosti, ki delujejo na širšem teritorialnem območju (v teoriji se navaja, da je lahko lokalna samouprava eno – dvo – ali večstopenjska) in opravljajo naloge lokalnega pomena, ki presegajo zmogljivosti občin. Te skupnosti torej opravljajo vsebinsko in funkcionalno povezane lokalne zadeve, ki so širšega pomena oziroma so pomembne za širše območje, na katerem jih je tudi smotno uresničevati. O številu stopenj teritorialnih enot v teoriji ni enotnega stališča (mnogi predlagajo tri stopnje, dodajajo pa, da je število odvisno od niza okoliščin, ki so različne od države do države. Osnovna oblika (tip) samoupravne lokalne skupnosti je domala v vseh državah občina, ki je tako najožja in temeljna samoupravna lokalna skupnost. Vendar pa je občina le redko edina vrsta samoupravne lokalne skupnosti, saj so poleg nje oblikovane še druge (okraj, okrožja, pokrajine... – npr. *commune* in *department* v Franciji; *commune* in *province* v Belgiji; *opština*, *srez* in *županiya* v Hrvaški; *kommun* in *lan* na Švedskem; *comuna*, *provincia*, *regia* v Italiji; *Gemeinde* in *Kreis* v Nemčiji; *parish*, *district* in *county* v Angliji...). Zato v državah, v katerih so oblikovane, govorimo o večstopenjski lokalni samoupravi.

Specifičnosti veljavne ureditve lokalne samouprave v Sloveniji

Na področju ureditve lokalne samouprave v Sloveniji imamo nekatere specifične ustavne rešitve, ki med drugim neposredno vplivajo na to, da še nimamo ustanovljenih širših samoupravnih lokalnih skupnosti – pokrajin, in da občine v Sloveniji ne opravljajo nobenih od države prenesenih pristojnosti:

Ustava Republike Slovenije namreč postavlja dokaj ostro ločnico med državno oblastjo in lokalno samoupravo, saj določa, da se v občini praviloma opravljajo samo naloge lokalne samouprave, država pa lahko nanjo prenese državne naloge samo, če se občina s tem strinja (140. člen ustave). Država mora tako – poleg ustavnega pogoja, da zagotovi za izvajanje nalog sredstva – imeti za prenos posameznih nalog tudi predhodno soglasje občine, kar v bistvu pomeni, da se mora država o prenosu nalog iz državne pristojnosti »pogajati« z vsako občino posebej in je opravljanje nalog, ki bi jih država želela oziroma bila pripravljena prenesti na občine odvisna od odločitev v vsaki posamezni občini (teh je sedaj v Sloveniji 193);

Za širše samoupravne lokalne skupnosti (pokrajine) je po veljavni ustavni ureditvi značilno, da so prostovoljne oblike povezovanja, ki jih ustava dopušča in ne »zapoveduje«, saj nastanejo na osnovi odločitve oziroma sporazuma občin, država pa nato v sporazumu z njimi prenese nanje določene zadeve iz državne pristojnosti (143. člen ustave). Ustava namreč določa, da se občine samostojno odločajo o povezovanju v pokrajine za urejanje in opravljanje lokalnih zadev širšega pomena. V sporazumu z njimi prenese država nanje določene zadeve iz državne pristojnosti v njihovo izvirno pristojnost in določi njihovo udeležbo pri predlaganju ter izvrševanju nekaterih zadev iz državne pristojnosti.

Ustanovitev pokrajin kot temeljno ustavnopravno in konceptualno vprašanje organizacije države

1.

Ugotoviti je potrebno, da je ustavna ureditev na področju lokalne samouprave in regionalizma (tako veljavna, kot tudi v okviru predlaganih sprememb) povezana s temeljnim političnim in konceptualnim vprašanjem – to je, ali je za Slovenijo ustrenejši sedanji centralistični model, po katerem se vse odločitve državnega pomena in velika večina odločitev regionalnega značaja sprejemajo v »centralnih« organih, ki tudi zagotavljajo uresničevanje teh odločitev na ozemlju celotne države (bodisi iz enega centra, bodisi po svojih dekoncentriranih izpostavah), ali pa je potrebno vzpostaviti model, po katerem bodo imeli državljani možnost vplivanja na oblikovanje in uresničevanje interesov tudi v pokrajinah kot širših samoupravnih lokalnih skupnostih. Gre torej za temeljno politično in konceptualno vprašanje ali je v Sloveniji potreben – poleg centralnih državnih organov (na eni strani) in relativno majhnih občin kot temeljnih samoupravnih lokalnih skupnosti z omejenimi zmogljivostmi (na drugi strani) – ustrezen institucionalni nosilec za uresničevanje lokalnih zadev širšega in regionalnega pomena. V bistvu gre za ocenitev, ali je za Slovenijo primeren sedanji (ustavno opredeljen) centralističen model upravljanja v državi ali pa je treba ustanoviti pokrajine kot neke vrste integrativne vozle in žarišča razvoja na širših zaokroženih območjih.

Dejstvo je, da je v skladu z našo ustavo država z zakonom ustanovila občine kot temeljne samoupravne lokalne skupnosti in s tem opravila členitev na temeljni ravni, oblikovanje pokrajin pa prepustila »spontanim in prostovoljnim« odločitvam občin. Iz sedanje ureditve torej izhaja, da za delovanje države in uresničevanje javnih interesov v okviru lokalne samo-

uprave ustanovitev pokrajin ni (bilo) tako odločilnega pomena, da bi jih »zapovedala« že ustava in njihovo ustanovitev naložila zakonodajnemu telesu. Glede na ustavna določila je ob tem potrebno opozoriti tudi na realno dejstvo: več kot je občin, bolj so potrebne pokrajine, toda v tem primeru je do pokrajine tudi težje priti, saj je potrebnih več usklajenih odločitev¹⁶.

2.

Ureditev lokalne samouprave v Sloveniji, vključno z možnostjo regionalne členitve na pokrajine, je rezultat stališč in izhodišč, kot so bila sprejeta v času nastajanja ustave in sprejema ustave¹⁷. Pregled gradiv iz tega obdobja kaže na to, da je bil v Sloveniji v ustavnopravnem smislu sprejet centralistični model upravljanja države, po katerem med državo z njeno strukturo organov na eni strani in občino kot temeljno samoupravno lokalno skupnost na drugi strani v ustavnopravnem smislu ni predviden nobeden »obvezen« nosilec oblikovanja in uresničevanja zadev in interesov regionalnega pomena. Opredeljene so le prostovoljne oblike in možnosti povezovanja občin na zaokroženem območju – regionalnem nivoju.

Enako kot v času nastajanja ustave se tudi sedaj, v zvezi z »obvezno« členitvijo Slovenije na pokrajine kot osrednje tvorbe regionalnega značaja, postavljajo vprašanje, ali je Slovenija, glede na njen teritorialni obseg in druge značilnosti in pogoje (teritorialne, prebivalstvene, zgodovinske, politične, gospodarske...), sploh treba notranje razčlenjevati še na pokrajine. K temu se dodaja, da je ustavna možnost sodelovanja občin, vključno z možnostjo ustanovitve pokrajin, dana, boljše realne instrumente in možnosti za vzpodbujanje skladnega regionalnega razvoja, kar je za Slovenijo najpomembnejše, pa je mogoče zagotoviti tudi na druge načine¹⁸.

3.

Pogled v čas nastajanja samostojne in neodvisne države Republike Slovenije nam kaže, da je bil pomen regionalne samouprave opredeljen že v Deklaraciji ob neodvisnosti¹⁹, sprejeti 25. junija 1991, v kateri je navedeno, da je Republika Slovenija država, v kateri bo zagotovljena lokalna oziroma regionalna samouprava.

Posebej pa je bilo vprašanju regionalne ureditve posvečeno precej obravnave in razprave v okviru dela Komisije za ustavna vprašanja, ki je bila ustanovljena v juniju leta 1990 z Odlokom o ustanovitvi, nalogah, sestavi in številu članov Komisije Skupščine Republike Slovenije za ustavna vprašanja²⁰.

V delovnem osnutku Ustave Republike Slovenije (z dne 31.8.1990) so bile širše lokalne skupnosti opredeljene v 139. členu, kjer je bilo določeno: »Sosednje občine se lahko povezujejo za opravljanje skupnih zadev prebivalcev njihovega območja v širše lokalne skup-

¹⁶ Glede na ustavno besedilo ne gre zanemariti, da bo nastajanje in delovanje pokrajin odvisno celo od trenutnih stališč posameznikov, od odločitev katerih bo odvisno, ali se bo neka občina povezala v pokrajino. Zanemariti tudi ne kaže dejstva, da novi sistem lokalne samouprave deluje pri nas relativno kratek čas in se zato ni mogla razviti ustrezna demokratična kultura pri odločanju in oblikovanju interesov na širših zaokroženih območjih (tudi v dejanskem delovanju občin je značilno, da se bistveno preveč in prepogosto izgublja v drobnih zadevah, zanemarijo pa večje in pomembnejše).

¹⁷ Vsaka ustava je izraz časa in pogojev, v katerih je nastala in bila sprejeta, kar pomeni, da bi lahko bila posamezna vprašanja v nekem drugem času in pod drugimi notranjimi in mednarodnimi pogoji urejena drugače.

¹⁸ Iskanje in zagotavljanje teh možnosti bo moralo priti do izraza v dejanski uresnitvi veljavnega Zakona o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, še posebej, če se bo izkazalo, da za ustavne spremembe v Državnem zboru ni ustreznega soglasja.

¹⁹ Uradni list Republike Slovenije, št. 1/91

²⁰ Odlok je objavljen v Uradnem listu Republike Slovenije, št. 25/90.

nosti. Take skupnosti se lahko ustanovijo tudi z ustavnim zakonom²¹. Enako besedilo je bilo v 139. členu osnutka Ustave Republike Slovenije, ki ga je določila Skupščina Republike Slovenije na sejah Družbeno-političnega zbora, Zbora občin in Zbora združenega dela dne 12. oktobra 1990. Ta osnutek je bil skupaj z razlago tudi dan v javno razpravo. Po tem besedilu bi torej lahko širše lokalne skupnosti ustanovil Državni zbor z ustavnim zakonom.

V kasnejšem predlogu Ustave Republike Slovenije (z dne 12.12.1991) je bilo (v 138. členu) določeno, da »prebivalci Slovenije uresničujejo lokalno samoupravo v občinah in drugih lokalnih skupnostih«, v besedilu 143. členu predloga, ki je bilo nato tudi sprejeto (sedaj veljavno besedilo), pa so opredeljene širše samoupravne lokalne skupnosti takole:

»Občine se samostojno odločajo o povezovanju v širše samouprave lokalne skupnosti, tudi v pokrajine, za urejanje in opravljanje lokalnih zadev širšega pomena. V sporazumu z njimi preneša država nanje določene zadeve iz državne pristojnosti v njihovo izvirno pristojnost in določi udeležbo teh skupnosti pri predlaganju ter izvrševanju nekaterih zadev iz državne pristojnosti.

Načela in merila za prenos pristojnosti iz prejšnjega odstavka ureja zakon«.

4.

Iz pregleda gradiv Komisije za ustavna vprašanja in razprav posameznih članov je vendarle mogoče razbrati, da je razprava tekla o dveh različnih predlogih. To je o predlogu, da bi ustava morala opredeliti regionalizem kot obvezujočo sestavino ustavne ureditve in zagotoviti oblikovanje regij, ali pa vsebovati vsaj ustavno opredelitev in obvezo, da se z zakonom določajo načela in pogoji oblikovanja regij (pokrajin) ter za prenos državnih prisotnosti na njih²².

Drugi predlog, ki je bil nato tudi sprejet, pa je glede pokrajin izhajal iz načela prostovoljnosti povezovanja občin na osnovi njihovih interesov. Kot enota, ki je temeljna za lokalno samoupravo se po teh stališčih institucionalizira samo občina, občine, ki se hočejo na širšem oziroma regionalnem območju medsebojno povezati (v zveze občin ali v pokrajine) pa imajo to pravico, katere uresničitev pa je stvar dogovora njih samih²³. Poleg tega so ugotavljali, da zadostuje, če se z ustavo opredelijo mestne občine, ki »opravljajo kot svoje tudi z zakonom določene naloge iz državne pristojnosti, ki se nanašajo na razvoj mest«²⁴. V večjih mestih pa so se takrat zavzemali in nato tudi »zadovoljili« z zagotovili, da bodo imele občine na območjih mest poseben status in pravice, kar se je večkrat navajalo kot argument, da pokrajin ni potrebno predvideti kot obveznih širših samoupravnih lokalnih skupnosti, ki bi jih zakonodajalec moral ustanoviti. Za mestne občine bi se torej določile posebne pravice, za kar naj bi se v teh občinah predvsem zavzemali²⁵. Ugotovimo lahko, da do sedaj mestne občine niso dobile posebnih nalog iz državne pristojnosti, ki bi jih v tem razlikovale od drugih občin.

²¹ Nastajanje slovenske ustave – izbor gradiv Komisije za ustavna vprašanja (1990-1991), I. zvezek, Državni zbor RS, stran 97 in 135.

²² Nastajanje slovenske ustave – izbor gradiv Komisije za ustavna vprašanja (1990-1991), I. zvezek, Državni zbor RS, stran 237 in 242; II. zvezek, stran 1091 in 1113.

²³ Celotna razprava Komisije za ustavna vprašanja o poglavju »Samouprava« je podana v: Nastajanje slovenske ustave – izbor gradiv Komisije za ustavna vprašanja (1990-1991), III. zvezek, Državni zbor RS, stran 1055-1119.

²⁴ To je bilo tudi sprejeto in je vsebina veljavnega drugega odstavka 141. člena ustave. Sicer pa je bilo v letu 1994 z Zakonom o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij (Uradni list Republike Slovenije, št. 60/94) ustanovljenih 11 mestnih občin – Celje, Koper, Kranj, Ljubljana, Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Ptuj, Slovenj Gradec, Velenje.

²⁵ Tako je v okviru razprav o ustavnem besedilu, ki so potekale na Ustavni komisiji, njen predsednik (dr. France Bučar) med drugim povedal naslednje: »Poglejte, jaz sem v razgovoru z Mariborčani posnel, da so celo sami ugotovili. Oni želijo predvsem kot mesto pridobiti posebne pravice in so mi rekli, konec koncev nam je kapnilo na možgane, če hočemo Maribor povzdigniti na nivo, ni potrebno, da se že z Ormožem pentljamo in s tistimi pentljamo. Dajmo se mi maksimalno usmeriti na samo mesto...«. Povzeto iz knjige Nastajanje slovenske ustave – izbor gradiv Komisije za ustavna vprašanja (1990-1991), III. zvezek, Državni zbor RS, stran 1077.

O nekaterih dosedanjih prizadevanjih za zakonsko ureditev in ustanovitev pokrajin

Da bo na področju lokalne samouprave najzahtevnejše vprašanje členitve države na pokrajine je pravzaprav znano že ves čas od nastanka nove države²⁶. Kot smo ugotovili predvsem zato, ker slovenska ustava ne opredeljuje pokrajin kot »obvezne«, temveč kot prostovoljne samoupravne lokalne skupnosti, katerih nastanek je prepuščen občinam in je odvisen od njihove samostojne odločitve o povezovanju.

Normativne priprave za ustanovitev pokrajin so se pravzaprav pričele že ob sprejemu zakona o lokalni samoupravi (v letu 1993) in ob pripravah na ustanovitev občin (v letu 1994). Na osnovi dejstva, da so pokrajine ustavna kategorija je Vlada RS v letu 1998 pripravila temeljne zasnove bodočih pokrajin (vključno s besedilom Zakona o pokrajinah)²⁷ in poseben zbornik »Pokrajine v Sloveniji«²⁸. Ob tem pa je bilo ugotovljeno, da je pri veljavnem ustavnem besedilu z zakonom mogoče opredeliti le nekatere postopke oziroma prispevati k urejenosti pri nastajanju in delovanju pokrajin, oblikovanju organov, kriterijih za prenos pristojnosti idr. O pripravljenem besedilu Zakon o pokrajinah je bila opravljena javna predstavitev mnenj, na Komisiji Državnega zbora RS pa je bila v letu 1998 in 1999 opravljena tkim. predhodna obravnava, v okviru katere so bila sprejeta nekatera mnenja in predlogi²⁹:

- da je regionalizacija oziroma ustanovitev pokrajin potrebna predvsem zaradi hitrejšega reševanja notranjih razvojnih problemov ter uveljavljanja načela subsidiarnosti oziroma procesa decentralizacije kot podlage za hitrejši in skladnejši razvoj celotne Slovenije;
- da je ustanovitev pokrajin pomembna tudi v zvezi z vključevanjem v Evropsko Unijo in črpanjem sredstev njenih strukturnih skladov,
- da obstaja nevarnost, da bo prišlo pri ustanavljanju pokrajin (ob veljavnih ustavnih določbah in le načelnih zakonskih določbah) do nekaterih nerešljivih vprašanj, dilem in zapletov,
- da bi le spremenjeni 143. člen ustave zagotavljal, da bomo dobili pokrajine, ki bodo smiselno razčlenjevale celotno ozemlje Slovenije,
- da je pri proučitvi prenosa državnih pristojnosti na pokrajine treba izhajati iz modela manjšega števila pokrajin itd.

Tudi s Strategijo Republike Slovenije za vključevanje v Evropsko Unijo³⁰ je bila kot usmeritev in ukrep politike izrecno predvidena vzpostavitev regij (pokrajin) »kot vmesne ravni teritorialne organiziranosti, ki bi lahko delovala kot partner evropskih strukturnih skladov ter v prekomejnem regionalnem sodelovanju«.

Na dejstvo, da je (bo) pot do ustanovitve in začetka delovanja pokrajin precej negotova, je reagirala Vlada Republike Slovenije, ki se je posvetila pripravi Zakona o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja³¹, ki je bil sprejet v letu 1999 in ki je vzpostavil posebno vrsto regionalizacije Slovenije. Ta zakon je kot osnovo za funkcionalne ozemeljske enote za izvajanje regionalne strukturne politike in za določitev območij s posebnimi razvojnimi problemi uporabil statistične regije³². Tako imamo v Sloveniji 12 statističnih regij, ki so opredeljene kot funkcionalne ozemeljske enote za izvajanje regionalne strukturne politike, to je razvojnih

²⁶ Obsežneje o tej problematiki v zborniku *Regionalizem v Sloveniji*, ČZ Uradni list, Ljubljana, 1998 in brošuri *Pokrajine v Sloveniji*, Služba Vlade RS za lokalno samoupravo, Ljubljana, 1999.

²⁷ Predlog zakona o pokrajinah s tezami za normativno ureditev je objavljen v Poročevalcu Državnega zbora Republike Slovenije, št. 26 z dne 16.4.1998.

²⁸ Zbornik je izdala Služba Vlade RS za lokalno samoupravo v januarju 1999.

²⁹ Komisija Državnega zbora RS za lokalno samoupravo jih je sprejela na svoji seji 10. junija 1999.

³⁰ Objavljena je v Poročevalcu Državnega zbora RS, št. 4/98).

³¹ Uradni list Republike Slovenije, št. 60/99.

³² Glede njihove oblikovanosti glej Uredbo o standardni klasifikaciji teritorialnih enot, Uradni list RS, št. 30/00.

aktivnosti, programov in ukrepov države, lokalnih skupnosti in drugih nosilcev organiziranih interesov na regionalni ravni za doseganje razvojnih ciljev ob upoštevanju skladnega regionalnega razvoja. Pri tem lahko ugotovimo, da obstaja med posameznimi statističnimi regijami velik razvojni razkorak in so ponekod zaostajanja v stopnji razvitosti izrazita oziroma bistveno prevelika. Obravnavani zakon spodbuja občine, da se povezujejo za izvajanje skupnih projektov regionalnega značaja in za pridobivanje možnosti porabe državnih sredstev in sredstev iz strukturnih skladov pri Evropski Uniji³³. Zakon pa bo lahko dosegel svoj namen le, če bodo za regionalne razvojne programe zagotovljena tudi ustrezna (»posebna, namenska«) sredstva. Čeprav so bile v skladu z obravnavanim zakonom ustanovljene in so tudi pričele z delovanjem regionalne razvojne agencije – ki bi vsaj načelno morale spodbujati občine k povezovanju pri izvajanju skupnih projektov regionalnega značaja in s tem povečanju možnosti pridobitve državnih sredstev in sredstev iz strukturnih skladov pri Evropski uniji – je potrebno poudariti, da te agencije predstavljajo »samo« institucionalno osnovo za uresničevanje ciljev spodbujanja skladnega regionalnega razvoja. Le dejanske odločitve države (državnega zbora, vlade in ministrstev) o zagotovi ustreznih sredstev za pripravo in nato tudi realizacijo pripravljenih programov bodo pri tem lahko zagotovile, da bo zakon dosegel svoj namen.

Potem, ko je bil v letu 1999 v Državnem zboru RS vložen predlog za začetek postopka za spremembo ustave (to je za črtanje 143. člena ustave), ki ga je podalo 33 poslancev³⁴, je bila imenovana posebna strokovna skupina za regionalizacijo, ki je pripravila poseben elaborat o geografskih, gospodarskih in upravno političnih razlogih za regionalizacijo Slovenije³⁵. Ugotovitve te skupine so prišle nato do izraza v predlogu za spremembo ustave, ki ga je podala Vlada Republike Slovenije v juliju 2001.

Kot kaže so z vložitvijo vladnega predloga za spremembo ustave zastala prizadevanja, da bi prišli do pokrajin v okviru veljavnega ustavnega besedila, saj se vse »stavi« na spremembe ustave, čeprav te spremembe le niso tako gotove kot se pogosto ocenjuje – pa tudi če bo do sprememb prišlo bo potreben določen čas za začetek uspešnega delovanja pokrajin³⁶. Zdi se celo, da so zastala prizadevanja za iskanje drugih realnih možnosti uresničevanja decentralizacijskih procesov, predvsem uresničevanja instrumentov za sistemsko usmerjanje razvoja in sredstev za razvoj zaostalih območij.

Sicer pa lahko v zvezi z novo regionalno oziroma pokrajinsko členitvijo Slovenije ugotovimo, da so bila ves čas razprav v ospredju predvsem vprašanja teritorialne oblikovanosti, nekoliko so zaostajala vprašanja glede pristojnosti, najmanj gradiv in realnih razprav pa je bilo na področju financiranja, ki pa je za uspešno delovanje ključno.

Kot smo ugotovili so pokrajine ustavna kategorija, določbe o njihovem nastanku pa vsebuje tudi Zakon o lokalni samoupravi. Tako po mnenju mnogih pravnih strokovnjakov za sprejem potrebnih odločitev in nastanek posameznih pokrajin ni ovir. Zato ne preseneča, da so posamezni poslanci v Državnem zboru Republike Slovenije v letu 2000 in 2001 (pri tem ne kaže zanemariti, da so bile v letu 2000 državnoborske volitve) vložili predloge zakonov za ustanovitev pokrajin (Koroške, Posavja, Bele Krajine, Spodnjega Podravja, Severno Pri-

³³ Ob tem kaže dodati, da so v zadnjem času z EU tekla pogajanja o tem po katerih programskih regijah (treh kot je to predlagala naša vlada ali samo eni kot je stališče EU) se bo ugotavljala stopnja razvitosti in učinkovitost porabe evropskih sredstev, kar lahko vpliva na pridobivanje sredstev iz strukturnih skladov.

³⁴ Predlog je objavljen v Poročevalcu Državnega zbora RS, št. 21/99.

³⁵ Objavljen je v Poročevalcu Državnega zbora RS, št. 92/00.

³⁶ Ker torej pokrajine le niso tista »čudežna tvorba«, ki bo omogočila razrešitev domala vseh problemov regionalnega značaja.

morske), pri čemer so v nekaterih primerih (npr. Koroške)³⁷ ti predlogi temeljili na že sprejetih odločitvah občinskih svetov občin, ki so se odločile za vključitev v pokrajino. Če je mogoče iz teh predlogov sklepati oziroma pričakovati, da bodo tudi občine na preostalem delu Slovenije pristopale k ustanavljanju pokrajin na podobnih izhodiščih, potem lahko pričakujemo, da bo podanih za ustanovitev pokrajin kakšnih 25 predlogov.

O nekaterih drugih vidikih ustanovitve pokrajin in možnostih decentralizacije

1.

Ne gre zanemariti dejstva, da se v strokovnih in političnih krogih postavlja tudi vprašanje ali je Slovenija – ne samo glede na njen teritorialni obseg, temveč tudi glede na upravno-organizacijske, politične, zgodovinske... razloge – sploh potrebno notranje razčlenjevati tudi na pokrajine³⁸. Poleg tega pa se postavlja tudi realno vprašanje, v čigavem neposrednem interesu je nastanek pokrajin. Občine bi z nastankom pokrajin predvidoma »izgubile« nekaj svojih pristojnosti ter možnosti neposrednega odločanja, zato funkcionarji (v nekaterih občinah), ki bodo izhajali iz ozkih lokalnih pa tudi osebnih interesov in s stališča samozadostnosti, nikakor ne bodo dovolili oslabitve svojega položaja, in se bodo zato zelo težko odločili za »vstop« v pokrajino, ki ne bi bila točno po njihovi meri. Poleg tega kaže upoštevati, da se pogosto občine pri svojem medsebojnem sodelovanju izgubljajo v nepotrebnem zapletanju pri reševanju enostavnih problemov ter medsebojnih zamerah in da se »boj za prestiž« bije predvsem v ožjih lokalnih okvirih, kar vse pogosto pripelje do tega, da občine lažje in raje sodelujejo neposredno z ministrstvi in drugimi državnimi organi. Na drugi strani pa tudi za državo in predvsem državne upravne organe (ministrstva) velja, da neradi »prostovoljno« odstopajo pristojnosti in s tem vpliv na razreševanje problemov ter nad razporejanjem javnih sredstev, kar se je izkazalo tudi že v dosedanjih razpravah o možnostih prenosa nalog na bodoče pokrajine – negotovost glede ustanavljanja in delovanja pokrajin po veljavnem ustavnem besedilu pa je pri tem pripraven argument za nizanje številnih pomislekov glede prenosa pristojnosti na bodoče pokrajine. K temu je potrebno dodati, da imajo na oblikovanje pokrajin različne poglede tudi posamezne parlamentarne politične stranke, ki, razen ob vsakokratnem predvolilnem času, ne izpostavljajo posebej odločno potrebnosti ustanavljanja pokrajin. Ugotavljajo sicer, da bo potrebno, potem ko je bila centralizacija ob nastanku in začetku delovanja samostojne države Republike Slovenije nujna, izvesti ustrezno decentralizacijo, ocenjujejo pa, da za to ni nujno spremeniti ustave ali pa da za oblikovanje pokrajinske ravni še ni dozorel čas.

2.

Kar trenutno najbolj zaskrbljuje je trend stalnega povečevanja razvojnega razkoraka med posameznimi območji v Sloveniji, na kar je treba nujno reagirati. Dejstvo je, da v okviru prizadevanj za regionalizacijo in decentralizacijo Slovenije obstajajo številne možnosti spodbujanje razvoja na širših (predvsem manj razvitih) zaokroženih območjih Slovenije – na primer z vzpostavitvijo in uresničevanjem dejanskih in realnih instrumentov (sistemskim usmerjanjem sredstev, projektov, programov, prenosi pristojnosti in sredstev) vzpodbujanja razvoja, pa tudi s prenosi sedežev in izvaja nalog posameznih upravnih organov ter drugih

³⁷ Zakon o Koroški pokrajini pa je bil že v prvi obravnavi v Državnem zboru RS, ki je ob tem sprejel ugotovitev, da zakoni, s katerimi bi bile ustanovljene posamezne pokrajine, ne morejo biti sprejeti pred sistemskimi spremembami pravne ureditve pokrajin, torej pred celovito pravno ureditvijo pokrajin.

organizacijskih oblik izvrševanja oblasti in zagotavljanja uresničevanja javnih interesov. Argumente je seveda v posameznih primerih mogoče najti za in proti decentralizaciji, za in proti regionalizaciji, za in proti dajanju sredstev za razvojne vzpodbude na območjih izven centra države – v obeh (vseh) primerih pa je odločilen predvsem političen interes in volja nosilcev oblasti.

Uporabljena literatura in pravni viri:

- Elaborat o geografskih, gospodarskih in upravno političnih razlogih za regionalizacijo Slovenije, Poročevalec Državnega zbora RS, št. 92/00.
- Grafenauer Božo: Lokalna samouprava na Slovenskem – teritorialno-organizacijske strukture, Pravna fakulteta Univerze v Mariboru, Maribor, 2000
- Hribar Ivan: Moji spomini II, Slovenska matica, Ljubljana, 1984
- Jellinek Georg, Allgemeine Staatslehre, Berlin, 1922
- Krbek Ivo, Upravno pravo – II. knjiga Organizacija javne uprave, Jugoslovenska štampa Zagreb, 1932
- Nastajanje slovenske ustave – izbor gradiv Komisije za ustavna vprašanja (1990-1991), I., II in III. zvezek, Državni zbor RS, Ljubljana, 2001
- Pitamic Leonid, Država, Družba Sv. Mohorja, Ljubljana, 1927
- Pokrajine v Sloveniji – zbornik, Služba Vlade RS za lokalno samoupravo, Ljubljana, 1999
- Pusić Eugen, Upravni sistemi I, Grafički zavod Hrvatske i Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1985
- Regionalizem v Sloveniji – zbornik, ČZ Uradni list, Ljubljana, 1998
- Strategija Republike Slovenije za vključevanje v Evropsko Unijo, Poročevalec Državnega zbora RS, št. 4/98
- Šmidovnik Janez: Lokalna Samouprava, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1995
- Trpin Gorazd: Upravna teritorializacija, Regionalizem v Sloveniji – zbornik, ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1998
- Trpin Gorazd: Reforma javne uprave v Sloveniji – stanje in perspektive, V. dnevi slovenske uprave Portorož 98 – zbornik referatov, Visoka upravna šola Ljubljana, Ljubljana 1998
- Vrišer Igor: Regionalizacija Slovenije, IB Revija za strokovna in metodološka vprašanja gospodarskega, prostorskega in socialnega razvoja Slovenije, št. 9-10-11/1997

* * *

- Ustava Republike Slovenije, Uradni list Republike Slovenije, št. 33/91-I, 42/97, 66/00
- Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Uradni list Republike Slovenije, št. 1/91-I
- Deklaracija ob neodvisnosti, Uradni list Republike Slovenije, št. 1/91-I
- Odlok o ustanovitvi, nalogah, sestavi in številu članov Komisije Skupščine Republike Slovenije za ustavna vprašanja, Uradni list RS, št. 25/90.
- Zakon o lokalni samoupravi, Uradni list RS, št. 72/93, 57/94, 14/95, 63/95, 26/97, 70/97, 10/98, 74/98, 70/00
- Zakon o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij, Uradni list RS, št. 60/94
- Evropska listina lokalne samouprave, Uradni list Republike Slovenije – Mednarodne pogodbe, št. 15/96, Uradni list RS, št. 44/96
- Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, Uradni list RS, št. 60/99
- Predlog zakona o pokrajinah s tezami za normativno ureditev, Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, št. 26 z dne 16.4.1998
- Predlog za začetek postopka za spremembo Ustave Republike Slovenije, Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, št. 21 z dne 21.4.1999
- Uredbo o standardni klasifikaciji teritorialnih enot, Uradni list RS, št. 30/00
- Predlog za začetek postopka za spremembo Ustave Republike Slovenije, Poročevalec Državnega zbora RS, št. 100/2001 z dne 22.12.2001

SUMMARY

SLOVENIA BETWEEN CENTRALISM AND REGIONALISM

Almost eleven years have passed since the adoption of the Constitution of the Republic of Slovenia on December 23, 1991. After two constitutional amendments concerning ownership rights of foreigners and elections of the State Assembly members discussions about a number of submitted proposals for constitutional amendments are taking place at the moment. Aside from the changes connected with Slovene integration into international associations, a special emphasis is placed upon the changes in local self-government; these changes would make possible the formation of regions, decentralization of Slovenia, and better opportunities for an even regional development in entire Slovenia.

An analysis of the material from the period of formation and adoption of the new constitution, the wording of the constitution, the prepared material, the wording of the law, and discussions on the adoption of the Regions Act point to the fact that Slovenia adopted a centralistic model of state administration. Slovene constitution has not envisaged a »mandatory« body for the implementation of regional interests. Defined are only voluntary forms and possibilities of cooperation of municipalities on a regional level. This is the primary reason why regions, although a constitutional category, have not been formed yet.

Aside from these proposals for constitutional amendments to form regions as a mandatory element of constitutional regulation of Slovenia there is another opinion voiced by some professionals and politicians. They maintain that due to certain characteristics of Slovenia such as its population, historic, political, economic and other circumstances, is it really not necessary to divide the already small territory of Slovenia into smaller regions. Another point is that the constitutional possibility of municipalities participating in this process, including the possibility of forming regions, has already been given. There are other, more realistic possibilities for an implementation of an even regional development, which for Slovenia is the most important factor. This will be of additional importance if it turns out that the support for such constitutional changes in the State Assembly is insufficient.

It is very stimulating that there is a growing awareness of the fact that Slovenia shall have to adopt firm measures for the stimulation of an even development and equal living conditions in all parts of Slovenia, and therefore support decentralization and regionalism. This can be achieved through concrete measures that, however, depend upon the decisions of the present authorities.

BRANKO MARUŠIČ

ZAHODNO SLOVENSKO OZEMLJE. ISKANJE OZEMELJSKE ISTOVETNOSTI SKOZI ČAS

Ob raznolikosti in nedoslednosti, ki vlada danes pri poimenovanju in opredeljevanju posameznih predelov Republike Slovenije in ozemelj, kjer v sosednjih državah žive Slovenci, si dovolimo poimenovati kot zahodno slovensko ozemlje¹ – ne da bi hoteli ta pojem uvajati v rabo in tudi, da ne bi burili preobčutljivosti nekaterih prizadetih² – vsa tista območja, ki leže zahodno od nekdanje rapalske meje in kjer kompaktno žive Slovenci.³ (Pri tem pa se izognemo razmejevanju in določitvam, ki jih postavlja pojem narodnostna meja.) Zelo pogosto ali pa na sploh se ozemlje zahodno od rapalske meje že poltretje stoletje (spčetka le v nemški in italijanski obliki) vse do danes imenuje predvsem kot Primorska (Primorsko) oziroma Primorje in kasneje tudi Slovensko primorje.⁴ Toda v isti sapi se vprašamo: So tisti predeli

¹ Opredelitev zahodni slovenski prostor služi posebni rabi. V zborniku *Slovensko Primorje in Istra* (Beograd 1953, 33) je Milko Matičetov v prikazu etnografije Slovenskega primorja zapisal: »Zahodno slovensko ozemlje je izrazito prehodno ozemlje, odprto proti vzhodu, zahodu in severu.« Tako je opozoril tudi na neustreznost rabe besede Primorska (primorski) pri obravnavi narodopisnih problemov. Jezikoslovci (dialektologi) poznajo »zahodna slovenska narečja«, ki obsegajo narečja primorske in zahodnega dela rovtarske narečne skupine, ne pa govorov zahodnega območja koroških slovenskih narečij.

² a. Morebitna uporaba poimenovanja Zahodna Slovenija je v času, odkar obstoji samostojna slovenska država, manj ustrezna. Morda je bil zato naslov predavanja (Zahodna Slovenija. Regionalizacija skozi čas) na 31. zborovanju slovenskih zgodovinarjev (Maribor, 10. 10. 2002) premalo premišljen. Med narodnoosvobodilnim bojem je na Primorskem sicer deloval (18. 9. – 22. 10. 1943) Operativni štab Glavnega štaba NOV in POS za zapadno Slovenijo (ne gre ga zamenjati z Operativnim štabom za zapadno Primorsko – 1944), a je bil vendar drugačen čas.

b. Velik del današnjih prebivalcev na ozemlju Goriško-Gradiščanske v ozemeljskem obsegu, ki je bil do razpada Avstro-Ogrske, nikakor ne uporablja za svojo istovetenje imena Goričan (Goričanka), marveč druge, ozemeljsko širše zasnovane oblike kot Primorec (Primorka), ali pa bolj zožano kot Tolminec, Bric, Kraševac, Cerkljan, Bovčan. Pojem Goričan (Goričanka) velja v dnevni rabi pravzaprav le za prebivalca občine Nova Gorica, niti ne za prebivalca občine, ki nosi v svojem sestavljenem imenu tudi besedo Gorica (Šempeter pri Gorici). Toda Tržačani ostajajo še vedno prebivalci Trsta in okolice, podobno tudi Istrani. Na drugi strani pa se poimenovanje Primorska (Primorec, Primorka, primorski, primorska) zelo pogosto zožuje v pogovorni rabi le na obalni pas slovenske države.

³ Valter Bohinec je leta 1952 napisal: »Sedaj štejemo k Slovenskemu Primorju vse tisto, slovensko ozemlje, ki je po rapalski pogodbi leta 1920 pripadlo Italiji, živelo potem ločeno od ostale Slovenije in bilo po priključitvi leta 1947 združeno z L R Slovenijo. Pri tem je bilo odtrgano od njega mesto Trst in njegova slovenska okolica« (Slovensko Primorje v luči turizma. Ljubljana 1952, 13).

⁴ Obliki Primorje in Primorska sta starejši in se pojavljata kot slovenski prevod nemškega Küstenland in italijanskega Litorale. V letih 1851–1852 je v Trstu izhajal uradni list, tudi v slovensčini, za »Primorsko deželco«, njegovi nasledniki so bili namenjeni za »Primorje« (1853–1859) oziroma za »avstrijsko-ilirsko Primorje« (1860–1862, 1863–1918). V slovenskem tisku se pred letom 1848, na primer v *Novicah* (5. 2. 1845, str. 22) omenja »primorska dežela« ali »Primorska« (13. 8. 1845, str. 129–130), poleg bolj uporabljanih oblik Goriška, Trst (Terst) in Istra (Istria). Po prvi svetovni vojni se je rabilo, tako kot pred vojno, poleg imena Primorska (Primorsko) tudi ime Primorje (primorski, Primorci): »... Primorje izhodišče vse naše politike, zato se z rešitvijo primorske manjšine ...« (Za zmago pravice! Ljubljana 1923, 19). Zelo pogosto pa tudi Julijska krajina (Slovenci v/z Julijske krajine). Oblika Slovensko Primorje (primorje) se je uporabljala kasneje, da so se lahko v Julijski krajini pod Italijo narodnostno opredelili njeni sestavni deli. Razširila se je zlasti v času narodnoosvobodilnega boja. Na tem mestu je to sestavljeno zemljepisno ime zapisano v obliki, ki jo predpisuje slovenski pravopis. Prav v taki obliki (Slovensko primorje) je bilo zapisano v *Novicah* (4. 2. 1863, str. 34–35).

Koroške (Kanalska dolina), ki sodijo danes v Italijo in v videmsko pokrajino, tudi Primorska. Sta Beneška Slovenija in Rezija tudi sestavini tega ozemlja?⁵

Povsem na mestu je odločitev slovenskih zgodovinarjev, da se vključujejo na tem zborovanju v razprave o slovenskih regionalnih problemih današnjih dni. Po tistem, kar je bilo mogoče o tem izvedeti v javnosti, so o regionalizacijskih problemih doslej razpravljali in se izjasnjevali predvsem zemljepisci. Za geografe je regija ozemlje, »ki ga družijo podobne in enake naravne in družbene značilnosti ... Geografsko regijo sestavljajo posamezne večje ali manjše pokrajine z značilnostmi glede na prevladujoče naravne ali družbene pojave na sosednjih ozemljih, lahko pa so tudi posledica njihovega medsebojnega prepletanja.«⁶ Taka opredelitev pa ne ustreza zgodovinarju, ki pri svojem regionalnem oziroma krajevno zgodovinskem raziskovanju preteklosti izhaja iz zgodovinskih upravno političnih razdelitev in opredelitev, torej iz družbenih značilnosti. Pri upravnih ozemljih pa so se naravne in družbene razmejčitve bodisi ujemale ali pa so se, kar je bilo zelo pogosto, med seboj razlikovale. Vendar je domnevana odsotnost zgodovinarjev pri regionalizacijskih načrtovanjih današnjih dni, nezaslužena. Če je geografska regionalizacija, eden od temeljev regionalnega planiranja in sestavni del regionalne politike, ta pa je vezana predvsem na slovenski državni prostor, so zgodovinarjeve regije pogosto izven tega obsega in se širijo na ozemlja, na katerih so živeli in še žive Slovenci. Posebnost geografskega pojmovanja regij je na primeru slovenske obale pokazal tudi Ivan Gams.⁷ Od zgodovinarjevih naziranj se razlikujejo tudi etnologove določitve ozemelj zaradi njih narodopisnih posebnosti in lastnosti.⁸ Podobno tudi določitve, ki jih uporabljajo umetnostni zgodovinarji ali jezikoslovci (dialektologi). Geografi so svoja določanja regij in njih poimenovanja pogostokrat prilagajali upravno političnim spremembam, na primer pojem Koprsko primorje, nastal je potem, ko je prišlo to ozemlje skoraj dokončno k Jugoslaviji.⁹

To razpravljanje je namenjeno tistim predelom slovenskega ozemlja, ki zaradi svoje lege niso nikdar bili izključeni iz najstarejših poznanih upravno teritorialnih razdelitev ozemlja, kjer so in še žive Slovenci. Zato ta razprava ne posega v najstarejša obdobja, kajti sicer bi zaobjela pravzaprav pregled celotne in celostne zgodovine nekega predela slovenske zemlje. Njen začetek je postavljen v sredino 18. stoletja, ko se zaradi modernizacije države uveljavlja nova upravna porazdelitev in s tem ustvarjanje novih upravnih enot.¹⁰ Ob združevanju teritorijev (glavarstev) v Goriško-Gradiško (Gradiščansko) pa je pomembno ustvarjanje nove upravne celote – Avstrijsko Primorje. K novi podobi pa prispevajo tudi zunanjepolitični dogodki

⁵ Ta problem je imel gotovo v mislih Milko Matičetov, ko je objavil študijo *O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev* (*Slovenski etnograf*, 1/1948, 9–56) in ko je v zborniku *Slovensko Primorje in Istra* (Beograd 1953, 39) pisal o »etnografiji in folklori zahodnih Slovencev.« Tako se je izognil opredelitvi primorski Slovenci in obenem pokazal na razlikovanje med izhodišči zgodovinarjeve in etnologove (etnografove) regionalizacije. V navedenem zborniku (stran 1) pa je Josip Roglič zapisal, da sodi k Slovenskemu primorju tudi Beneška Slovenija. Še pred tem je uvodno besedilo v zborniku *Oko Trsta* (Beograd 1945, 12) določilo, da Julijsko krajino sestavlja Slovensko primorje in Istra. Stališče slovenske narodnoosvobodilne politike, da je Beneška Slovenija del Primorske, je bila v času druge svetovne vojne razumljivo, zlasti v povezavi z zahtevami, da se bodoča državna meja med Italijo in Jugoslavijo postavi po narodnostnih principih. Joža Vilfan je tako zapisal: »... očuvati vse Slovensko Primorje z vsemi sestavnimi deli, torej s Trstom in Slovensko Benečijo ...« (*Partizanski dnevnik* 15. 9. 1944, šte. 245).

⁶ Igor Vrišer v *Enciklopediji Slovenije* (10, 1996, str. 145–146).

⁷ Analiza imen za obalno regijo. V: *Annales* 1/1991, 7–12.

⁸ Glej opombo 1 in 5!

⁹ Anton Melik, *Slovensko Primorje*. Ljubljana 1960, pass. Jurij Titl je avtor knjige *Toponimi Koprškega primorja in njegovega zaledja*. Koper 2000.

¹⁰ Za prikaz temeljev upravnega položaja je služilo trojezično delo iz leta 1988 *Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918*. Zgodovinski-bibliografski vodnik.

kot je bil leta 1797 propad Beneške republike in je bil tako slovenski zahod prvič združen, a le za borih sedem desetletij, v eni državni skupnosti.¹¹ Na primeru zahodnih predelov Slovenije je pravzaprav sredina 18. stoletja izhodišče za razprave v katere lahko tudi zgodovinar doprinese kako ustrezno iver k odločitvam o upravnih porazdelitvah naših dni na ozemlju Republike Slovenije.¹²

Zahodno slovensko ozemlje je bilo v znatni meri mejno območje, ki je bilo v srednjem veku razdeljeno med več dinastičnih ozemelj in kasneje na več dežel in dve (ali celo tri) državni tvorbi. Ta razdelitev z državno mejo je v veljavi še danes. Sredi 18. stoletja, v času ko ta opozorila na regionalne probleme Slovenije na zahodu začenjajo, je bilo obravnavano ozemlje razdeljeno na habsburško monarhijo in Beneško republiko. Državi sta postali mejni leta 1500, pravzaprav od mira v Wormsu (1521) in še bolj določeno od leta 1543, ko se je znova začrtala, sicer skoraj vse do razpada beneške države, nemirna državna meja. Mejna črta med državama se je pravzaprav uredila šele sredi 18. stoletja, le nekaj desetletij pred koncem Beneške republike.¹³

Na beneški strani meje so Slovenci živeli strnjeno na treh območjih, in sicer na istrskem polotoku v zaledju mest Koper, Izola in Piran, nato v predalpskem in alpskem pasu, med reko Idrijo na vzhodu ter rekami Bela, Tilment (Tagliamento) in Ter na zahodu, med Julijskimi Alpami in predeli Furlanske ravnine ter nazadnje, vendar ne v velikem številu, so Slovenci živeli na zahodnem Krasu in ob levem bregu reke Soče v okolici Tržiča (Monfalcone). V beneški Istri (L'Istria Veneta) se kaka regionalnost ni nakazovala, upravna oblast je bila porazdeljena med mesti in območji (terre).¹⁴ Pazinska knežija oziroma Istrska grofija je bila upravna enota avstrijske Istre. Istrski Slovenci v beneški državi niso nikdar dosegli take individualnosti kot oni ob reki Nadiži in Teru ter v Reziji. Benečani so sicer priznavali in poznali jezikovno posebnost slovenskih sodržavljanov, toda pri tem je beneška država izrabila v večji meri mejaštvo Slovencev ob Nadiži. Benečan Marino Sanudo je že proti koncu 15. stoletja (1483) pisal o Schiavoniji, o ozemlju, ki pričinja pri Čedadu.¹⁵ To ime je nato pri Italijanih dobilo nove oblike kot Schiavonia Veneta oziroma Veneta Schiavonia,¹⁶ Slavia Veneta, Slavia Italiana ali Benecia, pri Slovencih pa kot in predvsem Beneška Slovenija.¹⁷ Ohranjeno je še danes in ozemlje beneških Slovencev, ki je bilo vselej porazdeljeno le na občine, ohranja do danes svojo podobo in je pravzaprav najbolj zgodovinsko in zemljepisno začrtan predel slovenskega zahoda. Pri tem pa je potrebno poudariti, da se k Beneški Sloveniji zelo pogosto prišteva tudi Rezija. Sicer je večji del beneških Slovencev sodil pod čedajski proveditorat, sestavni del beneške upravne enote Patria del Friuli.¹⁸

Na avstrijski strani beneško-avstrijske državne meje je bila Goriška grofija, nekdanje osrednje ozemlje Goriških grofov, mesto Trst in habsburška Istra. Obmejna lega je narekovala avstrijski državi, da je v gornjem Posočju – zemljepisno opredeljenem – postavila bovško

¹¹ Vasilij Melik, *Beneški Slovenci (1797–1866)*. V: *Zahodno sosodstvo. Slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne*. Ljubljana 1996, 97–104.

¹² Branko Marušič, *Od kdaj ime »Primorska«*. *Primorska srečanja* 1993, št. 140, str. 7–8.

¹³ Giorgio Valussi, *Il confine nordorientale d'Italia*. Trieste 1972, pass.

¹⁴ Leon Marin, *Uprava in teritorialna razdelitev Slovenske Istre v zadnjih sto letih*. V: *Annales* 1/1991, 135–148; 2/1992, 159–174.

¹⁵ Miroslav Premrou, *Mominenta Sclavenica*. Liubliana 1919, 46.

¹⁶ Tako se omenja v mednarodnih razmejitvenih sporazumih (Avstrija – Beneška republika) leta 1756 (Vittorio Adami, *Storia documentata dei confini del Regno d'Italia*. 4, Roma 1931, 405).

¹⁷ V prvih omembah v slovenskem tisku se beneški Slovenci omenjajo kot Slovenci iz videmske nadškofije, benečanski Slovani in Slovenci v Italiji (Branko Marušič, *Primorski čas pretekli*. Koper 1985, 47).

¹⁸ Guerrino Girolamo Corbanese, *Il Friuli, Trieste e l'Istria nel periodo veneziano*. 2. Udine 1987, 292–293.

glavarstvo, ki je bilo vse do srede 18. stoletja (1751) podrejeno osrednji avstrijski vladi in je šele od tedaj dalje bilo vključeno v goriško grofijo.¹⁹ Samostojno glavarstvo je bila tudi Tolminska, ki se je goriški grofiji pridružila sredi 17. stoletja skupaj z glavarstvom Ogled. Bovško glavarstvo je svojo samostojnost izgubilo leta 1751 in bilo priključeno Goriški grofiji. Tri leta nato pa je bila grofiji priključena še Gradiška (Gradiščanska) grofija.²⁰ S tem se je ustvarilo ozemlje, ki je bilo heterogeno po svojih naravnih, jezikovnih in narodnostnih ter socialnoekonomskih značilnostih in je nosilo ime Goriško-Gradiška grofija. Sredi 18. stoletja (1751) se je ustanovila tudi goriška nadškofija, njene meje se niso nikdar povsem pokrivala z upravnimi. Gorica je postala cerkveno in versko središče zlasti potem ko je postala sedež metropolitije.

Goriški del grofije je bil pretežno slovenski z izjemo narodnostno mešane Gorice, Gradiška grofija pa je bila v večji meri romanska. Vse do leta 1918 je bila Goriška ali Goriška grofija ena izmed avstrijskih dednih dežel. Kot povedano dežela ni imela pravih naravnih meja in to je bilo najbolj očitno v Vipavski dolini, ki jo je deželna meja razpolovila na dve polovici, nenaravna pa je bila meja tudi v furlanski ravnini. Razlika med pripadnostjo Vipavske doline Goriški in Kranjski je bila jasno izražena in se na svoj način kaže še danes. Razdelitev Vipavske doline je posledica fevdalnih delitev ali pa še celo kasno antičnih.²¹ V goriški deželi je bil posebnost tudi gornji Kras, ki je cerkveno sodil k Trstu, s tem mestom se je Kras, deloma tudi spodnji, tudi močno gospodarsko povezoval. Velik del spodnjega Krasa (Devinsko gospodstvo) pa je do leta 1825 spadal h Kranjski in nato prešel k Goriški, tako so bile izbrisane meje, ki jih je ustvarila fevdalna zemljiškoposestna porazdelitev.

V tem ozemeljskem sklopu, ki je ob koncu 19. stoletja obsegal skoraj 3000 km², so se ustvarjali manjši upravni sklopi kot je bila Tolminska (s Cerkljansko vred), Kras s središčem v Sežani ter ožji okoliš Gorice in njene neposredne okolice. Tolminska je položaj ustvarila zaradi naravnih danosti in zgodovinskega razvoja. Kakor so bili slovenski prebivalci dežele Goriške imenovani Goričani ali goriški Slovenci, tako se je tudi izoblikovalo ime Tolminec, za prebivalce gorenjega Posočja. Na Goriškem pa so živeli in še živijo tudi Kraševci, Vipavci, Brici in Gorjani. Opredeljevanje pa se je lahko omeji tudi na še manjša ozemlja in tako smo imeli in še vedno tudi imamo Bovčane, Brkince, Cerkljane in druge. Pripadnost goriški deželi je med Slovenci zlasti okrepila uvedba deželne samouprave in rast mesta Gorice ne le v središče dežele, marveč tudi v gospodarski, izobraževalni in kulturni center za Slovence. V Gorici je od leta 1818 tudi delovalo centralno bogoslovno semenišče, edini visokošolski zavod v Avstrijskem primorju vse do nastanka tržaške univerze leta 1924.

¹⁹ Jaromir Beran, Doneski k zgodovini prava na Goriškem. Zbornik znanstvenih razprav, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta 18/1959, 5–50.

²⁰ Helfried Valentinitich, Die Grafschaft Gradiška unter der Herrschaft der Fürsten Eggenberg 1647–1717. V: Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 87/1996, 87–103. Ime grofije se je pojavljalo in se še pojavlja v obliki Gradiščanska in Gradiška. O Gradiščanski je na primer pisal Simon Rutar (*Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Ljubljana 1892–1893), v uradnih dokumentih pa je bilo zapisano ime Gradiška (avstrijski cesar je bil pokneženi grof goriški in gradiški, v februarjem patentu –1861 je bila navedena poknežena grofija Goriška in Gradiška), Ernest Klačar je izdal leta 1891 *Priročni zakonik za pokneženo grofijo Goriško in Gradiško*.

²¹ V 6. ali 7. stoletju naj bi bila gornja Vipavska dolina del bizantinske Istre, spodnja pa del langobardske države (Drago Svoljšak-Timotej Knific, Vipavska dolina. Zgodnjerednjeveška najdišča. Ljubljana-Nova Gorica 1976, 81). Upravno razmejitev Vipavske doline nakazuje tudi darovnica Otona III. z dne 28. aprila 1001 (*Peter Štih, »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«*. Nova Gorica 1999, pass.) in sicer sredi Vipavske doline pri kraju Vrtovin, ki je lahko, sodeč po omembi (Ortaona) potok Vrtovinšček ali pa naselje, raztezalo bi se morda na vzpetini Sv. Pavla nad Vrtovinom. Kasneje, v 16. stoletju, se je vipavska dolina razdelila med Goriško in Kranjsko. Delitev je opravil leta 1527 kasnejši cesar Ferdinand I. Meja je bila na reki Hubelj.

Modernizacija habsburške monarhije v 18. stoletju je prinesla več upravnih sprememb in na slovenskem zahodu ni le zastavila obseg goriške grofije oziroma Goriško-Gradiško, ustvarila je tudi nov upravni pojem Avstrijsko primorje ali Avstrijsko-Ilirsko primorje (*Litorale Austriaco*, *Österreichische Küstenland*; *Litorale Austro-illyricum*, *Österreichisch-illyrisches Küstenland*).

Čas, ko se je prvič pojavilo v zgodovinskih virih ime Primorje za označevanje kake od avstrijskih ali pa skupnosti dežel ob Jadranskem morju, ni poznan. Toda ime in zaris ozemlja, ki naj bi ga upravna enota obsegala, ni zrasel ob morju marveč je delo osrednjih državnih organov, ki so v korist napredovanja države svojo pozornost usmerjali na morje in pri tem je Trstu pripadala odločilna vloga. Ustvarili so nenaravno skupnost z imenom, ki se je uradno prvič pojavilo leta 1731 v imenu komerčne intendance za Avstrijsko, pravzaprav za Notranjeavstrijsko primorje. Ta intendantca je obsegala najprej glavarstva Trst, Reka in Bakar. Iz tega urada, ki je spočetka skrbel za pospeševanje trgovine, je nastal leta 1776 tržaški gubernij. Pot do tega je bila zapletena ne le zato, ker so se menjale kompetence intendance in ozemlje na katerem je delovala (v drugi polovici 18. stoletja so postopoma odpadla glavarstva v hrvatskem Primorju) marveč tudi zaradi prenosa oblasti iz Gradca na Dunaj v okviru reform državne uprave v času cesarice Marije Terezije.

Ob nastanku tržaškega gubernija, ki je obsegal Trst z ozemljem in Goriško-Gradiško, pa je bila Istra še vedno razdeljena z državno mejo. Tako se je Avstrijsko primorje, kot območje, ki je obsegalo Goriško-Gradiško, Trst z ozemljem in celotno Istro, dokončno uveljavilo šele v času, ki je sledil padcu Napoleona in koncu Ilirskih provinc in ko so bile leta 1825 tudi urejene razmere z izločitvijo Reke. Za to območje, obsegalo je Trst, ter goriško in istrsko (pazinsko) okrožje, so uporabljali ime Avstrijsko primorje ali Avstrijsko-ilirsko primorje, gubernij v Trstu pa so imenovali tudi kot primorski gubernij. Enota je delovala do razpada Avstro-Ogrske (1918). Prebivalci Avstrijskega primorja pa so se imenovali ne le Primorci, marveč tudi Goričani, Tržačani in Istrani. Tako je bila uravnana tudi pridevniška raba navedenih pojmov.

Ustvarjeno je bilo administrativno območje, ki ga je povezovala le vlada, kasneje namestništvo, v Trstu. Bila je povsem umetna tvorba ali kakor je avstrijska zgodovinarica Eva Faber zapisala, je Avstrijsko primorje zraslo v glavah merkantilistično navdahnjenih avstrijskih ministrov in visokih uradnikov.²² Slovenski geograf Anton Melik pa je sodil, da je ime, ki je poudarilo obmorsko lego ozemlja, prišlo iz vzhodnega ali severovzhodnega zaledja: »Človek prihajajoč od vzhoda in severovzhoda, je to pokrajino in njene posamezne dele ob morju vedno znova imenoval po njem, zakaj lega ob morju, to je za sosede na celinski strani, je njeno najimenitnejše geografsko svojstvo.«²³ Prav zato ni Avstrijsko primorje nikoli postala neka pokrajina, ki bi jo povezovala trdne vezi, ne le zaradi gospodarstva in družbenega razvoja, marveč tudi zaradi jezikovne in narodnostne različnosti, ki se je najbolj manifestirala ob porajanju in razvijanju slovenskega in italijanskega političnega gibanja. Vsaka sestavina Primorja je zase živela svoje življenje, to deželno samostojnost pa je še okrepila uvedba deželne samouprave po letu 1860. S tega vidika je morda manj razumljiva trditev o središčnem položaju Trsta, ki je »že začel kazati kohezivno silo različnih usmeritev nacionalnih idej.«²⁴

²² Eva Faber, *Litorale Austriaco. Das österreichische und kroatische Küstenland 1700–1780*. Trondheim-Graz 1995, 1.

²³ Anton Melik, *Slovensko Primorje ...* 5.

²⁴ Darko Darovec, *Oris državnopravnih vidikov italijanskega, slovenskega in hrvaškega razmerja v Avstrijskem primorju sredi 19. stoletja*. V: *Slovinci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU* (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana 1995, 97.

Pravih političnih povezav niti med Slovenci v sestavnih delih Primorja niti med Italijani ni bilo. Bile so le nekatere občasne akcije. Pri Slovencih je bil na primer program Zedinjene Slovenije v dobi taborov, pri Italijanih zamisel, da se združijo v eno politično enoto Trst, Istra in Goriška, kot nekaka protiutež slovenskemu političnemu programu. Politična zgodovina Slovencev pa tudi Hrvatov v Avstrijskem primorju govori o mnogih poskusih sodelovanja in zbliževanja med posameznimi deželami, pa tudi o konfliktih zlasti med predstavniki tržaške in goriške, slovenske politike. Veliko temeljnih sodelovalnih pobud pa so sprožila zlasti razmerja do italijanskega nacionalističnega političnega delovanja.

Italijani, predvsem liberalni nacionalci, so v instituciji Avstrijskega primorja v drugi polovici 19. stoletja spoznali zgolj orodje avstrijske vlade za izvajanje germanizacijskega pritiska. Kot protiutež so ji postavili geografsko in administrativno neobstoječo Venezio Giulio.²⁵ Ime je nazadnje skoval in ga leta 1863 objavil jezikoslovec Graziadio Isaia Ascoli zato, ker je bilo po njegovem ime Avstrijsko primorje neustrezno. Po njegovem in po mnenju predvsem nacionalno liberalnega tabora so Italijani potrebovali skupno ime za kraje, kjer žive njih rojaki v Avstriji. Ime Venezia Giulia, za razliko od oznake Venezia Propria in Venezia Tridentina, so rabili že pred prvo svetovno vojno, uveljavilo pa se je potem, ko je Italija leta 1915 prvič zasedla predele Avstrijskega primorja in je tu po rapalski pogodbi postala tudi suveren. Poimenovanje dežel ob severovzhodnih obalah Jadrana pa je sodilo tudi v sklop prizadevanj javnosti v italijanski državi, da se leta 1861 ustanovljena monarhija tudi regionalizira in da se posamezni deli tudi poimenujejo.

Do prve svetovne vojne je bila torej Venezia Giulia, do takrat še ni imela slovenske oblike in Slovenci so takemu poimenovanju nasprotovali, pravzaprav italijanski sinonim za Avstrijsko primorje. V uradno nomenklaturu je stopila že med prvo svetovno vojno, ob okupaciji primorskih dežel, pa je izvajalec okupacijske oblasti nosil naslov guverner Venezie Giulie, podobno je imel tudi kasnejši civilni komisar. Toda Venezia Giulia so bila takrat zasedena ozemlja, ime je nosilo značaj začasnosti ter volilna zmaga Slovencev na Goriškem (1921) in prihod fašizma na oblast (1922) sta pobudila konec leta 1922 ustanovitev pokrajine Venezia Giulia.²⁶ Takrat je italijanski izvirnik že imel slovenski prevod kot Julijska Benečija; dr. Josip Vilfan ji je nato nadel novo ime Julijska krajina, strogi dr. Henrik Tuma pa je bil bolj pesniški, ko je hotel uveljaviti ime Beneška Julija.

Venezia Giulia ali Julijska krajina je obsegala kraje Avstrijskega primorja in tiste dele Kranjske, ki so prišli po rapalski pogodbi k Italiji, vendar pa nikoli ne videmske pokrajine, ker je bila ta že od leta 1866, oziroma od leta 1867 tudi formalno del Italije.²⁷ Upravna enota, pokrajina, ki pa je takrat nosila ime Venezia Giulia pa je dejansko obstojala le tri mesece, na prelomu let 1922 in 1923. Takrat je bila prvič v eni upravni enoti na pokrajinski in deželni ravni združena Vipavska dolina, idrijsko območje pa se je po skoraj dvesto letih znova povrnilo Goriški. Toda že na začetku leta 1923 je pokrajina Venezia Giulia prenehala, iz nje sta nastali puljska in tržaška provinca, Goriška (goriško, tolminsko in gradiško okrožje) pa je bila priključena »staroitalijanski« Videmski pokrajini.

²⁵ Branko Marušič, Venezia Giulia. V: Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996, 625–634.

²⁶ Lavo Čermelj, Julijska krajina, Beneška Slovenija in Zadarska pokrajina. Imenoslovje in politično-upravna razdelitev. Beograd 1945, 7.

²⁷ Na podlagi izida plebiscita 21. in 22. oktobra 1866 na Beneškem (Veneto) in seveda tudi v pokrajini Videm je izšel 4. novembra 1866 kraljevi odlok, ki je odločal, da je Beneško skupaj s pokrajino Mantova postalo integralni del italijanskega kraljestva. Dekret je obliko državnega zakona dobil 18. julija 1867, ko sta ga izglasovali obe italijanski parlamentarni telesi (Raccolta ufficiale delle leggi e dei decreti del regno d'Italia. Anno 1867, šte. 3841). Ta formalnost seveda ni ovirala uveljavljanja italijanske suverenosti tudi v Beneški Sloveniji v času neposredno po plebiscitu.

Po rešitvi reškega vprašanja leta 1924 je nastala reška pokrajina in je njeno ozemlje postalo tudi del Venezie Giulie, ki pa je vse do uveljavitve nove italijanske ustave – začela je veljati 1. januarja 1948 – ostala le bolj geografska italijanska dežela in ne ozemlje kake upravne celote. Razmere so se nato ustalile leta 1927, ko se je Goriška ločila od Vidma, vendar se v nekdanje ozemlje grofije oziroma avstroogrske grofije niso vrnila občine iz spodnjega Posočja ter občine iz spodnjega in gornjega Krasa. Tako se je tržaška pokrajina razširila tudi na območje avstroogrskega postojnskega okraja, in dobila manjši del nekdanje Istre (Milje), katere ozemlje je sicer potlej nosilo ime Puljska pokrajin. Od leta 1927 do 1947 imamo v zahodni Sloveniji predvsem pet upravnih skupnosti, ki zajemajo slovensko etnično ozemlje. Tradicionalno ozemlje je s kranjskimi pridobitvami ohranila Goriška, vendar je izgubila veliko južnih predelov (Kras, spodnje Posočje).²⁸ Beneška Slovenija je ostajala del videmske pokrajine, po senžermenski pogodbi (1919) pa je sem prišla Kanalska dolina. Tudi Istra je ohranila velik del svojega ozemlja, zato pa se je z nekaterimi občinami bivše Kranjske in Istre razširila reška pokrajina. Znatno pa se povečala Tržaška pokrajina na račun nekdanje Goriške in s predeli bivšega postojnskega okraja. Formalnopravno se je ta ureditev – z izjemo sprememb na občinski ravni – ohranila vse do uveljavitve mirovne pogodbe z Italijo leta 1947.

Toda ta čas, zlasti pa druga svetovna vojna (1941–1945), je poznala še druge porazdelitve. Partizanska oblast je po spočetni in prostorski organizaciji sredi leta 1944 Primorsko porazdelila na pet okrožij (Severnoprimorsko, Zapadnoprimorsko, Srednjeprimorsko, Južnoprimorsko in Trst) in za vsa ta ozemlja uvedla ime Slovensko primorje, pogostokrat se je tej oznaki dodajalo še ime Trsta.²⁹ To ime se je podobno kot tudi starejše poimenovanje Primorska uveljavilo med obema vojnama za označevanje slovenskih krajev, ki so po rapalski pogodbi pripadali Italiji. V dobi med obema vojnama pa je Primorska ostala nekakšna moralna in simbolična skupnost, ki je niso več ločile nekdanje deželne meje, saj je dotlej razlikovanje med temi deželami (Goriško-Gradiška oziroma Goriška, Trst in Istra) prevladovalo nad skupnim imenom.

Nemška okupacijska oblast je leta 1943 uvedla Operacijsko cono Jadransko primorje, ki pa je z vključitvijo videmske in ljubljanske pokrajine, globoko preseгла obseg Avstrijskega primorja in Venezie Giulie oziroma Julijske krajine. Toda, kot že povedano, je italijanska administrativna ureditev trajala vse do uveljavitve mirovne pogodbe z Italijo in vsi poskusi, ki so sledili po končni vojni tako, kot angloameriška okupacijska oblast v Julijski krajini, razdeljeni od junija 1945 do septembra 1947 na cono A in B, kot tudi jugoslovanska vojna uprava v cono B Julijske krajine, imenovani tudi Vzhodnoprimorsko okrožje (v njem so bila pridružena tudi slovenska območja puljske in reške pokrajine), so bili začasni.³⁰ Začasnost je rešila – pravzaprav jo je podaljšala – mirovna pogodba z Italijo, ki je v sto petdeset let trajajoče državno stanje, zarezala z državno mejo in ustvarila tudi iz dveh con obstoječe Svobodno tržaško ozemlje. Vendar pa je potrebno pri tem opozoriti na, za današnjo razpravo zelo poučen odlok Pokrajinskega NOO za Slovensko Primorje z dne 12. maja 1945, ko je iz dotedanjih petih okrožij, ustanovil goriško in tržaško okrožje ter avtonomno mesto Trst. Zahodno slovensko ozemlje (Primorska, Slovensko primorje) je bila porazdeljena tako, da so severno,

²⁸ Tullio Blessi, *La provincia di Gorizia nella prima metà del sec. XX. V: Studi Goriziani* 36/1964, 35–77; *La Provincia di Gorizia nelle sue vicissitudini*. Gorizia 1966.

²⁹ Cvetko Vidmar, *Od prvih zametkov ljudske oblasti do današnje komune. V: Goriški zbornik*. Ljubljana 1968, 20–37. Po kapitulaciji Italije ustanovljeni (11. 9. 1943) najvišji organ partizanske oblasti na Primorskem je nosil ime Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo.

³⁰ Cvetko Vidmar, *Oris Zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju. V: Goriški letnik* 8/1981, 173–222.

zapadno in srednjeprimorsko okrožje s korekturami meje na južnih predelih, pripadale goriškemu vse ostalo pa tržaškemu okrožju oziroma avtonomnem mestu Trst.³¹

Temeljna značilnost zahodnega slovenskega prostora po septembru 1947 je državna meja. Ta je na italijanski strani ohranila ozemlje goriške pokrajine v zelo zmanjšanem obsegu, vendar povečano za kraje v spodnjem Posočju, ki so sicer med obema svetovnima vojnama pripadal tržaški pokrajini; zato se pri Italijanih goriška pokrajina imenuje kot Isontino – Posočje. Nespremenjene so ostale tudi razmere v videmski pokrajini s štirimi naselitvenimi jedri Slovencev (dolina Nadiže in pritokov, dolina Tera, Rezija in Kanalska dolina. Tržaška pokrajina, kakršna je bila med obema vojnoma, se je znatno zmanjšala ne le zaradi nove meje z Jugoslavijo ampak tudi zato, ker je v Trstu in v njegovi neposredni okolici ter v severozadnem delu Istre nastalo Svobodno tržaško ozemlje in tržaška pokrajina ima danes le malo večji obseg od nekdanjega avstroogrskega »samosvojega mesta Trsta z okolico«.

Nova italijanska ustava pa je uvedla dežele, med njimi je bila kot dežela s posebnim statutom tudi Furlanija – Julijska krajina, ki po se je uresničila leta 1963, celo poldrugo desetletje po uveljavitvi ustave. Na jugoslovanski strani se je ustanovilo že pred uveljavitvijo mirovne pogodbe šest okrajev. V okrajih Idrija, Gorica, Sežana in Tolmin je bil zaobsežen velik del nekdanje Goriške, okraja Postojna in Ilirska Bistrica sta imela ozemlja nekdanje Kranjske oziroma Istre. V coni B Svobodnega tržaškega ozemlja pa je delovalo Istrsko okrožje z okrajema Koper in Buje, pri upravljanju so sodelovale oblasti slovenske in hrvaške republike. Po londonskem sporazumu je slovenski del istrskega okrožja postal okraj Koper.

Na jugoslovanski oziroma slovenski strani nove državne meje se upravna ureditev ni ustalila. Sledila je vrsta sprememb, ki so na prelomu petdesetih in šestdesetih let prispevale k temu, da je zahodni slovenski prostor (Primorska) v svojem matičnem delu imel le še dve upravnim enotam, okraja Koper in Gorica. Toda 1. januarja 1963 sta se združila okraja Gorica in Koper, ki pa je bil dve leti nato ukinjen. Takrat je na Primorskem delovalo 10 občin, leta 1994 je njih število v samostojni slovenski državi naraslo na 21, danes jih deluje 22.

Razdrobljenost v kateri se je znašlo zahodno slovensko ozemlje od leta 1965 dalje je pogostokrat vodila k povezavam, ki so se kazale – predvsem zaradi gospodarskega načrtovanja – v takih medobčinskih povezavah kot so bila severno primorska in kraško-notranjska »regija« ali pa obalni pas. Vse skupaj pa ni prav posebno uspevalo, vendar je ostalo nekaj povezav, kot so bile na ravni celotne Primorske časnik *Primorske novice* (uredništvi ima v Kopru in Novi Gorici), revija *Primorska srečanja*, radio in televizija Koper-Capodistria (sedež ima v Kopru, regionalni studio pa v Novi Gorici), ali pa na medobčinski ravni, na primer bolnišnična služba, kmetijsko-veterinarska služba in nekateri kulturni zavodi. Nekatere ustanove nosijo na naslovu pridevnik *primorski*, a so omejena predvsem na središča, kjer domujejo (Primorsko dramsko gledališče v Novi Gorici, Primorska univerza, Primorski poletni festival in Primorski skladi v Kopru itd.).

Že vrsto let pa se vrste razprave, pogostokrat tudi polemične, o upravni porazdelitvi Primorske, ali naj ta postane celovito upravno ozemlje ali pa naj se porazdeli na dve ali več enot. Pri dokazovanju potrebe po svoji pokrajini se izkazuje zlasti severni del slovenske Primorske.³² Zadnji čas so problemi administrativne porazdelitve Primorske na pokrajine (pokrajini) dobili močne poudarke ob primorskem univerzitetnem vprašanju. Razlogi, ki so bili na tem mestu povedani, le potrjujejo zamisli in predloge, da se slovenski del zahodne sloven-

³¹ Metka Gombač, Nova uprava Primorske 1945–1947. V: Acta Histriae VI. Prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji. Koper 1998, 128.

³² Goriška pokrajina. Nova Gorica 2000.

skega ozemlja porazdeli na dva dela, severni in južni, na goriški in koprski del. K taki, sicer daleč od tega, da bi bila idealna rešitev, vodijo razlogi kot so preteklost, naravne danosti (zlasti prometne povezave) in nenazadnje tudi nekatere antropološke značilnosti. Od vseh do sedaj omenjenih upravnih porazdelitev je na tem mestu nasvetovani najbližja tista, ki jo je skušal z odlokom 12. maja 1945 uresničevati Pokrajinski NOO za Slovensko Primorje. Ali na drug način povedano, sedanja upravna regionalizacija Primorske lahko najde največ vzorov za svoje uresničevanje v ozemeljskih določilih pravkar omenjenega odloka.

* * *

Spoštovani poslušalci mi bodo morda očitali, da sem zašel s svojimi pogledi na pota dnevne politike in da sem zaradi zagovarjanja nekaterih odločitev morebiti našo vedo znova povezal v razmerje »historia ancilla politicae«.

Dnevno se srečujem z očitki, da zgodovinarji premalo store zato, da bi z argumenti razčiščevali ljubiteljski pogledi na najstarejšo zgodovino Slovencev. Poslušam tarnanja o nemoči zgodovinarjev, da bi se zoperstavljali pogledom naših sosedov o nekaterih poglavjih naše zgodovine med obema svetovnima vojnama in v drugi svetovni vojni. Premalo storite za to in za ono, pravijo kritiki, zaprti ste v vaše kroge, v ekskluzivnost vaših sestankov in publikacij. Razprava o regionalizaciji je lahko tudi eden izmed razlogov za kak koristen poseg zgodovinarja v dogajanja sedanost in za namere bodočnosti.

SUMMARY

WESTERN SLOVENE TERRITORY, THE SEARCH FOR TERRITORIAL IDENTITY THROUGH TIME

1.

Comprising an area on both sides of the state border between Slovenia and Italy, the western part of Slovenia extends from the former Rapallo border (1920) to the west. Aside from urban centers such as Gorica and Trieste the area, called the Primorsko region, is populated predominantly by Slovenes. The western part of Slovenia is not an exact term since parts of Friuli-Venezia Giulia (and Resia), as well as the territory of former Carinthia, now part of the Udine territory, had not been part of the »Historical« Primorsko region. Nor had the Udine territory ever belonged to the so-called Friuli region, which from the 1860's was another name for the Austrian Littoral administrative unit.

2.

Geographers understand regionalization as a division of territory on the grounds of common geographical characteristics. Historians, on the other hand, base such division on political and administrative factors - despite the fact that these only rarely correspond to geographical features of a given area. And other disciplines, such as ethnology or the history of art, have their own criteria for regionalization.

3.

The western part of Slovenia is a typical case of the latter; here, the so-called regions had not been created on the basis of geographical features, but rather according to administrative development and political interests. Regionalization of this part of Slovenia is therefore a continuing process, especially because of the border and the transience of the territory from the west (the Apennine peninsula) toward the east (the Balkans).

4.

Compared to other Slovene regions (Styria, Carniola, Carinthia), the area is a relatively recent administrative unit. It was created in the middle of the 18th century and changed according to inclinations of each administration. This ethnically and linguistically diverse territory consists of different regions with different geographical characteristics, economic needs and capabilities.

5.

Regional changes in the Primorsko region represent a constant challenge for those who plan future political development. The territory is divided between two states, Slovenia and Italy. Because of its past history the area belonging to Slovenia should really be divided into two regions: the northern region that would comprise considerable parts of areas around former Gorica and Carniola regions, and the southern region that would unite the Karst territory of Slovene Istria with the littoral. Throughout history, this part of Slovenia has had a number of unique historical characteristics (prior to 1797 some of its areas belonged to the Venetian Republic), and is therefore considerably different from the northern region.

Uredništvo portala SIstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

MARKO ZAJC

ŽUMBERAK KOT POZABLJENA REGIJA

ALI KAKO LAHKO MEJNO OBMOČJE ZMEDE SLOVENSKE POLITIKE

»Naj navedem le en slučaj v žumberskem okraju. Nek gospod je prišel v okraj Dragoševce, kjer je bil semenj, potegnil je papir iz žepa in ljudi povpraševal, katere občine bi bile pri volji, da bi se spojile z Metliškim okrajem. Ko je to vprašanje stavil, bilo je več ljudstva okoli, ki so rekli: Udri ga, to je špijon! In tisti gospod bi bil morda smrt storil, ako ga bi ne bili prijatelji branili. Iz tega se ne vidi, da bi ljudstvo posebno želelo združiti se s Kranjsko.«¹

Jožefa Pirnata, sicer diurnista pri metliškem notarju, ki je 29. avgusta 1881 javno nagovarjal Žumberčane naj s podpisom podprejo priključitev h Kranjski, je pred razjarjenimi Uskoki rešila orožniška patrola.² Sejemsko ozračje, ki je botrovalo sicer osamljenemu incidentu je bilo, če si lahko dovolim tako primerjavo, na nek način značilno za celoten spor glede Žumberka. Še zlasti barantači iz vrst slovenskih politikov bi na živinskem sejmu težko sklenili dobro kupčijo. Najprej so bili prepričani, da nekaj hočejo, spet drugič da nočejo, dokler se niso razdelili na tiste, ki nočejo, pa vseeno bodo in na tiste, ki so že prej hoteli, pa tega niso storili.

Vprašanje pripadnosti Žumberka je največ pozornosti zbujalo v letih razpuščanja Vojne krajine (1871–1881). Obmejna deželica je pred naselitvijo Uskokov in organiziranjem Vojne krajine v 16. st. spadala pod deželo Kranjsko. Ta je sicer tekom stoletij izgubljala vpliv nad tem področjem, dokler ga ni s priključitvijo Žumberka h karlovškemu generalatu 1746 popolnoma izgubila, vendar se svojih pravic ni nikoli odrekla.

Slovenske politike je problematika spravljala v zadrego vsaj iz dveh razlogov: »Zgodovinska« priključitev Žumberaka je bila v nasprotju z »naravno« idejo Zedinjene Slovenije, obenem pa jih je strah pred nemško nevarnostjo iz severa silil, da gledajo na slovensko emancipacijo zgolj skozi jugoslovanska očala. Historična misel je bila pri Slovencih vseeno prisotna, še zlasti na Kranjskem. Bleiweisove Novice so že v začetku ustavne dobe zapisale: »če bi južni sosedje na Hrovaškem hoteli kaj sebi prilastiti, bi se jim poprej utegnili reči: Šumberk, Reka, Terst je naš; pustite Terst, dajte Reko in Šumberk nazaj.«³

Potem, ko je cesar po vročih avgustovskih pogajanjih med avstrijsko in ogrsko delegacijo 1869 zaukazal delno razpustitev Vojne krajine⁴, je zadeva odmevala tudi v Ljubljani. Staroslovenske Novice so se sredi septembra istega leta s spoštovanjem razpisale o zavzemanju kranjskih pogajalcev za žumberški distrikt leta 1847 in obenem razglasile, da »Žumberčani radostno nam željo razglašajo, da bi prišli zopet pod vojvodino Kranjsko, kakor so nekdaj bili.«⁵ Tudi mladoslovenska stran priključitvi ni nasprotovala. Dr. Valentin Zarnik je Žumbe-

¹ Stenografični zapisnik dvanajste seje deželnega zbora ljubljanskega dne 21. oktobra 1881, str. 234.

² AS 33, konvoluti, konv. 548, šk. 252, dopis črnomaljskega okrajnega glavarja št. 358.

³ Novice, 6. 3. 1861.

⁴ Glej: Mirko Valentić, Vojna krajina i pitanje njezina sedinjenja s Hrvatskom 1849–1881, Zagreb, 1981 tr. 166.

⁵ Novice, 15. 9. 1869.

rak kot del Kranjske na nek način predvideval v svoji zahtevi po »kronovini Sloveniji«, ki je vsebovala tudi historične prvine. »Prikotku, segajočemu v kranjsko deželo, znanemu po imenu: žumberske stotnije in Marindol /.../ naj bo na izvoljo dano združiti se z novo kronovino.«⁶

Tudi kranjski deželni zbor ni ostal ravnodušen. Razpravo je sprožil metliški graščak vitez Savinschegg 19. oktobra 1869. V svojem govoru se je naslonil predvsem na slavno zgodovino in kranjski patriotizem: »Kranjska ima po mojem mnenju zakonite pravice do obeh področij /.../, to imam tudi za stvar časti, kajti deželno zastopstvo za nekdanjimi stanovi, ki so to vprašanje že sprožili, ne sme zaostajati.«⁷ Habsburžani so po mnenju Savinschgga z naselitvijo Uskokov rešili nič manj kot celotno zahodno civilizacijo. Z njim so se strinjali tudi slovenski poslanci, še zlasti že prej omenjeni dr. Zarnik, ki je govornika celo prekinjal z navdušenimi »dobroklci«: »Krajišniki so se borili in dajali kri za cesarja in domovino. (vzklik Dr. Zarnik: Živio!) /.../ Nepravično bi bilo, če bi bilo od vseh avstrijskih ljudstev zgolj eno obsojeno na molk (vzklik Dr. Zarnik: Dobro!). Njihove interese se mora zaščititi!«⁸ Domoljubni predlagatelj o tem, da si prebivalci teh področij želijo zveze s Kranjsko, ni niti dvomil. Priznal jim je pravico do samoodločbe, ki jo bodo, o tem nihče ne dvomi, uporabili za priključitev h kranjski »domovini«. Savinschggovo zahtevo naj se avstrijska vlada trudi za uveljavljanje kranjskih pravic so podprli vsi poslanci ne glede na ideološko in nacionalno pripadnost.

Leta 1871, ko je zadeva spet postala aktualna, so slovenski politiki opazili lastno nedoslednost in spremenili svoje mnenje. Historične pravice Kranjske se enostavno niso prilegale zahtevi po rušenju deželnih meja in ustanovitvi Zedinjene Slovenije. Nedvomno je imel veliko vlogo pri tem Miklošičev govor v zgornjem domu državnega zbora 11. maja 1871. Prvak slovanske etnografije očitno ni bil pristaš historičnega prava. Nesmiselnost zgodovinskih zahtev je ilustriral z naslednjim domišljijским primerom: »Kaj bi rekel visoki zbor, če bi eimeniten zgodvinopisec kraljevine Češke stopil sem in visokemu zboru predložil, da je bila Moravska stoletja odvisna od Češke in če se nato dokaže pravica, da naj bi /.../ zvezo spet vzpostavili. Mislim, da visoki zbor ne bi privolil; kot tudi ne bi mogel privoliti. Stvari so se spremenile in zgodovina na katero se tukaj sklicujemo, ni zgodovina iz leta 1000 ampak iz leta 1800.«⁹ O trditvi, da se tamkajšnje prebivalstvo želi priključitve h Kranjski Miklošič odkrito dvomi: »To se ne ve! Prav tako ne vem, če posebno hrepenijo po tem, da bi postali Hrvati. Le če se ljudstva precej študira, če se spomnimo, kako težko stopijo iz staroživečih povezav in začnejo z novimi /.../, bi dvomil, ali hrepenijo po tem, da bi postali Kranjci.«¹⁰ Miklošiču moramo tudi priznati neke vrste preroštvo, saj je pravilno napovedal, da bo druga stran monarhije zadevo zavlačevala: »Poznamo žilavost Ogrske. Na našo škodo smo jo spoznali in v zadnjem času ni izgubila na žilavosti. Zadeva se lahko vleče v neskončnost in posledica tega bo, da bosta oba distrikta še naprej ostala pod začasno upravo.«¹¹

Kranjske pravice je še posebej goreče zagovarjala »nemška« ustavoverna stran, kar je v oči zbadlo tudi pisca¹² pri Slovenskem narodu, ki se je odkrito spraševal: »Kako to, da se ti

⁶ Zarnikov program se nahaja v: Fran Levstik, Zbrano delo, 9. knjiga, str. 160.

⁷ Stenographischer Bericht der fünfzehnten Sitzung des Landtages zu Laibach am 19. Oktober 1869, str. 172.

⁸ Ibid.

⁹ Index sammt Rednerverzeichnis und Anhang zu den stenographischen Protokollen des Herrenhauses des österreichischen Reichsrathes für die VI. Session 1870 – 1871, str. 208.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Možno je tudi, da je avtor sam urednik Josip Jurčič: »Jurčiču bi mogli pripisati npr. članek »Žumberk in Marindol v Vojaški granici« /.../ pod oznako – Č. Seveda pa je verjetneje, da ga je napisal kdo drug od sodelavcev Slovenskega naroda, saj se je Jurčič podpisoval tedaj v Slovenskem narodu z začetnico svojega priimka.« (Josip Jurčič, Zbrano delo, knjiga 10, Ljubljana 1982, opomba na str. 578)

Nemci tako interesirajo za narastaj Kranjskega? Že samo to je sumno /.../ Nemški časniki, ki bi Slovenca in Kranjca najraje v žlici vode utopili, so v tem vprašanju ljubeznivi in nam prav privoščijo, da bi dobili Žumberk in Marijin dol.«¹³ Nemška prijaznost je lahko samo hinavska, zato je predlaga pisec doslednost: »Historično pravico ima zares Kranjsko na to zemljišče. Ali mi stojimo na stališču narodnega prava, ter moramo dosledni biti, in ne tam, kjer ni potreba, odstopiti od tega samega.«¹⁴ Popuščanje Hrvatom se zdi piscu celo dobro za narodov blagor: »Kranjsko, Slovensko tako ne misli, da bi bilo na veke odcepljeno od juga, zato nič ne škoduje, nego morda še koristi ako Slovenci pustimo da ima trojedina kraljevina eno zagozdo v telo Kranjske, za katero zagozdo se bode potegnil kazneje še drug del Slovenije k jugu.«¹⁵ Članek zaključí z mislijo, ki zrcali odnos tedanjih slovenskih politikov do sebe in svojih sosedov: »Kakor rečeno, ne vlecimo se za to anektiranje čisto nič; varujmo se vsake škodljive zamere med brati. Mi Slovenci, ko bolj mrzle krvi ljudje, moramo preudarni biti in popustiti marsikaj – samo ne boja proti germanskemu molohu!«¹⁶

15. julija 1881 je bila razpuščena celotna Vojna krajina, Žumberak in Marindol sta začasno pripadla hrvaški upravi, čeprav je bil grof Taaffe na pogajanjih odločno proti.¹⁷ Slovenski poslanci v kranjskem deželni zboru, za razliko od tedanje nemške večine, priključitve Žumberaka niso podprli.¹⁸ Razdvojenost Slovenskih politikov je lepo razvidna iz njihovega manjšinskega predloga, kjer po eni strani priznavajo »da je pravica kranjske dežele do Marjindolske občine ter do žumberškega okraja zgodovinsko dokazana /.../ in da se jej ta pravica ne sme kratiti, ker drugače bi se pravica prav žalila.«¹⁹ Po drugi strani pa so prebrisano pozvali deželni zbor naj odstopi od priznanih pravic in naj rajši zamenja kos nekdanje Kranjske za železnico, ki bi povezala Dolenjsko s hrvaško stranjo. Priključili naj bi samo majhno marindolsko občino in zaokrožili meje. S tem so se bržkone hoteli pokazati kot zagovorniki kranjskih interesov ne da bi kršili lastna naravnopravna načela.

Pisci pri Slovenskem narodu so bili prav tako neuglašeni. Še 7. avgusta je ta časopis priključitev Žumberka vneto zagovarjal in Hrvate okrcal, da »našej vladi sila za zlo jemljejo« ker se za to poganja »in govore o »njemačkem gladu«. Kar se tega tiče pač nij govora o nemštvu, kajti /.../ Kranjska nij nemška niti nikoli ne bode, če Bog da in sreča junaška!«²⁰ Dva meseca kasneje so zamenjali ploščo in se strinjali s slovenskimi politiki naj se žumberški okraj prepusti troedinici.²¹

Slovenski politiki v kranjskem deželni zboru svojih simpatij do Hrvaške niso skrivali. Poročevalec narodne manjšine Navratil je že na samem začetku omenil, s kakšnim navdušenjem so Hrvati pozdravili razpustitev Vojne Krajine: »Ali, gospoda moja, tudi mi smo poklicani, da slavimo z brati Hrvati velikanski čin blagodušnega cesarja.«²² Kljub temu je prepričan, da bi se dalo kranjske historične pravice s pametnimi potezami unovčiti: »Znam, da se bo tej železnici najbolj upiralo ogersko ministrstvo, ker hočejo Madžari ves promet via Pešt imeti,

¹³ Slovenski narod, 23. 5. 1871.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Mirko Valentić, Vojna krajina..., str. 339.

¹⁸ Kranjski deželni zbor je o tem ponovno razpravljal 21. oktobra 1881.

¹⁹ Predlog manjšine pomnoženega upravnega odseka o 2. resoluciji v zadevi nekdanjega žumberškega okraja in občine Marjindol, Priloga 54, Stenografični zapisniki ... 1881, str. 593.

²⁰ Slovenski narod, 7. 8. 1881.

²¹ Slovenski narod, 20. 10. 1881

²² Stenografični zapisnik dvanajste seje deželnega zbora ljubljanskega dne 21. Oktobra 1881., str. 233. Poslanec Navratil.

in mislim da ne pridemo do te železnice, ker gospod Luckmann je že rekel, da so Madžari vsegamogočni. Vprašam toraj: kaj je več vredno, dolenjska železnica ali žumberški okraj? – Mislim, da prednost damo železnici. Če se ne približamo mi Ogerski vladi, delalo se bode z nami, kar se je s Hrvati glede Reke, ki so leto za letom dokazovali, da je Reka hrvaška, ali vse zastonj.«²³

Na nasprotni strani je poslanec Luckmann narodnjakom zabrusil, da se enostavno ne znajo pogajati. Če bi Ogrom že v naprej odstopili Žumberak, bi s tem enostavno izgubili pogajalski objekt za nadaljnje barantanje. Karl Deschmann pa je bil mnenja, da so Belokranjci in Žumberčani pravzaprav isti narod: »Kar se tiče njihovega jezika in tradicije, opevajo Žumberčanje v svojih ljudskih pesmih Kraljeviča Marka prav tako dobro, kot Metličani in Črnomaljši.«²⁴ Deschmann je potkal še na tradicionalno kranjsko podobo Hrvatov kot »tatov«, kajti če bi imeli Hrvatje podobne zakonite pravice do Kranjskega ozemlja, bi jih po njegovem mnenju bolj energično zagovarjali. »Že zdaj lahko v hrvaških časopisih berete /.../, da je kranjska nižina Kolpe hrvaški teritorij, da morajo biti Metliški okraj, Črnomelj in Kostanjevica priključeni k Hrvaški.« Ako se bo pogajalo na način, ki ga predlaga slovenska manjšina, zaključuje Deschmann, se lahko zgodi, da bo tvorila mejo med Kranjsko in Hrvaško namesto Kolpe Krka.

Priključitvi Žumberka je najbolj čustveno nasprotoval ravno tisti dr. Zarnik, ki je leta 1869 aneksijo navdušeno pozdravljal. Kar se tiče domnevne izurjenosti Žumberčanov v nemščini je povedal: »Znano je, da je v vseh nemških humorističnih listih stoječa figura: »Bruder Jovo, wenn er deutsch spricht«. In ta »Bruder Jovo« tako nemško tolče, da bi dobro bilo, ko bi граниčarji tukaj poslanca imeli.«²⁵ Dr. Zarnik se je čutil tudi poklicanega, da izrazi svojo ljubezen do Hrvatov: »Reklo se je tudi, da bi Hrvatje zahtevali še več od nas, ako bi imeli zase historično pravo. Jaz sem mnenja, da ako bi nas Hrvatje zahtevali do Krke, bi se mi z vso silo uprli, ako bi nas pa zahtevali, kakor hočejo Starčevičijanci, vse, ter bi nam sredstvo povedali, po katerem pridemo pod hrvatsko upravo, bi jaz z entuzijazmom rekel: Le vzemite nas!«²⁶ Zanimiva je tudi Zarnikova obrazložitev, zakaj so Slovenci leta 1869 vendarle glasovali za priključitev Žumberka. Vojna krajina (oziroma »Krvava košulja«) je takrat še obstajala, germanizacija je bila v polnem teku, to pa bi lahko zavrli le tako, da bi »odtrgali en del te krvave košulje«. Sedaj, ko je situacija drugačna in je Vojna krajina del »slovanske« Hrvaške, bi bilo tako trganje škodljivo. Še več: »Bil bi greh!«

Večina deželnega zbora je vseeno podprla zahtevo po kranjskem Žumberku in začela so se dolgotrajna a neplodna pogajanja. Katoliška stran je svoje mnenje radikalno spremenila že čez nekaj let. Za časa obhodov posebne mešane komisije za Žumberak, se pravi poleti 1883, se je časopis Slovenec odkrito spraševal: »Ali ne terjata pravica in poštenost, da se ta nekdanji del Kranjske zopet združi s Kranjsko?«²⁷ Ugotovil je, da je Vlah popolnoma navezan na Kranjca in da je Kranjec tisti, ki mu da prislužiti krajcar. Glede narodnih razlik so pri Slovenecu svetovali kar asimilacijo, češ: »Tesneje pa, ko bo občevanje, bolj se bo tudi jezik zblížal.«²⁸ Prav tako so odkrito zagovarjali pravno stališče nasproti narodnemu: »Ali naj si je tudi res, da avstrijska habsburška država je zavetnica vseh narodov, vendar pa ni ustanovljena na novejš

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid., str. 240, Poslanec Zarnik.

²⁶ Ibid.

²⁷ Slovenec, 28. 7. 1883.

²⁸ Ibid.

²⁹ Slovenec, 16. 6. 1883.

načelo prekucuhov. To izvrševati zmore le toliko časa, dokler ostane, kar je bila: zavetnica prava in pridobljenih pravic.«²⁹

Leta 1896 se je pokazalo, da je na katoliško usmerjeni strani takšno mnenje povsem prevladalo. Kanonik Karol Klun, Fran Povše ter tovariši so namreč deželnemu zboru predlagali naj opomni vlado, da bo sklenila novo gospodarsko pogodbo z Ogrsko tako, da bodo obvarovani interesi kranjske produkcije. Sporazumi o gospodarskih vprašanjih z Ogrsko so se načeloma sklepali vsakih deset let.³⁰ Obenem so pozvali vlado naj pri ponovitvi sporazuma z Translajtanjem »uredi razmerje /.../ glede žumberškega in marijindolskega okraja /.../ in omenjena okraja utelesi deželi Kranjski.«³¹ Klun se je na razpravo v deželnem zboru dobro pripravil in kolegom poslancem priredil pravo zgodovinsko predavanje. Hrvatov taktično ni obtoževal, dočim je za obstoječe stanje obtožil hinavske Madžare. Ti bodo z Žumberakom ravnali tako, kot so ravnali z Reko. Ne bodo ga privoščili Hrvatom, zadržali ga bodo za sebe in veselo sekali gozdove. »Žumberčanom bi se v tej zvezi jako trda godila, ker bi prišli iz dežja pod kap in bi bili kakor Slovaki v ogrskem kraljestvu.«³²

Liberalna stran nad takšnimi idejami ni bila navdušena. V Slovenskem narodu se je lahko prebralo: »Ker je pa v narodnem interesu želeti dobrih odnosajev z brati Hrvati, je vsekako vprašanje, če je povsem umestno, da se bi vprašanje sedaj reševalo.« Brez obtoževanja klerikalcev enostavno niso mogli: »Do sedaj je naša dežela skoro čisto rimsko – katoliška, a Žumberčanje pa so grški katoličani in bati se je kacega verskega razpora, posebno ker je mogoče, da bi jih pregoreči naši duhovniki skušali pridobiti za rimsko katoličanstvo.«³³ Kljub temu so liberalci Klunov predlog podprli. Nenazadnje je bil zelo pri srcu njihovim novim zaveznikom v podobi kranjskih Nemcev.

Načelo liberalcev »nočemo, a vseeno bomo« je v deželnem zboru zagovarjal Ivan Tavčar. Najprej je kanonika Kluna spomnil, da je pred petnajstimi leti drugače razmišljal in da je podpisal diametralno nasproten predlog.³⁴ Klun pa je spremembo mnenja utemeljil z zahtevami realpolitike: »Že takrat smo iskreno hrepeneli po dolenjski železnici ter smo bili pripravljene v dosego njeno marsikaj žrtvovati, ker se je sploh širila trditev, da Madžari odločno nasprotujejo /.../«³⁵ Mnenje, da se bo kranjsko finančno stanje s priključitvijo te deželice izboljšalo, je Tavčar označil za smešno: »Ako je kanonik Klun govoril in sanjal, da se bo iz Žumberka dal za našo deželo izčrpati tisti milijon, ki ga sedaj potrebujemo, so to le gole sanje /.../ Kajti, četudi Žumberk pripade h Kranjski, ne bo posledica to, da bi bili gozdovi last Kranjske dežele, ako bi tako bilo, dobro, potem zahtevajmo Žumberk, in če ga nam Ogri z lepa ne dajo, prisilimo jih z vojsko! (Veselost).«³⁶ S tako pasivnim okrajem bodo po njegovem mnenju samo stroški. Kljub temu so Tavčar in tovariši za Klunov predlog glasovali. Vendar je Tavčar odkrito priznal, da mu diši predvsem odškodnina za tamkajšnje gozdove: »Če hočejo imeti Ogri Žumberške šume, morajo tostransko državno polovico primerno odškodovati. Za to se gre, ne pa, da dežela Kranjska dobi majhen, beraški okraj. /.../ glasoval bom za resolucijo upravnega odseka, dasiravno v drugim stojim glede Žumberškega vprašanja še vedno na tistem stališču, na katerem je leta 1881 stala narodna stranka in ž njo prijatelj Klun.«³⁷

³⁰ Fran Zwitter, *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*, Ljubljana, 1962, str. 138.

³¹ Slovenec, 4. 1. 1896.

³² Objavljeno v: Slovenec 24. 1.–28. 1. 1896.

³³ Slovenski narod, 28. 1. 1896.

³⁴ Stenografični zapisnik štirinajste seje Deželnega zbora ljubljanskega z dne 8. februarja 1896, str. 329.

³⁵ Slovenec, 28. 1. 1896.

³⁶ Stenografični ...

³⁷ Ibid., str. 332.

Dejstvo, da je bil predlog v Kranjskem deželnem zboru sprejet soglasno, ni spremenilo položaja. Uresničili so se namreč Miklošičevi strahovi iz leta 1871. Obe strani sta se še naprej neplodno obmetavali z različnimi zgodovinskimi in »oportunitetnimi« dokazi. Hrvaška stran je celo uporabila arheološko metodo, s katero je hotela dokazati obstoj dveh Žumberkov (kranjskega Sichelberga in hrvaškega Sichelburga)³⁸. Začasna hrvaška uprava, ki je trajala vse do konca habsburške monarhije, pa ni preprečila usode, tipične za težko dostopna in obmejna področja: pojav množičnega izseljevanja in staranja prebivalstva.³⁹

SUMMARY

THE FORGOTTEN REGION OF ŽUMBERAK, OR HOW A BORDERLAND AREA CONFUSED SLOVENE POLITICIANS

In the 19th century, Slovene politicians were divided into two sides; while one supported the then prevalent concept of natural law the other favored a concept based on historical circumstances. This was especially evident in the case of Žumberak, a hilly area on the southern slopes of the Gorjanci mountains. Before it was settled by the *Uskoki* and converted into a military frontier called *Vojna krajina* (War March) in the 16th century, Žumberak had been part of the duchy of Carniola. During the period of disbanding the military organization, the so-called *krvava košulja* (blood-stained shirt) between 1871 and 1881, the area was awaiting a new master. Neither the politicians in Zagreb nor those in Ljubljana could decide whether because of historic reasons the area should be incorporated into Carniola, or due to ethnographic and purely practical reasons it should become part of Croatia. Since Žumberak was positioned along the border between both sides of the Austro-Hungarian monarchy this almost-forgotten little patch of land became the subject of discussions in the highest political circles; this also reflected the complex relations between Vienna and Budapest. Torn between two options and agonizing over which one might be better, Slovene politicians were unable to reach a decision. This was primarily due to two reasons: the »historic« annexation of Žumberak was not in accord with the »natural« idea of *Zedinjena Slovenija* (United Slovenia), and yet the fear of the German danger from the north persuaded Slovenes that in order to progress Slovenia should become inseparably connected with South Slavs.

Most Slovenes in Carniola preferred the historic concept. As early as March 1861 the *Novice* newspaper shamelessly summoned their southern neighbors to »return Reka and Šumberk.« The highest imperial order dated August 19, 1869 ordered gradual dissolution of the War March, which led the Carniolan Provincial Assembly to unanimously (together with the votes of Slovene representatives) support the enforcement of Carniolan rights. A year and a half later the discord between the interests of Carniola and those of the pro-Yugoslav Slovene political elite led the author of an article in the *Slovenski narod* newspaper to advise all Slovenes not to opt for annexation. He clearly stated that »since Slovenes do not plan to be separated from the South for ever it might be useful for them to allow Croatia to have one of its parts wedged into Carniola, and this wedge could later be used to pull the rest of Slovenia to the South.« Miklošič was another one who influenced Slovene public opinion on the subject. In his speech before the State Assembly on May 11, 1871 he rejected the annexation on behalf of some »faded lines on parchment« and correctly predicted Croatian procrastination techniques during negotiations. Different from the German majority that was in favor of the historic principle, Slovene representatives that took part in the Carniola Provincial Assembly on October 14, 1881 decided against the annexation even though they did acknowledge the rights of Carniola »since the justice would otherwise be offended.« The Catholically-oriented fraction changed its opinion in 1883 and started to defend the

³⁸ HDA, PRZV (fond 78), šk. 248, Izvješće o odkopanju starog grada Žumberka; Anton Koblar, Čegav je Žumberk? Izvestja muzejskega društva za Kranjsko VIII/1898, str. 136; Slovenec 3. 10. 1898.

³⁹ Nada Hranilović, Žumberčani – Subetnička grupa u Hrvata, Migracijske teme, zagreb 1990, str. 605.

idea of annexation; this opinion prevailed until the 1890's. During the discussion on the subject at the Provincial Assembly on February 8, 1896 the liberals sided with the Catholic and the German parties and bashfully supported the annexation; this was because the practical liberals aspired to the compensation for the Žumberak forests. With the view that first it had to be established to which side it really belonged, Žumberak was temporarily annexed to Croatia in 1881. This »temporary« provision nevertheless lasted until the end of the Habsburg monarchy. Fran Šuklje once stated that »the position of Žumberak was unique in Europe in that its inhabitants were the only Europeans who before the beginning of the 20th century had no constitutional rights whatsoever nor did they send their representatives anywhere.«

AVGUŠTIN MALLE

KOROŠKO-KRANJSKI ODNOSI IN SLOVENSTVO

Pojem »slovenstvo«, ki ga med gesli Enciklopedije Slovenije upravičeno sploh ne najdemo, bom glede na generalno tematiko zborovanja zamenjal. Gotovo je, da Slovenci na senčni strani Karavank povezujemo razne pojme zaradi njihove nepremišljene in inflacijske rabe z negativnimi predznaki. To občutljivost stopnjuje v tem primeru poznavanje nemške vzporednice; prav s sklicevanjem na »Deutschtum« in vse, kar je bilo z njim povezanega in deloma še danes je, so odrekli Slovincem osnovne pravice. Razpravljal bom o slovenski identiteti, o koroški deželni zavesti ter koroško-kranjskih odnosih. Ko govorimo o slovensko govorečem prebivalstvu na Koroškem, moramo upoštevati, da je njegova identiteta večplastna, je lahko močno regionalno ali celo lokalno določena. Koroški Slovenec je Ziljan, Rožan, Podjunčan, Gorjanec, Poljanec ali celo le pripadnik znamenite »selske republike«. Zadnji torej tudi za svojo slovensko okolico posebej z vsemi mogočimi pozitivnimi in negativnimi predznaki.¹ Ne moremo trditi, da med slovenskim prebivalstvom koroške deželne zavesti in njenih izraznih oblik ne bi bilo. Seveda pa bi morali raziskati, kdaj se ta deželna zavest pri masi nemško in slovensko govorečega prebivalstva začne pojavljati, kdo jo spodbuja in komu nenazadnje koristi. Ko zaznamo pri višjih slojih koroško deželno zavest in jo ti instrumentalizirajo za ohranitev svojih privilegijev, je temeljila dominantna razpoznavna identiteta mase prebivalstva na njegovi socialni pripadnosti: prebivalstvo je bilo v prvi vrsti kmečko. V obdobju iztekajočega narodovanja so skušali politični akterji dobesedno uniformirati maso prebivalstva in jo obleči v »koroški gvant«, ki se mu niso uprli niti zavedni Slovenci.² To so storili šele, ko je koroška deželna zavest zapadla ideologizaciji in postajala izključujoča, nemškonacionalna. Posledično je navezanost zavednih Slovencev na deželo kot teritorialno enoto presegla navezanost na etnično kategorijo Slovenec.

Koroško-kranjskih odnosov ne moremo omejevati na etnični aspekt, ki je le njihov del. V zgodovini so bili ti odnosi mnogovrstni, prebivalstvo je nanje delno lahko vplivalo, v redkih primerih glede svoje mobilnosti tudi sooblikovalo, pogosto pa jih je moralo npr. glede administrativnih ukrepov oblasti enostavno sprejeti. Ob vsem tem bi morali razmišljati tudi o odnosu slovensko govorečega prebivalstva s periferije slovenskega etničnega ozemlja v zadnjih dveh stoletjih do središča in obratno ter o tujih vplivih pri oblikovanju zamisli o bodočnosti Slovencev v kontekstu prelomnih zgodovinskih dogodkov.

Raziskovanje prve državnosti na naselitenem teritoriju alpskih Slovanov je bila kristalizacijska točka raziskovalcev srednjega veka Milka Kosa, Ljudmila Hauptmanna, Boga Gra-

¹ O tej regionalni in lokalni pripadnosti glej serijo publikacij: Marija Makarovič (ur.), *Tako smo živeli. Življenjepis koroških Slovencev*. 1–10. Celovec/Tinje 1993 – Celovec 2002; Marija Makarovič, Sele in Selani. Celovec – Ljubljana 1994. O večplastnosti identitete je večkrat pisal in govoril Anton Pelinka, med drugim 11. novembra 1991 v Tinjah, ko je avstrijsko identiteto karakteriziral kot »evropsko posebnost«, sicer pa je razpravljal o političnih, socialnih in narodnih identitetah ter o »koroški identiteti«.

² Tako sta npr. moška zbora slovenskih izobraževalnih društev na Brnci in v Škocijanu prepevala še v dvajsetih letih prejšnjega stoletja v koroškem gvantu.

fenauerja in drugih. Njihova dela so naletela na Koroškem na ambivalenten odziv. V posameznih primerih zaznamo nestrokovni pristop, ki ga lahko interpretiramo kot izraz »duhovnega obrambnega boja« ali kot obrambo »deželnega posestnega stanja«. Sem spada zlasti označitev Grafenauerjevega teksta o ustoličevanju koroških vojvod kot »debelega špeha«, ki da temelji na maloštevilnih virih, njegove recenzije v Carinthii leta 1954³ tja od številnih omemb v isti strokovni reviji vse do avtorjeve smrti.⁴ Na drugi ravni je potekala razprava, ki se je razvila med Bogom Grafenauerjem in Wilhelmom Neumannom ob izidu monografije o Michaelu Gothardu Christalnicky⁵ in h kateri se je Neumann vrnil ob priložnosti razširjene druge izdaje.⁶ Grafenauer se je pri recenziji Neumannove monografije med drugim obširneje zadržal pri pojmu »ljudstvo« in njegovi rabi v smislu 19. oziroma 20. stoletja. Prav Christalnicky zaključki o »poenotenju« koroškega prebivalstva kot rezultatu mirnega asimilacijskega procesa so igrali v polemikah, strokovnih in dnevno-političnih, pomembno vlogo. Ta ključni stavek spada domala med »obvezne navedbe« razprav o koroški zgodovini.⁷

Mlajša generacija raziskovalcev zgodovine zgodnjega srednjega veka je našla nov pristop k interpretaciji etnogeneze slovanskega prebivalstva vzhodnoalpskega prostora. Peter Štih je v številnih raziskavah razpravljal o dolgo trajajoči etnogenezi Slovencev, pri čemer je upošteval razprave Herwiga Wolframa in tematiziral reprojiciranje modernih pojmov ter miselnih kategorij v preteklost. Sintezo svojih raziskovalnih naporov je objavil 1996⁸, nekaj pomembnih razmišljanj pa je objavil tudi v nemščini.⁹ V tem kontekstu naj opozorim še na 5. zvezek Zgodovine brez meja, kjer so se Andreas Moritsch, Peter Štih, Igor Grdina in Hans-Dietrich Kahl spoprijeli z nekaterimi miti slovenskega zgodovinopisja in literarne zgodovine.¹⁰ Izmed imenovanih avtorjev je Hans-Dietrich Kahl še zaostрил svoja razmišljanja in problematiziral nekatere mite slovenskega zgodovinopisja o zgodnjem srednjem veku ter napovedal obširnejšo razpravo o etnogenezi Slovencev.¹¹ Štih govori med drugim tudi o katastrofalni samozaničevalni predstavi o lastni zgodovini, zavrača predstavo o zgodnjem srednjem veku kot zlati dobi v zgodovini Slovencev, opozarja na nevzdržnost trditve o veliki izgubi »slovenskega

³ Heinrich Swoboda, Bogo Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod – Die Kärntner Herzogseinsetzung. V: Carinthia I 144/1954, str. 1084.

⁴ Alfred Ogris, In memoriam Bogo Grafenauer. V: Carinthia I 188/1998, str. 683–685.

⁵ Bogo Grafenauer (zbirna recenzija): Gottbert Moro, Die Kärntner Chronik des Paracelsus. Kärntner Museumsschriften 5. Klagenfurt 1953; Wilhelm Neumann, Michael Gothard Christalnicky. Kärntens Beitrag zur Geschichtsschreibung des Humanismus. Kärntner Museumsschriften 13. Klagenfurt 1956; Wirklichkeit und Idee des »windischen« Erzherzogtums Kärnten. Das Kärntner Landesbewußtsein und die österreichischen Freiheitsbriefe (Privilegium maius). Südostdeutsches Archiv 3, 1961. V: ZČ XV/1961, str. 219–223.

⁶ Wilhelm Neumann, Michael Gothard Christalnicky. Kärntens Beitrag zur Geschichtsschreibung des Humanismus = Das Kärntner Landesarchiv 24. Klagenfurt 1999.

⁷ Npr. Wilhelm Wadl, Zur Entwicklung des Nationalitäten konfliktes in Kärnten bis zum Jahr 1918 – historische Voraussetzungen. V: Alfred Ogris et al., Der 10. Oktober 1920. Kärntens Tag der Selbstbestimmung. Vorgeschichte – Ereignisse – Analysen. Klagenfurt 1990², str. 9–23, 10.

⁸ Peter Štih, Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Ljubljana 1996 (str. 8–152).

⁹ Npr. Peter Štih, Ungerechtfertigte Feindbilder in der slowenischen Geschichtsschreibung. In: Europäische Rundschau 29/2001, št. 1, str. 79–87; isti: Die slowenischen Vorstellungen über die slowenisch-deutschen Beziehungen im Mittelalter. V: Harald Heppner (Hrsg.), Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum. Neue Forschungen zu einem komplexen Thema = Buchreihe der Süddeutschen Historischen Kommission 38. München 2002, str. 1–19.

¹⁰ Andreas Moritsch (Hrsg.-Izd.), Karantanien – Ostarrichi. 1001 Mythos = Unbegrenzte Geschichte – Zgodovina brez meja 5. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana – Wien 1997.

¹¹ Hans-Dietrich Kahl, Slovenci in Karantanci. Evropski problem identitete/Slowenen und Karantanen. Ein europäisches Identitätsproblem. V: Rajko Bratož, Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze/Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese I–II. Ljubljana 2002, str. 978–993.

nacionalnega teritorija» v srednjem veku ter postavlja pod vprašaj mit o hlapčevstvu slovanškega (slovenskega) prebivalstva. Pravi, da se reprojiciranja modernih pojmov in miselnih kategorij v preteklost ne opaža le pri slovenskih zgodovinarjih. Prav na osnovi Štihovih in Simonitijevih razprav bi lahko omenili dve konstanti, ki se jih krčevito oprijema del koroškega zgodovinopisja: to je izključno »nemški« karakter plemstva in povsem nemški značaj mest na Koroškem.¹² Omenili bi lahko še nastanek koroške vojvodine leta 976, letnice, ki so se je na Koroškem radi spominjali. Štih sicer tudi govori v tej zvezi o »veličastnem« pojavu, hkrati pa opozarja, da »je bil tudi efemeran«.¹³

V koroško-kranjskih odnosih je čas reformacije posebno pomemben. Protestantška načela so ljudskemu jeziku pripisovala odločilno vlogo in po prizadevanju protestantov se je pričel razvijati slovenski knjižni jezik. Na Koroškem je reformacija zajela tudi dele slovenskega kmečkega prebivalstva¹⁴ in med topose zgodovinopisja spada opozorilo, da »nemško plemstvo« nikoli ni nasprotovalo slovenščini in slovenski kulturi in da je pospeševalo s finančnimi podporami izoblikovanje slovenskega književnega jezika.¹⁵ Koroški stanovi so predvsem z odkupom 300 izvodov Dalmatinove biblije podprli prizadevanja slovenskih reformatorjev.¹⁶

Teodor Domej je posvetil posebno pozornost statusu slovenščine v času protireformacije, razsvetljenstva in predromantike. Njegova pozornost velja zlasti postopni uveljavitvi ljudskih jezikov pri rabi v cerkvi in pri izobraževanju.¹⁷ Erich Prunč opozarja na delovanje jezuitov v Celovcu in Dobrli vasi ter na mecensko delo deželnega glavarja, grofa Goeßa, na čigar stroške so jezuiti na novo izdali leta 1744 Megiserjev slovar in 1758 Bohoričevo slovnico.¹⁸ Intenzivnejše, a kratko, je bilo na Koroškem nemško-slovensko sodelovanje začetka 19. stoletja, ko med redkimi pišočimi Slovenci lahko govorimo o porastu deželne zavesti.¹⁹ Že Gutsman²⁰ je močno občutil zapostavljanje slovenščine v deželi. Še izraziteje je to doživljal Urban Jarnik²¹ po objavi svoje razprave o germanizaciji Koroške, vendar ne moremo pritrditi mnenju, da bi že v Jarnikovem času ali takoj zatem prišlo do diferenciacije med redkimi slovenskimi intelektualci glede njihove kulturno-politične orientacije na Celovec oziroma Ljubljano.²² Med slovenskimi zgodovinarji nihče ne dvomi v pomen deleža Matije Majarja-

¹² Wilhelm Wadl, *Zur Entwicklung*. Str. 10–11 (povsem nemški karakter mest omejuje na meščane, nižje sloje in priseljence izrecno izvema).

¹³ Peter Štih, Vasko Simoniti, *Slovenska zgodovina*, str. 86.

¹⁴ Oskar Sakrausky, Agoritschach. Geschichte einer protestantischen Gemeinde im gemischtsprachigen Südkärnten = *Kärntner Museumsschriften* 21. Klagenfurt 1978².

¹⁵ Wilhelm Wadl, *Zur Entwicklung*. Str. 11.

¹⁶ Alfred Ogris, *Zur politischen und kulturellen Bedeutung der Kärntner Landstände während der Gegenreformation*. V: France Dolinar et al. (Edd.), *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1565–1628/Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628/Riforma cattolica e controriforma nell'Austria Interna 1564–1628*. Klagenfurt – Ljubljana – Wien 1994, str. 431–439, 439.

¹⁷ Theodor Robert Domej, *Die Slowenen in Kärnten und ihre Sprache mit besonderer Berücksichtigung des Zeitalters von 1740 bis 1848*. Disertacija. Wien 1986; isti, *Družbenojezikovni pogledi na slovenščino na Koroškem od 16. do 19. stoletja*. Diplomsko delo. Klagenfurt 1993.

¹⁸ Erich Prunč, *Nekateri problemi koroškega slovenskega slovstva do 1848*. V: *Koroški kulturni dnevi I*. Zbornik predavanj. Maribor 1973, str. 100–127.

¹⁹ Erich Prunč, *Nekateri problemi*. Str. 122.

²⁰ Oswald Gutsman, *Windische Sprachlehre*. Klagenfurt 1977 (predgovor); Teodor Domej, *Slovenska jezikovna misel na Koroškem v 18. stoletju*. V: Boris Paternu et al. (ur.), *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnost in kulturi (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu)*. Ljubljana 1979, str. 195–208.

²¹ Erich Prunč, *Nekateri problemi*. Str. 123.

²² Wilhelm Baum, Urban Jarnik und das Selbstbewußtsein der Kärntner Slowenen im Vormärz. V: Harald Krahwinkel (Hg.), *Staat – Land – Nation – Region. Gesellschaftliches Bewußtsein in den österreichischen Ländern Kärnten, Krain, Steiermark und Küstenland 1740 bis 1918 = Unbegrenzte Geschichte/Zgodovina brez meja 9*. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2002, str. 167–194, 194.

Ziljskega pri oblikovanju programa Zedinjene Slovenije²³; tudi na Koroškem so podpisovali zahtevo po združitvi Slovencev v eno upravno enoto.²⁴ Prav v tem času so beljaški meščani odkrito nastopili proti Andreju Einspielerju in njegovemu političnemu delu. Manjka pa še trditev, da bi bil narodnostni spor vnesen na Koroško s Kranjske.²⁵ Prav leta 1848 so Korošci spet dobili svojo deželno upravo in jo uspeli izgraditi. Napočil pa je tudi čas zaostrenih narodnih nasprotij in vodilni sloji na Koroškem so videli v slovenskem narodnem gibanju nevarnost za deželo. Nosilci nemškega nacionalizma so v desetletjih razvili ideologijo anti-slovenizma²⁶ in z oblikami strukturalnega nasilja²⁷ zabranjevali izoblikovanje slovenske identitete, slovenske narodne zavesti med širokimi plastmi slovenskega prebivalstva. Zaman so bili vsi govori, vse zahteve slovenskih deželnozborskih poslancev po jezikovni enakopravnosti v šolstvu, ki naj bi postopoma omogočila socialno in narodno emancipacijo slovenskega prebivalstva.²⁸ Pri tem ne smemo prezreti dejstva, da je nemško-liberalna in potem nemško-nacionalna večina koroškega deželnega zbora zavračala tudi vse predloge, ki bi privedli do večje demokratizacije volilnega reda, kot je odklanjala vsako koncesijo glede narodnostno zaokroženih volilnih okrajev in s tem obsodila slovensko narodno gibanje, ki je začetka 70-ih let 19. stoletja dobilo masovni značaj, na permanente neuspehe, kar je tako slikovito znal povedati državno- in deželnozborski poslanec Franc Grafenauer, ko je večkrat govoril o tisočih političnih mrličih.²⁹ Izrazito negativno so koroški Slovenci v letih 1906/1907 ocenjevali predlog volilne reforme.³⁰ Ne preseneča, da so bile oči zavednega dela slovenskega prebivalstva usmerjene tako glede kulturnega kot glede gospodarskega življenja v Ljubljano³¹, čeprav registriramo tudi radikalno nezadovoljstvo s »samozadovoljnimi Kranjci«.³²

Slovenski zgodovinarji so pri svojem delu imeli in imajo pred očmi praviloma celotno slovensko etnično ozemlje; to velja tudi za literarne zgodovinarje. Seveda pa tozadevno prihaja tudi do odstopanj in dejansko nikakor ni nujno, da bi moral biti slovenski del prebivalstva na Koroškem vselej in povsod vključen. Če pa poteka beseda o »skupnem prostoru« Nemcev in Slovencev, pa moramo ob dolžnem upoštevanju dejansko problematičnega reprojiciranja pojmov v preteklost le vztrajati, da ta prostor seveda nista le Spodnja Štajerska in Kranjska, temveč k njemu šteje tudi znaten del Koroške. Prav zato pa je njegova marginalna vključitev v »skupni prostor« problematična.³³

Avstrijsko zgodovinopisje, predvsem koroško, postavlja v ospredje Koroško kot teritorialno enoto. Sliko o etnični podobi Koroške so desetletja dominirale razprave in misli Mar-

²³ Vasilij Melik, *Die nationalen Programme des Matija Majar-Ziljski*. V: Andreas Moritsch (Hrsg.-Izd.), *Matija Majar Ziljski = Unbegrenzte Geschichte/Zgodovina brez meja 2*. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 1995, str. 93–106; Janko Pleterški, *Slowenisch oder deutsch? Nationale Differenzierungsprozesse in Kärnten (1848–1914)*. Klagenfurt/Celovec 1996. Str. 40–71.

²⁴ Stane Granda, *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*. Dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili. Ljubljana 1999, str. 528–547.

²⁵ Avguštin Malle, *Die slowenische Presse in Kärnten 1848–1900 = Disertacije in razprave/Dissertationen und Abhandlungen 3*. Klagenfurt/Celovec 1979, str. 25–26.

²⁶ Hanns Haas, *Karl Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen*. Wien 1977, str. 39–52.

²⁷ Hanns Haas, *Genesis und Funktion minderheitenfeindlicher Politik in Kärnten*. V: Wolfgang Brunbauer (red.), *Raumplanungsgespräch Südkärnten*. Wien 1977, str. 17–45.

²⁸ Josef Lukan, *Franz Grafenauer (1860–1935). Volkstribun der Kärntner Slowenen = Studia Carinthiaca slovenica 2*. Klagenfurt/Celovec 1981²; Avguštin Malle, *Einspielerjevo delovanje v koroškem deželnem zboru*. V: *Einspielerjev simpozij v Rimu = Simpoziji v Rimu 14*. Celje 1997, str. 163–188.

²⁹ Josef Lukan, *Franz Grafenauer*. Str. 40–145; *Mir XXVI/1907*, št. 5, str. 1–2; *Mir XXV*, št. 50, str. 292.

³⁰ *Mir XXV/1906*, št. 9, str. 1; št. 13, str. 70–71, št. 27, str. 151; št. 29, str. 158; št. 31, str. 175–179; št. 36, str. 207.

³¹ *Mir XXVIII/1909*, št. 1, str. 1; *Mir XXX/1911*, št. 1, str. 4–5.

³² Avguštin Malle, *Pomen slovenskih hranilnic in posojilnic na Koroškem*. V: *100 let Posojilnice Dobrla vas 1890–1990*. Dobrla vas 1990, str. 13–41, 26.

³³ Harald Heppner (Hrsg.), *Slowenen und Deutsche*.

tina Wutteja in njegovih naslednikov po miselnosti, deloma pa tudi funkciji, in to kljub številnim razpravam slovenskega zgodovinopisja, ki je vložilo precej truda, da bi korigiralo nekatere njihove teze, napake. Ne moremo pa trditi, da na Koroškem ne bi bilo recepcije pomembnih del slovenskih zgodovinarjev. Pogled v Carinthio zadostuje. Da je recepcija občasno ostro polemična je deloma pripisovati recenzentom in recipientom, ki imajo svojo »samopodobo« o Koroški in njeni zgodovini. Na različnem nivoju je bila in je v določenih pogledih še danes obojestranska recepcija znanstvene literature. Pri tem številni avstrijski avtorji radi omenjajo jezikovno pregrado, ki pa ni nujna in je občasno tudi izgovor, zlasti, ko zaznamo preprosto zavrnitev znanstvene diskusije. Le čemu je koroška deželna vlada občasno dovoljevala proračunska sredstva za prevajanje del slovenskih zgodovinarjev?³⁴

Prelom zaznamo z razpravo Hannsa Haasa in Karla Stuhlpfarrerja s knjigo »Österreich und seine Slowenen« (Avstrija in njeni Slovenci) iz leta 1977. Na literarnem področju je bilo podcenjevanje slovenske literature in njenega koroškega deleža prekinjeno že prej. Spomnimo se le na Vinzenza Rizzija in njegovo zanimanje za Prešerna. Če koroško (avstrijsko) – kranjske (slovenske) odnose gledamo celoviteje, predvsem pa upoštevamo tudi njihov razvoj po drugi svetovni vojni, potem velja opozoriti še na jezikovni aspekt, na slovenščino in njeno vrednotenje kot bistvenega dejavnika slovenske identitete.

O ekonomskih povezavah med obema deželama in gospodarskih aspektih so široko pisali Ivan Mohorič³⁵, Dušan Kermavner³⁶, Jože Šorn³⁷, Žarko Lazarevič³⁸ in številni drugi in pri tem recipirali avstrijsko/koroško strokovno literaturo, kar obratno ne moremo zaznati v tem obsegu. Zgornja ugotovitev ne velja le za številne monografije, temveč tudi za pregledna dela slovenskega zgodovinopisja.³⁹ V še večji meri velja to za politično zgodovino Slovencev po revolucionarnem letu 1848⁴⁰, boje za severno mejo⁴¹, za oborožen upor v letih 1941–1945⁴² ter za razprave o slovenskih narodnih programih.⁴³ V nekaterih delih koroški avtorji zelo nekritično pišejo o obdobju nacionalsozializma in le ob robu omenjajo posege nacističnega režima v gospodarsko življenje v zasedenih pokrajinah v Sloveniji. V obširni zgodovini obrtnega gospodarstva avtorji sicer upoštevajo razvoj raznih panog gospodarstva tudi v krajih, ki so po senžermenski mirovni pogodbi prišli pod kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, zgo-

³⁴ Kärntner Landesarchiv (KLA), LAD II, 69. Sitzung der Kärntner Landesregierung am 1. Oktober 1947; 70. Sitzung der Kärntner Landesregierung am 3. Oktober 1947.

³⁵ Ivan Mohorič, Zgodovina obrti in industrije v Trzinu. Ljubljana 1957; isti, Bombažna predilnica in tkalnica v Trzinu. Nastanek, razvoj in delo 1885–1960. Ljubljana 1960.

³⁶ Dušan Kermavner, Politična zgodovina Gorenjske 1–3. Ljubljana 1974–1975.

³⁷ Jože Šorn, Začetki industrije na Slovenskem = Documenta et studia historiae recentioris IV. Maribor 1984.

³⁸ Žarko Lazarevič, Kmečki dolgovi na Slovenskem. Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948. Ljubljana 1994.

³⁹ N. pr. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. Družbena razmerja in gibanja. Ljubljana 1980. Zgodovina Slovencev. Ljubljana 1979.

⁴⁰ Npr. Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861–1918. Ljubljana 1965 (v nem. Wahlen im alten Österreich. Am Beispiel der Kronländer mit slowenischsprachiger Bevölkerung = Anton Gindely Reihe zur Geschichte der Donaumonarchie und Mitteleuropas 3. Wien – Köln – Weimar 1997); Janko Pleterški, Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914. Ljubljana 1975 (v nem. Slowenisch oder deutsch? Nationale Differenzierungsprozesse in Kärnten (1848–1914). Klagenfurt/Celovec 1996); isti, Prva odločitve Slovencev na Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918. Ljubljana 1971.

⁴¹ Janko Pleterški, Lojze Ude, Tone Zorn (ur.), Koroški plebiscit. Razprave in članki. Ljubljana 1970; Avgustin Malle, Zur Historiographie der Kärntner Slowenen. V: Hellwig Valentin et al. (Hrsg.), Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung. Leistungen, Defizite, Perspektiven. Klagenfurt 2002, str. 157–165.

⁴² N. pr. Metod Mikuš, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji I–V. Ljubljana 1960–1973.

⁴³ Janko Prunk, Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768–1992). Ljubljana 1992; isti, Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945. Ljubljana 1987.

dovina (obrnega) gospodarstva pod nacističnim režimom pa je prikazana v prvi vrsti kot ekonomska uspešnica.⁴⁴ Avtorji govorijo o »združitvi« Gorenjske s Koroško, ki je Koroški ponovno omogočila formiranje samostojne gospodarske zbornice in s tem ločitev iz podrejenosti pod Gradec.⁴⁵ Podoben je bil razvoj na združnem sektorju. Povsem idealiziran je opis napredka na področju elektro-gospodarstva in nacističnega načrtovanja izkoriščanja Drave od Žvabeka do Maribora. Z nobeno besedo ni omenjeno suženjsko delo dunajskih Judov pri gradnji žvabeške elektrarne, z nobeno prisilno delo ruskih vojnih ujetnikov pri gradnji elektrarne v Labotu.⁴⁶ Soavtor te obširne zgodovine obrtnega gospodarstva je bil Karl Dinklage, ki je leta navrh napisal še dve obširni knjigi o zgodovini koroškega delavstva.⁴⁷ V svoj pregled vključuje delavsko gibanje na slovenskem etničnem teritoriju Koroške in mestoma bolj kritično obravnava »rjavo medigro 1938-1945«. ⁴⁸ V tem poglavju govori med drugim o prireditvah ilegalnih nacistov pod okriljem Koroškega Heimatbunda⁴⁹, o zasedeni Gorenjski in Mežiški dolini⁵⁰, o pregonu slovenskih družin s Koroške⁵¹ in pregonu Slovencev v zasedenih pokrajinah⁵², o »vključitvi« oziroma »priključitvi« Gorenjske in Mežiške doline, s čimer da je Koroška šele dobila pomembnejše mesto v oboroževalni industriji⁵³ ter obširno o žrtvah nacističnega nasilja iz vrst revolucionarnih socialistov in socialnih demokratov.⁵⁴ Na drugi strani pa pripisuje gavljatjerju Friedrichu Rainerju »konciliantno zadržanje« do prebivalstva alpsko-jadranske operacijske cone.⁵⁵ V zadnjih letih pa so na Koroškem v ospredju pri obravnavanju nacističnega časa trije aspekti: pregon nemške (staroavstrijske) manjšine iz Slovenije (Jugoslavije), AVNOJske sklep(i)⁵⁶ in takoimenovani odvedenci, osebe, ki jih je jugoslovanska vojska aretirala in odvedla v Jugoslavijo. Tam je 91 avstrijskih in 5 neavstrijskih državljanov prišlo ob življenje. Obseg nacističnega terorja nad slovenskim prebivalstvom in udeležbe Avstrijcev pri njem ni predmet temeljnih razprav.⁵⁷ Nov, dodaten vidik je, da je znaten del vojnih žrtev med jugoslovanskim prebivalstvom posledica medsebojnega klanja.⁵⁸ Del koroških medijev je z nerazumevanjem oziroma odklonilno reagiral na poziv pisatelja Handkeja, izrečenega ob priložnosti podelitve častnega doktorata Univerze v Celovcu, da naj

⁴⁴ Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart. Klagenfurt 1953.

⁴⁵ Kärntens gewerbliche Wirtschaft. Str. 277.

⁴⁶ Kärntens gewerbliche Wirtschaft. Str. 343.

⁴⁷ Karl Dinklage, Geschichte der Kärntner Arbeiterschaft. Klagenfurt 1976 (zajema obdobje do leta 1920 = Geschichte I; isti: Geschichte der Kärntner Arbeiterschaft. Klagenfurt 1982 (zajema čas od 1918 do izida knjige = Geschichte II).

⁴⁸ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 157–180.

⁴⁹ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 159.

⁵⁰ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 162.

⁵¹ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 162.

⁵² Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 162.

⁵³ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 166.

⁵⁴ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 172–180.

⁵⁵ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 162.

⁵⁶ Stefan Karner, Die deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien. Aspekte ihrer Entwicklung 1939–1996; Dušan Nečak (ur.), »Nemci« na Slovenskem 1941–1955. Izsledki projekta = Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana 2002.

⁵⁷ Alfred Elste et al., NS-Österreich auf der Anklagebank. Anatomie eines politischen Schauprozesses im kommunistischen Slowenien. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2000 (avtorji se omejujejo na delovanje glavnih akterjev nacistične zasedbene sile in proces proti njim); v slov. Nacistična Avstrija na zatožni klopi. Anatomija političnega spektakularnega procesa v komunistični Sloveniji. Celovec – Ljubljana – Dunaj 2002.

⁵⁸ To mnenje je v zadnjem času zastopal zgodovinar Stefan Karner v televizijski produkciji Heiß umfahdet, wild umstritten. Dreiländereck Italien, Österreich, Slowenien (avtor prispevka je Walter Raming, znanstveni svetovalec pa Stefan Karner; film so predvajali na kanalu 3 SAT 25.9.2002, drugi program avstrijske televizije pa je film oddajal 22.1.2003).

bi navzoči brali Prušnikove Gamse na plazu, Kokotove spomine Ko zori spomin in Kolenikove spomine Mali ljudje na veliki poti.⁵⁹

Najobširnejše in najtemeljitejše je o odnosih med Avstrijo in Jugoslavijo v letih 1918 do 1938 pisal Arnold Suppan.⁶⁰ Pri tem je upošteval tudi koroški aspekt in z njim tesno povezano vprašanje slovenske manjšine ter vpletenost obeh držav v evropska politična dogajanja. Vprašanje koroških Slovencev oziroma slovenske manjšine o koroško-slovenskih odnosih pa je tematiziral tudi že prej, pri čemer je posebno pozornost posvetil ekonomskim in socialnim aspektom.⁶¹ Po osamosvojitvi Slovenije so aktualne razprave glede gospodarskih povezav med Koroško (Avstrijo) in Slovenijo naravnane na možnost maksimiranja dobička avstrijskih podjetij v Republiki Sloveniji in deloma na aspekt prostega pretoka delovne sile v primeru vstopa Slovenije v Evropsko unijo. Tako ekonomsko gledanje niti ni bilo tuje Arthurju in Josefu Lemischu, ki sta na prehodu od 19. v 20. stoletje razpravljala – seveda pod drugimi pogoji in v začetni fazi modernizaciji kmetijstva – v koroškem deželnem zboru o priseljenih kmečkih poslih, Slovencih in Slovenkah, na velikih posestvih na Krappfeldu in njihovi nagli asimilaciji.⁶² Kakšen pomen so imeli gospodarski odnosi med Koroško in Slovenijo, vidimo tudi iz dejstva, da so se zastopniki obeh dežel v času najhujših napetosti po 2. svetovni vojni pogajali o blagovni izmenjavi.⁶³

Na Koroškem je predvsem sekundarna socializacija potekala popolnoma izven vplivnega področja slovenskega narodnega gibanja. Napačna je tudi trditev, da bi bili na Koroškem slovenščine v šolah pred 1848 ne upoštevali in da so se zahteve po enakopravnosti slovenščine zlasti v osnovnem šolstvu pojavile šele po marčni revoluciji leta 1848 in še te pod vplivom slovenskega narodnega gibanja s Kranjskega. Slovenščina je bila prisotna vsaj kot pomožni jezik, zahteve po večji prisotnosti so znane tudi iz predmarčne dobe.⁶⁴ Odločitve občin glede učnega jezika in z njim povezanim utrkvizmom moramo videti v kontekstu volilne pravice, ki je pač povzročila ta rezultat, in upoštevati tudi dejanske neposredne vplive. Tudi, če bi se bile občine odločile drugače, bi bil rezultat isti. To lahko sklepamo na osnovi dejstva, da je o učnem jeziku v vsakem primeru odločal deželni odbor kot vzdrževalec šol. Vse prošnje slovenskih občinskih predstojništev glede uvedbe slovenskega učnega jezika poznejših let je znal odbiti. Prav zaradi jezikovne ureditve ljudskih šol je prihajalo med državnoborskimi poslanci iz Kranjske in Koroške do stalnih sporov. Koroški so kranjskim oziroma slovenskim, ker so med te šteli tudi spodnještajerske, odločno odrekli vsako pristojnost v tej zadevi.⁶⁵

⁵⁹ Peter Handke, Klaus Amann, Wut und Geheimnis. Klagenfurt/Celovec 2002 (vse tri knjige, ki jih je priporočal Handke, govorijo o koroških Slovencih v nacističnem času, njihovem pregonu in odporu).

⁶⁰ Arnold Suppan, Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Außenpolitik im europäischen Umfeld. Wien – München 1996.

⁶¹ Arnold Suppan, Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert = Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde. Wien 1983.

⁶² Npr. Stenographische Protokolle der I. Session der VII. Wahlperiode des kärntnerischen Landtages zu Klagenfurt vom 26. Jänner 1897 bis 10. März 1897. Klagenfurt 1897, str. 774.

⁶³ KLA, LAD II, 41. Sitzung der Kärntner Landesregierung am 9. Oktober 1946; 42. Sitzung der Kärntner Landesregierung am 16./17. Oktober 1946; 46. Sitzung der Kärntner Landesregierung am 27. November 1946.

⁶⁴ Theodor Domej, Über die Schule zur nationalen Emanzipation. »Wir Slowenen möchten ... nicht gerne nachstehen.« Matija Majar-Ziljski, 1843. V: Andreas Moritsch (Hrsg.-Izd), Matija Majar Ziljski = Unbegrenzte Geschichte/Zgodovina brez meja 2. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 1995, str. 67–92.

⁶⁵ Ante Beg, Slovensko šolstvo na Koroškem v preteklem stoletju. Ljubljana 1912; Martin Wutte, Die utraquistische Volksschule in Kärnten. Zur 50jährigen Jubelfeier des Reichsvolksschulgesetzes vom 14. Mai 1869. Klagenfurt 1919; Maria Kurz, Zur Lage der Slowenen in Kärnten. Der Streit um die Volksschule in Kärnten (1867–1914) = Das Kärntner Landesarchiv 17. Klagenfurt 1990; Peter Novak, Schulgesetzgebung und Minderheiten. Disertacija. Graz 1990; Dušan Nečák, Utravistična šola v dunajskem parlamentu. V: Koroški koledar 1973. Celovec – Borovlje 1972, str. 54–58.

Znotraj slovensko govorečega prebivalstva je prišlo do občasne polarizacije politične orientacije. Nemškonacionalni tabor je diferenciacijo uspešno širil na etnično področje. Ustvaril je politično-etnično kategorijo »nemških« Slovencev, oziroma Nemcem prijaznih Slovencev, proti koncu monarhije, predvsem pa od leta 1927 naprej bolj znano pod pojmom vindišarji, ki jim je Wutte ustvaril ideološko osnovo.⁶⁶ Slovensko narodno gibanje je ta del slovensko govorečega prebivalstva poimenovalo z nemškutarji.⁶⁷ Na slovenskem etničnem ozemlju Koroške so našli svojo politično domovino predvsem v Bauernbundu. Pri svojih javnih nastopih so uporabljali kljub vsemu nasprotovanju »novoslovenščini« prav to in jo kazili z izposojenkami iz nemščine, posluževali pa so se tudi pogostejše koroških slovenskih narečnih oblik.⁶⁸ Z ideologijo »vindišarstva« so se ukvarjali številni zgodovinarji in jezikoslovci; precej pozornosti je njeni politični funkcionalizaciji posvetil Andrej Moritsch.⁶⁹ Fran Zwitter je v svoji razpravi Koroško vprašanje glede teh ljudi preroško napovedal, če upoštevamo rezultate ljudskega štetja 2001, da bodo ali osvojili slovensko identiteto in postali Slovenci ali izginili.⁷⁰ Čeprav slovensko govoreče prebivalstvo v celoti ni sledilo slovenskemu narodnemu gibanju – na Koroškem je to pomenilo slovenskemu konservativnemu oziroma krščansko-socialnemu s primesjo klerikalizma –, ne moremo reči, da bi bili »nezavedni Slovenci« do oblik izražanja v smislu »slovenstva« tuji. Vemo, da so »Nemcem prijazni Slovenci«, »nemškutarji« oziroma »vindišarji« zahajali na prireditve slovenskih društev. »Koroška domovina« in ostali koroški nemškonacionalni tisk za ljubiteljsko odrsko dejavnost slovenskih društev na Koroškem dolgo ni našel niti odgovarjajočega nemškega izraza in je pisal o »Igre« (sing.), »Igren« (pl.), torej o igrah. Da bi zatrla vpliv na nezavedne Slovence s strani slovenskih društev, je Koroška domovinska zveza (Kärntner Heimatbund) pod vodstvom Aloisa Maier-Kaibitscha od leta 1936 naprej organizirala t. im. Heimatkreise (domovinske krožke), ki so potem na lokalnem nivoju z izdatno podporo centrale organizirali na slovenskem oziroma jezikovno mešanem področju Koroške odrske nastope v nemščini. Nastopali seveda niso domačini, temveč Celovčani.⁷¹ Pri slovenskih društvih so sodelovali številni delavci, ki so bili sicer organizirani socialdemokrati. Brez njih npr. slovenskega društvenega, odrskega in

⁶⁶ Martin Wutte, Deutsch – Windisch – Slovenisch [Klagenfurt 1927].

⁶⁷ Theodor Domej, Anmerkungen zur Kärntner Volksabstimmung 1920. V: Stefan Karner/Gerald Schöpfer (Hg.), Als Mitteleuropa zerbrach. Zu den Folgen des Umbruchs in Österreich und Jugoslawien nach dem Ersten Weltkrieg. Graz 1990, str. 107–117.

⁶⁸ Npr. v raznih letakih Koroške kmečke zveze (Kärntner Bauernbund), Nemškega narodnega društva (Deutscher Volksverein), v Kmetijskem listu in nazadnje v glasilu Koroške domovinske službe (Kärntner Heimatdienst) Koroška domovina.

⁶⁹ Npr. Andreas Moritsch, Das Windische – eine nationale Hilfsideologie. V: Andreas Moritsch (Hrsg.-Izd.), Problemfelder der Geschichte und Geschichtsschreibung der Kärntner Slovenen/Problemska polja zgodovine in zgodovinoписja koroških Slovencev = Unbegrenzte Geschichte/Zgodovina brez meja 1. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 1995, str. 15–31; isti, Modernisierung und nationale Differenzierung bis 1918. V: Andreas Moritsch (Hrsg.-Izd.), Austria Slovenica. Die Kärntner Slovenen und die Nation Österreich/Koroški Slovenci in avstrijska nacija = Unbegrenzte Geschichte/Zgodovina brez meja 3. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana – Wien 1996, str. 45–57; isti, Nationale Ideologien in Kärnten. V: Andreas Moritsch (Hrsg.-Izd.), Die Kärntner Slovenen 1900–2000. Bilanz des 20. Jahrhunderts = Unbegrenzte Geschichte/Zgodovina brez meja 7. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana – Wien 2000, str. 9–28; Lojze Ude, Teorija o vindišarjih. V: Lojze Ude: Koroško vprašanje. Ljubljana 1976, str. 163–212; Tone Zorn, Vindišarska »teorija« na avstrijskem Koroškem po drugi svetovni vojni. V: Koroški koledar 1978. Celovec/Borovlje 1977, str. 162–175; Gero Fischer/Peter Gstettner (Hg.), »Am Kärntner Wesen könnte diese Republik genesen«. An den rechten Rand Europas: Jörg Haiders »Erneuerungspolitik«. Klagenfurt/Celovec 1990, str. 96–105; Heinz Dieter Pohl, Die ethnisch-sprachlichen Voraussetzungen der Volksabstimmung. V: Hellwig Valentin et al. (Hrsg.), Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsschreibung. Leistungen, Defizite, Perspektiven. Klagenfurt 2001, str. 181–188.

⁷⁰ Fran Zwitter, O slovenskem narodnem vprašanju. Ljubljana 1990 (predvsem prispevki na straneh 403–483).

⁷¹ Več o tem je pisal list »Der Heimatkreis«, ki ga je izdajalo imenovano društvo.

pevskega delovanja v Borovljah in Glinjah ne bi bilo.⁷² Delavcem tega sodnega okraja je avstrijska plebiscitna propaganda namenjala posebno pozornost⁷³, jugoslovanska uprava pa zavirala agitacijo južno slovanske socialne demokracije.⁷⁴ Delavce, ki so glasovali za Jugoslavijo, so koroške oblasti delno pregnale, delno so izgubili delo. Ukrepi, pri katerih so vodilno sodelovali lokalni odborniki avstrijske socialnodemokratske stranke, so dolgo obremenjevali odnose med prebivalstvom.⁷⁵

Ob vsem poudarjanju pomena Celovca kot kulturnega središča vseh Slovencev je bilo od začetka sedemdesetih let 19. stoletja naprej tudi koroškim Slovencem jasno, da bo središče družbenega življenja vseh Slovencev Ljubljana in tako vlogo so ji v zadnjih desetletjih monarhije tudi priznavali. Po plebiscitu 10. oktobra 1920 so bili soočeni z novo politično situacijo. Sicer poznamo danes verjetno že vse podrobnosti glasovanja in ni dvoma, da je njegov izid bil posledica družbenega dogajanja in političnih, gospodarskih in seveda tudi kulturnopolitičnih (šolskopolitičnih) odločitev prejšnjih desetletij, vendar le malo vemo o številnih povezavah preko meje, ki so med Slovenci na Koroškem in Slovenci v Državi SHS obstajala po glasovanju. Arnold Suppan teh domala ni upošteval.⁷⁶ Tako je npr. varnostnim organom na Koroškem delalo precej preglavic dejstvo, da so bili in ostali številni koroški Slovenci naročeni na ljubljanski tisk in naročali slovensko literaturo.⁷⁷ Cenzurirali so tudi leposlovje pa čeprav so to bili slovenski prevodi iz svetovne književnosti. V knjižnice slovenskih prosvetnih društev ni smela knjiga, ki je prihajala iz Ljubljane, mimo celovške cenzure. »Imprimatur« deželnih oblasti so dolgo potrebovale vse igre, vse pesmi, ki so bile igrane ali pa so jih zbori peli na odrih prosvetnih društev.⁷⁸ Cenzuri je zapadel tudi slovenski prevod igre »Der Meineidbauer«, »Krivoprisežnik« avstrijskega pisatelja Anzengruberja; bila je povrh razglašena še za »Irredentaaufführung« (igra v izvedbi slovenskih iredentistov, op. A. M.).⁷⁹ Tudi odnosi na gospodarskem področju, npr. na področju združništva, niso bili takoj prekinjeni.⁸⁰ V okviru Evropskih manjšinskih kongresov sta deželnozborska poslanca Janez Starc in Franc Petek, ki sta skupaj z Vinkom Poljancem v deželnem zboru brez pridržkov priznala izid glasovanja, obenem pa vztrajno zahtevala izpolnitev manjšinskovarstvenih določil senžermenske mirovne pogodbe in obljub provizoričnega deželnega zbora z dne

⁷² Avguštin Malle, Kulturno in narodnopolitično delovanje v Borovljah/Kultur- und nationalpolitische Aktivitäten in Ferlach. V: Borovlje in Borovljani. Kultura skozi 125 let/Ferlach und die Ferlacher. Streifzug durch 125 Jahre Kultur. Klagenfurt/Celovec 1995, str. 19–88; isti, Kultura – delavstvo – narodnost. Borovlje od 1848 do danes/Kultur, Arbeiterschaft, Nationalität. Ferlach von 1848 bis heute. Klagenfurt/Celovec 1997.

⁷³ Tik pred glasovanjem je deželno vodstvo socialdemokratske stranke pričelo izdajati še list »Sozialdemokratische Mitteilungen für das Abstimmungsgebiet«.

⁷⁴ Tone Zorn, Prispevek k vprašanju jugoslovanske uprave v plebiscitni coni A. V: Janko Pleterški et al., Koroški plebiscit. Razprave in članki. Ljubljana 1970, str. 283–293; isti, Iz problematike jugoslovanske uprave na Koroškem pred plebiscitom leta 1920. V: Kronika XVIII/1970, str. 89–96.

⁷⁵ O dogodkih in zadržanju socialdemokratov je »Koroški Slovenec« večkrat pisal vse do leta 1934. Glej tudi: Tone Zorn, Odnos avstrijskega delavskega gibanja do slovenskega vprašanja na Koroškem med plebiscitom in letom 1925. V: Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1941. Ljubljana 1974, str. 175–186; isti, Prispevek k problematiki preganjanja koroških Slovencev po plebiscitu. V: Kronika XXIV/1976, str. 170–171.

⁷⁶ Arnold Suppan, Jugoslawien und Österreich 1918–1938.

⁷⁷ Avguštin Malle, Politika je zavirala kulturno delovanje. Osrednja kulturna organizacija med prvo in drugo svetovno vojno. V: Teodor Domej et al., Človek ne živi samo od kruha. Slovenska prosvetna zveza in njenih petinsemdeset let. Celovec 1983, str. 27–51.

⁷⁸ Arhiv Slovenskega znanstvenega inštituta (ASZI), fond Kasselj, mapa »Zvezda« Hodišče.

⁷⁹ KS II/1922, št. 3, str. 2.

⁸⁰ ASZI, Zapisnik sej načelstva in nadzorstva Zveze koroških zadrug 28.2.1921 – 15.8.1938; Zapisnik sej upravnega in nadzornega odbora Zveze koroških zadrug odnosno Slovenske združne zveze v Celovcu 21.1.1938 – 13.12.1956.

28. septembra 1920, v tesnem sodelovanju z Josipom Vilfanom in Engelbertom Besednjakom uveljavila načelo o pravici manjšine do neoviranega stika z »matičnim narodom«.⁸¹ S tem sta vsaj nekoliko umirila napade na »slovenski iredentizem«. S tem pojmom je večina na Koroškem domala nediferencirano poimenovala vsako aktivnost v slovenskem smislu, zlasti pa vsako »škiljenje« preko meje.

Odpor proti nacizmu je številne koroške Slovence pripeljal v narodnoosvobodilno gibanje, številni predvojni »iredentisti« pa so se znašli prav zaradi svojega slovenstva v taboriščih nemškega rajha.⁸² Že med vojno so poznavalci koroškega vprašanja opozarjali, da bodo o bodoči usodi koroških Slovencev odločale predvsem velesile in povojna politična konstelacija.⁸³ Čeprav je jugoslovanska vojska odšla s Koroške in je postalo malo verjetno, da bodo velesile odločile koroško vprašanje v smislu temeljnih točk OF, so številni Slovenci še upali na združitev z »matičnim narodom«, čeprav niso vsi soglašali s politično ureditvijo ideološko jasno opredeljene nove Jugoslavije. Duhovniki, ki so podpisali znameniti memorandum zunanjim ministrom v Moskvi, so se tolažili s tem, da režimi propadajo, »narod« pa da je nekaj trajnejšega.⁸⁴ Tudi po formalni ustanovitvi drugega tabora – Narodnega sveta koroških Slovencev 28. junija 1949 (bolj pravilno bi bilo, če bi govorili o obnovi predvojne strukture), so bili vsi prepričani, da brez kulturne povezave s centrom ni preživetja.⁸⁵ Del organiziranih Slovencev, ki je izšel iz NOB, je to zapisal tudi v statutih svoje organizacije⁸⁶, obnovljene konzervativne strukture pa so se do takega koraka dokončno dokopale v sedemdesetih letih preteklega stoletja.⁸⁷ Iz rednih poročil varnostne direktcije za Koroško dunajski centrali iz prvih povojnih let izhaja, da so obstajali tesni odnosi z Ljubljano in da so vsi veljali za iredentistične.⁸⁸ Po pariški odločitvi 20. junija 1949 je tudi Avstrija do teh registriranih iredentistov iskala nov odnos. Odločitev glede meje je padla. Zvezni predsednik Karl Renner in

⁸¹ Koroški Slovenec je redno poročal o zasedanjih:

KS V/1925, št. 41, str. 2; št. 44, str. 1; št. 46, str. 1; št. 47, str. 1–2; KS VI/1926, št. 35, str. 2, št. 37, str. 1; KS VII/1927, št. 30, str. 2; št. 35, str. 2; št. 36, str. 1–2; KS VIII/1928, št. 34, str. 1, št. 35, str. 1, št. 36, str. 1–2, št. 38, str. 1–2; št. 39, str. 1–2; KS IX/1929, št. 36, str. 1; KS X/1930, št. 28, str. 2; št. 38, str. 1; KS XI/1931, št. 35, str. 2, št. 36, str. 1, št. 37, str. 1, št. 38, str. 1–2; KS XII/1932, št. 25, str. 1; št. 27, str. 1–2; KS XIII/1933, št. 39, str. 1, št. 40, str. 1–2, št. 41, str. 2–3; KS XIV/1934, št. 36, str. 2; KS XV/1935, št. 37, str. 1, št. 38, str. 1; KS XVI/1936, št. 37, str. 2, št. 39, str. 1, št. 41, str. 1; KS XVII/1937, št. 29, str. 1; KS XVIII/1938, št. 31, str. 1.

⁸² Avguštin Malle, Valentin Sima (red.), *Narodu in državi sovražni. Pregon koroških Slovencev 1942/Volks- und staatsfeindlich. Die Vertreibung von Kärntner Slowenen 1942*. Celovec/Klagenfurt 1992; Avguštin Malle (ur.), *Die Vertreibung der Kärntner Slowenen. Pregon koroških Slovencev 1942/2002*. Klagenfurt/Celovec 2002; Feliks J. Bister, Joško Buch, *Die Deportation slowenischer Familien aus Kärnten 1942*. Wien 2003.

⁸³ Brigitte Enter, Augustin Malle, *Auf dem Weg zur Selbstfindung. Geschichte der slowenischen Volksgruppe von 1945–1955* (manuskript raziskovalnega projekta SZI). Klagenfurt/Celovec 1999, str. 11–26.

⁸⁴ Slovenski vestnik II/1947, št. 13, str. 2; Brigitte Entner, Augustin Malle, *Auf dem Weg*, str. 223–237; Augustin Malle, *Katholische Kirche und Kärntner Slowenen*. V: Helmut Rumpler (Hrsg.), *Kärnten. Von der deutschen Grenzmark zum österreichischen Bundesland = Geschichte der österreichischen Bundesländer seit 1945*, zv. 6/2. Wien – Köln – Weimar 1998, str. 748–773, 754–757.

⁸⁵ ASZI, fond NskS.

⁸⁶ Avguštin Malle, *Organizacije, društva in ustanove slovenske narodne skupnosti na Koroškem*. Poskus opredelitve njihove zasidranosti in vpliva med Slovenci na Koroškem. Celovec 1997 (manuskript raziskovalnega projekta SZI). Str. 34–36.

⁸⁷ Avguštin Malle, *Organizacije*. Str. 33.

⁸⁸ Brigitte Entner, Augustin Malle, *Auf dem Weg*. Str. 481–529 (oblast je zavlačevala npr. ustanovitev Zveze bivših partizanov Slovenske Koroške in delala težave Društvu političnih internirancev in obsojencev za Slovensko Koroško; POOF za Slovensko Koroško je zasedbena oblast tolerirala ob sklicevanju na ustanovitev med drugo svetovno vojno. To je upoštevala tudi avstrijska zvezna vlada, koroška deželna vlada pa je na svojih sejah ponovno razpravljala o delu POOF – na seji 28.3.1946 je napovedala ukrepe proti aktivistom OF, na seji 9. in 11.11.1946 pa je deželni glavar Piesch poročal o dopisu britanske civilne uprave, ki je pojasnjeval, na kateri osnovi OF deluje lahko naprej.

zvezni kancler Leopold Figl sta prav 10. oktobra 1950 v Celovcu koroškim Slovencem namenila novo vlogo, vlogo posrednika do sosednje države.⁸⁹ Poziv obeh državnikov je zamujal, ker so prav koroški Slovenci spodbudili prvo kulturno izmenjavo med Avstrijo (Koroško) in Jugoslavijo (Slovenijo). Aktivnosti so postopoma prešle na Delovno skupnost Alpe-Jadran.⁹⁰

Tako kot vse je tudi »slovenstvo« podrejeno številnim dejavnikom in procesom in se v svojih izraznih oblikah neprestano spreminja in dopolnjuje. To pa ne velja le za dele na Koroškem, temveč za celoto slovenskega naroda.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE KÄRNTNERISCH (ÖSTERREICHISCH) – KRAINISCH (JUGOSLAWISCH, SLOWENISCHEN) BEZIEHUNGEN UND DIE »SLOWENISCHE IDENTITÄT«

Die Beziehungen zwischen Kärnten und Krain können keinesfalls auf einen einzigen Aspekt – den ethnischen eingeschränkt werden. Auch unter der slowenischsprachigen Bevölkerung Kärntens gab es Ausdrucksformen eines Landesbewußtseins. Identität wird als mehrschichtiges Phänomen gesehen. Im ausgehenden 19. Jahrhundert, vor allem aber in den ersten Dezenien des zwanzigsten wurde Landesbewußtsein mit Deutschnationalismus überladen, im Sinne des Deutschnationalismus funktionalisiert und damit für die Sprecher des landesüblichen Slowenisch ein Ausschließungsfaktor, der schließlich im Sprachgebrauch der Ersten Republik im Terminus »Irredenta« seinen Ausdruck fand.

Die kärntnerisch-krainischen Beziehungen widerspiegeln sich in verschiedenen festen Formeln. Karantanien mit seiner territorialen Ausdehnung und relativen Eigenstaatlichkeit war für viele slowenische Medievisten Kristallisationspunkt slowenischer Frühgeschichte, österreichische, vor allem Kärntner Historiker legten Wert auf die Behauptung, Adel und Bürgerschaft wären durchwegs »rein deutsch« gewesen; noch heute verweisen letztere gern auf die Unterstützung der Landstände bei der slowenischen Bibelübersetzung und zeichnen ein friktionsloses Bild des Zusammenlebens beider Ethnien. Peter Štih problematisiert die Wahrnehmung eigener (slowenischer, Anm. des Autors) Geschichte und hinterfragt die Ethnogenese der Slowenen und zahlreiche feste Formeln slowenischer Geschichtsschreibung und kritisiert die verbreitete Unsitte, moderne Begriffe und Denkkategorien in die Vergangenheit zu reprojizieren.

Die real existenten und funktionierenden wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Kärnten und Krain bis 1914 wurden zum Teil nur von slowenischer Seite aufgearbeitet. Nach 1918 wurden sie Teil der österreichisch-jugoslawischen. Um sie bemühten sich beide Partner auch in Zeiten zugespitzter politischer Gegensätze.

In den kärntnerisch-krainischen Beziehungen spielte die Situation der Kärntner Slowenen eine wesentliche Rolle angefangen von den Forderungen nach nationaler und sprachlicher Gleichberechtigung in der Österreichisch-ungarischen Monarchie, über die Realisierung der Minderheitenschutzbestimmungen des Vertrages von Saint Germain und des Artikel 7 des Staatsvertrages bis hin zur Einbindung der Kärntner Slowenen in die Beziehungen zwischen den beiden Staaten. Die Slowenen maßen der Sprache als einem der sichtbarsten Identitätsmerkmale und dem damit verbundenen Komplex der Sekundärsozialisation die entscheidendste Bedeutung zu. Kärntnerische Reichsratsabgeordnete waren entschieden gegen jede Einmischung »slowenischer« Reichsratsabgeordneter in Kärntner Angelegenheiten. Die ultraquistische Schule wurde von Kärntner Seite konsequent als eine dem Willen der Gemeinden bzw. der Bevölkerung entsprechende verteidigt, obwohl über deren sprachliche Einrichtung letztend-

⁸⁹ Avguštin Malle, Praznovanje 30-letnice koroškega plebiscita. (V tisku)

⁹⁰ Hellwig Valentin, Kärntens Rolle im Raum Alpe-Adria. Gelebte und erlebte Nachbarschaft im Herzen Europas (1965–1995). Klagenfurt 1998; isti, Kärnten und der Alpen-Adria-Raum. V: Karl Anderwald et al. (Hrsg.), Kärntner Jahrbuch für Politik 2000. Klagenfurt 2000, str. 225–276.

lich der Landesausschuß entschied. Die Teilung der slowenischsprachigen Bevölkerung in einen »nationalbewußten« Teil und einen »deutschfreundlichen« wurde gesellschaftlich begünstigt und schließlich ideologisch untermauert. Die kulturellen, wirtschaftlichen und politischen Beziehungen der Kärntner Slowenen zu Ljubljana waren in den einzelnen Phasen unterschiedlich intensiv und sind nach 1920 auch im Lichte von Beschlüssen der Europäischen Minderheitenkongresse zu sehen. Zur Zeit der Ersten Republik galten für die slowenische Kulturarbeit in Kärnten besondere Zensurbestimmungen. Marginal beachtet werden von Kärntner Seite Maßnahmen des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärntens und Oberkraines und später in der Operationszone Adriatisches Küstenland, wobei der Anteil der Kärntner an der NS-Verwaltung in diesen Gebieten weitgehend ausgeblendet wird oder auf »Führungspersonen« beschränkt bleibt.

Im Rahmen der österreichisch-jugoslawischen (slowenischen) Beziehungen wurden von Kärntner Seite in den letzten Jahren vor allem zwei Themenbereiche in die Diskussion eingebracht: die Vertreibung der deutschsprachigen Minderheit (aus Slowenien) und die damit verbundenen »AVNOJ«-Beschlüsse sowie Restitutionsfragen und die Frage der »Verschleppten«. Die österreichische Seite hat letztere spätestens seit Aufnahme geregelter diplomatischer Beziehungen zum Thema gemacht hat.

Die Kärntner Slowenen waren Mitinitiatoren des Kulturaustausches zwischen den beiden Staaten und wesentlicher Faktor in den Beziehungen zwischen der jugoslawischen Teilrepublik Slowenien und dem österreichischen Bundesland Kärnten. Die Zusammenarbeit fand in der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria eine funktionierende organisatorische Form.

DARJA KERIC

PREKMURSKA ZAVEST IN SLOVENSTVO

S čim opredeljujemo pripadnost nekemu narodu? S čim opredeljujemo slovenstvo? Kako opravičiti naslov prispevka »Prekmurska zavest in slovenstvo«? Sta ta dva pojma združljiva? Nedvomno sta. O tem, kaj se je dogajalo onkraj Mure pred in po 12. avgustu 1919, vemo. Na tem mestu bi porabili preveč časa za diskusijo o vlogi in pomenu jezika, o teoriji narodnostne identitete ali političnih programih, ki so se – sicer bolj poredko – dotaknili tudi Prekmurja. Naslov prispevka je po svoje paradoksalen. Poglejmo nekaj dejstev iz preteklosti.

Nekaj manj kot 100.000 Slovencev (če upoštevamo obmejni pas oz. današnje Porabje) skoraj 1000 let živi na ozemlju, ki je del Ogrskega kraljestva. Po letu 1919 je to ozemlje – z izjemo okupacije leta 1941 – vključeno v Kraljevino SHS oz. Jugoslavijo. Izjema je (le) 94 km dolg obmejni pas ob Rabi, ki se je v preteklosti imenoval Slovenska krajina in je bil vključen v Železno ter Zalsko županijo.¹

Publicist Anton Trstenjak je v avgustu in septembru 1883 prepotoval celotno Prekmurje, najlepši vtis pa so nanj naredili ravno prebivalci Števanovec v današnjem Porabju. V vaški krčmi je v pogovoru z domačini spoznal, da narodnostna zavest Prekmurcev ne seže dlje od Štajerske: *»Veselilo jih je, to sem videl, da je prišel in prisedel k njih mizi gospod, ker posvetnega gospoda niso še imeli v svoji sredini. Niso se mogli načuditi, da sem gospod in vendar čisti Sloven, kakor je rekla vrta gospodinja. Gospoda, katero vsi poznajo, ne govori slovenski. Pripovedovati sem jim moral mnogo. Niso se menili za godce, dekleta in ples, poslušali so raje tujca. Zanimali so se zame, a jaz sem jim govoril blizu takole: Glejte, prijatelji, prigoda nas je danes združila. Hotel sem videti vas in vašo deželo in prišel sem k vam. Doma sem s Štajerskega, tam pri Ljutomeru, a živim v deželi, katera je dalje od Štajerskega, tam na Kranjskem.*

'To pa že vemo', oglasil se je jeden od gostov, odtod prihajajo k nam kranjski rešetarji, kateri nam pripovedujejo, kako se tam živi. Tako, prijatelji, pravim dalje, tam jaz živim in tam žive sami Slovenje, kateri govoré tako, kakor vi, seveda, nekoliko drugače. Mi smo Slovenje ali Slovenci. Ljubljana pa je tisto mesto, v katerem jaz živim. Bela Ljubljana, tako pravimo, je srce vseh Slovencev. Kje pa je Ljubljana, ali veste to? Molčali so, nihče ni vedel. Štefanovski župan Fran Kosar je tudi bil v krčmi, a tudi on ni vedel, kje je to, samo se je čudil, da je Slovenski orsag² tako velik. Toda to ni čudno. Videl sem učitelje, kateri tudi niso vedeli, kje je Ljubljana. Pokazal sem z roko proti Ljubljani in sem rekel: Glejte, tam proti Jadranskemu morju, tja do morja prebivajo naši rojaki, naši Slovenje. Kaj, tako daleč?, tega še niso slišali! Nihče od njih ni še bil tako daleč... Rotil sem jih, da ne sme nihče od njih Mažar postati. Zatrjevali so mi vsi, da na to ne mislijo, župan je rekel, da v celi fari ni človeka, kateri bi se

¹ V Porabju je s Slovenci uradno naseljenih devet krajev oz. vasi: Gornji Senik (Felsőszőlőnk), Dolnji Senik (Alsószőlőnk), Sakalovci (Szakonyfalu), Slovenska ves (Rábatótfalu), Števanovci (Apátistvánfalva), Otkovci (Balászfalu), Andovci (Orfalu) ter Verica (Permise) in Ritkarovci (Ritkaháza), imenovani tudi Dve dolini oz. Kétfölgy. Danes v Porabju živi blizu 4000 Slovencev. Glej: <http://www.uvi.si/eng/minorities/hungary.html>.

² Ország: slovenska zemlja oz. dežela, tudi država.

bahal madžarsko, le škoda je, da nimajo gospodov, kateri bi se z njimi pogovarjali in jih poučevali v slovenskem jeziku.»³

Vrnimo se na začetek, v 6. stoletje: slovanska plemena vdrejo v vzhodnoalpski prostor in Panonijo. V prvi polovici 7. stoletja nastopi Samova plemenska zveza zoper Avarje. Ponovno, tokrat v družbi Bavarcev, Slovani nastopijo proti Avarom uspešneje, a za ceno pokristjanjevanja v 8. stoletju. Kaj se dogaja stoletja kasneje – v času formiranja Karantanije – v Panonski nižini, je več ali manj znano: Avarje pokori Karel Veliki. Stoletje kasneje Evropo (tudi Karantanijo) po dolgem in počez prerešetajo daljni sorodniki Avarov oz. Obrov, Madžari. Po sramotnem porazu leta 955 na Leškem polju se madžarski knezi na veliko olajšanje Zahoda »spravijo« nad slovanski živelj v Panonski nižini. Medtem, ko so ostali Slovani onkraj Mure podvrženi pokristjanjevanju že od 8. stoletja dalje, ljudstva v Panonski nižini »čakajo« na Štefana I., ki to priložnost okoli leta 1000 izrabi za dokončno utrditev oblasti. In zgodovina je tukaj zapečatenata. Slovani v panonski nižini oz. skrajnem severnem delu (Prekmurje) spomin na svoje »slovanske brate« ohranijo z jezikom, govorico in predvsem s kolektivnim spominom. Slednji se prenaša iz roda v rod, iz stoletja v stoletje vse do leta 1919... Ta spomin se ohranja tudi pri Slovencih na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem. Predvsem v časopisu *Slovenski narod* se v drugi polovici 19. stoletja pojavljajo zapisi o Prekmurcih kot slovenskih sobratih in potomcih očaka Koclja iz Panonije. Tako na primer leta 1881 (*»naši po krvi in golču bratje Sloveni«*) ali leta 1883 (*»prekmurški Sloveni v starodavni Panoniji«*).

Kljub temu so razlike med Slovenci na obeh straneh Mure neizbežne. Razlike so že v sami terminologiji: Kranjci, Štajerci in Korošci živijo v deželah, Prekmurci v komitatih. Prvi po letu 1918 dežele ohranijo v leposlovju in političnih nagovorih. Prekmurci pa se s komitati in posledicami zemljiške ureditve ukvarjajo še do 30. let 20. stoletja, ko se po uredbi nove vlade razlasi zemlja ogrskih velikašev. Nespregljiva je tudi predstava o nasilni madžarski kolonizaciji in oblasti. Slednje je bolj kot ne prispevalo k podobi Prekmurja kot ozemlja z izrazito kmečkim prebivalstvom. O plemstvu v komitatih Železno in Zala do konca 12. stoletja skorajda ni sledu. V obdobju razkroja »opevane« Karantanije od začetka 11. stoletja dalje pa se v osrednjem slovenskem prostoru že začnejo formirati historične dežele in vzporedno s tem, torej že do konca 13. stoletja, tudi plemiške rodbine. Med temi velja omeniti Goriške, Spanheime, Traungauce, Babenberžane, Višnjegorske, Andeške.

Če je za večino Slovencev Karantanija tista geografska tvorba, ki simbolno združuje (vse) Slovence, kaj oz. kje je potem geografsko izhodišče za narodnostno poenotenje Slovencev čez Muro? V zgodovinopisnem pomenu bi to lahko bila Belmura.⁴ Belmura ni imela svojega kronskega središča. Najbližji kraljevi upravni središči sta bili v Vasvárju in Zalaváru. Šele leta 1192 kupijo Buzad-Haholdi zemljišče Gornje Lendave ter območje Feneti v Zalski županiji.⁵ V 13.

³ Anton Trstenjak, Slovenci na Ogrskem, Ljubljana 1909 (rokopis, NUK-Rokopisni oddelek, Ms. 1449), II/64.

⁴ Bel: onkraj oz. čez in Mura, torej Belmura. Latinsko ime za to pokrajino je Transmura ali Districtus Transmuranus. Do začetka 13. stoletja so se na območju današnjega Prekmurja formirali štirje večji zemljiški kompleksi: zemljišče Lindva (s središčem v Gornji Lendavi), Dobra, Lindva (s središčem v današnji Dolnji Lendavi) in zemljišče Belmura. Slednja se je prvotno razprostirala med rekama Ledavo in Muro ter med črto Rakičan-Satahovci in na zahodu Pužavci-Krajna. Eden najstarejših krajev v okviru zemljišča Belmura je bila Murska Sobota, situirana ob dvoru z istim imenom (Ivan Zelko, Zgodovina Prekmurja. Izbrane razprave in članki, Murska Sobota 1996, str. 50). Torej Belmura ni bilo le krajevno ime, ampak zemljišče, za katerega je bilo od 13. stoletja že ustaljeno poimenovanje, kljub temu, da je nenehno menjavalo lastnike. Tudi Škafar piše, da naziv Belmura v srednjem veku ni označeval le posebnega gospodarsko-upravnega okoliša gornjelendavskega gradu in soboške posesti, ampak tudi ime kraja (Sobota) in ozemlje ob Muri (Ivan Škafar, Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiaconata, v: Acta Ecclesiastica Sloveniae 3, Ljubljana 1981, str. 82).

stoletju so bili na madžarsko-štajerski meji mirnejši časi in sledile so kolonizacije na širšem ozemlju tedanje Ogrske. Leta 1208 nastopi tu Nikolaj iz Železnega, štiri leta kasneje pa kralj Andrej II. podeli bratom Božjega groba oz. templjarjem (kot se med slovenskimi zgodovinarji domneva zadnja leta) neobljudeno zemljo na območju današnje Cankove.⁶ Kdo je bil ta Nikolaj, ki mu Andrej II. leta 1208 vpricho »velikih zaslug, katere si je v veliki meri stekel za kralja«, daroval zemljišče Lendavo? S tem vprašanjem se do danes noben zgodovinar ni posebej ukvarjal, čeprav Nikolaja zasledimo tudi v *Gradivu za zgodovino Slovencev*.⁷ Ob Haholdih velja omeniti Gutkeledovce iz rodu Amade oz. Omode, ki so gornjelendavsko in soboško zemljišče v rokah imeli med leti 1275–1357.⁸ Že v 12. stoletju pa naj bi na ozemlju današnjih Petanjec prebivali potomci rodbine Pethenye, ki naj bi bila slovanskega⁹ izvora. Tudi cistercijani iz monoštrske opatije, naj bi do srede 13. stoletja posedovali posamezne dele kronske zemlje v Prekmurju.¹⁰

Madžarska historiografija kot formalni konec srednjega veka izpostavlja letnico 1526, ko so bili Madžari poraženi pri Mohaču. Glede na pozicijo, ki si jo je Ogrska kot kraljevina uspela pridobiti skozi stoletja, se ta ločnica morda zdi neprimerna, vendar – če pomislimo natančneje – tudi »konec« srednjega veka na Slovenskem ni daleč od tega leta. In celo Angleži kot iztočnico novega veka največkrat povezujejo z nastopom Tudorjev (1485). Šele od srede 16. stoletja dalje začnejo teritorij današnjega Prekmurja intenzivneje ogrožati turški vpadi. Razvoj in uprava pa sta nemalokrat načeta zaradi verskih sporov, ki so v tem obdobju drugod po Evropi že dosegli vrhunec. V kulturnem razvoju se Slovenci nimajo kaj pritoževati. Za svoje lahko – če jih znanstvena razlaga ne prepriča v nasprotno – štejejo *Brižinske spomenike*. Tu sta še Trubarjev *Katekizem* in *Abecednik* (1550) in Dalmatinova *Biblija* (1584). Prekmurci so na svojo knjigo čakali še nadaljnjo stoletje in pol, ko je protestantski pisec Franc Temlin leta 1715 izdal prvo tiskano knjigo v prekmurskem narečju: *Mali katechismus... na szlovanski jezik preloseni*.

Konec 16. stoletja je več kot polovica prebivalstva na Ogrskem verjela Luthrovim naukom ali pa se je opredelila za katero od protestantskih ločin. Podobno je bilo na skrajnem zahodu ogrskega kraljestva, v Prekmurju. 16. in 17. stoletje je zlata doba madžarskega jezika, kulture in umetnosti. Vsiljuje se nam svojevrsten paradoks, da je bilo tudi za Prekmurce to obdobje, torej 17., še bolj pa 18. stoletje, tisto, ki je dalo prve uspehe na področju slovenskega jezika in vzpona prekmurskega narečnega pismenstva. Augsburški verski mir je najbolj dosledno upoštevan na Ogrskem. Medtem, ko na Kranjskem in Štajerskem prošnje nižjega plemstva in meščanstva pri vladarjih 17. in 18. stoletja naletijo na gluha ušesa, sme ogrsko plemstvo določila iz leta 1555 v celoti vzeti za svoja.

Če kdaj, so Prekmurci imeli zgodovinsko priložnost, da se zblížajo s Slovenci na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem leta 1867. Z nagodbo so dobili enega, skupnega cesarja. Še leta 1897 se je po Prekmurju govorilo: »*Da, Slovenci smo in ostanemo zvesti sv. Cerkvi, slovenskemu narodu in svojemu kralju Ferenc-Jožefu!*«.¹¹ Neverjetno naklonjenost Prekmur-

⁵ Ivan Zelko, n. d., str. 17.

⁶ Franc Kos (ur. Milko Kos), *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, V, Ljubljana 1928, št. 900. Prim.: I. Zelko, n. d., str. 174 in Miha Kosi, *Templjarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele krajine in Ljubljane*, *Zgodovinski časopis* 48, št. 2, str. 149, 154–162 (razprava je izšla tudi kot samostojna publikacija v *Zbirki Zgodovinskega časopisa* 13, Ljubljana 1995).

⁷ Kos, *Gradivo V*, št. 900, str. 425, Dodatek.

⁸ I. Zelko, n. d., str. 46.

⁹ Tako Branko Kerman, *Nádasdyjev dvorec na Petanjcih*, str. 66–67; v: *Protestantizem-zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*. Zbornik znanstvenega srečanja v Radencih in na Tišini (28. in 29. oktober 1999), Murska Sobota 2000.

¹⁰ Jožef Košič, *Zgodbe vogerskoga králestva*, Sombotel 1848.

¹¹ Slovenski gospodar, 9. september 1897, št. 37, str. 335.

cev do Slovencev čez Muro je zaslediti v osrednjih kranjskih in štajerskih časopisih v letih pred izbruhom prve svetovne vojne. Tako bralci časnika *Domoljub* sporočajo: »*Prekmurci smo se naučili od vas Kranjcev že mnogo dobrega. Vi ljubite presvitlega cesarja in taisti je in ostane naš kralj in iskreno ga ljubimo tudi mi. Vi Kranjci ste võrni in trdni avstrijski državljani; mi, vaši mejaši hočemo biti ravno tako trdni in vorni ogrski državljani. Mili materni jezik je nam ljub in drag; tudi mi Prekmurci ljubimo ta materin jezik...*«¹²

Pomudimo se še nekoliko v 19. stoletju, ki v primeru nacionalne zavesti Prekmurcev še najbolj izstopa. Nanjo je v časopisnih člankih in dopisih najpogosteje opozarjal Božidar Raič, ki je leta 1884 glas Prekmurcev posredoval v *Slovanu*: »*Slovenci razen nas še ne vedo, kako se mi imenujemo. Navadno nam pravijo ogrski Slovenci, Slovenci na Ogrskem ali pa nam pravijo, da smo Prekmurci. Mi se tako ne imenujemo, ker vsakdo pravi pri nas, jaz sem Sloven, mi smo Slovenje...*«¹³

Bolj kot kdajkoli prej, je na Ogrskem ravno ob prelomu stoletja stekla intenzivna akcija raznarodovanja. V Sóboti je dobila konkretno podporo v *Madžarskem prosvetnem društvu za Prekmurje* (VMKE),¹⁴ ustanovljenem 28. oktobra 1897.¹⁵ Le-to je razširjalo madžarsko čtivo, ustanavljalo ljudske knjižnice, šole ter vrtce. Najbolj radikalni pa sta bili madžarizacija imen in vsebina osrednjega soboškega časopisa *Murska Sobota in okolica* (Muraszombat és vidéke), ki je bil neposredna iztočnica pomadžarjenja vseh Prekmurcev.¹⁶ K sreči to društvo ni bilo posebej uspešno, saj so ljudje med seboj še vedno govorili in prebiralí nabožno čtivo v narečju. Stališče Madžarov o prekmurski narečni govorici je bilo približno takšno: »*Glede vendskega jezika lahko ugotovimo, da je najbližji slovenskemu, toda s svojim bogastvom vokalov in obilico prevzetih madžarskih besed se od njega tudi bistveno loči... V zvezi s poimenovanjem slovenski pa le toliko: res je, da so Vendi sebe, v svojem poslovaniziranem jeziku, poleg vendski opredeljevali tudi kot slovenski, prave Slovence pa so vedno poznali pod imenom Slavi. Torej se niti v poimenovanju niso identificirali z njimi.*«¹⁷

Sporno vendsko vprašanje, ki išče odgovore v interpretacijah termina Vend, tudi dandanes ni zamrlo. Zgodovinsko dejstvo je, da je po madžarski teoriji v Prekmurju zmeraj živelo le vendsko ljudstvo, da je le-to vedno govorilo le vendski jezik, in da je bil slovenski del Ogrske zmeraj imenovan Vendvidék ali Tótság. Danes ta termin označuje Porabje. Drugo poimenovanje za Prekmurce, ki izvira iz besede Tót, pa je svoje mesto našlo v ljudskem pismenstvu in znanstvenih študijah madžarskih zgodovinarjev ter jezikoslovcev 19. stoletja. S terminom Tót so Madžari poimenovali vsa podjarmljena ljudstva med Karpati in Sredozemljem. Še danes lahko slišimo Madžara, ki panonskega Slovaka nagovarja s Tót. In svojčas je tudi šesti okraj Železne županije nosil naziv Tótság, pri čemer je bila dekanija Tótság pravzaprav soboška dekanija.¹⁸ Zmedo v poimenovanju nemadžarskih narodov nazorno kaže

¹² Domoljub, 2. januar 1913, št. 1, str. 12.

¹³ Dopis Božidar Raiča, Slovan 1884, št. 1, str. 6. Podobno se Raič z nagovorom za Prekmurce zavzame v Dravskem Središču 25. septembra 1881: »*Prekmurci so zelena svrčica slovanske lipe in spadajo po svojem jeziku, slovstvu k nam, Slovencem, k domovini Slovenskoj.*« (Slovenski narod, 18. november 1881, št. 263).

¹⁴ Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület. VMKE je bilo pod patronanco podobnega društva v Szombathelyju, ustanovljenega leta 1820 (Miroslav Kokolj-Bela Horvat, Prekmursko šolstvo, Murska Sobota 1977, str. 232).

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ 25. decembra 1884 je izšla prva številka tega tednika. Do leta 1889 je izhajal kot dvojezičen, kasneje (do 1919) pa le še v madžarščini.

¹⁷ Ernő Szász v odgovoru na članek Vilka Novaka, objavljenega 5. julija 1942 v znanstvenem in leposlovnem tedniku Élet (Muraszombat és vidéke, 10. julij 1942).

¹⁸ Več o tem v: Zbornik razprav Košič in njegov čas, Budimpešta 1994.

tudi vsebina slovenskega letaka z desne strani Mure spomladi leta 1919: »*Vogri so nam tiudi druga imena dali, da se več ne bi spoznali kak bratje: Polakom so dali lengyel, Slovakom tot, Srbom rac, Slovencom vindiš...*«¹⁹ Zanimivo je, da so ob priključitvi h Kraljevini SHS oz. Jugoslaviji Madžari začeli Prekmurce imenovati »Jugoslavci«, od katerih pa so posebej razlikovali Srbe, do katerih so bili precej nezaupljivi...²⁰

In kje, če sploh, so skupne točke zgodovine Prekmurja in zgodovine drugih slovenskih pokrajin? Izpostavimo lahko turške vpade, opevanega Matijo Korvina oz. kralja Matjaža, protestantizem (enim in drugim je dal skoraj simbolna literarna dela). Morda celo Atilo, arhetipno figuro kralja Hunov (434–53), ki ni prizanesel večjemu delu Evrope. Združitev z ostalimi Slovenci nikakor ni bila možna z uzurpacijo Vilmoša Tkalca in opevano Mursko republiko 29. maja 1919.

Za konec se vrnimo k uvodnemu vprašanju o združljivosti pojmov »Prekmurje oz. Prekmurci in slovenstvo«. Zgodovinarji se ne ukvarjamo z vsakodnevno politiko, temveč z zgodovino. Skušamo jo odkriti, razvozlati in doumeti. V tako majhnem prostoru kot je slovensko državno (in etnično) ozemlje, zgodovina kot taka nikoli ni bila izhodišče za homogenost Slovencev. Danes se nam dozdeva, da je enotnost Slovencev postalo dejanje politične nuje, ki se je pred dobrimi osemdesetimi leti rezultiralo v izgubi slovenskega ozemlja na severni, zahodni in skrajni vzhodni meji. In vendar nas v narodnostni in zgodovinski enotnosti združujeta predvsem koroški plebiscit, rapalska pogodba in v našo korist popravljena zahodna meja po 2. svetovni vojni. Če kdaj, so prebivalci Prekmurja dobili potrditev, da pripadajo ostalim Slovincem v prvo 12. avgusta 1919, v drugo pa 25. junija 1991. Upajmo, da ne bomo dočakali »v tretje«... Na tem mestu ponovno pridemo do spoznanja, da je bila slovenska zgodovina prevetrena po dolgem in počez, od Zahoda do Vzhoda ravno s politiko tujih oblastnikov, ki so »vladali« v nemškem, italijanskem ali madžarskem jeziku. Tako je vsaj prebrati v zgodovinopisni literaturi. Našim prednikom naj bi vsi po vrsti, če se izrazim nekoliko cinično, »podarili« politične intrige, uzurpacije, vojne, lakoto... in strah. Tukaj imam v mislih predvsem tiste zgodovinske momente, ki naj bi²¹ v preteklosti ogrozili slovenstvo širšega ozemlja današnje Slovenije: nenehna menjavanja germanskih oblastnikov, turški vpadi in kuge. Nič drugače ni bilo v Prekmurju, le da je bila madžarska oblast dobro ukoreninjena stalnica, na katero so se ljudje skozi stoletja navadili do te mere, da so jo znali obiti na svojstven način: z ohranitvijo slove[a]nskega jezika. Politika je prišla na koncu. Ni države, dežele ali naroda – še zlasti majhnega, ki tega ne bi izkusil na lastni koži.

ÖSSZEFOGLALÓ

A MURÁNTÚLI TUDAT ÉS A SZLOVÉNSÁG

A cikk két területet, a murántúli tudat és a szlovénság viszonyát vizsgálja. A szerző azokra az alapkérdésekre próbál választ adni, melyek a Murántúl 1919. évi szlovénokhoz való kapcsolása előtt és azt követően vetődtek fel. A Murántúl majd 1300 éves története nyomot hagyott e terület lakóiban, akik 1919-ig a Magyar Királyságban éltek. Gondolkodásmódjukban épp úgy, mint nemzettudatukban. A vajon a murántúliak nemzettudata különbözik-e a többi, vagyis a Mura jobbpartján élő szlovénokétól?

¹⁹ Miroslav Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919, v: *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920*, Zbornik razprav, Murska Sobota 1981, str. 118.

²⁰ Slovenski narod, 30. maj 1920, št. 121, str. 4.

²¹ Pogojnik na tem mestu ni naključen.

A szerző e kérdésre a szlovén történelemnek a 6. századtól (a szlávoknak a Keleti-Alpok területén való megtelepedésétől) 1919-ig, a Murántúlnak az akkori Jugoszláv Királysághoz való csatolásáig terjedő szakaszát összefoglalva próbál választ adni. A murántúliakat nem érintették a szlovén történelem olyan fontos mozzanatai, mint pl. Karantánia fénykora és függetlenségének elvesztése, a Freisingeni nyelvemlék, a Habsburg fennhatóság, Trubar *Katekizmusának* 1550-ben való megjelenése, az 1848-as forradalmi események és nem utolsósorban a Szlovén-Horvát-Szerb Királyság létrejötte. Ezekről az »eseményekről« csak néhány értelmiségi értesült, hiszen a magyar iskolarendszert a magyarosítás jellemezte. E tendencia különösen az első világháború vége előtt erősödött fel. Főként a korabeli központi szlovén lapok figyelmeztetnek erre. A vitatott vend elmélet ma is kísért, de éppenséggel az újságcikkek alapján háríthatjuk el a murántúliak szlovén mivoltának 1919 előtt történő megkérdőjelezését. A murántúliak tehát a többi szlovénnal való egyesítésig szlovénnek vallották magukat (ezt az elnevezést a múltban akaratlanul helyettesítették a vitatott vend népnévvel), noha többségük azt sem tudta, meddig terjed a szlovén etnikum lakta terület, és pontosan hol fekszik Ljubljana, Maribor vagy Trieszt. A murántúliak 1848 előtti »szlovén tudatáról« a szlovén történettudománynak nincs túl sok bizonyítéka. Az erre mutató bizonyítékok a századforduló idejéből származnak. Így a Murántúl területét illetőleg ismételt szembetaláljuk magunkat a szlovén »autenticitás« kérdésével... E téma ma is borzolja a kedélyeket. Nem szabad azonban megfélekednünk arról, hogy éppen a murántúli tájnyelv (volt) a Mura túlpartján élő szlovén öntudat alapja, hiszen e területen a magyar nyelv igazán soha nem vert gyökeret, amiről a 18. század számos, tájnyelven azaz helyi szlovénssággal megírt hitbuzgalmi és szépirodalmi publikációja tanúskodik.

MARJAN DRNOVŠEK

MOBILNOST SLOVENCEV IN REGIONALIZEM

Uvod

V naslovu omenjeno temo obravnavam z vidika selitev (migracij) Slovencev in njihove povezanosti s t.i. regionalnimi oziroma lokalnimi značilnostmi, vse v obsegu orisa, izpostavitve posameznih segmentov in vzorčnih primerov iz časa množičnega izseljevanja pred prvo svetovno vojno in deloma kasneje.

Gibljivost oziroma mobilnost Slovencev vključuje tako njihovo spreminjanje mesta v prostoru (prostorska gibljivost) kot tudi položaja v družbi (družbena gibljivost). Vprašanjem gibljivosti prebivalstva posvečata z vidika prostora – tako tudi regije – večjo pozornost socialna geografija in demografija, glede družbene gibljivosti pa predvsem sociologija. Družbeno gibljivost teoretiki delijo v horizontalno (znotraj istega družbenega sloja) in vertikalno (prehajanje iz enega v drugi sloj, navzgor ali navzdol). Teoretični pogledi so različni, tako npr. z geografskega vidika poznamo tudi enačenje prostorske mobilnosti s horizontalno in socialne z vertikalno, upoštevajoč možnosti (ne)povezanosti obeh.¹ Skratka, selitve ljudi se povezujejo ne samo s prostorsko, ampak tudi z družbeno gibljivostjo in s tem z določitvijo in spremembami položaja izseljencev v novem okolju. Predpostavka obema procesoma je pripravljenost in sposobnost ljudi za spremembe. Temeljna socialna in kulturna sprememba, imenovana kulturni šok, je bila že prehod večine slovenskih izseljencev iz agrarnega okolja v industrijska in urbana središča v tujini. Sam prehod v novo okolje ni avtomatično pomenil izboljšanja posameznikovega (izseljenčevega) položaja, ampak za mnoge tudi poslabšanje, odvisno pač od njegovih sposobnosti in gospodarsko-socialnih, političnih in drugih pogojev v priseljenem okolju. Nedvomno so vsi, ki so se odločili za odhod, pričakovali izboljšanje svojega položaja v primerjavi z izvirnim okoljem.

Pri proučevanju izseljenstva so premalo poudarjene osebne ambicije, želja posameznika po uspehu, t.j. izboljšanju lastnega materialnega kot duhovnega življenja. Enim je to uspelo, drugim pa ne. Če se ozremo samo na čas priseljevanja v ZDA pred prvo svetovno vojno, zasledimo pri mnogih priseljencih željo po izboljšanju izobrazbe, kar je bilo najprej povezano z znanjem jezika novega okolja kot pogojem za nadaljnje izobraževanje, s tem za pridobitev boljšega položaja na delovnem mestu, ki je prinašal višjo plačo, večji ugled, boljše življenje. Omenim naj dve življenjski zgodbi, prvo, Franka Česna (1890–1983) v ZDA, ki se je doma izučil za čevljarja, v ZDA pa se je strokovno izpopolnjeval, postal tehnični risar, delal po tovarnah, se lotil tudi podjetništva in zaživel tipično življenje ameriškega Slovenca, ki je imel velik posluš za slovenstvo, in drugo, kuharice Elizabete (Lize) Škofic (1871–

¹ Vladimir Klemenčič, *Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva*, Geografski vestnik XII (1971), str. 141.

1919), ki kljub usposobljenosti za gospodinjski poklic in nekaterim dobrim zaposlitvam ni uspela, pri čemer so na njen socialni položaj vplivale tudi osebne karakteristike.²

Selitve označujemo kot globalni proces³, ki je zlasti v 19. in 20. stoletju vključeval ogromno število ljudi in hkrati zajel vse celine sveta. V strokovni literaturi se je zanj utrdila oznaka *sodobne migracije* (modern migration), ki jim v Evropi sledimo od konca 18. stoletja. Za čas do prve svetovne vojne se je zaradi množičnega izseljevanja Evropejcev za ta proces uporabljala oznaka *evropeizacija sveta*, bolje rečeno Združenih držav Amerike, čeprav so se vanjo v večjem številu priseljevali še Kitajci, Japonci in drugi. V tej *evropeizaciji* so sodelovali tudi Slovenci kot del evropskih izseljenskih tokov.⁴ Razlogi za njihovo vpetost v evropska selitvena gibanja so mnogoštevilni, z geografskega vidika naj izpostavim le prehodnost in odprtost slovenskega ozemlja, kar ni vplivalo samo na boljše prometne povezave s svetom, ampak tudi na pretok civilizacijsko-tehnoloških, kulturnih, idejnih in še kakšnih tokov. Čeprav korenine modernizacije v Evropi segajo že v 15. oziroma 16. stoletje, se je ta pojem utrdil za obdobje, ki ga označujejo industrializacija, urbanizacija, pismenost in civilne svoboščine (svoboda življenja, lastnine in govora, enakost pred zakonom, politične in socialne pravice...). Zelo okvirno lahko trdimo, da se je modernizacija v Evropi širila od zahoda proti vzhodu: Anglija (druga polovica 18. stoletja), Francija, Nizozemska, Belgija, Švica (do srede 19. stoletja), ostale države zahodne Evrope (druga polovica 19. stoletja), Avstro-Ogrska, Finska, Italija (še na prehodu iz 19. v 20. stoletje). Skratka, modernizacija na eni strani in zaostajanje na drugi strani, npr. na Slovenskem, sta vplivala na selitvena gibanja v smeri nerazviti (zaostali) – razviti svet. Vendar samo belo-črno gledanje ni na mestu, saj brez določene modernizacije slovenskega prostora, npr. razvoja prometa, zviševanja nivoja izobrazbe, uveljavljanja informativne povezanosti s svetom in še kaj, ne bilo tako množičnega odziva pri Slovencih, kot ga zasledimo na prelomu v 20. stoletje. To le kaže na kompleksnost obravnavane tematike, ki se jo znanstveno lotevajo najrazličnejše stroke, med njimi tudi zgodovino-pisje.

Tudi opredelitve regionalizma oziroma regije so različne, odvisno pač od znanstvene stroke, saj vsaka izpostavlja tiste elemente, ki jih sama najbolj proučuje.⁵ Okvirno lahko rečemo, da je regionalizem sistemski okvir, v katerega je vgrajen regionalni razvoj različnih območij s podobnimi (homogenimi) strukturnimi lastnostmi. Kljub majhnosti slovenskega ozemlja in maloštevilnosti prebivalstva ugotavljamo veliko razdrobljenost in raznolikost tega prostora, tako po naravnih kot družbenih značilnostih, nekoč in danes. Glede oznake regije se običajno naštevajo naravno-geografske danosti in historične, etnične, družbene, upravno-politične in še kakšne situacije, ki označujejo posamezno regijo.⁶ Temeljno za posamezno regijo je sorodnost značilnosti, ki se medsebojno prepletajo in so-učinkujejo. Kljub razno-

² Marjan Drnovšek, Ameriška zgodba Franka Česna, Slovenski koledar 1993, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana 1992, str. 227–232; isti, Kuharica Liza v New Yorku. Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana 2001, str. 43–46.

³ V našem primeru gledano zlasti z vidika pretoka ljudi.

⁴ Veliko je teoretičnih in drugih razmišljanj o vlogi Evropejcev v Ameriki v odnosu do staroselcev, od obtožb o brezobzirnem uničevanju staroselske kulture in civilizacije do zagovarjanja prinosa »moderne« civilizacije v Ameriko, zlasti iz Evrope. V ta splet dogajanj so bili vpleteni tudi Slovenci. Glej: Marjan Drnovšek, Baragov odnos do staroselske civilizacije in kulture v Ameriki. Baragov simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 2000, str. 157–170.

⁵ Bojko Bučar, Mednarodni regionalizem – mednarodno večstransko sodelovanje evropskih regij. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 1993.

⁶ Milan Bufon, Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost. Obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah. Primer Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini, Slovenski raziskovalni inštitut, Trst 1992, str. 13 in 36.

likosti odgovorov na vprašanje, kaj so regije, so pri selitvah prebivalcev izredno pomembna izvorna okolja, naj bo to rojstna hiša oziroma vas ali država. Z vidika selitev moramo upoštevati zgoraj naštetе determinante, hkrati pa tudi (pretirano) poudarjeno zavzemanje (ljubezen) do lastne regije oziroma pokrajine, preneseno tudi v novo priseljenško okolje.⁷ Meje med regijami so torej teoretično določljive, vendar marsikdaj nejasne in odvisne od naravnih, družbenih ali zgodovinskih mejnikov. Če pogledamo z očmi izseljenca in njegovo pojmovanje »domače pokrajine«, kar je določena oznaka prostora, so te meje še bolj neotipljive oziroma individualizirane.

Ko se spustimo na lokalni oziroma regionalni nivo proučevanja izseljenstva, moramo upoštevati vsa širša politična, gospodarska, idejna in ideološka, vojna in še kakšna dogajanja oziroma stanja, gledano s selitvenega vidika, zlasti tudi dogajanja in stanja v priseljenških državah. Kot sem že omenil, moramo pri proučevanju sodobnih selitev upoštevati zgodovinski razvoj, vpetost posameznih regij v odmaknjena ali pretočna oziroma stična geografska območja, stanja naravnih danosti (narava) in še kaj. Ker čas sodobnih selitev sovpada z oblikovanjem slovenske narodne zavesti, ko so ob narodni živele in usihale tudi regionalne zavesti ali pripadnosti, moramo upoštevati tudi to stran dogajanj. In še več, v zvezi z ohranjanjem narodne zavesti pri izseljencih moramo vedeti, da je bila ta izpostavljena pritiskom novega okolja (asimilacijski procesi), danes pa ogrožena zaradi prekinjenih dotokov novih doseljenцев, kar vodi k njenemu upadanju v sorazmerju z naravnim odhajanjem prve generacije in številčnemu zmanjševanju slovensko čutečih z vsako naslednjo generacijo potomcev. Nekatere prvine regionalne pripadnosti izseljencev-prednikov pa se nenavadno trdno ohranjajo tudi v naslednjih generacijah, predvsem na področju prehrane, običajev, glasbe in podobno. In celo več, nekatere prevzame tudi večinsko okolje. O tem nekoliko kasneje.

Meje in selitve

Ko govorimo o selitvah, se nam postavi vprašanje obstoja naravnih in upravno-političnih mej, to je njihovega pomena kot (ne)ločnic in ovir za gibanje prebivalstva. Malo je bilo naravnih danosti, ki bi v času sodobnih selitev ovirale gibanje ljudi, zato pa je bilo toliko več raznih »mej«, od tistih, ki so bile samo formalne in le z redkimi mejnimi kamni označeni opomniki, da prehajamo mejno črto, do tistih, ki so bile s temi kamni (in tudi minami ter bodečo žico) bolj posejane, zaščitene z vojaki, pripravljenimi na strel, in trdno zaprte.

Če Karavanke niso predstavljale ovire za sezonske selitve gorenjskih agrarnih delavcev in delavk na polja koroških kmetov konec 19. stoletja, je v več kot desetletju po drugi svetovni vojni jugoslovanska državna meja postala bolj ali manj nepropustna za legalne selitve. Zato se je v tem času povečalo število ilegalnih selitev (*beg prek Karavank*). V avstrijski dobi je sicer meja med deželama Kranjsko in Koroško delila obe na upravni ravni, ni pa predstavljala kake ovire, saj so bili – če nekoliko poenostavim – gospodarski interesi koroških kmetov po ceneni delovni sili in gorenjskih agrarnih delavcev po zaslužku osnovno vodilo za (sezonsko) selitev. Državna meja po letu 1945 pa je pomenila tudi mejo med dvema družbenima sistemoma in je bila del t.i. *železne zaves*e, ki se je šele z začetkom šestdesetih let začela odpirati tudi za legalna selitvena gibanja. Takrat je jugoslovanski (slovenski) del železne zaves postal bolj odprt v primerjavi z ostalo, ki se je zrušila šele s padcem komunizma na prelomu v devetdeseta leta 20. stoletja.

⁷ Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb 1998, str. 228.

Kot sem omenil, je bil v povezavi z državo in njenimi mejami odločilen njen politični in družbeni sistem. Nujna pogoja za legalne selitve sta osebna svoboda in svoboda gibanja. V avstrijski dobi je bilo izseljevanje in priseljevanje prosto. Z vidika matične države omejeno le glede služenja vojaškega roka in dolžnostjo odziva ob vojnih nevarnostih. Podobno je bilo v času prve Jugoslavije glede izseljevanja, drugačne pa so bile sočasne možnosti glede priseljevanja, saj so ga priseljenke države skoraj zaustavile (npr. ZDA) ali postopoma omejevale s politiko organiziranega prihajanja in izbora priseljencev (npr. v Franciji). Potreben ni bil samo potni list, ampak tudi že doma sklenjena delovna pogodba. Ob tem naj opozorim še na paradoks: prihajajoči v ZDA pred letom 1924 niso smeli priti s sklenjeno delovno pogodbo. Če so priznali, da imajo zagotovljeno delo, so jih zavrnila že na Ellis Islandu.⁸ Izseljevanje v času prve in druge Jugoslavije pa je bilo pravno urejeno s številnimi meddržavnimi dogovori in delovnimi pogodbami z delodajalci v tujini. Skratka, nekaj, kar je bilo nekoč prepovedano, je bilo tedaj zahtevano. V času druge Jugoslavije so bile do začetka šestdesetih let meje bolj ali manj trdno zaprte, po sprostitvi načeloma ni bilo problemov, vendar je priseljenška politika gostujočih držav postajala vedno bolj omejevalna in selektivna, zlasti po gospodarski krizi (recesiji) leta 1973. Danes postajajo meje Slovenije proti jugu del schengenskega režima z namenom preprečevanja nenadzorovanega pritoka ljudi v evropski prostor. Posledica je povečanje ilegalnih selitev.⁹

Nekaj primerov.

Sotla in Kolpa po letu 1867 – kljub uvedeni upravni meji med avstrijsko in ogrsko polovico države – nista pomenili ovire za prehod ob imetju potnega lista, in tudi za ilegalce prehod ni bil težaven. Marsikateri belokranjski kmet si je prislužil nekaj denarja z nočnim vodenjem (predvsem fantov brez potnega lista, ker še niso odslužili vojske) prek te meje. Skratka, naravna (reki) in administrativna meja nista pomenili večje ovire. Če je bil s slovenskega vidika čas do druge svetovne vojne glede selitev izrazito usmerjen v smeri zahod-vzhod (na Hrvaško in dalje), je bil po letu 1945 do današnjih dni bolj usmerjen v smeri vzhod-zahod (v Slovenijo).¹⁰

Mura kot naravna in administrativno-politična meja je do prve Jugoslavije pomenila ločnico Prekmurja od ostalega Pomurja in Štajerske. Dotlej je pomenila tudi ločnico med ogrskim agrarnim na eni in gospodarsko bolj modernim avstrijskim sistemom na drugi strani. Vendar za selitvena gibanja ni bila nepropustna, saj jim sledimo od konca 19. stoletja, ne samo sezonskega značaja, ampak kot trajno naselitev, mnogokrat s prihranki, ki so jih Prekmurci pridobili z delom v tujini.¹¹

Če državna meja v avstrijski dobi ni predstavljala dejanske ovire za selitve, tudi za ilegalne ne, je jugoslovanska meja po letu 1945 proti Avstriji oziroma 1954 Italiji pomenila zaustavitev selitvenih tokov. Pri tem ne smemo pozabiti na ilegalno zapuščanje države do začetka šestdesetih let 20. stoletja, ko se je izseljevanje sprostilo. Do tedaj državna ideologija ni priznavala ekonomskega izseljevanja, ki naj bi bilo pojav kapitalističnih družb. Šeasoma je morala odstopiti od tega pogleda, kar je omogočilo sprostitev selitev tudi v tujino.¹² Koliko je

⁸ Marjan Drnovšek, Slovenski izseljenci na pragu Amerike. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino 47/1–2 (1999), str. 49–72.

⁹ Felicita Medved, Slovenija v svetu migracij, Unescov glasnik 52. letnik, št. 63, november 1999, str. 6–12.

¹⁰ Slovensko-hrvaški obmejni prostor. Življenje ob meji (ur. Vera Kržišnik-Bukić), Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999.

¹¹ Ludvik Olas, Migracije Prekmurcev v Štajerski del Pomurja, Geografski vestnik XXXV (1963), str. 15–34.

¹² Marjan Drnovšek, Odnos Partije do slovenske emigracije. V: Temna stran meseca : Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990 (ur. Drago Jančar), Ljubljana 1998, str. 234–247.

na zaprtost mej – poleg ideoloških zadržkov – vplivalo pomanjkanje delovne sile kot posledica vojne (žrtve) in povojnih pobojev, izgonov (npr. oseb nemškega in italijanskega porekla), pobegov in ilegalnega izseljevanja, še ni raziskano.¹³

Na Primorskem so bile prekinjene tradicionalne dnevne in sezone selitve že po prvi svetovni vojni¹⁴, nato po drugi vojni in se v smeri Italije in Avstrije obudijo šele po sprostitvi mejnega režima z uvedbo maloobmejnega prometa tako ljudi kot blaga in določitvijo obmejnega pasu s posebnim režimom tudi za prehod meje in možnostjo legalnih zaposlitev pri gospodarsko bolj razvitih sosedih.¹⁵ V geografski literaturi se je zanje uveljavila oznaka *obmejne regije* oziroma *obmejna območja*, ki so bile selitveno usmerjene v omenjeni državi.

V povezavi z mejo poznamo ločevanja med *notranjimi* in *zunanjim* selitvami. Opredelitev notranjega in zunanjega prostora je lahko zelo različna.

Pri proučevanju selitvenih gibanj prebivalstva je najbolj upoštevan vsakokratni *državni prostor*, kar omogoča uporabo statističnih virov pri kvantitativnem ugotavljanju obsega selitev ali priselitev. Zaradi pogoste menjave državnih okvirov v preteklem stoletju (Avstrija, prva in druga Jugoslavija, Slovenija) in različnih pristopov statističnega spremljanja so rezultati ugotavljanja obsega selitev običajno bližje ocenam kot točnim rezultatom. Še težje je, če imamo v mislih *slovenski etnični prostor (ozemlje)*¹⁶, kar bi bilo glede ugotavljanja števila Slovencev po svetu najbolj idealno, z vidika statistične obdelave pa neizvedljivo. Tudi s strani priseljenkega prostora situacija ni nič boljša, saj so Slovence vodili po državni in ne etnični pripadnosti, v ZDA in Kanadi določen čas celo skupaj s Hrvati kot eno »raso oziroma narodnost«, redka povpraševanja po materinem jeziku ob popisih prebivalstva pa so temeljila na osebnem odločanju, vključno s pripadniki v novem okolju rojenih potomcev, kar je ob še mnogih drugih pomanjkljivostih tovrstnega evidentiranja (npr. politični pritiski, osebni interesi ipd.) omogočalo le približne rezultate.

Podobno kot v primeru etničnega opredeljevanja pri Slovencih v Italiji, Avstriji ali na Madžarskem, najdemo tudi v izseljenstvu različno opredeljevanje, odvisno od »muhavosti življenjske usode«, družbene in politične klime ipd. Vzemimo samo primer Slovencev v Nemčiji med svetovnima vojnama, ko so tudi zaradi nacističnega odnosa do tujih manjšin in lastnih zaposlitvenih možnosti prevzemali nemško državljanstvo, da bi se namenoma utopili v nemški množici. Podobno je bilo v času gospodarske krize v tridesetih letih 20. stoletja in politične predvojne situacije v Franciji, pri prvi se je to kazalo v odklanjanju podaljšanja delovnih pogodb, s tem z izgubo osebne izkaznice in posledično je sledil izgon iz države, pri drugi situaciji v poostreni državni kontroli. V obeh primerih se je povečal tudi odpor do tujcev, ki so, med njimi slovenski izseljenci, težili k prevzemu francoskega državljanstva.¹⁷

In ne nazadnje, z vidika slovenskega prostora so se v selitvena gibanja vključevali tudi pripadniki drugih etnij, npr. kočevski Nemci, Italijani, Nemci, Madžari, ki so bili nekako zlit

¹³ Stane Krašovec, Človeštvo, kruh in lakota. Včeraj, danes, jutri, Državna založba Slovenije (Moderna družba), Ljubljana 1970, str. 175–184.

¹⁴ Rapalska meja (1920) je odrezala velik kos slovenskega ozemlja, katerega večji del je bil po vojni priključen k Jugoslaviji. Toda Trst je ostal na drugi strani meje, mesto, ki je z vidika notranjih selitev imelo pomembno vlogo že od 18. stoletja dalje.

¹⁵ Npr. videmski sporazum med FLRJ in Italijo (1954), blejsko-gleichenberški sporazum (1975) in sporazum z Madžarsko (1965, dopolnjen 1975).

¹⁶ Vlado Valenčič, Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne, Dve domovini / Two Homelands 1, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU (1990), str. 44–45.

¹⁷ Marjan Drnovšek, Utrinki iz kronike družine Urh o življenju Slovencev v Gladbecku (Vestfalija), Slovenski izseljenski koledar '95, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana 1994, str. 150–157; isti, Velika gospodarska kriza in slovenski izseljenci, Gospodarske krize in Slovenci (ur. Neven Borak, Žarko Lazarevič), Inštitut za novejšo zgodovino, Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana 1999, str. 113–126.

s slovenskimi selitvenimi tokovi, zlasti če imamo v mislih ekonomske selitve, bolj razvidni pa v primerih nasilnih selitev. Le omenim naj prisilne selitve nemškega prebivalstva v času po prvi in drugi svetovni vojni, pogojno prostovoljno izselitev kočevskih Nemcev 1941/42 in prisilno po letu 1945 in večjega dela italijanskega prebivalstva takoj po 1945 oziroma pred ureditvijo jugoslovanske meje proti zahodu leta 1954.

V zvezi s povedanim je marsikdaj težko postaviti mejo med t.i. *notranjimi* in *zunanji* selitvami. Običajno je vzeta državna meja kot črta med tuzemstvom in inozemstvom¹⁸, ko postane državljanstvo najpomembnejša oznaka pripadnosti, potni list pa njegova zunanja in simbolna forma. Paradoksov ob spremembah meja prostora, v našem primeru državnega, najdemo veliko v novejši slovenski zgodovini. Najnovejši in znan je v zvezi z razpadom Jugoslavije, ko so mnogi Slovenci nenadoma postali pripadniki novih držav, marsikdaj z nejasnim statusom pripadnosti (manjšina, »izseljenska skupnost« ipd).

T.i. notranje zgodovinske (npr. deželne) in druge upravno-administrativne (politične) meje, npr. občinske, niso predstavljale odločujočega zaviralnega ali pospeševalnega elementa pri selitvah prebivalcev. Njihove *meje* niso bile ovire za selitvena gibanja, razen v primerih, če so se pokrivala z državno mejo, npr. v času dravske banovine ali kasneje Slovenije v okviru Jugoslavije. Upravne aktivnosti v zvezi z selitvami so zgoraj našete enote opravljale v imenu države in niso vodile svoje lastne politike. Zanimiv je primer Izseljeniškega komisariata v Zagrebu (1922–1939), ki je v imenu beograjske vlade in njenih ministrstev opravljal naloge v zvezi s selitvenimi gibanji v tujino za vse državno ozemlje, vključno s slovenskim.¹⁹ Če gledamo s formalnega vidika zgodovinske in nižje upravno-administrativne (politične) meje nimajo odločujoče vloge pri selitvenih gibanjih (razen statistične). Gledano z narodnega vidika so upravne delitve na dežele v avstrijski dobi s prevladujočo nemško (Štajerska, Koroška), italijansko (Goriška, Tržaška), italijansko-hrvaško (Istra) in madžarsko (Prekmurje) večino pomenile grožnjo obstoju Slovencev, hkrati še, ker so bili centri gospodarske in politične moči zunaj ali na obrobju slovenskega etničnega ozemlja (Trst, Gorica, Celovec...) V literaturi večkrat zasledimo opozorilo na pomen razbitosti Slovencev med različne upravno-teritorialne enote.²⁰ Menim, da so bile za selitve bolj pomembne razlike v naravnih in gospodarskih danostih in stopnji razvoja posameznih predelov države, dežele, pokrajine, kot pa upravne in druge administrativne danosti, vsaj v avstrijskem času in času prve Jugoslavije. Zato so (bila) selitvena gibanja pri ljudeh vedno usmerjena od slabših (nerazvitih) k boljšim (razvitim) okoljem. Primer. Gledano z vidika posameznika najdemo številne, ki so pri iskanju boljših pogojev za delo in življenje korak za korakom spreminjali okolja oziroma prostore. Deželne in državne meje v avstrijskem času niso predstavljale ovir. Marsikateri kmečki fant iz Poljanske doline nad Škofjo Loko je odšel v zasavske rudnike, se priučil dela in se nato zaposlil v enem od zgornje-štajerskih rudnikov, kasneje odšel v Porurje ali Vestfalijo in se končno odločil za Združene države Amerike. In tudi tam se je selil od rudnika do rudnika (ali celo zamenjal poklic, npr. z delom v tovarni), vse s ciljem, da doseže boljši zaslužek, v kriznih časih pa da dobi delo. Njegova gibljivost je posledica iskanja boljšega. Njegova postopna pot je bila v Evropi povezana tudi s pridobitvijo prihranka za pot čez Atlantik.

¹⁸ Vlado Valenčič, Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne, Dve domovini / Two Homelands 1, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU (1990), str. 43–82; isti, Izseljevanje Slovencev v druge dežele habsburške monarhije, Zgodovinski časopis 44/1 (1990), str. 49–71.

¹⁹ Pavao Jonjić, Ante Laušić, Izvešća Iseljeničkog komesarijata u Zagrebu 1922.–1939, Institut za migracije i narodnosti (Biblioteka Iseljenička arhivska građa 1), Zagreb 1998.

²⁰ Vladimir Klemenčič, o.d.

Notranje selitve, gledane z državnega ali etničnega vidika, so bile v obeh stoletjih usmerjene s podeželja v mesta in gospodarska (zlasti industrijska) središča. Beg s podeželja, praznjenje podeželja, selitve vas-mesto ipd. so oznake, ki jih uporabljamo v zvezi z njimi. Njihova intenziteta je bila odvisna od gospodarskega razvoja. Po svojem trajanju so bile trajne in sezone. Pogosto se za drugo omenjeno selitev pojavljata dve oznaki, sezonsko in začasno izseljevanje. Razlika je v tem, da vsako začasno izseljevanje še ni sezonsko, saj je slednje vezano le na določena sezonska dela, npr. gradbena, kmetijska, delo v gozdovih ipd. Trajanje začasne odsotnosti je tudi raztegljivo, to je od dnevne odsotnosti (npr. ženske, ki hodijo kot služkinje v Trst) do večletne. Še bolj nejasna je meja med začasnim in trajnim izseljevanjem, ko časovna komponenta ni toliko važna kot vsebinska, to je odločitev za stalno naselitev, npr. s pritegnitvijo žene in otrok v tujino s strani moških ipd.

Delež sezonskih in začasnih selitev je bil močan v avstrijski dobi in času prve Jugoslavije, če jih okvirimo z državnimi mejami. Začasne selitve so bile močno povečane po 1945 kot posledica koncentracije gospodarstva v mestih in intenzivne industrializacije, deloma pospeševane tudi s političnimi sredstvi. Poleg trajne je strmo naraščala tudi dnevna migracija. Posledica je bila koncentracija prebivalstva v mestih. Leta 1971 je v slovenskih mestih prebivala skoraj polovica ljudi (48,7%), ki niso bili rojeni v mestu, deset let kasneje kar 52,0%.²¹ Z razvojem cestnega prometa (avtobus, avto) so se povečale dnevne selitve, npr. iz Suhe krajine v Ljubljano (Litostroj) – ki je poleg klasične železniške povezave – najbolj zaslužen za te selitve še danes.

Pozabiti ne smemo tudi na druge povode za notranje selitev, ki so osebne narave, npr. ženitve in šolanje.²² Marsikdaj v preteklosti so poklici narekovali notranje selitve, npr. učiteljski, vojaški, žandarski, železničarski ipd.

Če gledamo na izseljevanje z vidika socialnega prostora, ki ga določajo socialno-ekonomske značilnosti izseljenskega in priseljenskega okolja, je v avstrijski dobi kmečki fant iz Poljanske doline nad Škofjo Loko, zaposlen v strojni tovarni v Knittelfeldu na Štajerskem, v okviru iste države (*prestopil* je le deželno mejo) prišel v novo socialno okolje in sploh civilizacijsko-kulturno okolje kot njegov zgoraj omenjeni vrstnik, ki je sočasno odšel Porurje v Nemčiji. Gledano z vidika prostora je delovno in socialno okolje imelo za posameznika mnogo večji pomen kot državni prostor, vsaj v avstrijski dobi, ko govorimo o relativno svobodnemu gibanju delovne sile. Tudi na formalni ravni je posameznik lahko odšel na delo v Porurje ali Vestfalijo brez potnega lista. Zadostna je bila delavska knjižica, v kateri je imel od ustreznih upravnih organov zapisano, da se mu dovoljuje delo v Avstriji in posebej tudi v Nemčiji.

Z restriktivno in selektivno priseljensko zakonodajo po prvi svetovni vojni (do danes) imajo državne meje, potni list, delovno dovoljenje, pogoji življenja v priseljski državi ipd. vedno večji pomen. In ponovno smo pri paradoksu današnjega časa, da bolj ko se Evropa združuje, odpravlja *notranje* meje, bolj postajajo pomembne *zunanje* meje, vse z namenom kontroliranja (ilegalnih) selitvenih gibanj.²³

²¹ Marjan Ravbar, Regionalni razvoj slovenskih pokrajin, v: Regionalni razvoj v Sloveniji, Geographica Slovenica 33/II (2000), str. 27.

²² Enako velja za zunanje selitve. Pozabiti ne smemo na ljubezen kot vzrok izselitve, npr. pri Ifigeniji Zagoričnik Simonović, ki ji je narekovala pot v London. Njo je izpostavila na okrogli mizi Ustvarjalnost Slovencev po svetu, ki je potekala 4. julija 2002 v okviru 38. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture v Ljubljani.

²³ Felicita Medved, o.d.

Regije in izseljevanje

Ko govorimo o regijah na Slovenskem moramo poznati izhodišča – kot smo že omenili – njihovega določanja z geografskega oziroma družbeno-geografskega, etnološkega, ekonomskega, ali kakega drugega vidika. Skozi daljše časovno obdobje, in včasih le delno upoštevajoč zgodovinske spremembe na vseh nivojih, so se v naši zgodovinski zavesti utrdile nekatere tipične *izseljenske regije*. Gledano v daljši zgodovinski perspektivi in upoštevajoč selitvena gibanja se nam na Slovenskem pojavljajo območja, ki so tradicionalno podvržena izseljevanju, npr. Bela krajina, Prekmurje, Beneška Slovenija (predvsem Rezija), Dolenjska (ožje tudi Suha krajina), Notranjska, Goriška in druga.²⁴ Belo krajino in Prekmurje še danes uvrščamo med nerazvita območja Slovenije.²⁵

Če pogledamo s prostorskega vidika – zlasti za čas do izbruha prve svetovne vojne – se nam vsiljuje slika, da so bile regije na obrobju slovenskega ozemlja v stiku z drugimi narodi/državami bolj podvržene selitvenim gibanjem, kot npr. osrednji deli tega ozemlja.²⁶ To še bolj, če imamo v mislih sezonsko izseljevanje. Kot primere lahko naštejemo Beneško Slovenijo, Prekmurje, Belo krajino, Kočevsko, Ribniško dolino, Notranjsko (Brkini in Čičerija) in Tolminsko. Ta slika nam je bolj jasna, če omenjena območja povežemo z naravnimi in gospodarskimi razmerami, ki so krojile življenje tamkajšnjega prebivalstva v omenjenem času, s hkratnim upoštevanjem potreb razvitih delov Evrope (zlasti sosednjih razvitih centrov) in Združenih držav Amerike po vedno novi delovni sili.

Bolj konkretno si oglejmo nekaj regionalnih primerov.

Beneška Slovenija²⁷ je območje, ki je prehodila ločeno zgodovinsko pot, kar je dalo poseben pečat njeni kulturi in identiteti.²⁸ To območje je poznalo močno izseljevanje z daljšo tradicijo, ki sega že stoletja nazaj. Je eno najbolj izrazitih slovenskih izseljenskih območij.²⁹ Neugodne naravne danosti so prisilile prebivalstvo, da so iskali zaslužek zunaj domačega okolja, sprva v obliki začasnega oziroma sezonskega dela, v dvajsetem stoletju vedno bolj kot stalni izseljenci, kar je tudi prispevalo k slabi demografski sliki tega območja (trajno in dokončno zapuščanje dolin).³⁰ Vpetosti Beneških Slovencev v širše selitvene tokove sledimo

²⁴ Tudi etnologija upošteva t.i. »izseljenske« regije (vzhodna, jugovzhodna in zahodna Slovenija), v: Ingrid Slavec, *Etnološko preučevanje etnične identitete slovenskih izseljencev, Dve domovini/Two Homelands 1* (1990), str. 310.

²⁵ Marjan Ravbar, *Regionalni razvoj slovenskih pokrajin*, v: *Regionalni razvoj v Sloveniji*, Geographica Slovenica 33/II (2000) str. 14.

²⁶ Obrobje lahko ima tudi druga izhodišča, npr. gospodarski (ne)razvoj, demografska slika, odmaknjenost od prometnih poti, urbanih središč, izobraževalnih središč ipd.

²⁷ Območje porečja Tera, Nadiških dolin in Rezije.

²⁸ Do 1797 je bila del Beneške republike, nato – razen kratkega obdobja pod francosko administracijo – do 1866 pod Avstrijo in od tega leta dalje pod Italijo.

²⁹ O izseljevanju iz Beneške Slovenije imamo številne razprave, tako italijanskih kot slovenskih avtorjev. Ta bogata bibliografija je zajeta v naslednjih razpravah, ki so bile temelj mojega razmišljanja. Glej: Aleksej Kalc, *Prispevki za zgodovino izseljevanja iz Beneške Slovenije: primer občine Sovodenje/Savogna, Dve domovini/Two Homelands 11–12*, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU (2000), str. 175–202; Aleksej Kalc, *Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi*, *Annales* 10/97 (1997), str. 193–214; Aleksej Kalc, Majda Kodrič, *Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije*, *Zgodovinski časopis* 46/2 (1992), str. 197–209; Miran Komac, *Migracijski procesi v Furlaniji-Juljski krajini s posebnim ozirom na Beneške Slovence*, *Zgodovinski časopis* 45/4 (1991), str. 639–649; Vladimir Klemenčič, *Regionalna preobrazba s Slovenci poseljenega območja ob italijansko-jugoslovanski meji v Italiji*, *Geografski vestnik* XLIV (1977), str. 149–156.

³⁰ Ta pojav označujemo *demografsko praznjenje* Benečije. Nadiške doline so v letih 1951–84 izgubile več kot 52% svojega prebivalstva, v Reziji je do leta 1981 zmanjkalo več kot 54% prebivalstva (Kalc 1997, 209).

proti vsem stranem Evrope in čez oceane (kar jih uvršča kot drobno kapljico v mednarodnih selitvenih gibanjih³¹), zlasti v 20. stoletju tudi vključitvi v notranje italijanske tokove, npr. v bližnjo Furlanijo, druge dele države in njej priključenih teritorijev, npr. v času fašizma³², v razna industrijsko razvite centra severne Italije in dežele v razvoju v drugi polovici 20. stoletja.³³

Hkrati pa moramo izpostaviti posebnosti, ki nam dopolnjujejo selitveno sliko tega območja. Že glede naravnih danosti obstajajo razlike med Rezijsko (gorata) in Nadiškimi dolinami (več plodne zemlje). Odras tega je razdrobljenost posestev pri prvi in večja koncentracija zemlje pri drugi, kar je tudi posledica dedovanja, pri prvi vsi, pri drugi le prvorojenec. Oboji so poznali obliki popotništva (krošnjarstva), in sicer z namenom prodaje ali opravljanja sezonskih poklicev³⁴. Največji razmah sta obe obliki doživeli od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne. Usmerjeni sta bili v srednjo, vzhodno in jugovzhodno Evropo. V Rezijski³⁵ je bila najbolj razširjeno popotniško (sezonsko) trgovanje, nato zidarstvo, brusaštvo, v manjšem obsegu kotlarstvo, preprodaja rabljenega blaga, steklarstvo, livarstvo in opekarstvo. V nasprotju z Rezijsko je bilo sezonsko izseljevanje iz Nadiških in Terskih dolin skromnejše in kasnejše.³⁶ Največ se jih je ukvarjalo s popotniškim (sezonskim) trgovanjem, sprva s prodajanjem sadnih pridelkov, kostanja in izdelkov domače lesene obrti, kasneje s preprodajo nakupljenega blaga, t.i. *guziranjem*, še kasneje z deli v gradbeništvu in opekarnah. Odmevna je bila izselitev nekaterih Beneških Slovencev iz Dreke in Sv. Lenarta v okolico Vladikavka za ob severnem vznožju Karpatov. Zakaj skromnejše oziroma zapoznalo izseljevanje iz Nadiških in Terskih dolin? V ozadju so bili socialno-ekonomski razlogi, zlasti rodovitnost nadiškega ozemlja, vendar poznavalci opozarjajo na kompleksnost te problematike, ki zahteva nove metodološke pristope.³⁷ Kljub temu je na začetku 20. stoletja tudi te doline zajela ameriška izseljenska mrzlica s posebnostjo, da se je večina vračala domov³⁸, kar lahko označimo za svojevrstno čezoceansko sezonstvo.

Za to regijo lahko trdimo, da je izseljenstvo dalo močan pečat s posledicami do današnjih dni. Gledano na izseljevanje iz Benečije v obeh stoletjih, dobimo vtis, da so regionalne posebnosti selitev (sezonstvo) najbolj zaznavne v času do prve svetovne vojne, naslednje selitve pa so že bolj zlite v mednarodne tokove, kjer so Beneški Slovenci bili del delovne sile na tržišču potreb razvitih držav, tudi lastne. Drugače povedano, če so bili izseljenci v času fašistične Italije del t.i. *nadzorovanega* (organiziranega) izseljevanja (znotraj), so bili v času demokratične Italije po drugi svetovni vojni del *izvoza* delovne sile (odprtost mej), kar je bilo tudi v interesu države zaradi gospodarskih težav, ne nazadnje tudi zaradi politično-narodno-

³¹ To je čas modernih migracij kot posledica industrijske revolucije in posledično potreb po delovni sili, na drugi strani pa nezadostnost agrarnih sistemov za preživetje in naraščajoč demografski pritisk.

³² Zlasti po letu 1927, ko je fašizem začel omejevati inozemska izseljevanja.

³³ Ti Rosijanski po sfetu/I Resiani nel mondo, Resia 2001.

³⁴ Zanje se v literaturi uporablja oznaka *izseljenski poklic*.

³⁵ Rezijsko uvrščamo med najstarejša izseljenska območja celotnega vzhodnega alpskega loka (Kalc, 1997, str. 194).

³⁶ Do leta 1911 se je iz sosednjih območij Furlanije izselilo preko 10% prebivalstva, iz Nadiških dolin le 3%. Glej: Pavel Stranj, Slovensko prebivalstvo Furlanije-Juljske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi, Slovenski raziskovalni inštitut (Trst), Narodna in študijska knjižnica (Trst), Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Ljubljana), 1999, str. 126.

³⁷ Upoštevajoč alpski prostor in raziskave z vidikov raznih strok, med njimi ekološke antropologije in historične demografije (Kalc 1997, str. 196).

³⁸ Kalc 1997, str. 195.

stnih motivov (poitalijančevanja).³⁹ Že omenjeno demografsko praznjenje Benečije je povezano s prehodom od sezonskega k stalnemu izseljevanju, upoštevajoč številne politične in druge dejavnosti s strani Italije, kar je prispevalo k marginalizaciji tega območja. Ravno primer Rezije je po mnenju raziskovalcev zanimiv za primerjave med odprtostjo in zaprtostjo prostora, v tem primeru gorskih ekonomij in demografskih sistemov (*alpski paradoks*). Rezija je bila že od 15. oziroma 16. stoletja odprta v svet zaradi sezonskega in začasnega izseljevanja (ekonomski vidik), na drugi strani pa demografsko in kulturno ter pred vplivi samega slovenskega sveta skoraj hermetično zaprta regija (sfera), kar etnojezikoslovci označujejo kot svojevrstno enkratnost.⁴⁰

Če izpostavimo obe obliki sezonskega izseljevanja, to je popotno trgovino (krošnjarstvo) in sezonsko delo moramo omeniti še Kočevsko⁴¹ in Ribniško dolino⁴². Gre za dve pokrajini, druga ob drugi, vendar različni po tipih izseljevanja. Svoj pečat k različnosti je prispevala še etnična sestava (kočevski Nemci). Tudi izseljevanje v ZDA na prelomu v 20. stoletje je bolj zajelo Kočevsko kot Ribniško dolino. Po času trajanja sega krošnjarstvo v 15. stoletje (podobno kot v Benečiji), vendar z različno vsebino, Ribničani so prodajali suho robo, ki so jo izdelali na svojem področju, Kočevarji pa so v glavnem preprodajali. Bolj Kočevarji kot Ribničani so odhajali na delo v gozdove proti vzhodu.

V avstrijski dobi je bilo močno sezonsko izseljevanje proti vzhodu iz Bele krajine, Dolenjske (Kostel in Kočevsko), Notranjske in Krasa. Zanje se je uveljavila oznaka *hrvatarji*⁴³, čeprav jih je delo zaneslo tudi dlje, poleg Hrvaške in Slavonije še na Ogrsko, v Galicijo, Bosno in Hercegovino, Sedmograško, Romunijo, južno Rusijo...⁴⁴ Večino so sestavljali gozdni delavci z različno izkušnostjo (sekači, tesarji, dogarji...) Iz vzhodnih delov Štajerske in Prekmurja (pod Ogrsko) so odhajali kot agrarni delavci na polja madžarskih veleposestnikov ipd. Da Sotla in Kolpa nista predstavljali ovire pri selitvah, nam dokazujejo tudi starejše stalne priselitve, saj je Janez Trdina na svojih popotovanjih po Hrvaški srečal številne žitne in vinske trgovce, mešetarje, krčmarje, hišne posestnike, obrtnike, zdravnike, državne uradnike in učitelje v Zagrebu, Jaski, Varaždinu, na Reki, v Somborju in drugih krajih, ki so bili rojeni na Slovenskem.⁴⁵ V času prve Jugoslavije je bilo močno sezonsko izseljevanje agrarnih delavcev iz Prekmurja v južne predele države.

Goriška, Spodnja Vipavska dolina in Kras so bile do druge svetovne vojne usmerjene proti Egiptu, podobno v avstrijski dobi Brkini in Čičarija proti Orientu. Nedvomno je bližnje tržaško pristanišče z ladijskimi povezavami s sredozemskimi pristanišči vplivalo na to usmeritev, manj pa Reka, ki je po 1867 spadala pod ogrsko polovico monarhije.

Prekmurje. Po naravni danosti ločimo na eni strani hribovito Goričko in na drugi Prekmursko ravnino. Oznaka *zaostalost* za Prekmurje se vleče ves čas in to do današnjih dni. V

³⁹ V povojnih letih (po letu 1947) usmerjeno v Francijo, na Nizozemsko, Švedsko, Veliko Britanijo, Luksemburg, Belgijo in Švico, v petdesetih letih in dalje v Nemčijo in čezoceanske države, to je v Argentino, Venezuelo, Avstralijo in Kanado.

⁴⁰ Kalc 1997, str. 196.

⁴¹ Mitja Ferenc, Kočevska: Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev (Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine), Ljubljana 1993.

⁴² Dean Ceglar, Izseljevanje iz Ribniške doline od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne. Ljubljana 2002 (magistrsko delo, Filozofska fakulteta v Ljubljani).

⁴³ Zmago Šmitek, Hrvatarji, Enciklopedija Slovenije, 4 (Mladinska knjiga), Ljubljana 1990, str. 55.

⁴⁴ Marjan Drnovšek, Slovenski izseljenci na Hrvaškem do 1914, Slovenci v Hrvaški / Slovenci u Hrvatskoj (Inštitut za narodnostna vprašanja), Ljubljana 1995, str. 107–113.

⁴⁵ Janez Trdina, Kranjci na Horvaškem, Novice 1860, XVIII/14–20, 31–33.

avstrijski dobi je Prekmurje pripadalo ogrski polovici monarhije⁴⁶, imelo svoj gospodarski razvoj s poudarkom na kmetijstvu (poljedelstvu, živinoreji, sadjarstvu), velik del zemlje je po letu 1848 ostal v rokah veleposestnikov, v letih 1921–31 razdeljena in razdrobljena, hkrati pa je bila ugotovljena velika prenaseljenost tega prostora. »Narod je zdrav, težnja po razploditvi je v njem močna...« je zapisal Matija Maučec leta 1933.⁴⁷ Ugotavljali so manjšo navezanost na zemljo, kar naj bi bila posledica sezonskega izseljevanja.⁴⁸ Denar je prihajal v pokrajino z delom Prekmurcev zunaj nje, to je izseljencev in sezonskih delavcev.⁴⁹ Po obsegu skromna domačija in pridobljeni denar v tujini sta omogočali preživetje prekmurske družine. Poudariti moramo izrazito agrarni in sezonski značaj izseljevanja iz Prekmurja. Začetke industrializacije in boljših prometnih povezav zasledimo šele med obema vojnama, v večjem posegu po letu 1945. Leta 1920 je v Murski Soboti začela delovati Borza dela, ki je posredovala delo tudi za tujino. Na sezonska dela je odhajalo največ ljudi z Goriškega in povečeval se je delež žensk. Mnogi geografi, npr. Maučec, Olas in drugi, so opozarjali na antropogeografske posledice sezonskega izseljevanja, zlasti na navajenost dela na ravnici, na odprtem in posledično težje v tovarnah in drugih zaprtih prostorih.

Izseljevanje Prekmurcev in Prekmurk v času gospodarske krize:

Leto	Francija	Jugoslavija	Nemčija	Skupaj	Ženske
1929	1081	5410	872	7363	35%
1930	1963	4747	1805	8515	36%
1931	1976	3269	970	6215	41%

*Vir: Matija Maučec, Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju.*⁵⁰

Osamljenost Prekmurja je pripeljala do razvitosti močnega provincialnega (regionalnega) čuta. Z vidika zgodovinopisja je bila v primeru Prekmurja dana doslej velika pozornost tudi selitvenim temam. Leta 1990 je bilo tej temi posvečeno tudi zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti.⁵¹ Kritično o odnosu slovenskega zgodovinopisja do prekmurske zgodovine, vključujoč tudi selitve, je bilo spregovorjeno na predzadnjem zborovanju slovenskih zgodovinarjev leta 2001 na Roglji.⁵² Opozoril bi rad še na dejstvo, da so se z znanstve-

⁴⁶ S strani Kraljevine SHS je prišlo do zasedbe Prekmurja avgusta 1919, 1920 so bile s trianonsko pogodbo določene nove meje.

⁴⁷ Matija Maučec, Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju, Geografski vestnik IX/1–4 (1933), str. 113. Olas ugotavlja, da je bila pri protestantih manjša rodnost kot pri katoličanih, kar je povezoval tudi z ekonomskim (ne)razvojem.

⁴⁸ Posledica naj bi bila bolj rahla in manj čustvena navezanost na zemljo. V: Ludvik Olas, Razvoj in problemi sezonskega zaposlovanja prekmurskega prebivalstva, Geografski vestnik XXVII–XXVIII, 1955–65, Ljubljana 1957, str. 176–208. Zanimiva je primerjava s kočevskimi Nemci, ko so jim zaradi krošnjarstva mnogi očitali, da zane-marjajo odnos do zemlje in da je ne »ljubijo« tako, kot bi jo morali.

⁴⁹ Do leta 1910 je odšlo v čezmorske kraje 5.867 oseb. Po letu 1918 se je izseljevanje Prekmurcev usmerilo, prvič, v Kanado in Južno Ameriko, drugič, v druge dele Jugoslavije (Slavonija, Vojvodina) in tretjič, v zahodno-evropske države, zlasti v Francijo in Nemčijo. Slednja dva tokova sta imela sezonski značaj. Zanimariti ne smemo tudi sezonskih selitev znotraj Slovenije (zidarji, tesarji, težaki...).

⁵⁰ Matija Maučec, Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju, Geografski vestnik IX/1–4 (1933), str. 115.

⁵¹ Glej prispevke v: Zgodovinski časopis 1991, štev. 2 (45) in Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino 1991, štev. 1–2 (39).

⁵² Metka Fujs, Posebnosti prekmurske zgodovine in Darja Kerec, Prekmurje v ogledalu slovenskega zgodovino-pisja. V: Temeljne prelomnice preteklih tisočletij, Ljubljana 2001, str. 141–151 oziroma 366–370. Prispevek M. Fujs (Prelomnice in posebnosti prekmurske zgodovine) je objavljen tudi v: Na prelomih tisočletij (katalog razstave Pokrajinskega muzeja), Murska Sobota 2002, str. 79–88.

nega vidika lotili prekmurskih sodobnih selitev že pred izbruhom druge svetovne vojne; v mislih imam razpravo Ivana Škafarja »Socialni in gospodarski položaj prekmurskih in medij-murskih sezonskih delavcev v Baranji, Bački in Banatu v letu 1939«, ki je izšla v *Izseljen-skem vestniku*, št. 8–9, septembra 1939.⁵³ Ne nazadnje je z interdisciplinarnega vidika v organizaciji Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU (Ljubljana), Dr. Šiftarjeve funda-cije (Petanjci) in Inštituta za migracije i narodnosti (Zagreb) potekala v Radencih mednarod-na konferenca z naslovom »Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Av-strije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije« (Radenci, 22. do 25. oktobra 2002).

Skratka, večdisciplinarni pristop in povezanost prostora, v našem primeru Prekmurja, s širšim prostorom, je pot za nadaljevanje obravnav posamezne regije. Celo več, manjka nam primerjalnih študij med njimi. Že gornji primeri nam dokazujejo, da lahko najdemo glede tega mnoge skupne poteze, hkrati pa veliko različnosti, ki dokazujejo potrebo po regionalnih oziroma lokalnih raziskavah tudi z vidika selitev ljudi.

Regionalna zavest med izseljenci

Zanima nas odnos med etnično (slovensko) in regionalno identiteto med izseljenci oziro-ma Slovenci po svetu. Regionalna zavest vključuje združevanje različnih osebnih in skupnih identitet.⁵⁴ Ena od slednjih je tako imenovana etnična identiteta. Ko govorimo o izseljevanju najpogosteje uporabljamo oznaki *slovenski izseljenci* in *Slovenci po svetu*, čeprav se zaveda-mo, da so bili med njimi tudi pripadniki drugih etničnih skupin. Nekoliko manj pa imamo pred očmi dejstvo, da so prihajali iz raznih delov slovenskega prostora, iz različnih regij. Vtis je, da je bila regionalna identiteta najmočnejše prisotna v času Avstrije, v manjši meri kasneje, čeprav ni izginila do današnjih dni. Regionalna identiteta oziroma zavest v tujini pride bolj do izraza v kompleksnejših naselbinah; teh je bilo med Slovenci v priseljskih okoljih malo. Pri slovenskem izseljenstvu lahko bolj govorimo o razpršenosti kot kompaktnosti naselitve, kar je spodbujalo k večjemu *mešanju* s pripadniki drugih priseljskih etničnih skupin, npr. v rudarskih kolonijah v zahodni Evropi, manj s pripadniki naroda priseljskega okolja. Dok-ler so obstajale verižne selitve (vedno novi dotok priseljencev iz domačega okolja) se je slovenska in regionalna pripadnost ohranjala, ko tega ni več, se je proces asimilacije okrepil in s tem izginjanje Slovencev v novem jezikovnem in kulturnem okolju. Ko govorimo o pripadnosti moram poudariti tudi zavest o pripadnosti določeni socialni skupini, npr. rudar-skemu stanu, ki je marsikdaj prerasla etničnost in združevala priseljence v skupnih prizade-vanjih za ureditev socialnih razmer v novem okolju.

Kaj lahko uvrščamo v sklop *regionalne identitete* med izseljenci? Gre za prenos delčka domovine v novo okolje, to je skupne zavesti o pripadnosti nekemu prostoru, ki so ga zapu-stili, hkrati pa tudi za ohranjanje vrednot, navad in običajev izvirnega prostora. Poudarjanje slovenskega jezika kot temeljne identifikacijske prvine v novem okolju, torej skrb zanj in njegovo ohranjanje, je vedno v ospredju, vendar moramo pri tem ločiti dva nivoja, prvič, ohranjanje in uporabo knjižnega jezika, ki je bila omejena na ozek intelektualni vrh v iz-seljenstvu, in drugič, na uporabo narečnih govoric oziroma dialektov.⁵⁵ Slednje je odražalo

⁵³ Marjan Drnovšek, Pravnik Ivan Tomšič in znanstveno proučevanje izseljskega vprašanja. Vilfanov zbornik (Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU), Ljubljana 1999, str. 590.

⁵⁴ Jože Velikonja, Nekaj pogledov na ameriško socialno geografijo, Geografski vestnik LXI (1989).

⁵⁵ Več o tem v: Ustvarjalnost Slovencev po svetu. 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 24. 6. – 13. 7. 2002. Zbornik predavanj. Ljubljana 2002.

regionalno pripadnost, ki se je ohranjala tudi pri otrocih. Zato nas ne sme presenetiti, da mnogi potomci izseljencev govorijo – bolje ali slabše – narečni jezik svojih staršev, zlasti tisti, ki so spoznali slovenski jezik samo v krogu družine in niso hodili v dopolnilne šole slovenskega jezika v tujini. In celo več, če poslušamo potomce argentinskih Slovencev, ki so si pridobili izvrstno jezikovno izobrazbo tudi v slovenskem jeziku, dobimo vtis, da govorijo jezik, ki zveni nekoliko arhaično, preveč književno. Navedimo še starejši primer, ki ga je doživel Božidar Jakac na svoji poti po ZDA. Leta 1929 je bil v neki slovenski naselbini predstavljen mlademu dekletu, ki je bila rojena slovenskim staršem v novem okolju. V angleščini mu je povedala, da ne zna »visoke slovenščine«, nato pa je spregovorila nekaj besed »v pravem ribniškem narečju«, kar je komentiral: »Kako naj izrazim komično prijeten vtis, ko me je sredi tujega sveta presenetilo s starokrajnščino.«⁵⁶ Še bolj so se regionalne prvine ohranile na nivoju navad in običajev, saj so se rojaki v tujini radi združevali po regionalnem izvoru, zlasti v prostem času, npr. v gostilnah, na nedeljskih piknikih ipd. Tudi na formalnem nivoju, npr. v izseljenskih društvih in pri časopisni produkciji, so se kazale regionalne značilnosti po članstvu (društva) in vsebini (časopisa). Včasih bolj in drugič manj razvidno, saj so se regionalne prvine večinoma prepletale z narodnimi, nazorskimi, političnimi, interesnimi in drugimi prvinami.

Na drugi strani je vznemirljivo vprašanje, koliko so se slovenske etnične prvine vnesle v priseljska okolja, da so jih le-ta sprejela za svoje? Poznamo kar nekaj tovrstnih primerov, npr. enačenje Slovencev s polko, potico in klobaso v ZDA, čeprav vsaj dve omenjeni identifikacijski prvini (polko in klobaso) lahko pripišemo tudi drugim, npr. Poljakom in Nemcem. Tudi v Franciji med obema vojnama so slovenski rudarji združevali prvine slovenskih običajev s francoskimi, npr. pri organiziranju t.i. vinskih trgatev, pri izboru glasbe na veselicah ipd. To je deloma posledica prisotnosti priseljencev in domačinov na skupnem dogodku. Še bolj zanimivo pa je vplivanje različnih etničnih prvin v rudarskih kolonijah, kjer so živeli priseljenci različnih narodnosti. Skupno življenje je prinašalo tudi skupne manifestacije na verskem, družabnem itd. področjih. Ker gre bolj za področje družabnosti, navad in običajev, se lahko vprašamo, koliko so bile pri tem udeležene bolj regionalne prvine, prinesene iz različnih izseljenskih okolij? Vzemimo samo primer hrane, ki je bila vedno bolj »lokalno« obarvana. Vemo, da so bile med izseljenci v 20. stoletju relativno močno zastopane slovenske kuharice, ki so vede ali nevede vnašale v prehrano pri delodajalcu prvine kuhinje, ki so jo poznale iz domačega okolja. Vendar je to že druga zgodba.

Poglejmo si primere iz časa množičnega izseljevanja v ZDA.

Izseljenci so se lahko identificirali z etnično/narodno pripadnostjo (Slovenci), državo (Avstrijo, Ogrsko, Italijo), s posamezno administrativno-upravno enoto (Kranjsko, Goriško, Štajersko...), širšim ali ožjim geografskim prostorom (Gorenjsko, Dolenjsko, Notranjsko ... Poljansko dolino nad Škofjo Loko, Ribniško dolino, Brkini), z rojstnim krajem oziroma domačo vasjo. Danes se ponovno krepijo v zvezi z zavestjo pripadnosti nekemu kulturnemu izročilu, opredmetenim v regiji.⁵⁷ Te regionalne (prostorske) zavesti ali istovetenja z domačim krajem, so bile usidrane v izseljencih prve generacije, ki so se na formalni in simbolni kazale v opredelitvah kot so, sem Slovenec, Avstrijec, Kranjec, Gorenjec, Ribničan, Mariborčan.

Za kaj so se imeli izseljenci v avstrijski dobi? Mnogi so se izrekli za Slovence, drugi ne, pri mnogih je državljanstvo prevladalo nad etnično pripadnostjo (»smo Avstrijci«), veliko se

⁵⁶ Božidar Jakac, *Odmevi rdeče zemlje*. Po pismih iz Amerike priredil Miran Jarc (Jugoslovanska knjigarna Ljubljana), Ljubljana 1932, str. 75.

⁵⁷ Vladimir Klemenčič, Jernej Zupančič, *Regionalizem – nov izziv za geografijo*. Primer slovenskega etničnega ozemlja, *Geografski vestnik* 64 (1992), str. 157–167.

jih je izrekalo za Kranjce, mnogokrat kot sinonim za Slovence itd.⁵⁸ Še več je prepletanja glede opredeljevanja v povezavi z regionalnim izvorom, kar na simbolni ravni lahko poenostavimo z misljo: »sem Slovenec in Ribničan«. Zlasti etnično obmejna območja so še bolj zapletena, kar nam potrjuje misel pri dopisniku iz Jelšan (1865): »Res, da Slovenci nismo, pa slovensko beremo in govorimo, če tudi Hrvaško dobro umemo...«⁵⁹

Pri prekmurskih izseljencih je bila v tujini pomembna ločnica verska identiteta, saj so pripadali, na eni strani protestantom, evangeličanom in reformiranim (kalvinskim) vernikom, na drugi strani katoličanom.⁶⁰ V ZDA so Slovenci iz Ogrske najprej ustanovili Slovensko društvo (ust. 1912), ki je sprejemalo člane ne glede na svetovnonazorsko ali versko pripadnost, kar ni preprečilo kasnejšega ustanavljanja ločenih cerkvenih in dobroteljskih društev. Povezovala pa jih je prekmurščina, ki se je razlikovala od jezika na drugi strani Mure.⁶¹

Posebnost so geografske oznake. V primerjavi z velikimi priseljenjskimi narodi so redke slovenske krajevne oznake postale del ameriškega okolja. V *Zgodnji Danici* je urednik Luka Jeran leta 1865 kot pripombo k pismu misijonarja Franca Pirca zapisal: »Svetovali bi pa slovenskim novim naseljencem v Ameriki to-le: Naj se deržijo skupaj, kakor drugi narodi, ki se ondi naseljujejo. Deželico, kjer bodo, naj bi imenovali 'novo Slovenijo', prvo vas ali mestice, ki ga vtegnejo sčasoma vstanoviti, naj kličejo 'novo Ljubljano', drugim naselbinam naj dajejo slovenska imena iz domačih krajev n.pr. Kranj, Selo, Grad itd. /.../«⁶² Na to pripombo so se pozitivno odzvali v *Novicah* s člankom »Severna Amerika – nova Slovenija« in objavili del Pirčevega pisma in uredniško pripombo.⁶³ Vzglede za to so našli zlasti pri Nemcih, s katerimi so potovali mnogi zgodnji slovenski izseljenci v ZDA in se tudi naseljevali v njihovi bližini. Razumevanje nemškega jezika, skupna pot prek Atlantika, vera in še kaj so vplivali na povezovanje že na poti in tudi na sobivanje tudi v novih okoljih.⁶⁴

Če vzamemo v roke samo razpravo Erika Kovačiča⁶⁵ zasledimo nekaj trajnejših imenovanj. Jeranov nasvet glede uporabe imena Slovenija ni rodil sadov, zanimiva pa je interpretacija, da je mesto Elyria (Ohio) dobilo ime po Iliriji ali Ilirskih provincah. Kar precej je bilo oznak s korenem Krain: Krain Township in Krain Creek (rečica ki izvira v Krain Township⁶⁶) (Minnesota), Krain City (Michigan), Krayn (Ohio), Krain (Washington)⁶⁷, Kranjski hrib (San Francisco), Kranz Lake (Minnesota). Ob tem se marsikdaj pojavi dilema, ali so

⁵⁸ Anton Obreza je v svojih pismih 1880 uporabljal oznako Kranjec za prebivalce Kranjske (v konkretnem primeru za izseljence iz Gorenjske, Ljubljane in Dolenjske). Glej: Domače novice. V Ameriko, Slovenec, št. 87, 10. 8. 1880.

⁵⁹ Iz Jelšan v Čičih, Novice XXIV/14, 5. aprila 1865.

⁶⁰ Obstojala je še tretja, t.j. laična usmeritev.

⁶¹ Mihael Kuzmič, Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Bethlehemu v ZDA 1893–1924. Naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU (Migracije 2), Ljubljana 2001.

⁶² Kot uredniška opomba k pismu Franca Pirca »Iz Amerike, iz Krovinga, 8. mal. Travnja«, Zgodnja Danica, št. 15, 20. 5. 1865, str. 121.

⁶³ Novice, št. 22, 31. 5. 1865, str. 176.

⁶⁴ Marjan Drnovšek, Usodna privlačnost Amerike. Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom (Nova revija). Ljubljana 1998.

⁶⁵ Erik A. Kovačič, Slovenska imena na zemljevidu Amerike, Ave Maria koledar 1981.

⁶⁶ Težje je to trditi za naselbino Novi Kranj (Kraintown), pozneje preimenovano v Sv. Anton (St. Anthony) v okraju Krain v Minnesoti. Ime je dobil bodisi po mestu Kranj ali deželi Kranjski. Sam se nagibam k tezi, da ga je dobil po mestu, saj bi se drugače imenovali Nova Kranjska in ne novi Kranj. V: Erik A. Kovačič, Slovenska imena na zemljevidu Amerike, Ave Maria koledar, 1981, str. 91.

⁶⁷ Krain, npr. ustanovitev naselbine Krain (Washington) konec 19. stoletja z namenom, da se s tem imenovanjem ovekoveči »staro slovensko domovino«. Nedvomno je trgovec in posestnik žage Mat. Malnerič, ki je kraju dal ime, imel v mislih Slovenijo, manj ma mesto Kranj. V: Trunk, Amerika in Amerikanci, str. 531.

imenovanja po deželi Kranjski ali po mestu Kranj? Zlasti, če so jim imenovali gorenjski priseljenci. Tudi naziv Kranjec nima trdne potrditve v primeru Kranz Lake (Minnesota). Tudi Ljubljana ni imela svojega poimenovanja v ZDA, razen oznake z začetka 20. stoletja »clevelandska Ljubljana«, nanašajoč se na veliko število Slovencev, živečih v tem mestu (Cleveland kot največje slovensko mesto, na drugem mestu Trst in šele na tretjem Ljubljana). Dela mesta Cleveland, kjer so živeli Slovenci, so imenovali Žužemberk in Ribnica.⁶⁸ Zato pa ga je imela Idrija: New Idria in Mt. Idria (Idria Peak) v Kaliforniji. Poznamo poimenovanja po osebah, kjer nedvomno vodi misijonar Friderik Baraga. Kovačič našteva naslednje: Baraga County, Baraga Creek, Baraga Lakes, Baragaview, Baraga State Forest, Baraga State Park, Baraga Township, Baraga Village, Upper Baraga Lakes (Michigan), Baraga's River (Minnesota) in poskus Baraga Point (Wisconsin). Svoje »kraje« sta dobila tudi misijonarja Jožef F. Buh (Buh Township, Michigan) in Franc Pirc, to je Pierz Township in mestece Pierz (v njem še Kamnik Street) in New Pierz (železniški zaselek), vsa v Minnesoti. Iz slovenskih priimkov so izhajala geografska imena Klobucher Bay, Kroschel Township in Stonich Island (Minnesota). V Michiganu je Kovačič našel naselbino Traunik, kjer so delali slovenski gozdni delavci. Da to niso edina poimenovanja v Severni Ameriki nam potrjuje zgodba Freda Bahovca (Bahovec Peak in Mont Safran na Aljaski).⁶⁹

Če prelistamo Trunkovo knjigo *Amerika in Amerikanci* (1912) najdemo v opisih slovenskih naselbin v ZDA⁷⁰ glede izvora priseljencev vse možne regionalne opredelitve, ki jih je nedvomno dobil s strani samih izseljencev. Najpogostejše najdemo oznako Slovenci, nato pa oznake pokrajinskega ali krajevnega izvora. Določeno opredeljevanje pomenijo tudi imena raznih društev, podpornih organizacij in domov. Na slovenskem nivoju npr. *Slovenija, Slovenski dom, Slovenska zastava, Slovenski bratje, Slovenska godba, Mladi Slovenec, Zavedni Slovenec, Zavednost Slovencev, Domovina* itd.⁷¹ Najdemo tudi društvo *Kranjsko slovenski dom in Dolenjc*. Zlasti na področju izobraževalnih in pevskih društev so pogosta imena *Vodnik, Dr. Prešeren, France Prešeren...Adria, Lira, Zvon, Orel, Sokol, Triglav, Slavček, Slavec, Sava, Savica, Bled...Biser gora, Planinski bratje, Planinski raj, Vrh planin* itd. Vsa ta imena so povezana s slovenskimi, jugoslovanskimi ali slovanskimi istovetnostnimi elementi. Včasih so z imenom opozorili na spolno identiteto, npr. *Jutranja zarja, Lilija vrtnica* (obe ženski društvi) in *Moška enakopravnost*. Največ je bilo imen povezanih z verskim nazorom in politično opredelitvijo. Ne nazadnje, najdemo tudi imena društev, ko se opozori na priseljenško okolje, npr. *Novi dom, Detroiti Slovenci, Duluthski Slovenci, Bearkriški Slovenci* itd. Skratka, na področju javnega delovanja so pri imenovanju prevladovala širša imena, vključujoč vse Slovence ali vsaj tiste, ki so pripadali katoliškemu ali socialističnemu ali »naprednemu« taboru v ZDA. Regionalne posebnosti na tem organizacijsko društveno nivoju niso bile v ospredju.

⁶⁸ »Največ tu bivajočih rojakov je iz žužemberskega okraja in ribniške župnije. Zato ima tudi cesta, imenovana St. Clair, dva slovenska oddelka, ki jim pravimo Slovenci Žužemberk in Ribnica. Žužemberk stoji bolj proti zahodu, Ribnica pa proti vzhodu. Sedaj Ribnica nadvladuje Žužemberk. Da Ribnica raste, je vzrok, da stoji tu slovenska cerkev in tiskarna 'Nove domovine', ali kakor ji hudomušneži pravijo 'Ribniški Press'». V: Pismo iz Amerike, Cleveland meseca septembra. Slovenski narod, šte. 222, 28. 9. 1906.

⁶⁹ Fred Bahovec, Ljubljancan na Aljaski. Spomini in lovske zgodbe, Ljubljana 1987, str. 58–60. Goro Safran je poimenoval po Ljubljancanu Francu Žafranu.

⁷⁰ Jurij Trunk, *Amerika in Amerikanci*, Celovec 1912, str. 464–542.

⁷¹ Slovenci so bili vključeni tudi v društva z imeni *Slovan, Slavija, Slovanska godba, Amerikanska Slavija... Tolstoj... Ilirija... Balkan... Jugoslovanski dom, Jugoslovan, Jugoslovanska jednota* itd.

Poglejmo si časopisje, ki je izhajalo v ZDA do leta 1914.⁷² Tudi tu se v imenih na eni strani poudarja slovenski narod (*Glas naroda*, *Narodna beseda*, *Narodni vestnik*), na drugi strani hkrati pripadnost novemu okolju (*Amerikanski Slovenec*, *Nova domovina*, *Slovenski narod v Ameriki*, *Amerika... Glasnik od Gorenjega jezera*, *Coloradske novice*). Nekateri časopisi so z naslovom izpostavili versko ali ideološko opredelitev (*Ave Maria... Proletarec*), še bolj poudarjeno s podnaslovom (*Ave Maria: Slovenski nabožni list za jugoslovanske izseljenike v Ameriki*) ali politične opredelitve (*Proletarec: List za interese delavskega ljudstva. Glasilo Slovenske organizacije Jugoslovanske socialistične zveze v Ameriki*). V času vojne v Evropi so leta 1916 začela izhajati kar tri glasila, ki so bila namenjena Slovencem, ki so živeli v ogrski polovici monarhije (evangelikiška *Szlobódna reics*, *Vogrszki Szlovenecz* v Bethlehemu, Pa. in katoliška *Zvezda Vogrszki Szlovincov* v Chicagu, Ill.).

Namesto zaključka

Z vidika opredeljevanja in združevanja oziroma življenja Slovencev v tujini se srečujemo z različnimi istovetjenji tako s prostorskega, jezikovnega in verskega vidika kot glede ohranjanja navad in običajev »iz starega kraja«. Ne glede na različnost razlag regionalizma in opozoril o različnih objektivnih in subjektivnih kriterijev pri opredeljevanju regij, nas v gornjem primeru zanimajo odgovori na vprašanja, kaj je posameznik, živeč v določenem prostoru na Slovenskem, kot izseljenec *odnesel* s seboj v novo priseljsko okolje. Še več, kaj so posamezne skupine izseljencev kot pripadniki določenega socialnega okolja, izobrazbe in duhovne (ne)širine *prenesli* v nova okolja, tam prineseno ohranjali in posredovali novemu okolju. Enako pomembno je tudi vprašanje, kaj so priseljenci *pridobili* v novih okoljih na vseh poljih življenja, od boljše plače do novih kulturnih pridobitev oziroma obogatitev. S tem prehajamo na področje kulturnega okolja, socializacije, osebne identitete itd., skratka na področja, ki so bolj v domeni sociologije, antropologije in psihologije.⁷³ To niso tako nepomembna vprašanja tudi za zgodovinarja, čeprav so omenjene vede bolj usmerjene v sedanost in prihodnost, manj v preteklost.

Opozoril bi rad še na vprašanje ohranjanja in izginjanja *slovenstva* v izseljenstvu, ki je marsikdaj povezano z nazorskimi, ideološkimi, političnimi in ne nazadnje pretirano čustvenimi odzivi in reakcijami. Pod pojmom *slovenstvo* v obravnavanem kontekstu razumem vso kulturno dediščino, od jezika do navad in običajev, ki so jo odnesli s seboj izseljenci. Težko je razumljeno dejstvo, da s prekinitvijo priseljskih tokov postajajo otočki slovenstva v tujini vedno bolj prepuščeni asimilacijskim procesom; iz generacije v generacijo se manjša tudi število tistih, ki jih ohranjanje jezika in tradicij dedov in pradedov sploh še zanima. Slovenija lahko in mora pomagati tistim, ki se med izseljenci prizadevajo za ohranjanje slovenskih tradicij, hkrati pa navezovati stike z njimi in spodbujati potomce izseljencev, da jim obudi zanimanje za Slovenijo. Foklora in sklicevanje na slovenstvo je premalo, zato je potrebno navezovati stike na področju znanosti, vse (in ne samo ljudske) kulture, na področju turizma (*cultural tourism*), šolstva, športa in še kje. In še eno področje odpira velike možnosti povezovanja, to je *rodoslovje*, iskanje korenin, ki že vrsto let odpira možnosti za medsebojno spoznavanje, navezovanje ustvarjalnih stikov, razpoznavnost Slovenije in ne nazadnje

⁷² Jože Bajec, Slovensko izseljensko časopisje 1891–1945, Ljubljana 1980.

⁷³ Encyclopedia of social and cultural anthropology (ur. Alan Barnard, Jonathan Spencer), Routledge, London & New York 1998.

za odkrivanje slovenskih korenin pri mnogih uspešnih potomcih. Tako si mnogi med njimi lahko razložijo marsikatero besedo, prehrambeno navado, melodijo pesmi, ohranjeni predmet in podobno, kar bi sicer prekril prah zgodovine.

In da se vrnem k tematiki tega prispevka, naj navedem primer Jill Johnson iz Minnesote, v kateri se pretaka kri pripadnikov številnih evropskih narodov, med njimi tudi slovenska. Slovenski predniki so odšli v ZDA leta 1870 iz Pobrežij na Gorenjskem. Po dolgoletnem iskanju smo ji na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU pomagali pri najdbi teh korenin. Takoj se je odzvala in prišla na obisk v Slovenijo. Kakor koli že to razumemo, v kraju prednikov in širše na Gorenjskem se je počutila notranje povezana s pokrajino, ki ji ni bila tuja, kot katoličanki so ji Brezje pomenile del njenega sveta, čeprav ne zna slovensko, ni bila navdušena nad slovensko hrano, kaj šele, da bi kaj več vedela o Sloveniji pred začetkom iskanja svojih korenin. Tudi ti ljudje so vredni našega zanimanja, čeprav bodo za mnoge večno ostali tujci.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE MOBILITÄT DER SLOWENEN UND DER REGIONALISMUS

Die Abhandlung setzt sich mit der Frage der Migration der Slowenen im 19. und 20. Jahrhundert auseinander im Zusammenhang mit regionalen bzw. lokalen Gegebenheiten, und zwar im Sinne eines Umrisses, der Hervorhebung einzelner Segmente und Musterbeispiele.

Die räumliche und soziale Mobilität sind wesentliche Bestandteile des Auswanderungsprozesses, den wir als eine Gesamtheit von Ereignissen auffassen, vom Entschluß, in die Fremde zu gehen, bis zur Assimilation an die neue Umgebung. Üblicherweise werden räumliche, statistische, kausale und organisatorische Zusammenhänge, weniger die soziale Mobilität hervorgehoben, welche letztere die Möglichkeit des Einzelnen bedeutete, den Aufstieg auf der gesellschaftlichen Skala im neuen Milieu zu schaffen. Dies manifestierte sich bei der ersten Auswanderergeneration, mehr noch bei den Folgegenerationen, die in der Regel in der Gesellschaft aufstiegen (Sprachkenntnisse, Ausbildung usw.). Trotz des geringen Siedlungs- und Sprachraums der Slowenen kamen regionale räumliche, sprachliche, ethnologische und andere Besonderheiten ihrer Herkunftsorte auch im neuen Milieu zum Ausdruck.

Es besteht ein enger Zusammenhang zwischen der Mobilität der Bevölkerung bzw. den Migrationen und allerlei »Grenzen«, die entweder nur formaler Natur waren wie etwa Verwaltungsgrenzen auf der unteren Stufe, die mehr oder weniger ausgeprägte Staatsgrenze zur österreichischen Ära u.a., oder echte Hindernisse für die Mobilität der Menschen, etwa zur Zeit des zweiten jugoslawischen Staates, vor allem bis Anfang der 60er Jahre des 20. Jahrhunderts. Bis zu diesem Zeitpunkt erkannten die jugoslawischen Behörden keine Auswanderung an, betrachteten sie diese doch als ein Phänomen der kapitalistischen Gesellschaften. Die Änderung von Staatsgrenzen und Gesellschaftssystemen im Laufe des 20. Jahrhunderts schlug sich nieder in der Möglichkeit bzw. Unmöglichkeit der freien Bewegung von Personen und somit der Auswanderung der Slowenen, die verschiedene Formen der zeitweiligen und dauernden Abwesenheit kannte. Ihre »Grenzen« errichteten auch die Einwandererstaaten durch immer schärfere Restriktionsmaßnahmen, wie etwa die USA (1924) zur Zeit der großen Wirtschaftskrise in den 30er Jahren des 20. Jahrhunderts oder die der europäischen Staaten nach 1973. Auch die restriktive Migrationspolitik der EU weist auf die Tatsache hin, daß in der heutigen Welt, die zu einem »globalen Dorf« wird, die Mobilität von Bevölkerung, vor allem der unerwünschten (armen) Kategorien zunehmend eingeschränkt wird. Anders gesagt: Während die USA bis Ende des Ersten Weltkriegs dem Zuzug der ärmeren europäischen Bevölkerung offen standen, schob das heutige Europa dem Zufluß der ärmeren Bevölkerung aus dem osteuropäischen, afrikanischen und asiatischen Raum (Schengen-Grenze) einen Riegel vor.

Etwas zurückgestellt in der Diskussion über die Auswanderung der Slowenen in den genannten Jahrhunderten wurde die regionale Zugehörigkeit der Auswanderer, vor allem deren Regionalbewußt-

sein. Die Bindung an den engeren Herkunftsort, die besonders stark war zur Zeit der Massenauswanderung in die USA, ist bis heutzutage nicht abgerissen. Das manifestierte sich sowohl in der Sprache (Verwendung von Dialekten), der Vereinsgründung, als auch in der Musik, in Sitten und Bräuchen usw. Am besten erforscht ist der räumliche Aspekt der regionalen Herkunft von Auswanderern, sind doch die sogenannten Auswanderungsregionen, etwa Dolenjska (Unterkrain) und Bela krajina (Weißkrain), Beneška Slovenija (Slowenisch Venetien), Prekmurje (Übermurgebiet) und andere bekannt. Man kann sich des Eindrucks nicht erwehren, daß vor allem die Randgebiete des slowenischen ethnischen Territoriums am stärksten in die Migrationsprozesse involviert waren, was noch heute für die sogenannte Tagesmigration nach Österreich und Italien gilt.

Die vorliegende Abhandlung enthält eine Reihe von konkreten Beispielen, die manch bekannten Standpunkt bestätigen, und vor allem neue Fragen aufwerfen, die nur zum Teil Gegenstand der Geschichtschreibung sind, vielmehr jedoch andere Fachbereiche wie etwa Geographie, Kulturanthropologie, Ethnologie, Psychologie, Soziologie und andere betreffen. Das spricht für die Notwendigkeit eines interdisziplinären Ansatzes bei der Behandlung von Migrationsprozessen im allgemeinen und folglich auch bei den Slowenen, sowohl vom Standpunkt der räumlichen und gesellschaftlichen Mobilität als auch vom Standpunkt der regionalen Herkunft und des Regionalbewußtseins der Auswanderer und ihrer Nachkommen.

OKROGLA MIZA: SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE MED REGIONALNIM, NACIONALNIM IN GLOBALNIM

IGOR GRDINA

NA POTI K ZGODOVINI ONSTRAN KONCEPCIJE DRUŽBE

Konceptualizacija zgodovine kot posebne *znanosti o družbi* si je v veliki mentalni revoluciji sredi 20. stoletja pridobila status samoumevnosti. Odtlej je pravzaprav predstavljala izhodiščno točko raziskav celotnega spoznavnega spektra oziroma kompleksa, ki ga odločilno opredeljuje pojem preteklosti. *Hermenevtiki minulosti* je dala duhovno gramatiko in terminološki slovar – se pravi razumevalno in razlagalno *orodje*.¹

Mišljenje preteklosti v družbenem okviru ni nič manj globoko vplivalo na teoretsko samo-refleksijo *historie*.² Močno je preseglo vlogo predpostavke ali delovne hipoteze: vzpostavilo se je kot standardni *dispozitiv* ter praktično neizogibni razlagalni model dejanskosti. Dandanes so njene meje malone robovi *profesionalnega* imaginarija in idearija. Načelne problematizacije »podružbljenja« zgodovine so dovolj redke. Le tu in tam je slišati kakšen osamljen ugovor proti tej *totalitarizirajoči* sistematizacijski strukturi in *determinizirajoči* mišljenjski paradigmi.³ Zgodovina, ki je kot dogajajoča se dejanskost »prostor«, se namreč v historio-grafskem »vzratnem ogledalu« vedno spremeni v nekakšno Ariadnino nit. Dobi svoj (konvencionalistični) začetek in konec – ter kajpak tudi labirint (z Minotavrom), skozi katerega je bolj ali manj zavito razpotegnjena. Iz skupka begotnih pojavov se preobrazi v niz neizoliranih fenomenov. Za to poskrbi *logicizacijska* – v novem veku praviloma *racionalizacijska* – *redukcija*, ki omogoča preobrazbo vedenja o minulosti v zgodbo, tj. v zapomnljivo »organizirano« snov. *Dogodki* oziroma *dogajanja* se tako prelevijo v vznemirljivo igro *vzrokov* in *posledic*. Od tod do misli, da je mogoče zgodovino ujeti v dramaturška pravila ali celo zakone/zakovitosti – ki so bodisi vnaprej dani načrt (program) bodisi »esencialni« povzetek dejanskosti –, je le korak.

V eri vsedopuščajoče/vseodpuščajoče *postmoderne*, ki ne teži k racionalnemu zapopadenju, se pravi h koherentnemu in konsistentnemu *razumevanju* slehernega pojava, ampak se artikulira in formulira skozi »polivalentne« *razlage*, perspektivno raznolike *komentarje* ter stilizacijske *parafraze* fenomenov, sta zaščitni emblemi *historie* postali tematska neomejenost

¹ *Historiografija* se dolgo časa ni zavedala svojega statusa hermenevtične discipline par excellence; definirala se je kot *tekstna ponovitev* preteklosti in ne kot njena interpretacija (*re-konstrukcija*).

² Tu sta mišljeni obe veji *vede* o preteklosti: niz *temeljnih zgodovinskih znanosti* na eni ter *historiografija* na drugi strani.

³ Prim. J. Lukacs, *At the End of an Age*, New Haven–London 2002.

in ideološka pluralnost. *Hermenevtiko minulosti* dandanes zaznamuje svojevrstna »pandiskurz(iv)nost« – gotovo ni več discipline, za katero bi bilo mogoče trditi, da ni *pomožna zgodovinska znanost*⁴ –, zato je redukcionizem profesionalnega oziroma standardiziranega *historičnega* mišljenja razmeroma dobro zakrit. To pa še ne pomeni, da je kot problem ukinjen oziroma neaktualen. Minili so samo časi, ko je trd politični diskurz, ki je mu je hierarhija *točka Alfa*, moč pa *črna luknja Omega*, opredeljeval robove zgodovine. V našem času ne »designira« niti njenega osrednjega toka več.

Gospodarska, socialna, procesno-strukturalna in antropološka zgodovina so *historio* v 20. stoletju razprle v tematsko neomejeno stroko. Pri tem pa ne gre spregledovati, da so ustvarile dovolj stroge konceptualne *obrazce*, *sheme* oziroma *matrice*. Vse po vrsti so bolj ali manj izrazito podlegle *zeitgeistovski* ambiciji, da konstituira zgodovino kot *strogo znanost*. Niso se znale oziroma zmogle sprijazniti z njeno »naselitvijo« v območju *vede* – ki ima kolikor toliko jasno opredeljeno samo metodologijo oziroma »tehniko«. Neustavljivo jih je privlačil zgled najrazličnejših disciplin *scientie*, ki se lahko pohvalijo tudi s sistem(at)sko »sintagmatiko« in »paradigmatiko« ter z relativno stabilno strukturiranim »predmetom«.⁵ Specifičnost zgodovine ni bila zgolj dana v oklepaj, ampak tudi odmišljena; njeno *polje radovednosti*, ki se je od nekdanj opredeljevalo predvsem s temporalno in ne s predmetno fakticiteto,⁶ se je moralo določiti na novo. Usmerjenost k posebnemu problemskemu sklopu je namreč slej ko prej odločilna za (samo)vzpostavitev različnih vej *znanosti*, ki se lahko do celovite podobe sveta prebijejo zgolj naknadno, skozi mozaično sopostavitev svojih parcialnih analiz. *Historia*, ki je kot verodostojno poročilo o preteklosti – oziroma kot njen racionalno konceptualizirani komentar – težila k sintetizirajočemu povzemanju (prav ta intenca je v temelju njene *logicizacijske redukcije*), se je poskusila vrstiti v scientistični *dispozitiv*. Pojem družbe, ki se je v znanstvenem diskurzu 19. in 20. stoletja razpotegnil čez vso človeško *sedanjost*, se je zdel še posebej pripraven za to, da postane predmetno-strukturni okvir zgodovine. Potemtakem ni čudno, da je postal bistven za historični *narativ*. Brez njega bi bila veda o preteklosti kot veja *stroge znanosti* praktično nezamenljiva.

Dejansko so se vse smeri *nove zgodovine*, ki so se razcvetele v hobsbawmovskem »obdobju skrajnosti«, utemeljevale na zamisli o družbi.⁷ Slednja je že v 19. stoletju, ko je prišlo do začetka procesa vsesplošne *scientizacije* življenja,⁸ postala predmet posebne znanstvene discipline – sociologije. V njenem *dispozitivu* so bili posamezniki, ki jih je družil na tak ali drugačen način (ekonomistično, mentalno, etnično itd.) vzpostavljen skupen referenčni okvir, konceptualizirani kot nekakšni atomi, se pravi kot sestavni delci večje celote (z bolj ali manj izrazito poudarjenimi njenimi lastnostmi). Možnosti človekovih interaktivnih (re)akcij so postale determinirane z določenimi matricami.

⁴ Na drugi strani je tudi zgodovina že od nekdanj *pomožna veda* vseh znanosti; poznavanje njihovih dosežkov v preteklosti je pač neogibno potrebno za uspešno delo v sedanjosti in za »markiranje« poti v prihodnost.

⁵ To seveda ne izključuje možnosti, da bi bila določena fakticiteta tipičen predmet različnih disciplin. Atomska struktura je, denimo, enako nespregledljiva za fiziko in kemijo, starejša verska književnost pa za znanost o literaturi, jezikoslovje in religiologijo (da o vedi z imenom kulturna zgodovina na tem mestu sploh ne izgubljam besed!). *Scientistična* »parcelacija sveta« pač ni enonivojska.

⁶ Merilo uspešnosti in tehtnosti zgodovinarja je ravno obratno od tistega, ki velja za raziskovalce drugih strok: zanj je največje priznanje, če kritika ugotovi, da pri prizadevanjih za razširjanje vednosti *ni povedal nič novega*. V ostalih disciplinah je to najhujša graja.

⁷ To velja seveda tudi za marksistično koncepcijo zgodovine, ki je postala v 20. stoletju zelo vplivna tako v Vzhodni Evropi kot v Franciji, Nemčiji in v anglosaksonskem svetu.

⁸ *Scientizacije*, ki se v vsakdanjem življenju kaže predvsem kot *tehnizacija*, ne gre preprosto izenačevati z *modernizacijo*, saj ima slednja zaradi svojih renesančno-razsvetljskih korenin tudi močno humanizacijsko tendenco. Odkar je vrhunska znanost začela zagovarjati *indeterminizem*, med omenjenimi procesi ni mogoče videti samo nasprotja.

Zgodovina se je začela v takšni duhovni klimi preobražati v svojevrstno »retrospektivno sociologijo«.⁹ Če že ni bila povsem neosebna, je poskušala postati vsaj nadpersonalna: biografije posameznikov so se doživljale kot *represntativni primeri* ali kot poročila o usmerjevalcih usode skupin/skupnosti (narodov, slojev, razredov, držav). Ni nepomenljivo, da se je zgodovina mentalitet – ki je lahko kolikor toliko natančna samo v navezavi na imaginarij in idearij konkretnega človeka – utemeljila na »korporativnih« oziroma »kolektivnih« matricah duha.¹⁰

Toda družba, ki nikoli ni mogla skriti svoje konvencionalistične diskurzivne eksistence (tako njeni robovi kot človeški »atomi«, iz katerih naj bi bila sestavljena, so slej ko prej abstraktni konstrukti), ni neproblematični referenčni okvir. Njena eksistenca ni »neinterpretativna«. Mogoče je celo reči, da ni niti platonistična ideja, ampak kvečjemu sekularna dogma. Prav tako ne gre spregledati, da se je v njej zmerom nahajalo nekaj nedokonč(a)nega oziroma projektnega. V najboljšem primeru bi bila lahko utopija – kar pomeni, da bi v svoji polni razvidnosti utegnili nastati šele kdaj v prihodnosti. Paul Veyne je že januarja 1986 v pogovoru z Ulrichom Raulffom npr. rekel:

»Zdi se mi, da so marksizem, Marc Bloch, Braudel in sploh večina iz analovske šole sledili isti ideji, ki je zapovedovala: obstaja stvar, ki se imenuje 'družba', in ta celota pojasnjuje dele, iz katerih je sestavljena. Jaz pa ne verjamem, da obstaja družba, ali pa, da sestavlja celoto. Menim, da obstaja kaos, gotovo pa ne kakšna 'družba'; ta je, če že v resnici obstaja, le agregat naključij, ki je izšel iz viharja, iz kaosa zgodovine. 'Družba' sama nikakor ni znanstven, temveč historičen projekt ogromnih razsežnosti, ki se je pojavil ob koncu 18. stoletja. Zgodovina 19. in 20. stoletja kroži okrog vprašanja pravične oziroma prave družbe – to je projekt, ki ga poprej ni bilo tu, tudi kadar smo se zanimali za pravičnost države ali za blagostanje kraljestva. Ideja, da obstaja stvar po imenu družba in da je tako stvar treba napraviti, je velika ideja zadnjih dveh stoletij in se odslikuje tudi v zgodovini. Mislim, da ni tehtna. Pika.«¹¹

Toda mogoče je ugotoviti, da se je Veyne s to formulacijo samo dotaknil vrat *indeterministične zgodovine* – ki pa se mu niso odprla. Dejansko se je znašel v položaju vikinga, ki je za hip plul ob obali *Novega sveta*, vendar ga kljub temu ni *odkril*. Vsestransko pobudni raziskovalec, ki je leta 1976 izdal eno najimenitnejših knjig družbene zgodovine *Le Pain et le cirque. Sociologie historique d'un pluralisme politique*, je namreč ob sklepu drugega milenija (1991) poslal na trg svojo najrepresntativnejšo sintetično študijo z emblematičnim naslovom *La société romaine*. Konceptcija, ki jo je leta 1986 radikalno problematiziral, je torej pozneje doživela veliko (re-)afirmacijo. Še bolj presenetljivo pa je, da Veyne tudi v delih, ki so nastala v časovni bližini pogovora z Ulrichom Raulffom, v *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes? Essai sur l'imagination constituante* (1983), v 1. delu *Histoire de la vie privée (De l'Empire romain à l'an mil)*, (1985) in v zborniku *Aus der Geschichte*¹² (1986), ni zavrnil razlagalnega modela *agregata* z imenom družba. Presegel je samo prepričanje, da se le-ta konstituira v skladu z vzročno-posledično – se pravi genealoško – logiko. Jedra starega mišljenjsko-interpretacijskega vzorca, tj. *matričnosti*, pa se pravzaprav ni dotaknil.¹³ Družbo

⁹ J. Lukacs, n. d., 52.

¹⁰ Arièsovo raziskovanje občutenja smrti (*Essais sur l'histoire de la mort en Occident, L'homme devant la mort*) na podlagi številnih testamentov, ki naj bi bili represntativni za posamezne skupine ljudi, je morebiti najimpresivnejši primer »kolektivistične« konceptcije zgodovine mentalitet.

¹¹ O. Luthar (ur.), *Vsi Tukididovi močje*, Ljubljana 1990, 210, 211.

¹² Gre za nemško – deloma popravljeno – verzijo Veynovih člankov in enega intervjuja iz obdobja 1977–1984.

¹³ Prav zato Veyne svojih ugovorov družbenemu okviru zgodovine ni mogel argumentirati; rekel je samo, da ne verjame vanj. Njegovo poznejše delo dokazuje, da se je dejansko vrnil k starejšemu stališču, ki ga je formuliral že v *Kruhu in igrah*, namreč da razlika med *sociologijo* in znanstveno *historio* ni vsebinska, temveč čisto formalna. Prim. P. Veyne, *Brot und Spiele. Gesellschaftliche Macht und politische Herrschaft in der Antike*, Frankfurt–New York 1992, 15.

je namreč obdal s »praznimi mesti«, na katerih bi se prav tako lahko pojavila.¹⁴ Iracionalizem, ki pušča jasne prstne odtise na zgodovini vseh epoh, naj bi odpiral prostor za zelo različne možnosti, vendar pa bi bile te vnaprej determinirane z neko matrico (slednja omogoča govorjenje o potencialno zasedljivih koordinatah).¹⁵ Za Veynovo koncepcijo zgodovine je seveda pomembno še prepričanje, da je tudi sama družba *agregat* – torej funkcionalna celota –, ki ga v odločilni meri oblikuje »aleatorika« *nezavednega*.¹⁶

Brez dvoma je Veynova kritika *annalistov*, ki svoje pretrse preteklosti utemeljujejo na železnih zakonih (racionalno delujoče in spoznavne) funkcionalnosti ter na pravilu konfliktnosti pojavov v zapovrstnem nizu družb, izjemno sugestivna. Zgodovino po njegovi sodbi ustvarjajo *subjekti*, ki ne vedo, kdo so in kaj hočejo. Historične raziskave naj zato nikar ne poskušajo dokazovati kakršne koli »racionalnosti sistema«. ¹⁷ Slednje – če premislimo bolj natanko – ne izključuje samo nezavedna dimenzija slehernega posameznika, temveč tudi najrazličnejše (bodisi čisto mentalne bodisi z manifestacijami fakticitete izražajoče se) interakcije med ljudmi. Tako eliminacije kot kompromisi, do katerih privedejo prerivanja med »vojaki zgodovine«, niso *rezultat* oziroma *udejanjenje* racionalnosti, temveč *nasledek* delovanja aktiviranih moči in sposobnosti. Izid spopada različnih konceptualizacij logike v nobenem primeru ni izračunljiv ali pojasnljiv brez preostanka.

Vendar pa se ob Veynovi kritiki *annalistov* – ki se brez dvoma nahaja v območju gravitacijskega polja *planeta Foucault*¹⁸ – poraja vprašanje, zakaj naj bi bilo sploh potrebno vztrajati pri zamisli vpetosti zgodovine v *agregatne celote*. Teorije, ki zagovarjajo funkcionalno (in sistemsko) strukturiranost iracionalnega, so zgolj interpretativni modeli, ki pa svojega korespondiranja z dejanskostjo nikoli niso uspeli ne utemeljiti ne dokazati.¹⁹ Njihovi tvorci so dejansko sekularni »teologi«. Navsezadnje celo razum ni funkcionalna (in sistemska) struktura; na to opozarjajo hevristični oziroma interpretativni »kvantni skoki«, ki se izmikajo sleherni, tudi najbolj »ohlapni« determiniranosti z okviri kakršne koli matrice/matrike.²⁰ (Parni stroj je bil ne samo zamišljen, ampak tudi izumljen, preden so ga ljudje imeli za kaj uporabiti,²¹ s Čandrasekharjevo mejo pa niti teoretični fiziki v času najbolj bohotnega razcveta »svoje« znanosti niso imeli česa početi.²² Prav tako ne gre izgubljati besed o funkcionalnosti pri poznem Tesli.) Seveda je za interakcije različno usmerjenih pameti še toliko manj mogoče

¹⁴ Prim. P. Veyne, *Aus der Geschichte*, Berlin 1986, 31. Veynova »prazna mesta« so nekaj takega kot polja na šahovnici, ki niso zasedena s figurami. Francoski zgodovinar vsekakor ne more opustiti (izvorno strukturalnega) interpretativnega modela »igralne table«.

¹⁵ Prim. P. Veyne, n. d., 31. Preprosto povedano: Veynov družbeni *agregat* je »figura« na šahovnici.

¹⁶ Tiste doktrine, ki *nezavedno* konceptualizirajo kot logično pojasnljivo strukturo, seveda lahko samo pogojno pristanejo na njegovo aleatoričnost.

¹⁷ P. Veyne, n. d., 33. Ker Veyne svojo misel o *nezavednem* izpeljuje iz psihoanalitične vere, *racionalno* zanj sploh ne more biti temeljna postavka v človekovem življenju.

¹⁸ Prim. P. Veyne, n. d., 41–47.

¹⁹ Prim. P. Watson, *The Modern Mind*, New York 2002, 758–760. Odkar so ljudje preučevali sanje, so priznavali pomen »efektivov« zunaj koordinat racionalnega oziroma »prištevnega«. A da je *nezavedno* strukturirano tako, kot trdijo pripadniki različnih psihoanalitičnih »cerkva« in »veroizpovedi«, nikoli ni bilo dokazano.

²⁰ Zdi se, da nekatere interpretativne matrice in strukturne matrike postavljajo meje sodobnemu naravoslovju – toda vsaj v mišljenju začetka in konca veselja se njihova moč povsem izgubi. Tu izginejo vse oblike determinizma (razen religioznih).

²¹ Prim. P. Rousseau, *Zgodovina znanosti*, Ljubljana 1955, 327, 328.

²² Prim. S. Hawking, *Kratka zgodovina časa*, Ljubljana 1990, 84, 85; M. Rees, *Pred začetkom*, Radovljica 2003, 93, 94. Znanstveno utemeljenost in funkcionalno relevantnost Čandrasekharjeve meje je spoznala šele generacija teoretičnih fizikov, ki je nastopila po 2. svetovni vojni.

reči, da vodijo k ustvaritvi funkcionalne celote oziroma *agregata*. Da pa bi bili vrojeni vanj(o), je lahko samo aprioristična predpostavka profesorjev sistemov.²³

Prav tako ni jasno, čemu bi morali okoli družbe razpostaviti »prazna mesta«. To bi dejansko pomenilo, da je okolje tega *agregata potencialno definirajoče* oziroma *organizirano*. »Vedlo« bi se tako, kot da bi bilo vpeto v okvir *velike škatle* nekega sistema.²⁴ Imelo bi svojo strukturo. Takšnega pojmovanja pa ni mogoče imeti za predpostavko, ampak le za predsodek: vnašanje kakršnega koli opisljivega reda v praznino je interpretativno nasilje. Je matrični apriorizem par excellence. In seveda tudi (*avto*)*determinativ*. Množica »praznih mest« bi namreč opredeljevala vsaj koordinate, na katerih se lahko pojavi konkretna zgodovina. A kaj, če slednjo obdaja docela nedeterminizirajoča praznina, o katere strukturiranosti sploh ni mogoče govoriti? Tu smo se nedvomno znašli na skrajnem robu *pozitivne opisljivosti*; o kakih »konstitutivnih« *lastnostih/značilnostih* ali celo o čem onstran njega se dá samo verovati. Praznine zato ni mogoče neaprioristično imeti za množico potencialnih – se pravi popolnljivih – mest, temveč za značilnostno nekonceptualizljivo.²⁵ Glede na to, da posamezni sektorji življenja ne »uhajajo« samo *koordinatnemu sistemu racionalnega*, temveč tudi *koordinatnemu sistemu funkcionalnega*,²⁶ je treba imeti dokajšnjo »zalogo« vere (ne samo zaupanja!), da človek sprejme Veynove razlage. Neaprioristično pristajanje nanje bi terjalo poprejšnji nedvoumni dokaz matrične strukturiranosti *praznine*. To pa je zaradi njene *praznosti* onstran praga izvedljivega. Dokazovanje pač sodi v območje *racionalnega*. »Prazna mesta« zato ne morejo soditi v okvir kritičnega mišljenjskega koncepta, ker so (*avto*)*determinativna* dogma. So samo izraz verovanjske sle po vnaprejšnji gotovosti/zanesljivosti/možnosti »usode« vsega.

To pa seveda ne pomeni, da *agregati, sistemi, strukture* in *matrice* v obliki sektorsko omejene fakticite ne obstajajo, temveč le, da niso nujnost. (Kaže, da so nasledek neizključujoče interaktivnosti.) Razen njih so mogoče tudi izolirane točke oziroma pojavi, ki načeloma niso nič manj pomembne/i. Prazno »okolje« spozna(v)nih *zgoščenin zgodovine* se pojavlja ne le kot prekinitev konsistentne in koherentne logike genealoškega sestava, temveč tudi kot »zagotovilo« njihove indeterminiranosti.

Nič manj ključno ni vprašanje, ali bomo vedno pripravljeni *interpretativno* bivati v *agregatu* z imenom družba, če smo že ta trenutek vpeti vanj. Saj tu navsezadnje ne gre za nič drugega kot za ujetost v konvencionalistično metaforo, ki tudi na ravni *narativa* obsega docela abstraktno opredeljeno celoto. *Socialno* konceptualizirani človek je prav takšna fantazma kot *statistični posameznik*.

Pa potem: mar v območju družbe sploh lahko *srečamo* oziroma *zaznamo* sled ljudi vseh časov? Niso celo zgolj podobe/sence protagonistov posameznih epoh znotraj nam samoumev-

²³ Ne gre spregledovati, da je bil Foucault, ki ga je Veyne v svojem postmarksističnem obdobju brez dvoma štel za osrednjega teoretično-filozofskega avtorja sodobnosti, aprila 1970 izvoljen za profesorja zgodovine sistemov mišljenja na *Collège de France*.

²⁴ Veyne-Foucaultova »velika škatla« se sicer res imenuje *praznina* – toda treba je ugotoviti, da sploh ni *prazna*. (Če bi bila takšna, bi o njej ne mogli reči nič drugega kot samo to. Seveda pa bi v svojem diskurzu lahko uporabili kar precej metafor.) Predvsem je napolnjena z različnimi »mesti«. To pomeni, da je vsaj potencialno strukturirana in »funkciotvorna«; podložna je določeni matriki oziroma matriki. Veyne nam navsezadnje celo izda, da njegova *praznina* premore tudi nekakšno središče: prav v njem se pojavlja družba oziroma določena zgodovinska celota. Prim. P. Veyne, n. d., 31.

²⁵ »Prazno mesto« je lahko samo metaforično ime za koordinato, ki je bila (v preteklosti) popolnjena, vendar (zdaj) ni več. Dejansko smo na ta način označili zgodovino – glede na sodobnost. Da bi druge koordinate v praznini sploh (lahko) bile (ali da so popolnjljive), lahko samo *verjamemo, vedeti* pa tega ne moremo.

²⁶ Uhajanje življenjske konkretosti *koordinatnemu sistemu funkcionalnega* dokazuje vsaj pozabljena vednost, ki se je v kateri od poznejših dob vzpostavila povsem na novo. Do takšnih pojavov je razmeroma pogosto prihajalo ob kontinuitetnih »hiatih« med posameznimi epohami. Dokazovati funkcionalnost »vnovičnega izumljanja« pa bi dejansko pomenilo zagovarjati previdnost, ki naj bi si za svoj izvoljeni »medij« *izbrala* točno določeno osebnost.

nega referenčnega okvira neobstoje oziroma popačene do stopnje karikature? Kako naj npr. v okvirih matric družbene konceptualizacije zgodovine verodostojno mislimo antično Grčijo, če se ji o njih ni niti sanjalo? Poslanstvo *historie* vendar ni interpretativno nasilna sociologizacija nekdanjosti, temveč njeno adekvatno dojetje, razlaganje in opisovanje.²⁷ Konceptualizacije, ki niso »živele« v imaginariju in ideariju določene epohe, preprosto niso mogle so-konstituirati *agregata* minule sedanjosti. Pika. Vsako govorjenje o njih je mahanje s sabljo po zraku. Niso niti »prazno mesto« niti »polivalentno« (alternativno) pojasnljiv pojav. Odkar predmet historičnega raziskovanja niso samo dejanja in dogajanja v tem ali onem času, ampak tudi *njegova* »potencialnost« – dejansko gre za konvencionalno zamisljive »možnosti«, ki so v obzorju na temporalno konkretnost navezanih ljudi –, je to izjemno pomembno. Seveda pa ne gre spregledovati niti nesistemskih (izoliranih) pojavov, kot npr. vizionarskih idej, s katerimi doba, ki je bila priča njihovega rojstva, ni imela česa početi in jih je kratko malo pozabila.²⁸

Pri preučevanju »zgodovine intelekta« se sleherni *agregat* in vsaka, še tako velika (dejanska ali zgolj virtualna) referenčna »škatla« – tudi takšna, ki računa s *praznimi mesti*²⁹ in kaotično *aleatoriko* – prej ali slej izkažeta za interpretativni determinizem. Ustvarjata matrice, zunaj katerih ne more biti ničesar. Toda spekulativna in ustvarjalna domišljija oziroma imaginacija, ki kar se da »imperialistično« artikulirata, formulirata in definirata pozicijo *galaksij misljivega*, v svojih kombinacijah preprosto ne priznavata nobenih obrazcev, mej ali »sten«. Prav zato pojavi med seboj niso nujno povezani v okvirih kakega sistema.³⁰

Premislimo pravkar povedano ob *eksemplu* iz konkretne zgodovine. Savinien de Cyrano de Bergerac s svojimi spisi dokazuje, da so ljudje »potovali« na Luno že v 17. stoletju. Seveda pa so to počeli drugače kot v okvirih »realistične fantastike« epohe meščanov (Jules Verne) ali v »obdobju skrajnosti« (program Apollo). Toda različnost koncepcij in »pozicij« omenjenih izletov v veselje ni zapopadljiva oziroma določljiva ne z racionalno (funkcionalno-konfliktno) strukturiranim družbenim prostorom ne z *agregatom* naključij, ki je izšel iz kaotičnega viharja zgodovine. Cyranojevska *fantastična domišljija* je sistemsko-matrično povsem neodvisna od baročne dobe,³¹ vernovska v prihodnosti uresničljiva *utopičnost* pa v tem smislu ni navezana na epoho meščanov.³² (Enako velja tudi za razmerje med Aristarhovim oziroma Kopernikovim heliocentričnim nebesnim redom ter helenizmom in renesanso.³³)

²⁷ Zgodovinarska interpretacija preteklosti je praviloma *racionalna* – tudi kadar se ukvarja z manifestacijami *nezavednega*. Veyne zato poudarja, da je zanj v središču zgodovinskega raziskovanja *smisel* – ne čas (kot za Paula Ricoeurja). *Funkcionalno* je pač zmerom racionalno opredeljivo in pojasnljivo. Prim. P. Veyne, n. d., 35, 36.

²⁸ Vendar pa bi bilo aprioristično trditi, da je določen čas kakšno idejo pozabil zato, ker je bila nefunkcionalna – saj je na drugi strani ohranil povsem »nepraktične« produkte pravičnejše domišljije in mnoge interpretativne fantazmagorije.

²⁹ V zgodovini izhajajo »prazna mesta« pretežno iz logike *genealoške* paradigme: strukturni pojavi ene epohe *morajo* dobiti ustreznik v drugi.

³⁰ Šele povezanost pojavov, ki je lahko *genetična* (zavestno, nezavedno) »sklicevanje« oziroma »izpeljevanje«) ali *naknadna* (interpretativna), ustvarja sistem.

³¹ Ne smemo pozabiti, da je Cyrano poleg svojih »zunajzemeljskih« romanov (*Potovanje na Luno*, *Smešna zgodovina držav in cesarstev na Soncu*) napisal tudi vrsto še kako »ozemljenih« pisem, ki so prava mojstrovina umetnosti satirične referencialnosti. Prim. *Herzstiche. Die Briefe des Cyrano de Bergerac*, München 2001.

³² Verne je v svojem opusu npr. docela fantastično – ne utopično – tematiziral potovanje v središče Zemlje.

³³ Celo »neuspeh« Aristarhove slike *nebeškega reda* – in na drugi strani »prijetje« Kopernikove – nima prave sistemske povezave s svojo dobo. Čeprav prva ni naletela na institucionalno organiziran odpor, jo je zagrmil prah pozabe. Zato pa je Kopernik slavil zmago kljub *znanstveno* »problematični« argumentaciji, zgolj *približni točnosti* in *zoperstavljanju katoliške cerkve*. Marksizem, ki je na popolnoma identičen način zapolnil našeta tri »strukturna mesta« znotraj domnevnega sistema evropske novoveške družbe, je doživel polom na celi črti! (Vsekakor bi bilo na podlagi pravkar povedanega zanimivo primerjati razlike ter stičišča med katoliško in psihoanalitsko vero, ki se utemljujeta na zelo podobnih *matricah*. Celo razširjeni sta bili na soroden način – z apostolatoma.)

Seveda pa se je treba nazadnje še vprašati, ali lahko kaj dojamemo brez poprejšnje »posvojitve«. Je za vzpostavitev vednosti o *preteklosti* dovolj njena interpretacija – ali pa je potrebno nekdanjost tudi konceptualno »homologizirati«? Zagotovo je sodba, da lahko kaj zapopademo samo znotraj okvirov matric(e) svojega referenčnega prostora, preuranjena in aprioristična. Vse, kar se *misli*, je navsezadnje mogoče tudi *odmisli*.³⁴ Toda brez dvoma je na tem mestu ključnega pomena ugotovitev, da lahko – če ne drugače, pa z virtualizacijsko-simulacijsko sposobnostjo zavesti (se pravi »v oklepaju«) – pristanemo na soobstoj več različnih konceptualizacij dejanskosti. Ob eni interpretaciji mišljenja ali fakticitete se more razpreti prostor še za drugo, tretjo, četrto... To se vsaj začasno dogodi v vsakem nepritrjujočem pogovoru (dialogu/polilogu): stališča sogovornikov, ki se ne ujemajo z našo sodbo, vzamemo na znanje, razumemo ali celo sprejmemo, če jih dojamemo kot alternativno *adekvatno interpretacijo* »predmeta«. Človekova mentalna gramatika in slovar ter konceptualizacija sveta pač imajo status preizkušenega spoznavnega orodja – ne absolutizirajočega *determinativa* zavesti. *Kritični perspektivizem* (ki omogoča tudi bahtinovski *dialogizem*) zato ni spekulativna konstrukcija, temveč najobetavnejša strategija interpretacije.³⁵ Presega sleherno obliko matričnosti.

Zavrnitev premise, da je vztrajanje v okviru koncepcije družbe potrebno zaradi naše determiniranosti z njim, pa je mogoče izpeljati tudi naravnost iz Veynovih razmišljanj. Veliki francoski historiograf namreč meni, da je t. i. sistemu Rousseau, ki se je vzpostavil po letu 1760, z dogodki maja 1968 začel potekati rok trajanja; odtlej naj bi bili ljudje na Zahodu priče epohalnemu zgodovinskemu prelomu.³⁶ Ime montmorencyjskega samotarja je tu brez dvoma uporabljeno kot metaforični emblema iztekajočega se orjaškega »projekta« z imenom družba. Naše dojemanje dejanskosti – stvarnosti in mentalitete – torej ni več (obvezno) navezano nanj.

Vendar je treba biti na tem mestu zelo previden: kot *veliki načrt*, *interpretativni model* in *matrica* je družba vendarle bila dejanska moč v glavah ljudi, ki so s svojimi interakcijami na »trgu zgodovine« generirali dogodke/dogajanja. Tudi utvare – nič drugače pa ni z miti, predsodki in lažmi – brez dvoma kreirajo *historio*: včasih so celo njene lokomotive. Po svojih učinkih morejo biti naštetji pojavi vsaj nekaj časa enako »stvarni« kot utopična (tj. v prihodnosti uresničljiva) domišljija. Družba gotovo ni panepohalni pojav – za kar jo je imela tradicionalna sociologija³⁷ –, toda tudi njen absolutni neobstoj ni značilnost celotne zgodovine. Veyne je gotovo ni kar tako označil za *historični projekt ogromnih razsežnosti, ki se je pojavil ob koncu 18. stoletja*.

Seveda pa je mogoče na to temo reči še marsikaj drugega – saj se prvi neutajljivi obrisi t. i. sistema Rousseau razkrijejo že pri Niccolòju Machiavelliju³⁸ in Giambattistu Vico.³⁹ A

³⁴ Na *principializaciji* te podmene temelji deleuzejevska strategija interpretacijske *pozabe*, ki nam seveda ni v pomoč, saj je zgodovina utemeljena na spominjanju in na izkušnji.

³⁵ Zaradi navezanosti *zgodovine* na dejanskost (več)perspektivnost v *njenem* okviru pravzaprav nikoli ni predstavljala omembe vredne težave; avstrijski cesar Franc I. se je npr. zmerom brez problemov hkrati obravnaval kot *sin* (Leopolda II.) in kot *oče* (Ferdinanda I.) – čeprav *potomec* evidentno ni isto kot *roditelj*. Strogemu logiku bi se ob tem seveda porodila vrsta težavnih vprašanj, ki bi jih lahko razrešil šele po dolgotrajnem razglabljanju in ob vpeljavi določenih pogojev.

³⁶ P. Veyne, n. d., 32, 33. Maja 1968 naj bi prišlo do zadnje revolucije 19. stoletja (prevrati te vrste so »specialiteta« na voluntarizem prisegajočih »čutečih duš») in hkrati do prve »cool revolte« 21. stoletja.

³⁷ Posttradicionalna sociologija se zaveda čisto »diskurzivne« eksistence družbe. Neinterpretativna konkretnost slednje je lahko omejena na lastnosti pojavov znotraj t. i. sistema Rousseau. *Atributivne* oblike pojma družba potemtakem ni treba prečrtovati. Seveda pa postaja sociologija na ta način izrazito *historična* (pod)disciplina. Njen imaginarij in idearij je *neovrgljivo* zaznamovan s strateško razlagalno koncepcijo čisto določene epohe.

³⁸ Veyne Machiavellija ne označuje po naključju za »Malrauxa ali T. E. Lawrencea renesanse«; postavlja ga torej na »mesto«, ki ga naravnost »idealno« zasedata dva eminentna predstavnika dobe družbenega projekta. Prim. P. Veyne, n. d., 76.

³⁹ Prim. P. Burke, Vico. *Philosoph, Historiker, Denker einer neuen Wissenschaft*, Berlin 2001.

tedaj družba še ni bila *projekt*. Mišljenje v okvirih njene koncepcije je tudi interpretativna izpeljava določenih zgodovinskih »efektivov«. Navsezadnje se je t. i. sistem Rousseau pojavil kot alternativa neki drugi konceptualizaciji sveta. Nespravljivo nasprotje med *kristjani* in *filozofi* v 18. stoletju vsekakor ni funkcionalistično-konfliktni razlagalni izmislek; zatrjevanje prvih, da je človek zaznamovan z izvirnim grehom, in popolnoma nasprotna sodba drugih, da je po svoji naravi dober, je – preprosto povedano – v dialoškem razmerju. Ne gre za igro dialektičnih *determinativov*, za zapolnjevanje »praznih mest« v »veliki škatli« ali za naključje, temveč za konkretno situacijo, ki se je konstituirala v čisto določenem zgodovinskem trenutku. Zamisel sekular(izira)ne družbe, ki se je kot utopični, tj. v prihodnosti uresničljivi projekt definirala v 2. polovici 18. stoletja, ni nastala nenadoma in v vakuumu. Težko bi si jo bilo zamisliti brez krščanskega modela sveta. Slednji se je utemeljeval na rimskem civilizacijskem univerzalizmu, ki je vsem *homo sapiensom* priznaval privzdignjenost nad stvar,⁴⁰ ter na judovski koncepciji *občestva* (skupnosti, ki izhaja *tudi* iz mentalnega *dispozitiva*⁴¹). Kristjani so zavrgli državljanski (pravni) ekskluzivizem Romulovih dedičev in etnični eliminacionizem Abrahamovih sinov⁴² ter ustvarili enovito človeško *množico*. Za njeno konstituiranje je bilo odločilno enako razmerje vseh ljudi do *Svete trojice*.

Filozofi 18. stoletja so svojim nasprotnikom lahko učinkovito konkurirali samo z enako vseobsežno zamisljo. Rimski civilizacijski univerzalizem je gotovo predstavljal važen vir njihovega navdiha. Na to najbolj neposredno opozarja velika Montesquieujeva študija *Les Considérations sur les causes et de la décadence des Romains*, ki je prvič izšla leta 1734. Religioznemu eliminacionizmu kristjanov se je v knjigah laicističnih mislecev postavila po robu koncepcija neukinljive dopustnosti heterodoksije in izbirnosti, ki jo emblematično reprezentira iz razsvetljenskih načel izpeljano »troedino« geslo *Svoboda, enakost, bratstvo*.⁴³ Z njim pa so bile definirane stene velike interpretativne »škatle« družbe v okvirih t. i. sistema Rousseau. Individuov, ki so se (samo)utemeljevali na izkušnji sekularizirajočega se novoveškega sveta, se drugače sploh ni dalo vpeti v en referenčni okvir. Brez slednjega pa preprosto ni šlo, ker je bila v 18. stoletju zelo izrazito na delu *veliki red* vzpostavljajoča racionalnost. Tako se je rodila družba kot *historični projekt ogromnih razsežnosti*.

Sedaj smo se znašli v nekako takemle položaju: če povsem pozabimo na »veliko škatlo« t. i. sistema Rousseau, ne moremo dojeti epohe, ki se je začela ob koncu stoletja luči (in) razuma – in tudi posameznih »pramenov« poprejšnjih dob ne –, če pa jo še naprej mislimo kot doslej, nam ne bo niti v glavnih potezah dano adekvatno zapopasti zgodovine sveta in vseh njegovih časov.⁴⁴ Niti očaravajoče zapeljiva gravitacijska sila *planeta Foucault*, ki matričnega mišljenja ne postavlja v oklepaj, potemtakem ne rešuje vseh problemov, saj popači

⁴⁰ Prim. »netradicionalno« razumevanje položaja antičnih sužnjev v: Ph. Ariès, G. Duby (ur.), *Geschichte des privaten Lebens I. Vom Römischen Imperium zum Byzantinischen Reich*. Herausgegeben von Paul Veyne, Frankfurt/Main 1989, 62. Pri Rimljanih so bili nesvobodnjaki mnogo jasneje kot pri Grkih priznani za *dobrina*, ki je privzdignjena nad stvar; zato tudi njihova »prevedba« med *polnopravne ljudi (državljane)* ni predstavljala večjega problema. Dovolj je bila volja gospodarja. Na drugi strani je treba reči, da je tudi etnično-kulturni eliminacionizem, ki so ga Heleni v razmerju do Barbarov gojili vse do Aleksandra Velikega (čisto zavrgli pa ga niso niti v svojih azijsko-afriških imperijih), onemogočal vznik univerzalistične miselnosti v vzhodnem Sredozemlju.

⁴¹ Pri judovstvu je poleg mentalnega (religioznega) *dispozitiva* nespregledljiv tudi etnični. V zgodovinski konkretnosti se zdita kot siamska dvojčka. Toda spreobrnitev Hazarov k Mojzesovi veri v 9. stoletju dokazuje, da sta vendarle (bila) ločljiva ne samo spekulativno, temveč tudi dejansko.

⁴² Kristjani so poznali samo religiozni eliminacionizem; slednji je bil precej drugačen od judovskega verskega ekskluzivizma.

⁴³ »Trojica« *svoboda-enakost-bratstvo* seveda ni sveta – je pa v okviru projekta družbe nedotakljiva.

⁴⁴ To dejansko velja za matrice vseh dob.

sliko konkretne dejanskosti.⁴⁵ Na to opozarjajo interpretativno-konceptualne »kvadrature kroga«, ki jih je mogoče detektirati ob pozorni recepciji izjemno sugestivnih in pobudnih (meta)historičnih študij Paula Veyna.

Zgodovinska veda že zaradi svoje *načelne* navezanosti zgolj na temporalno in ne tudi na predmetno fakticiteto ne more imeti enega vseobsegajočega interpretacijskega modela. Celo v »veliko škatlo« z imenom družba ni mogoče stlačiti vseh spozna(v)nih manifestacij preteklosti. (Nikoli ne gre pozabljati, da je ta nekoč bila »fluidna« *sedanjost*, še prej pa ena od možnosti *prihodnosti*!) *Historia* bo *vedno* nedokončljivi dialog/polilog perspektivno alternativnih konceptov dojemanja; kot *kraljevska pot* nedeljivega in nepredvidljivega spomina si preprosto ne more privoščiti metodološko-konceptualno motivirane eliminacije – pozabe, izbrisa – katere koli razlagalne strategije. Zlasti ne takšne, ki je bila v določeni epohi delujoča moč oziroma efektivna matrica. Interpretativni eliminacionizem je morebiti produktiven le pri *sektorskih* disciplinah. Odločitev o izbiri strategij vstopa v preteklost bo zmerom na posameznem raziskovalcu; izražala bo njegovo sposobnost (prodornost), vednost (širino) in odgovornost (angažiranost/nepriustranskost).

Če bi bilo mogoče vse dogodkovno-dogajalne zgoščenine adekvatno dojeti v okvirih vnaprej določljivih *dispozitivov*, *matric* oziroma *matrik* in *paradigem*, bi se *historia* lahko konstituirala kot *stroga znanost*. Postala bi nekakšna »karta časa«. Vendar konkretnost preteklosti in sedanosti presega vse oblike determinizma; zanjo je sleherna oblika obveznih razmerij, matričnosti in sistemskosti samo temporalno-lokacijski shematizem. Oziroma nazorneje (čisto tradicionalistično) povedano: vse to je njen »predmet«, ne pa metoda/tehnika. Zgodovinarjevo delo, ki se lahko zmerom izteče le v »preliminarno poročilo« – oziroma v dialoško/poliloško repliko –, preprosto ne more računati na to, da bo kdaj koli kaj drugega kot NON FINITO. Zato se bo zmerom soočalo z nekakšnim preostankom – in bo tako imelo tudi prihodnost. Raziskovanje/pisanje *historie* bo še naprej, kar je bilo od nekdaj – avtorsko dejanje v polnem pomenu besede. Nikoli ne bo postalo vseeno, kdo se ga loti. Veda zgodovine je v tem povsem enaka kot njen »predmet«. Njeno filozofsko stališče je pač *konkretizem*.

SUMMARY

ON THE PATH TO THE HISTORY BEYOND THE CONCEPT OF SOCIETY

While present historical orientations that take into account the concept of society are more or less self-evident they nevertheless contain certain problematic issues. Due to its either rational or else aprioristic functionalism (structural/poststructural theory of »empty spaces«) the history based on such a paradigm is interpretatively oppressive. Such a historical concept, that is the concept of the so-called »retrospective sociology«, is especially objectionable when analyzing the epoches that did not know the concept of society at all. In this case, sociologicistic discourses are not only anti-historical, but also unhistorical.

Previous historical concepts had been based on various interpretative matrices that competed with, and excluded, one another. The one thing that they did have in common, however, is that they did not recognize the existence of isolated phenomena. The facticity that avoided to be trapped in a structure or a system was at best viewed as an outline or predecessor of a yet new matrix. Yet all forgotten discove-

⁴⁵ Filozofsko se *planet Foucault* giblje v sferah (post)sokratovskega matričnega mišljenja. Tu nam seveda ne gre za njegovo odpravo – ker je v njem določena izkušnja –, pač pa za zavedanje njegove samoomejujoče narave. Utesnjenost slednje se da preseči z indeterminističnim mišljenjem, ki ne pomeni preprostega povratka k (pred)sokratizmu. Zanj je izkušnja *zgodovine*, ki je veliko več kot *njen* opis, kratko malo nespregljiva.

ries and inventions that had to be discovered and invented anew much later, confirm the theory that functionalism in history should not be absolute. Matrices of thought worked for those who acknowledged them. Although they have to be recognized, their interpretative nature should not be forgotten. Their role is irreplaceable, but it should not blur historic concreteness. As a matter of fact, the post-structural theory of »empty spaces« that allows for rationalistic functionalism in historical interpretations does not shirk such matrices of thought, but presupposes certain (potential) possibilities of history. In this sense, it is even deterministic, although not as directly as other concepts of history that appeared during the 20th century. The social model is still indispensable for such an orientation, and in that it has remained beyond the margins of historical concreteness. In post-structural historiography, the introduction into history of psychoanalytic concepts of the subconscious that have never been verified has further strengthened the matrix thought paradigm.

The indeterministic concept of history, which is in strong contrast with previous concepts of its interpretation, does not replace the existing matrices (which are its »object«), nor is it based on the notion that they should be forgotten altogether; they namely manifest man's experience in a given time and locality. It does not strive to create »a system of systems«, or an all-encompassing functional structure, but on the basis of critical perspectivism tries to expand and deepen the dialog about a concrete »mental« (the research of individual ideas) and »real« (effective) histories.

OKROGLA MIZA: ZGODOVINA NA MATURI

BOJAN KONČAN

ZGODOVINA NA MATURI

Matura iz zgodovine leta 2002 je potekala po ustaljenem sistemu: dijaki so junija in septembra pisali zgodovino v dveh dneh. Za prvi dan spomladanskega roka so bile izžrebane teme: Odporniška gibanja med drugo svetovno vojno in kolaboracija ter Slovenci v Avstro-Ogrski, za drugi dan pa Evropa in svet na prehodu iz srednjega v novi vek ter Slovenci v prvi jugoslovanski državi. Jesenske teme pa so bile: Zgodnje visoke kulture, Slovenci med drugo svetovno vojno, Mirovna gibanja in organizacije po drugi svetovni vojni ter Turški vpadi, kmečki upori in reformacija na Slovenskem.

Učni uspeh kandidatov pri letošnjem maturitetnem izpitu iz zgodovine¹ je bil primerljiv z uspehom pri drugih predmetih in z uspehom pri zgodovini v preteklih letih. Dosežena je bila skoraj idealna razporeditev ocen (po tem, ko se je upošteval še NP). Povprečna ocena je bila tokrat 3,14, kar je sicer manj, kot je povprečna ocena pri predmetu v šoli, je pa druga najvišja povprečna ocena pri zgodovini od ponovne uvedbe mature.

Povprečna ocena	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Povprečje
Zgodovina	2,69	2,56	3,18	3,05	2,94	2,96	3,13	2,93
Sociologija	3,19	3,15	3,13	2,86	3,04	3,05	3,04	3,06
Psihologija	3,00	3,04	3,17	3,13	3,22	3,06	3,08	3,1
Geografija	2,97	2,94	2,84	3,05	3,26	3,56	3,49	3,15

Ne glede na to, da ni velike razlike med povprečno oceno pri izbranih predmetih v zgornji tabeli velja opozoriti, da imata sociologija in psihologija v oceni vključen delež seminarske naloge, geografija pa ima od leta 2000 naprej tudi interni del ocene iz vaj. Zgodovina pa je še vedno eden redkih predmetov, kjer je vse ocenjevanje eksterno². Tudi to je eden od razlogov, zaradi katerih RPK za zgodovino pripravlja spremembo izpitnega kataloga in načrtuje uvedbo internega dela ocene.

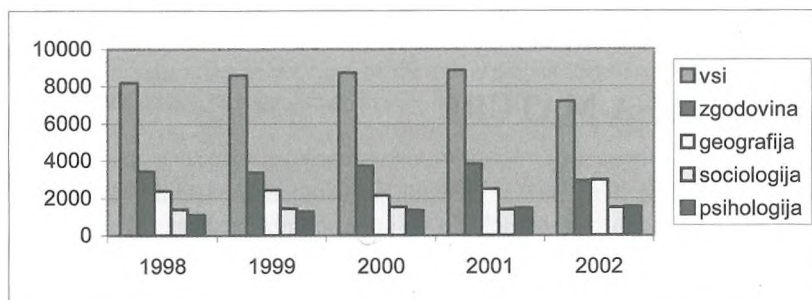
Zadnje spremembe izpitnega kataloga za zgodovino so bile leta 2000, ko so se spremenile teme in je bila uvedena enotna struktura izpitne pole. Nove spremembe – predvsem vprašanje uvedbe internega dela ocene – so bile sicer v resni razpravi na RPK, a do sprememb še ni

¹ Upoštevana je le junijska matura, jesenski rezultati so vedno specifični, zaradi drugačne strukture kandidatov. Povprečna ocena jesenske mature je bila le 2,1.

² Matematika in vsi jeziki imajo ustno oceno, biologija, fizika, kemija oceno iz vaj in sociologija, filozofija, psihologija, in zgodovina umetnosti seminarsko nalogo itd. Izračun kaže, da bi se z uvedbo internega dela izpita povprečna ocena pri zgodovini dvignila.

prišlo. Komisija predvideva, da bi lahko bil interni del ocene prvič uveden pri maturi leta 2005. Že lansko leto je komisija sicer pripravila predlog sprememb³ za leto 2004, a je RMK komisiji predlagala, da svoj model ustne ocene prilagodi ostalim predmetom na maturi.

Na maturi leta 2002 se je uresničila napoved, da se bo delež dijakov z maturo iz zgodovine počasi zmanjšal. Zgodovina prvič ni bila izbirni predmet z največjim številoma kandidatov, prehitela jo je geografija⁴.



RPK je v preteklosti večkrat ocenila, da mnogi kandidati izberejo zgodovino kot izbirni predmet misleč, da je izpit iz zgodovine, zaradi omejitve na 10 tem lahek. Tudi to naj bi bil eden od razlogov relativno nizkih ocen, zato samo zmanjšanje števila kandidatov zaenkrat ni zaskrbljujoče.

	1998	1999	2000	2001	2002
Vsi	8199	8610	8731	8882	7209
Zgodovina	3443	3393	3743	3832	2941
Geografija	2386	2456	2159	2491	2973
Sociologija	1393	1465	1542	1390	1496
Psihologija	1095	1287	1331	1484	1556

Prag za posamezne ocene je bil tako kot v preteklih letih tudi letos določen po vsebinski analizi izpitnih pol z mejnim številom točk. Prag za pozitivno oceno je bil tokrat postavljen na 40 procentih točk⁵, za dobro na 54 točk, prav dobro na 68 točk in za odlično na 81 točk. Vseh točk na maturi v osmih letih mature še ni zbral nihče, letos je imel kandidat z največjim številom točk 96 odstotkov točk.

Prag 40 odstotkov točk za pozitivno oceno je morda postavljen relativno nizko, vendar so približno enako mejo postavili pri psihologiji, pravi, kemiji, računalništvu, fiziki in matematiki. Pri geografiji je bil prag za pozitivno oceno pri 51 odstotnih točkah, pri sociologiji pa na 45 točkah.

Izpitne pole so si bile enakovredne po težavnosti in zahtevnosti in primerljive s polami v preteklih letih. Analiza in primerjava statističnih podatkov kaže, da so bile pole po vseh kazalcih (indeks objektivnosti, zanesljivosti, ločljivosti, težavnosti...) zadovoljivo sestavljene. Deloma je izstopala po nižjem povprečnem številu točk nacionalna pola prvega junjskega

³ Komisija je predlagala 20 % delež interne ocene. Kandidat bi dobil 10 % glede na oceno, ki bi jo pridobil med letom pri pripravi na maturo, 10 % ocene pa bi predstavljalo njegovo povprečje ocen iz zgodovine v 3. in 4. letniku.

⁴ Izpitov pri zgodovini je bilo sicer več, ker so mnogi kandidati dvigovali ali popravljali oceno.

⁵ Glede na postavljeno mejo bi bilo skupaj neuspešnih okrog 12,5 % dijakov, a zaradi NP jih je bilo dejansko negativnih »le« 9,3%.

roka, a se je komisija odločila, da ohrani enotno ocenjevalno lestvico. Vsebinska analiza pole je namreč pokazala, da vzrok odstopanja ni bil v njeni sestavi. Vsi kazalci so se gibal znotraj priporočenih indeksov težavnosti. Po mnenju pregledovalcev so imeli dijaki tudi dovolj časa za pisanje. Žal je dejstvo, da kandidati ravno pri nacionalnih temah iz 19. in 20. stoletja praviloma dosegajo slabše rezultate. RPK meni, da bi to morali posebej izpostaviti na seminarjih za učitelje zgodovine.

Razveseljivo je, da je vsako leto manj pol, ki morajo zaradi točkovnih razlik med ocenjevalcema v tretje ocenjevanje. Tudi pritožb je bilo letos manj kot lansko leto, delež uspešno rešenih pa je relativno nizek. Vseeno pa ostaja zgodovina izbirni predmet z največjim številom pritožb. Na RPK ostaja naloga, da poskrbi za še enotnejše ocenjevanje. Pritožb je bilo 51, 29. kandidatom se je po pritožbi spremenilo število točk⁶, ocena pa se je po pritožbah spremenila 16. kandidatom.⁷ Pri zgodovini je delo izvedencev opravljala razširjena RPK, druge komisije imajo manjše število izvedencev. Morda bo o tem potrebno razmisliti tudi pri zgodovini.

Zunanji ocenjevalci, ki vsako leto po popravljanju nalog izpolnijo tudi anketne vprašalnike in z odgovori na vprašalnik do neke mere ocenjujejo izpitne pole, so to storili tudi letos.

Ocene izpitnih pol, ki so jih dali ocenjevalci so visoke, višje kot pred leti. Velika večina ocenjevalcev tudi podpira sedanjo strukturo pole, resnih pripomb na posamezna vprašanja ocenjevalci niso dali.

Odgovori ocenjevalcev

	8/6 1. pola	8/6 2. pola	10/6 1. pola	10/6 2. pola
1. Ali so bila vprašanja ustrezno sestavljena?				
da	63,0 %	59,4 %	68,7 %	71,4 %
ne	25,6 %	21,8 %	18,8 %	7,1 %
neopredeljeno	11,4 %	18,8 %	12,5 %	21,5 %
2. Katera vprašanja so bila				
pretežka				2x5
prelahka	3x5			
nerazumljiva	2x20	3x6,3x12		
strokovno sporna				
zavajajoča		6x23		
3. Ocena pole	4,2	3,8	3,9	4,2
4. Ocena sestave navodil	4,1	4,1	4,0	4,5

Če upoštevamo povprečje večina ocenjevalcev (66%) meni, da so bile pole ustrezno sestavljene, 16 % se jih ni opredelilo (večinoma so navajali konkretne pripombe k posameznim vprašanjem), 18 % jih meni, da pole niso bile ustrezno sestavljene. Zanimivo pa je, da so tudi ti vseeno mnogokrat ocenili pole pozitivno, njihova povprečna ocena je le malenkostno nižja od ocene skupine, ki je ocenila pole kot ustrezne.

Najbolje ocenjena pola je bila Slovenci v prvi jugoslovanski državi, najslabše pa Slovenci v A-O in Mirovna gibanja in organizacije po drugi svetovni vojni.

⁶ Pri reševanju pritožbe lahko izvedenec oceni nalogo tudi z manj točkami, kot sta jo povprečno ocenila ocenjevalca. V takem primeru se ocena ne spremeni.

⁷ Pri geografiji je bilo 44 pritožb in nobene spremembe ocene.

Razveseljivo je, da se med anketiranci nobeno vprašanje ni dvakrat pojavilo kot strokovno sporno. Največ pripomb je bilo na to, da vprašanje sprašuje že vprašano in na oblikovno nepreglednost posameznih vprašanj, pri enem vprašanju je bilo 6 krat navedeno, da tekst zavaja. Večkratna pripomba pa je bila, da je možnih več odgovorov, kot jih predvideva točkovnik.

Po mnenju ocenjevalcev, dijaki najslabše obvladajo:

- analizo in sintezo 42 %
- vrednotenje in uporabo 32 %
- znanje in razumevanje 25 %

Pozornost zasluži tudi primerjava med ocenami izpitnih nalog, ki so jo dali ocenjevalci letos z oceno iz leta 2000.

Primerjava pokaže, da so junijske pole prvega roka leta 2000 ocenili povprečno z oceno 3,8, navodila za ocenjevanje pa z oceno 3,9.⁸

Dve leti pozneje je povprečna ocena junijskega roka 4,1, navodil za ocenjevanje pa 4,2 – pri pet stopenjski ocenjevalni lestvici

Ocenjevalci so spet ocenjevali tudi strukturo pole, glede na delež posameznih vprašanj. Primerjava z letom 2000, ko so prvič odgovarjali na to vprašanje, sicer pokaže določene premike, večina ocenjevalcev pa podpira sedanjo strukturo, saj so mnogi zapisali, da zagovarjajo sedanji kombiniran sistem vprašanj.

Kateremu tipu vprašanj bi v bodoče dajali prednost?

	2000	2002
Vprašanjem kratkih odgovorov	82 %	75 %
Esejskim vprašanjem	3 %	13 %
Vprašanjem zaprtega tipa	15 %	12 %

Ne glede na relativno veliko podporo sedanji strukturi izpitne pole, je RMK resno prisluhnila tudi predlogom stroke (dr. Trškan, Društvo učiteljev zgodovine) za drugačno sestavo izpitnega kataloga in tudi drugačno maturo, vendar so večje spremembe zasnove mature še stvar diskusije.

⁸ Pri tem velja povedati, da je bila leta 2000 matura prvič izvedena po novi strukturi pole.

VILMA BRODNIK

O POJMOVANJIH ZNANJA V GIMNAZIJSKEM UČNEM NAČRTU IN ZGODOVINI NA MATURI

Uvod

Preverjanje in ocenjevanje znanja pomenita dve različni, a najbolj odgovorni in pomembni etapi učnega procesa. Z njima ugotavljamo, v kolikšni meri so doseženi učni cilji pouka zgodovine. Preverja in ocenjuje se praviloma takšno zanje kot ga zahtevata učni načrt in predmetni izpitni katalog ali ga pojmujejo učitelji in tako tudi organizirajo in izvedejo pouk. Tako koncepcija pojmovanja znanja vpliva na učni načrt kot temeljni šolski dokument, na celoten proces pouka in seveda tudi na preverjanje in ocenjevanje kot njegov sestavni del. Matura pa predstavlja sklepno obliko preverjanja in ocenjevanja znanja v gimnaziji.

Koncepcije pojmovanja znanja in načrtovanje učnih načrtov

Vsakokratna koncepcija pojmovanja znanja odseva iz učnih ciljev v učnih načrtih za zgodovino. Ti so lahko načrtovani vsebinsko, učnociljno ali učnoprocesno.¹

A. Pojmovanje znanja v vsebinsko načrtovanih učnih načrtih

V vsebinsko načrtovanih učnih načrtih so premalo upoštevana pedagoška znanstvena načela načrtovanja, kriteriji za izbiro vsebin so nepregledni, vsebine so preobremenjene, premalo se upošteva novejša vsebine, ne vsebujejo nujnih navodil in nasvetov za izvajanje, vodijo k premalo sistematičnemu, načrtnemu in racionalnemu delu, učitelji pa so prisiljeni snov le posredovati, učenci so ob tem v vlogi poslušalcev². Pri takšnih učnih načrtih so prisiljeni učitelji pod pretvezo avtonomnosti in izbirnosti učnih vsebin le-te bolj ali manj uspešno izbirati, ali snov v celoti obravnavati v zelo površinski in posplošeni obliki s transmisijским modelom pouka, ali pa obravnavajo vso snov enako obsežno in jim zato zmanjka časa za teme iz zgodovine 20. stoletja. Vsem trem oblikam realizacije učnih načrtov so se prilagodile tudi založbe, ki v državi izdajajo učbenike za zgodovino. Le ti so lahko v zelo posplošeni

¹ Danijela Trškan: Didaktično-metodična struktura sodobnih učnih načrtov za srednješolsko zgodovino v Sloveniji, Franciji in Veliki Britaniji v mednarodnih šolah V: Zgodovinski časopis, Letnik 55/2, 2001, str.256–257 (po France Strmčnik: Od klasičnega do kurikularnega učnega načrta v Sodobni pedagogiki, Letnik 49/1).

Glej tudi France Strmčnik: Didaktika. Osrednje teoretične teme. Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana 2001, str. 243–244.

² Prav tam, str. 256.

obliki, saj vsebujejo zgoščeno le tisto snov, ki naj bi se jo dijaki naučili in pri preverjanju in ocenjevanju čimbolj pristno po spominu obnovili in tako dokazali splošno razumevanje zgodovinskih procesov in zgodovinskih spoznanj. Dijaki svoje memorirano znanje urijo z utrjevanjem ob delovnih zvezkih. Za večjo zanimivost učbeniki, ki podpirajo opisani model, vključujejo množico barvnih fotografij. Imamo pa tudi že učbenike podelovnega značaja, ki vključujejo tudi odlomke iz različnih zgodovinskih virov z vprašanji, ki dijake navajajo na samostojno učenje in spoznavanje zgodovine in ki jih praviloma uporabljajo učitelji, ki učno snov bolj poglobljeno obravnavajo bodisi, da pri tem upoštevajo celotno snov po učnem načrtu ali da izberejo tematske sklope, ki jih bodo obravnavali v bolj poglobljeni obliki. Opisani položaj glede učnih načrtov, pouka zgodovine in večine učbenikov prevladuje pri gimnazijskem pouku zgodovine. Je odraz tradicionalne koncepcije pojmovanja znanja, pri katerem je pomembno, da učenci učno snov znajo in razumejo, učiteljem so pomembne le vsebine in ne tudi cilji, sicer pa prevladuje istovetenje vsebin s cilji pouka zgodovine. Prevladujoči model pouka je transmisijski, ko učitelj uporablja klasično ali tradicionalno frontalno obliko pouka s prevladujočo metodo razlage. Učenci pri takšnem pouku malo govorijo, v glavnem poslušajo in opazujejo.³ Za povečanje motivacije uporablja tudi metodo dela z zgodovinskimi viri, ki pa izzveni v pridobivanje dodatnih podatkov ali le za ilustracijo. V tem primeru se govori o neklasični ali netradicionalni frontalni učni obliki, ki vključuje različne metode, ki učenca spodbujajo k sodelovanju, odgovarjanju na učiteljeva vprašanja, pa tudi postavljanju vprašanj učitelju in k izražanju lastnih mnenj o novi učni snovi.⁴

B. Pojmovanje znanja v učnociljno načrtovanih učnih načrtih

S kurikularno prenovo so bile vsebine v zadnjih gimnazijskih učnih načrtih preoblikovane v cilje, ki od dijakov pričakujejo, da določeno vsebino opišejo, navedejo, naštejejo, orišejo ipd. Zato bi lahko zapisali, da se ti učni načrti trudijo biti učnociljno načrtovani, kar je bila tudi zahteva kurikularne prenove, prevladujejo pa še vedno vsebine⁵. Sicer je za učnociljno zasnovane učne načrte značilno, da je poudarek na ciljih, ki naj bi jih učenci dosegali pri pouku. S temi cilji so opredeljene tudi vsebine in metode pouka. Cilji pa so glede na različne stopnje zahtevnosti razvrščeni po Bloomovi taksonomiji znanja in ciljev. V naših gimnazijskih učnih načrtih prevladuje prva in najenostavnejša stopnja to je poznavanje zgodovinskih dogodkov in pojavov. Bloomova taksonomija (klasifikacija) znanja in ciljev je trenutno najbolj znana v slovenskem prostoru, zasnoval pa jo je v petdesetih letih 20. stol. ameriški strokovnjak Benjamin Samuel Bloom z Univerze v Chicagu. Vrste znanja po Bloomu so kognitivne (spoznavne), afektivne (segajo na čustveno področje) in psihomotorične (segajo na gibalno področje). Pri zgodovini, v kolikor se uporablja ta taksonomija, se uporablja v glavnem le

³ Danijela Trškan, Violeta Gerden, Vojko Kunaver: Evropsko gospodarstvo v 18. stoletju in začetki moderne industrializacije v Angliji. Uporaba aktivnih učnih oblik in metod. ZRSŠ 1999, str. 10 (po France Strmčnik: Učna diferenciacija in individualizacija v naših osnovnih šolah. ZRSŠ 1993).

⁴ Prav tam, str. 10.

⁵ Glej tudi Danijela Trškan: Didaktično-metodična struktura sodobnih učnih načrtov za srednješolsko zgodovino v Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in mednarodnih šolah V: Zgodovinski časopis, Letnik 55/2, 2001, str. str. 257 (po France Strmčnik: Od klasičnega do kurikularnega učnega načrta v Sodobni pedagogiki, Letnik 49/1). Glej tudi France Strmčnik: Didaktika. Osrednje teoretične teme. Razprave Filozofske fakultete 2001, str. 246–250. Vilma Brodnik: Analiza spremljave učnega načrta za zgodovino v prvem letniku splošne in strokovne gimnazije V: Zgodovina v šoli, Letnik IX/1. Ista: Prenova učnega načrta za gimnazije V: Temeljne prelomnice preteklih tisočletij. Zbornik referatov 30. zborovanja slovenskih zgodovinarjev. Zveza zgodovinskih društev Slovenije 2001.

kognitivna vrsta znanja, v manjši meri afektivna (npr. v primeru, ko skušamo z izbranimi metodami učenja doseči vživljanje v zgodovinsko dogajanje, zlasti pri igri vlog) in zelo redko psihomotorična (npr. pri igri vlog v obliki dramatizacije je lahko vključen tudi ples⁶). Kognitivno znanje se po Bloomu razvrsti od manj k bolj zahtevnemu po naslednjih stopnjah: poznavanje, razumevanje, uporaba, analiza, sinteza in vrednotenje. Pri tem je višji stopnji kognitivnega znanja zadoščeno le, če učenci znanje uporabljajo v novi situaciji. Na primer, če zahtevamo, da razložijo vzroke, ki pa jih v resnici le obnovijo po naši razlagi, sodi to znanje po zahtevnosti v poznavanje in ne v razumevanje. Pri preverjanju in ocenjevanju znanja v gimnaziji, vključno z maturo so pogosto dogaja, da je zahtevnost vprašanj precejšnja. Tako tudi vprašanje, da naj dijaki ocenijo kulturne dosežke prvih visokih civilizacij in nato v resnici te dosežke le naštejejo, ne sodi pod vrednotenje, ampak le v poznavanje. V nadaljevanju navajam primere vprašanj za zgodovino stopnjevanih po Bloomovi taksonomiji znanja in ciljev za kognitivno področje.

1. Znanje in poznavanje

Zahteva se znanje, poznavanje in prepoznavanje terminologije, izrazov za pojme, simbolov, dejstev, specifičnih podatkov, dogovorov, pravil, konvencij, tendenc in zaporedij (npr. časovnih), ravnanja s posameznimi dejstvi in podatki, spoznavanje klasifikacij in širših kategorij področja, poznavanje kriterijev za ocenitev, metodologije, raziskovalnih postopkov, tehnik, abstraktnega, posplošenega znanja, poznavanja zakonitosti, principov, posplošitev, teorij in struktur. Gre za izražanje znanja v že poznani problemski situaciji, kot so jo učenci spoznali pri pouku.

Primeri:

V pravilnem časovnem (kronološkem) zaporedju razvrsti obstoj naštetih starih civilizacij tako, da najstarejšo označiš s številko 1, najmlajšo pa s številko 5.

- Egipčani
- Sumeri
- Rimljani
- Grki

Naštej in razloži dva vzroka za nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

S pomočjo odlomka iz zgodovinskega vira ugotovi, kakšno vladavino so poznali Atenci v času vladanja stratega Perikleja.

S pomočjo zemljevida rimskega imperija izpiši tri rimske province iz vzhodnega dela imperija.

2. Razumevanje

2.1 PREVAJANJE IZ ENE VRSTE SIMBOLIČNEGA ZAPISA V DRUGEGA

Na temelju statističnih podatkov iz tabele v obliki krajšega samostojnega zapisa opiši, kako so se gospodarsko razvijale evropske države konec 19. stoletja. Zapiši in utemelji tudi

⁶ Pavla Karba je izvedla s svojimi učenci dramatizacijo dunajskega kongresa, ko so učenci zaplesali tudi dunajski valček (glej Pavla Karba: Zgodovina v šoli drugače. DZS 1996).

en vzrok po svoji presoji, za katerega meniš, da je vplival na hitro gospodarsko rast najrazvitejše države.

Oglej si shemo upravno-političnega ustroja frankovske monarhije v času Karla Velikega. V obliki krajšega zapisa podpri ali ovrzi trditev, da je imel Karel Veliki absolutno oblast.

2.2. *INTERPRETACIJA ALI RAZLAGA – razbiranje odnosov med elementi, ki niso neposredno navedeni, je pa nanje mogoče sklepati.*

Kako so reforme Marije Terezije in Jožefa II. spremenile položaj slovenskih podložnikov? (V to kategorijo lahko vprašanje uvrstimo le, če smo pri pouku obravnavali vse reforme in nismo neposredno navajali posledic, so pa razvidne in poznavanja značilnosti posameznih reform Marije Terezije in Jožefa II.)

2.3. *EKSTRAPOLACIJA ALI PREDVIDEVANJE posledic, izidov, učinkov na temelju danih podatkov, besedil ...*

Preberi vir 1 in razmisli ter zapiši svoje predvidevanje o zaključku političnih spopadov med meščanstvom in cesarjem Francem Jožefom glede ustavnega življenja.

Preberi vir 2. Ali tvojo napoved potrjuje ali zavrača. Odgovor utemelji s podatki iz obeh virov.

3. Uporaba poznanih principov na novih primerih

Zapiši letu 2003 ustrezno tisočletje, stoletje, polovico tisočletja in stoletja ter desetletje stoletja. Kaj bi se spremenilo, če bi datiral isto leto za čas pr. Kr.?

Aleksander Makedonski je umrl leta 323 pr. Kr. Koliko let mineva letos od njegove smrti?

Razvrsti vzroke za razpad Jugoslavije od splošnih do konkretnih in izbor utemelji.

Razvrsti posledice druge svetovne vojne glede pomena za nadaljnji zgodovinski razvoj od najbolj do najmanj pomembnih in svoj izbor utemelji.

4. Analiza

4.1. *ANALIZA ELEMENTOV – učenec mora poiskati glavne dele v sporočilu in razlikovati med dejstvi in vrednotno obarvanimi mnenji in nameni sporočila.*

Natančno preberi zgodovinsko besedilo, ki razlaga začetke druge svetovne vojne na Slovenskem, in v razpredelnico izpiši vsa zgodovinska dejstva in mnenja pisca besedila.

Zgodovinska dejstva	Mnenja pisca besedila

4.2. ANALIZA ODNOSOV – *učenec mora razbrati odnose med elementi (npr. odnose med hipotezami in dokazi zanje, med podatki in zaključki, v kakšnem odnosu so posamezni elementi do glavne teze ali ideje – jo podpirajo ali le ilustrirajo in razširjajo).*

Glej primer pri poglavju o problemskem pouku zgodovine, ki se nanaša na ameriško osvobodilno vojno v priročniku *Kako do bolj kakovostnega znanja zgodovine* (ZRSŠ 2003).

4.3. ANALIZA STRUKTURE IN ORGANIZACIJSKIH NAČEL – *učenec mora obravnavano področje dobro poznati in sporočilo dobro razumeti, če hoče sporočilo ovrednotiti.*

Iz odlomka iz Platonove Države samostojno razberi in razloži Platonovo stališče glede idealne državne ureditve.

5. Sinteza

5.1 IZDELAVA IZVIRNEGA SPOROČILA – *samostojno razvijanje idej, argumentov in izražanje izkušenj in občutij.*

Winston Churchill je avtor več domislic glede zgodovinskih dogodkov in pojavov. Znana je njegova izjava, da je od vseh slabih oblik vladavin demokracija še najboljša. Z lastnimi primeri in dokazi utemelji to njegovo misel.

5.2 IZDELAVA NAČRTA ALI PREDLOGA ZA AKCIJO

Izdelaj načrt za popularizacijo turizma v domači regiji, ki bo temeljil na zgodovinsko-kulturnih spomenikih.

5.3 IZPELJAVA SISTEMA ABSTRAKTHNIH ODNOSOV – *učenec samostojno razvija razlage in hipoteze o določenih pojavih in problemih na temelju danih podatkov, izkušenj ...*

Glej primer pri poglavju o problemskem pouku pri zgodovini, ki se nanaša na ameriško osvobodilno vojno v priročniku *Kako do bolj kakovostnega znanja zgodovine* (ZRSŠ 2003).

6. Vrednotenje ali evalvacija

6.1. VREDNOTENJE NA TEMELJU NOTRANJNH KRITEHIJEV – *učenci vrednotijo ideje, metode ... po kritehijih, ki so značilni za to delo.*

Primerjaj in ovrednoti stalinizem v Sovjetski zvezi v tridesetih letih 20. stoletja in fašizem v Italiji v dvajsetih letih 20. stoletja z vidika spoštovanja človekovih pravic. Ugotovitve podpri z lastnimi primeri in dokazi.

6.2. VREDNOTENJE NA TEMELJU ZUNANJIH KRITERIJEV – učenec neko delo primerja z vzornim.⁷

Primerjaj in oceni Periklesovo o demokracijo z današnjo zahodnoevropsko kot zgledom demokratične ureditve držav z vidika upoštevanja človekovih pravic.

C. Pojmovanje znanja v učnoprocesno načrtovanih učnih načrtih

Zadnja skupina učnih načrtov pa sodi med učnoprocesno načrtovane.⁸ Pri njih je poudarek na procesu usvajanja znanja, na aktivnostih učitelja in učencev. Pomemben je torej tudi proces usvajanja znanja. Pri tem se razvija procesno znanje, ki pomeni kombinacijo vsebin, metod, aktivnosti učiteljev in učencev, organizacijskih postopkov in ciljev, ki vključujejo vrste in stopnje znanja po različnih taksonomijah npr. po Bloomovi. Takšnih učnih načrtov v Sloveniji še nimamo, znani pa so v anglosaškem svetu.

Ko so se preнове učnih načrtov lotili v 70. letih v Združenih državah Amerike, so najprej načrtno razmislili, kakšno znanje se od učencev sploh pričakujejo. Rezultat je bila nova koncepcija pojmovanja znanja, ki jo je opredelil ameriški strokovnjak Robert Marzano s sodelavci. Njegovo pojmovanje znanja je še zlasti zanimivo, ker ga utemeljuje prav s primeri iz zgodovine. Tako Robert Marzano loči deklarativno, proceduralno in procesno znanje. Pri tem je procesno ali vseživljenjsko znanje najvišja pojmovna kategorija, ki vključuje tudi deklarativno in proceduralno znanje.

Deklarativno (vsebinsko) znanje (KAJ?)

Vključuje **dejstva in podatke** o posameznih osebah, krajih, stvareh in dogodkih. Vključuje pa tudi **koncepcije in posplošitve**. Npr. trditev »John Kennedy je bil umorjen 22. novembra 1963« je dejstvo. Trditev »Ljudje na visokih političnih položajih so v življenjski nevarnosti« je posplošitev. Fraza »politični umori« je koncepcija (pojmovanje). Posplošitve in koncepcije morajo biti vedno podprte z ustreznimi dejstvi (brez dejstev, podatkov, letnic, imen pač ni zgodovine). Posplošitve in koncepcije lahko učenci prenašajo na konkretne dežele, situacije in obdobja. Učenci lahko bistvo posplošitev in koncepcij razumejo le, če poznajo uporabna dejstva, s katerimi te posplošitve in koncepcije lahko podprejo.

Med deklarativno znanje sodijo še:

- razumeti, da preteklost vpliva na naše zasebno življenje in celotno družbo,
- razumeti raznolikost kulture, na katero vplivajo raznoliki dejavniki in pogoji,
- razumeti, da se zgodovinski dogodki odvijajo po določenih zakonitostih,
- razumeti, da so na zgodovinske dogodke in pojave vplivale različne odločitve in različni nameni,
- razumeti, zakaj se stvari spreminjajo in ostajajo enake,

⁷ Več o taksonomijah učnih ciljev in učnih ciljih sploh glej v priročniku Kako do bolj kakovostnega znanja zgodovine. ZRSŠ 2003.

⁸ Danijela Trškan: Didaktično-metodična struktura sodobnih učnih načrtov za srednješolsko zgodovino v Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in mednarodnih šolah. V: Zgodovinski časopis, Letnik 55/2, 2001, str. 257 (po France Strmčnik: Od klasičnega do kurikularnega učnega načrta v Sodobni pedagogiki, Letnik 49/1. Glej tudi France Strmčnik: Didaktika. Osrednje teoretične teme. Razprave Filozofske fakultete 2001, str. 276).

- razumeti, da se vseh problemov ne da rešiti in ni končnega odgovora,
- razumeti, da so zaradi osebnih lastnosti posamezniki vplivali pozitivno in negativno na zgodovinsko dogajanje,
- razumeti, da so zgodovino spreminjala tudi naključja in iracionalni vzroki.

Proceduralno znanje (KAKO?)

Proceduralno znanje pojmujemo kot **strategije ali spretnosti** vodenja postopka za doseg zastavljenega cilja. Sem sodijo spretnosti, ki jih je treba obvladati po točno določenem zaporedju in korakih. Pod proceduralno znanje vključujemo tudi spretnosti, ki se nanašajo na različne situacije. Npr. splošne spretnosti analize problema v romanu in glede na odkrivanje bistva problemov ugotavljanje pomembnih razlik med zvrstmi romanov. Primer iz matematike – izbrani matematični problem lahko rešiš le z obvladovanjem spretnosti deljenja. Pri zgodovini pa morajo učenci obvladovati metode, tehnike in procese zgodovinske raziskave, da lahko postavljajo vprašanja preteklosti in iščejo odgovore na ta vprašanja.

Med proceduralno znanje sodijo še:

- oblikovati razločne sodbe o javnem in zasebnem življenju,
- razviti zgodovinski način mišljenja – gledati dogodke in pojave z vidika dobe, ko so se zgodili,
- izogibati se miselnosti, da je poznavanje dogodkov v preteklosti ključ do rešitve sodobnih problemov.

Cilji vseživljenjskega (procesnega) učenja (ZAKAJ?) so:

- kompleksno razmišljanje,
- delo z viri,
- učinkovita komunikacija,
- kooperativno-sodelovalno učenje,
- miselne navade.⁹

Deklarativno (vsebinsko) in proceduralno znanje se torej doseže prek kompleksnega razmišljanja (razvrščanje, primerjanje, utemeljevanje, induktivno in deduktivno sklepanje, reševanje problemov, upoštevanje različnih perspektiv, analiza napak, odločanje, invencija, preiskovanje), dela z viri (zbiranje in izbiranje informacij, presojanje uporabnosti in vrednosti informacij, analiza, sinteza in interpretacija informacij), učinkovite komunikacije (izdelava plakatov, pisanje esejev, igra vlog, zgodovinska govorna vaja, video projekcija, PowerPoint projekcija, simulacija, referat, vodenje po šolski razstavi ali na ekskurziji, izdelava prospektov, zgodovinskih zloženek ipd.), sodelovalno učenje (postavljanje in prizadevanje za doseganje skupnih ciljev, sprejemanje različnih vlog od vodenja do izvajanja), miselne navade (razvijanje kreativnega mišljenja (npr. pri reševanju problemov, učenju z invencijo, pri igri vlog ipd.), kritičnega mišljenja (pri delu z viri, ko presojajo vrednost in uporabnost dveh ali več zgodovinskih virov o istem dogodku in oblikovanju smiselnega pisnega izdelka z utemeljitvami

⁹ Povzela in priredila Vilma Brodnik po Robert J. Marzano, Debra Pickering, Jay Mc Tigh: *Assessing Student Outcomes, Performance Assessment Using the Dimensions of Learning Model*, ASCD 1993. Podrobneje glej v priročniku *Kako do bolj kakovostnega znanja zgodovine* (ZRSŠ 2003) in Vilma Brodnik: *Priročnik k učbeniku Zgodovina 1 za gimnazije*, DZS 2002.

in primeri v podporo izbranim trditvam) in samoregulativnega učenja, ko dijakom omogočimo, da ugotovijo svoja močna in šibka področja glede na učne cilje predmeta in načrtujejo proces učenja tako, da skušajo izboljšati tudi šibka področja. Pri tem si lahko učitelj najlaže pomaga z izdelanimi opisnimi kriteriji za preverjanje in ocenjevanje znanja.

Navajam primere nalog iz zgodovine za kompleksno mišljenje.

– **PRIMERJAVA**

Primerjaj pristojnosti areopaga v času Solona in v času Periklesa.

– **RAZVRŠČANJE**

Razvrsti vzroke za razpad zahodnega dela rimskega cesarstva po pomembnosti. Razvrstitev utemelji.

– **SKLEPANJE Z INDUKCIJO**

Analiziraj besedilo v učbeniku. Kaj ti pove o napredku gospodarstva? Trditve podpri z dokazi.

– **SKLEPANJE Z DEDUKCIJO**

Kako je rimska politika po načelu Deli in vladaj! vplivala na odnos Rima do pokorjenih ljudstev v Italiji? Trditve podpri s primeri.

– **ANALIZA NAPAK**

Analiziraj besedilo v učbeniku o Periklesovi dobi demokracije. Katera dejstva v besedilu ne označujejo današnjih sodobnih zahodnih demokracij?

– **ARGUMENTIRANJE, UTEMELJEVANJE**

Prvi državnik Evrope Solon je v eni svojih elegij zapisal tudi misel o svoji ustavni reformi v Atenah, ki se glasi: »Ljudstvu sem dal pravic.« Z ustreznimi dokazi podpri ali ovrži zapisano Solonovo misel.

– **ABSTRAHIRANJE**

Kako se današnje pojmovanje sodobne demokracije razlikuje od antičnega atenskega v Periklesovi dobi? Trditve podpri z ustreznimi dokazi in primeri.

– **ANALIZIRANJE PERSPEKTIV**

Preberi odlomek iz Herodotovih Zgodb, ki opisuje bitko pri Termopilah, in odgovori na vprašanje. Kakšen je pogled Herodota na vlogo Grkov (Spartancev) in kakšen na vlogo Perzijcev? Trditve podpri z ustreznimi dokazi iz besedila. Kakšen je tvoj pogled na bitko pri Termopilah in vlogo Spartancev ter Perzijcev?

– **ODLOČANJE: IZBIRANJE MED ALTERNATIVAMI**

Katera ustava po tvojem mnenju bolje ureja odnose v državi: Solonova, Kleistenova ali Likurgova. Izbrano utemelji z dokazi in primeri.

– **PREISKOVANJE**

Samostojno preišči vzroke za pojav in razvoj prvih visokih civilizacij. V pomoč naj ti bodo ustrezne teme poglavij Podobe iz prazgodovine in Prve visoke civilizacije v učbeniku.

– REŠEVANJE PROBLEMOV

Kako bi ti z zemljiško reformo rešil problem brezposelnih rimskih množic pri čemer lahko resno oviro predstavljajo veleposestniški senatorji?

– ODKRIVANJE/INVENCIJA

Podrobno si se seznaniš z značilnostmi frankovske fevdalne družbe. Tvoja naloga pa je, da izdeláš svojo izvirno shemo fevdalne družbe, ki bo nazorno predstavila fevdne in fevdalne odnose ter na njih temelječo upravno zgradbo države.¹⁰

Navajam še primere za zgodovino, povzete po Marzanu s sodelavci.

- **Primerjanje:** Primerjaj odziv javnosti med drugo svetovno vojno in med vietnamsko vojno.
- **Utemeljevanje:** Zavрни ali podpri misel, da so ZDA morale odvreči atomsko bombo ob koncu vojne.
- **Odločanje:** Zakaj so Japonci napadli Pearl Harbour? Nekateri trdijo, da je Roosevelt prestopno izzival Japonce, drugi se s tem ne strinjajo.
- **Reševanje problema:** Če bi bil predsednik ZDA med drugo svetovno vojno, kako bi prisilil Japonsko k premirju in poskrbel za varnost poveljnega sveta.
- **Analiza napak:** Analiziraj napake/razlike v pogledih in ravnanjih ljudi, ki so bili med drugo svetovno vojno odgovorni za odnose med ZDA in Japonsko.¹¹

Koncepcija pojmovanja znanja in zgodovina na maturi

Na prevladujočo tradicionalno vsebinsko koncepcijo pojmovanja znanja kažejo tudi ugotovitve projekta Vpliv mature na pouk, ki je bil v šolskih letih 1998/1999 in 1999/2000 izveden na Zavodu RS za šolstvo. Ugotovljeno je bilo, da učiteljem pomeni bistvo znanja zgodovine, da znajo dijaki snov povezovati in primerjati, dobiti splošen pregled znanja zgodovine, ki ga bodo lahko uporabili v življenju, da so sposobni samostojno znanje zgodovine nadgrajevati in interpretirati ter utemeljevati posamezna dejstva, spoznajo splošne zakonitosti družbenega razvoja.¹² Iz nalog, ki se jih uporablja pri pisnem in ustnem preverjanju in ocenjevanju znanja, pa razvijanje vseh naštetih elementov pojmovanja znanja zgodovine ni razvidno. Kakšne vrste in stopnje znanja se zahteva iz zgodovine na maturi lahko razberemo iz analize pol iz let 1998 in 1999.

Maturitetni poli 1 iz obče (vseh vprašanj je 25) in 2 iz narodne zgodovine (vseh vprašanj je 26) mature z dne 18. junija 1998 je po zahtevnostnih ravneh Bloomove taksonomije analiziralo šest učiteljev zgodovine (štirje poučujejo na splošni gimnaziji in dva na osnovni šoli), ki so bili vključeni v projekta Zavoda Republike Slovenije za šolstvo Nova kultura preverjanja znanja in Refleksivna edukacija. Ugotovljeno je bilo sledeče stanje:

¹⁰ Kako do bolj kakovostnega znanja zgodovine. ZRSŠ 2003.

¹¹ Marzano idr: Assessing Student Outcomes, ASCD 1993, str. 27.

¹² Vilma Brodnik: Vpliv mature na pouk zgodovine v IV. letniku gimnazije. Gradivo ZRSŠ.

	Znanje	Razumevanje	Uporaba	Analiza	Sinteza	Presoja
Pola 1	18	6	/	1	/	/
Odstotki	72 %	24 %	0 %	4 %	0 %	0 %
Pola 2	16	10	/	/	/	/
Odstotki	61,53 %	38,46 %	0 %	0 %	0 %	0 %

Pri Poli 1 so se dvomi pojavili le pri 18. vprašanju (3 učitelji so menili, da gre za znanje in 3 da gre za razumevanje, odločila sem se za višjo kategorijo). Pri Poli 2 so bili dvomi pri 8. vprašanju (2 učitelja sta menila, da gre za analizo, 1 za znanje in 3 za razumevanje, presodila sem, da gre za razumevanje). Analiza vprašanj Pole 1 in 2 glede avtentičnosti je pokazala, da nobeno vprašanje v celoti ne ustreza avtentičnosti pač pa večina vprašanj vključuje le posamezne elemente avtentičnosti. Pri prvi poli od 25 vprašanj le dve vprašanji ne vključujeta elementov avtentičnosti, 21 vprašanj ustreza vsaj enemu elementu avtentičnosti, 1 vprašanje ima dva in eno vprašanje tri elemente avtentičnosti. Pri drugi poli le eno vprašanje ne ustreza nobenemu elementu avtentičnosti, 16 vprašanj vključuje po en, pet vprašanj po dva in štiri vprašanja po tri elemente avtentičnosti. Najpogostejši element avtentičnosti v nalogah je bilo obvladovanje vsebin, ki so po maturitetnem predmetnem katalogu opredeljene kot temeljno znanje, redkeje je bila zastopana uporaba raznolikih virov kot pomoč pri reševanju problemov (najpogosteje za pridobivanje informacij ali za ilustracijo, redkeje za analizo in nikoli za presojo) in zelo redka uporaba miselnih veščin na višjem nivoju. Naloge bi bile avtentične, če bi vsebovale vsaj pet kazalnikov avtentičnosti kot so na primer še: izkazovanje znanja v resničnih življenjskih okoliščinah, ki se jih lahko simulira, izkazovanje znanja vsebin in spretnosti, zbiranje in izbiranje informacij, presojanje različnih perspektiv itd.

Pri analizi Maturitetnih pol 1 iz občje (vseh vprašanj je 24) in 2 iz narodne zgodovine (vseh vprašanj je 24) na maturi z dne 17. junija 1999 pa je bilo ugotovljeno:

Pri Maturitetni poli 1 so se pojavili pomisleki pri 21. vprašanju (2 učitelja sta menila da gre za razumevanje, 3 za znanje in 1 za analizo, presodila sem, da gre za razumevanje), pri drugi poli večjih pomislekov ni bilo. Glede avtentičnosti smo ugotovili, da vsa vprašanja prve in druge pole ustrezata vsaj enemu elementu. Pri prvi poli ustreza 20 vprašanj enemu in štiri dvema elementoma avtentičnosti, pri drugi poli pa 21 vprašanj enemu in tri dvema elementoma avtentičnosti. Tudi pri teh nalogah se najpogosteje pojavlja obvladovanje vsebin, ki so po predmetnem izpitnem katalogu opredeljene kot temeljno znanje, redkeje uporaba raznolikih virov kot pomoč pri reševanju problemov in zelo redko uporabo miselnih veščin na višjem nivoju.

Pogled v poglavje z naslovom Področja in cilji preverjanja znanja iz Predmetnega izpitnega kataloga za maturo iz zgodovine pa nam pokaže, da naj bi se preverjalo in ocenjevalo sledeča področja:

A znanje in razumevanje	60 %
B interpretacija, argumentacija, analiza, sinteza, vrednotenje	40 %

	Pola 1	Pola 2
A znanje in razumevanje	30 %	30 %
B interpretacija, argumentacija, sinteza, analiza, vrednotenje	20 %	20 %

Analiza vseh štirih maturitetnih pol je pokazala, da z izjemo Pole 2 na junijskem roku mature 1998, kjer se je s 4 % (1 vprašanjem) preverjala tudi analiza, vsa ostala vprašanja zahtevajo odgovore le na ravni znanja in razumevanja torej le deklarativno ali vsebinsko znanje, kar sovпада s prevladujočo vlogo učitelja kot prenašalca znanja, kar je pokazala tudi analiza opazovanj učnih ur in intervjujev. Opaženo kaže tudi na velik razkorak med zahtevami izpitnega kataloga in dejansko zahtevnostjo maturitetnih pol. Zanimivo je, da tudi pogovori kažejo, da je učiteljem takšen zahtevnostni nivo povsem po godu (ne glede na to, da npr. vpisujejo na gimnazijo tudi dijake s preko 140 točkami, ki so jih dosegli na eksternem preverjanju in ocenjevanju znanja v osnovni šoli). Ugotovljeno je bilo, da so bili celo še bolj naklonjeni maturi 1999, ki ima še nekoliko nižji zahtevnostni nivo vprašanj. V pogovoru je bilo tudi slišati, da imajo radi »lahka vprašanja« tako učitelji kot učenci. Cilj mature iz zgodovine pa naj bi tudi bil, pritegniti čim več dijakov in predstaviti zgodovino kot privlačen in ne selektiven predmet. Zastavlja se vprašanje ali doseči privlačnost nekega predmeta res samo z enostavnostjo vprašanj na maturi. Nekaj k takšnemu stanju prispeva tudi to, da se za zgodovino na maturi odločajo tudi dijaki s slabšim učnim uspehom, da imamo enake maturitetne pole za splošne in strokovne gimnazije (pri slednjih je zgodovine v predmetniku skupaj 210 ur, za maturitetne priprave pa imajo učitelji pogosto le še predpisanih 70 ur, kajti 280 ur zgodovine je pogoj za opravljanje mature iz zgodovine – maturanti splošnih gimnazij pa imajo poleg 280 ur po predmetniku še dodatnih 70 ur, na eni šoli iz vzorca pa celo poleg 280 še 140 dodatnih ur za pripravo na maturo iz zgodovine). Nekaj k takšnemu stanju prispeva tudi celotni sistem mature. Dijaki so v pogovorih povedali, da jim zgodovina ni pretežka, so se pa pritoževali na množico podatkov in obsežnostjo snovi. Nad obsežnostjo snovi so se pritoževali tudi pri drugih predmetih, posameznike pa moti tudi preveliko število predmetov na maturi. Vsi pa so bili mnenja, da kot največji pritisk čutijo skrb, da bi dosegli dovolj točk za vpis na želeno fakulteto.¹³

Opažam pa tudi, da se v šolski praksi pogosto ne loči nalog, stopnjevanjih po Bloomovi ali Marzanovi taksonomiji od oblikovno-tehnične plati oblikovanja nalog. Glede na slednjo namreč ločimo:

1. Naloge s prostimi odgovori (odprtega tipa)

Kako se geslo velike francoske revolucije »Svoboda, enakost, bratstvo« odraža v današnji slovenski ustavi?

2. Naloge objektivnega tipa (zaprtega tipa):

- naloge z enim ali več kratkimi odgovori (polodprtega tipa) – naštej vzroke, posledice, značilnosti
 - naloge z enim ali več dopolnili
 - substitucijske naloge – nadomestijo napačno trditev
 - naloge alternativne izbire – izbirajo med odgovori npr. DA NE
 - naloge večstranske izbire:
 - z več napačnimi in enim pravilnim odgovorom
 - z več pravilnimi in enim najbolj pravilnim
 - z več pravilnimi in napačnimi, najti vse pravilne (povemo ali pa ne, koliko jih je)
 - z več pravilnimi in enim napačnim
- poiskati vzrok med posledicami ali posledico med vzroki

¹³ Prav tam, Gradivo ZRSŠ.

poiskati najširši pomen med pojmi

korekturne naloge – v besedilo vnašajo popravke

naloge analognega sklepanja – sklepajo po podobnosti

interpretacijske naloge – na uvodno besedilo zastavimo več nalog izbirnega tipa

naloge z dvema osnovama in enim pravilnim odgovorom – npr. postavimo dve trditvi, nato pa učenci izbirajo različne kombinacije, ali je pravilna samo ena in druga napačna, ali sta obe pravilni, ali obe napačni itd.

- naloge urejanja – razvrščajo npr. po kronološkem sledu
- naloge povezovanja
- naloge s kombinacijo večstranske izbire in urejanja – npr. zapišemo več trditev, ki jih morajo učenci med sabo povezati in urediti po smislu v logično celoto
- naloge z danimi konstrukcijskimi elementi, ki so uporabni za konstrukcijo – npr. zapišemo več pojmov ali izrazov, ki jih učenci povežejo v logično celoto

3. Avtentične naloge – znanje v najširšem pomenu besede preverjamo in ocenjujemo v realni, življenjski situaciji – npr. učenci pišejo govore zgodovinskih osebnosti, odigrajo prizor v trgovini v izbranem zgodovinskem obdobju, napišejo reklamo za prodajo dragocenih zgodovinskih predmetov v starinarnici, narišejo reklamni plakat za prodajo živil na prelomu 19. stoletja, narišejo izvesek za trgovino v Pompejih ali v srednjeveškem Kranju – paziti morajo tudi na pravilnost zgodovinskih dejstev.

4. Naloge esejskega tipa ali eseji – to je lahko vsak zapis po svojih besedah; paziti je treba, da je zaključek eseja prost; v pomoč se lahko navedejo ključne besede, ki jih morajo učenci pri pisanju upoštevati, ali zahteva, da esej vključuje štiri ali manj korakov (uvod, argumenti za tezo, argumenti proti tezi, zaključek). Ločimo naslednje esejske zapise: informativni zapisi po svojih besedah, pripovedno-ustvarjalno pisanje, kritično-analitična obravnavna. Med eseje uvrščamo tudi referate, seminarske in raziskovalne naloge, projekte, poročila o knjigah, obiskih razstav, o ekskurzijah, o obisku arhiva..., ocene prebranih knjig, pisne igre vlog, študijske primere ipd.¹⁴

Na drugačno koncepcijo pojmovanja znanja pa nam pokaže vpogled v pole mednarodne mature leta 1999. Izpit iz zgodovine v programu mednarodne mature (International Baccalaureate) se opravlja pisno. Na osnovnem nivoju dijaki pišejo dve (prvo in drugo) in na višjem še eno (tretjo) polo. Na mednarodni maturi leta 1999 je bila tako prva pola sestavljena iz treh delov, ki so se glasili: A. Ruska revolucija in sovjetska država 1917–1929, B. Druga svetovna vojna v Aziji 1931–1941 in C. Hladna vojna 1945–1964. V vsakega od treh delov je bilo vključenih po pet zgodovinskih virov, na katere so se navezovala po štiri strukturirana vprašanja. Prvo se je nanašalo na preverjanje znanja, drugo in tretje zahteva analizo virov in primerjavo med njimi, četrto pa mini esej s sintezo in presojo. Dijak si med deli A, B in C izbere le enega, na katerega mora odgovoriti v celoti.

Drugo polo je sestavljalo 30 vprašanj iz šestih tem svetovne zgodovine 20. stoletja (1. Vzroki in posledice vojne, 2. Nacionalna in osvobodilna gibanja, dekolonizacija in nastanek novih držav, 3. Vznik in značilnosti enostrankarskih-totalitarnih držav, 4. Ustanovitev in delo mednarodnih organizacij, 5. Hladna vojna, 6. Država in njen odnos do verstev in manjšin). Vsa vprašanja so esejska na ravni sinteze in presoje, dijak pa mora izbrati dve vprašanji iz dveh različnih tem.

¹⁴ Kako do bolj kakovostnega znanja zgodovine. ZRSŠ 2003.

Na višjem nivoju pišejo še tretjo polo. Sestavlja jo 25 vprašanj iz 25 tem evropske zgodovine 19. in 20. stoletja. Vsa vprašanja so esejskega tipa na ravni sinteze in presoje. Dijak izbere tri vprašanja in napiše tri eseje. Naj navedemo nekaj primerov vprašanj:

- »Obnovil je red in zagotovil razvoj.« V kolikšni meri soglašas s to trditvijo, ki označuje glavno značilnost vladavine Napoleona Bonaparteja v letih 1799 do 1815?
- Oцени ekonomske in politične vzroke revolucij 1848 v Avstrijskem cesarstvu in Nemški zvezi.
- Napoleon III. je rekel: »Nekateri ljudje rečejo, da imperij pomeni vojno, jaz pa pravim, da imperij pomeni mir.« V kolikšni meri se strinjaš s to Napoleonovo trditvijo?
- Kako se je pojem »totalna vojna« odražal med drugo svetovno vojno?

Poučevanje in učenje poteka ob delu s primarnimi in sekundarnimi viri, ki jih vrednotijo, primerjajo, o njihovi vsebini razpravljajo in do nje zavzamejo neko stališče, ki ga morajo znati zagovarjati. Dijaki so bolj aktivni in kot ugotavlja učitelj, ki poučuje v mednarodni maturi zgodovino tudi bolj motivirani, saj delo z viri predstavlja izziv tudi tistim, ki bi ob tradicionalnem učenju hitreje izgubili voljo. Ker je izpit sestavljen iz pisanja esejev, se pri pouku precej pozornosti posveti vajah v pisanju esejev, argumentaciji svojih stališč ipd.¹⁵ Mednarodna matura zahteva razvijanje deklarativnega, proceduralnega in procesnega znanja. Načrtovana in zgrajena je premišljeno in dodelano tako glede zgodovinske stroke kot glede didaktike pouka zgodovine.

Sklep

Taksonomska analiza nalog v maturitetnih vprašalnikih za zgodovino nam dejansko pokaže na kakšni ravni je celoten pouk zgodovine v gimnaziji, ki temelji na prevladujoči vsebinsko pojmovani koncepciji znanja in obstoječa zahtevnostna raven mature. Prevladujejo namreč vprašanja, ki smo jih analizirali po kognitivnem delu Bloomove taksonomije znanja in ciljev, le na ravni znanja in razumevanja. Višje zahtevnostne ravni kot so uporaba, analiza, sinteza in presoja znanja se pojavijo zelo redko ali pa sploh ne. Vpliv tradicionalnega pojmovanja znanja kot obvladovanja vsebin pri pouku zgodovine se odraža v frontalnem transmisijem modelu prenašanja znanja na pasivne dijake, ki ga v testih in na maturi le reproducirajo. Takemu modelu poučevanja ustrezajo tudi težnje dobršnega dela učiteljev, da bi naj bila matura naravnana le kronološko, vsebinsko pa naj bi zahtevala »nek splošen pregled znanja«. Vzrok takšnega gledanja je med drugim tudi v prevladujočih pogledih na bistvo poučevanja in znanja. Sodobni pogledi o poučevanju in učenju zgodovine ne zagovarjajo več le gradnjo vsebinskega (deklarativnega znanja), da učenec zna in razume zgodovinske dogodke in pojave, ampak tudi gradnjo proceduralnega znanja. Pri tem se načrtno ob obravnavi vsebinskega znanja razvija tudi različne zgodovinske spretnosti in postopke dela z različnimi zgodovinskimi viri.¹⁶ Ko v pouk načrtno vključimo še razvijanje različnih kognitivnih in miselnih procesov, ki jih načrtujemo po kognitivnem delu Bloomove taksonomije (poznavanje, razumevanje, uporaba, analiza, sinteza in vrednotenje) ali po Marzanovi taksonomiji (kompleksno mišljenje, delo z viri, učinkovita komunikacija, sodelovano učenje, miselne navade) težimo tudi k

¹⁵ Vpliv mature na pouk, Gradivo ZRSŠ.

¹⁶ O tem, kako se preverja in ocenjuje znanje na višjih zahtevnostnih ravneh glej v priročniku dr. Danijele Trškana: Sodobno pisno preverjanje in ocenjevanje znanja pri zgodovini v srednji šoli na izbranih temah 20. stoletja. ZRSŠ 2003.

gradnji procesnega ali vseživljenjskega znanja.¹⁷ Pri tem naj poudarim, da brez vsebinskega znanja (zgodovinskih dejstev), ne moremo graditi proceduralnega znanja (spretnosti dela z zgodovinskimi viri). Procesno znanje pa zajema tudi vsebinsko in proceduralno znanje, saj se razumevanje, uporaba, primerjanje, razvrščanje, sklepanje ... lahko razvije le ob konkretni zgodovinski vsebini in ob spretnostih dela s konkretnim zgodovinskim virom. Tako npr. nizozemska matura vključuje v preverjanje in ocenjevanje polovico znanja vsebin in polovico znanja spretnosti, ki se nanašajo na delo z zgodovinskimi viri. Zato je pomembno, da se ohrani tematsko-kronološki koncept mature, ki bi mu bilo treba prilagoditi tudi gimnazijske učne načrte. Tako bi namreč pouk časovno sprostili, kajti aktivnejše oblike poučevanja in učenja prek katerih v šolski praksi izvajamo procesno poučevanje in učenje, zahtevajo več časa. Dolgoročno pa bi kazalo razmisliti o uvedbi nivojske mature iz zgodovine. Osnovni nivo bi lahko ostal takšen kot je, z obstoječo strukturo vprašanj, pri višjem nivoju pa bi se uvedla še dva maturitetna vprašalnika (za občo in narodno zgodovino, vsakič po 30 minut), kjer se v vsakega vključi po tri do štiri vire o istem dogodku in glede na te vire sestavi vprašanja z res dobro in pravo analizo, sintezo in interpretacijo virov. Vprašalnike višjega nivoja bi pregledovala posebej izobrazena skupina eksternih ocenjevalcev. Preden bi uvedli višji nivo, pa bi morali za učitelje organizirati ustrezne izobraževalne seminarje. Z uvedbo višjega nivoja bi razrešili več perečih aktualnih problemov in sicer:

- Odpadli bi očitki v slogu, »da se preverja prevelike podrobnosti in podatke iz drobnega tiska v učbenikih, ali da podatkov v učbeniku ni«, ker bi uvajanje preverjanja in ocenjevanja veščin to preprečilo.
- Višji nivo bi pomenil pozitivno spodbudo za učno boljše dijake, ki bi jim tudi zgodovina pomenila ustvarjalni izziv in ne le predmeta, ki preverja, kolikšno množico podatkov je nekdo sposoben pomniti. Sodobna metodika predlaga, da se zgodovinskih dejstev ne le zapomni v čim večji meri ampak, da se zna presojeti njihovo zanesljivost, vrednost, objektivnost in do njih zavzeti neko stališče. S tem pa bomo dijake dejansko učili jih učiti za celo življenje, saj jim bo takšno znanje v obliki različnih spretnosti koristilo tudi pri učenju drugih predmetov in tudi v bodočem poklicu. Zaradi specifičnosti zgodovine, jim lahko zelo veliko spretnosti razvije prav zgodovina.
- Učno slabši in manj motivirani dijaki bi opravili maturo iz zgodovine le na osnovnem nivoju in zato pač prejeli tudi nižjo oceno.
- Po vzoru mednarodne mature pa bi lahko uvedli tudi izbirnost tem na primer, da se pripravi vprašanja za šest tem (na osnovnem in višjem nivoju), obvezno pa morajo izbrati tri. Tako bi se izognili tudi vsakoletnim ugibanjem, katera tema bo na maturi, odpadli pa bi tudi očitki, da so iz kakšne šole »odtekale« informacije.
- Za strokovne gimnazije mora RPMK priporočiti dodelitev dodatnih 140 ur za priprave na maturo in sicer 70 ur v III. in 70 ur v IV. letniku.

Obstoječi maturitetni katalog bi morali tako le še načrtno nadgraditi z zasnovanjem ustreznih spretnosti in taksonomsko stopnjevanjih ciljev, ki jih lahko dijaki razvijajo ob obravnavi posameznih tem. Teme so vsebinsko dovolj dobro zasnovane in jih po mojem mnenju ni treba spreminjati ali še celo širiti. S temami naj se ne gre v še večjo širino, ampak v globino, ko se ob delu z ustreznimi zgodovinskimi viri razvija že omenjene spretnosti. Poudariti moram še, da se je pokazalo poučevanje in učenje zgodovine, kjer se poleg znanja

¹⁷ O procesnem poučevanju pišejo priročniki: Kako do bolj kakovostnega znanja zgodovine (ZRSŠ 2003), Vilma Brodnik: Priročnik k učbeniku Zgodovina 1 v gimnazijah (DZS 2002) in Marija Meznarič, Tadeja Rudolf, Tomaž Kranjc: Podjetno v svet zgodovine. ZRSŠ 1998.

razvija tudi spretnosti in kognitivne ter miselne procese na različnih zahtevnostnih ravneh, za izrazito pozitivno in motivacijsko spodbudno, pa tudi kakovost znanja je bila dosti boljša in trajnejša. Odpadli so celo pogosti očitki zlasti dijakov na uspešnejših gimnazijah, da je zgodovina nepomemben predmet, kjer se je treba samo »piflati«. Poudarim naj še, da bo le uvedba nivojske mature vplivala na kakovostne spremembe v poučevanju in učenju zgodovine oz. na uvajanje metodičnih novosti, pa tudi na večji ugled našega predmeta v šolah in njegovo trdnejšo pozicijo v predmetnikih.

SUMMARY

THE CONCEPT OF KNOWLEDGE IN UPPER SECONDARY SCHOOL SYLLABUS AND HISTORY AS AN EXTERNAL EXAMINATION SUBJECT

History syllabuses for upper secondary schools, external examination catalog for history, most schoolbooks and the entire prevalent model of teaching history, with the final assessment of knowledge during the external examination, all point to the still-prevalent traditional declarative notion of knowledge whose aim is to teach students to learn about and understand different themes. Much more neglected, however, are more modern concepts of knowledge that combine declarative knowledge (contents), procedural knowledge (skills) and process knowledge (contents, skills, activities, and educational objectives). In the rare instances when teachers of history do include these concepts into their history lessons, they are immediately faced with considerable difficulties; such concepts are namely far more time-consuming. Another large obstacle is the discrepancy between the syllabus and the examination catalog for history. Since in our recently-established nine-year lower secondary schools history is taught according to chronological and thematic concepts of high quality, and since history is one of the optional subjects for the lower secondary school final examination we should consider introducing this method in upper secondary schools as well. This would gradually lessen the gap between the syllabus and the external examination catalog for history. Above all, any revisions of how history is taught in upper secondary schools should be thoroughly examined in accordance with modern concepts of knowledge as put into effect in historical projects of the European Council. In this manner, the existing methods of teaching history in upper secondary schools, and eventually also the external examination on history, would gradually adapt to these new concepts and teaching methods.



DANIJELA TRŠKAN

ZNAČILNOSTI IN PRIMERJAVA ZUNANJIH SREDNJEŠOLSKIH IZPITOV IZ PREDMETA ZGODOVINE V REPUBLIKI SLOVENIJI, FRANCIJI, VELIKI BRITANJI IN MEDNARODNIH ŠOLAH

Uvod

Zunanji srednješolski izpit je nacionalni preizkus znanja, ki ga pod enakimi pogoji opravljajo vsi kandidati v državi in s katerim se ugotavlja usposobljenost kandidata za nadaljnji študij, ki je osnovni pogoj za vpis na univerze.¹ Najpogostejše je v pisni obliki, lahko pa je tudi v ustni obliki. Pri izbranih vzorčnih državah Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in pri mednarodni maturi je eksterni pisni izpit iz predmeta zgodovine v pisni obliki, v Franciji pa je tudi ustni.

Za eksterni izpit gradivo (izpitne pole, točkovnik z rešitvami) pripravijo in običajno tudi ocenijo zunanji učitelji,² čeprav je lahko tudi del izpita interno ocenjen (npr. individualna naloga pri mednarodni maturi, celoletno šolsko delo pri angleškem izpitu GCSE ali ustni izpit za neuspešne učence pri francoski maturi).

Zunanji srednješolski izpit sestavljajo izpitne pole, ki jih sestavijo pedagoški strokovnjaki, ponavadi tudi odgovorni za učni načrt in izpitne kataloge. Pripravljavci izpitnih pol morajo pri svoji pripravi upoštevati več zahtev, kot so npr. izbira standardov in ciljev znanja iz učnih načrtov na vseh taksonomskih ravneh zahtevnosti; priprava različnih tipov nalog oz. vprašanj

¹ Bahovec, I., Slivar, B. (1994). Poti k maturi. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, str. 10. Matura je zunanji izpit na zaključku srednje šole. Opredeľimo jo lahko takole: »Matura je izpit na koncu srednje šole, ki ga opravljajo kandidati za študij na univerzi in obsega znanja, pomembna za študij. Obsegajo obvezni del, ki je podlaga za vse študije, in izbirni del, ki je podlaga za posamezni študij. Matura je zunanji izpit, pri katerem so izpitna vprašanja in ocenjevalna merila zunanja pri pisnem in ustnem izpitu in je postopek ocenjevanja zunanji pri pisnem izpitu. Z zunanjim ocenjevanjem naj se zagotovi višja objektivnost ocenjevanja in s tem visoka napovedna vrednost za uspešen študij. Matura je državni izpit, ki ga kandidati opravljajo pod vnaprej objavljenimi natančno določenimi in enakimi pogoji.« Prvi strokovni posvet o maturi. (1995). Škofja Loka, 8. 12. in 9. 12. 1995. Ljubljana: Republiški izpitni center, str. 9.

² »Preverjanje znanja s pisnimi preizkusi je standarden postopek, kadar so okoliščine preizkušanja vsaj podobne, če ne enake za vse posameznike, za vse situacije in v vsakem času (govorimo o natančnih pravilih, ki zagotavljajo objektivnost uporabe preizkusa, vrednotenja odgovorov ter interpretacije dosežkov). Ne moremo pa zagotoviti, da je takšen preizkus popolnoma standardiziran postopek, saj bi to pomenilo, da ima vnaprej dobro znane vse merse lastnosti posameznih nalog in preizkusa v celoti (zlasti zanesljivost in veljavnost, pa tudi težavnost, občutljivost itd.) ter da lahko ob pomoči norm (t.j. zbirke rezultatov za velike in reprezentativne skupine posameznikov) rezultat posameznika na preizkusu razlagamo tako, da ga primerjamo z (na istem preizkusu dobljenimi) rezultati velikih skupin preizkušancev, katerih lastnosti so podobne posameznikovim (to skupino navadno imenujemo standardizacijski vzorec).« http://www.mss.edus.si/publikacije/prenova/opisi/izhodišca_np/default.asp (Izhodišča za pripravo nacionalnih preizkusov znanja v devetletni osnovni šoli, Internet: julij 2000) Maturitetne pole tako ne morejo biti standardizirani testi, ampak so le preizkusi znanja, ki so sestavljeni po standardnih postopkih, ki omogočajo vsem kandidatom enake pogoje. O tem več: Bucik, V. (2000). Zunanji preizkusi znanja, sestavljeni in uporabljeni po standardnih postopkih. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXI. Št. 2–3, str. 24–25.

(sestava poskusne serije nalog, preverjanje poskusne serije nalog in sestava končne verzije nalog); izdelava točkovnika za možne odgovore in preverjanje merskih karakteristik (npr. zanesljivosti, veljavnosti, objektivnosti, občutljivosti).³

V evropskih državah učenci opravljajo izpite od 15. do 18. leta starosti. Npr. v Veliki Britaniji morajo učenci v času srednješolskega izobraževanja opraviti dva izpita, prvega pri 16. letih (GCSE) kot zaključek obveznega šolanja, drugi izpit pa je pri 18. letih (GCE) kot zaključek srednješolskega izobraževanja. Pri mednarodni maturi, v Sloveniji in Franciji pa opravljajo izpit pri 18. letih kot zaključek srednje šole in kot pogoj za vpis na univerzo.⁴

Nekateri izpiti omogočajo izbirnost vsebin in nivojev. Npr. pri angleških ali mednarodnih izpitih učenci lahko izbirajo različne teme oz. vsebine in nivoje preverjanja (npr. višji ali nižji pri mednarodni ali A in AS nivo pri angleškem izpitu GCE).⁵ Pri angleških izpitih učitelji oz. šole lahko izbirajo med temami iz svetovne, evropske in britanske ter samo britanske zgodovine. Pri mednarodni maturi lahko učitelji oz. šole izbirajo med temami iz evropske, azijske ali afriške zgodovine. Francoska in slovenska matura pa ne omogočata izbire tem ter tudi ne vključujeta različnih nivojev.

Pri ocenjevanju maturitetnih dosežkov oz. pretvarjanju doseženih točk v ocene pri izpitnih polah se lahko uporabita dve vrsti modelov: modeli, ki upoštevajo relativne standarde ocenjevanja in modeli, ki upoštevajo absolutne standarde ocenjevanja.

Modeli relativnega ocenjevanja temeljijo na medsebojnem primerjanju učencev, tako da se ocena vsakega učenca določi glede na njegovo pozicijo v skupini, ki je reševala izpitne pole. Npr. najbolj običajen je model, ko se določi odstotek najboljših učencev, ki prejmejo najvišjo oceno in odstotek tistih učencev, ki prejmejo prav dobro oceno, potem dobro, zadostno in nezadostno oceno.⁶ Ocene tako niso odvisne od težavnosti testa, ampak od rezultatov drugih učencev v skupini (npr. pri slovenski maturi).

³ Testi vključujejo merske značilnosti. »Načelo veljavnosti zahteva, da je testna naloga tako zasnovana in jezikovna oblikovana, da povsem ustreza didaktičnim ciljem naloge in da preverja tudi poznavanje načrtovanih vsebinskih elementov .../ Načelo zanesljivosti zahteva, da bi kasnejše ponovno testiranje iste populacije učencev z enakimi nalogami dalo tudi enake testne rezultate. Načelo objektivnosti je posebej pomembno. Na objektivnih načelih so sestavljene tiste naloge, pri katerih več vzporednih ocenjevalcev ugotavlja prav enake testne rezultate testirancu. To pa je predvsem odvisno od enoznačno oblikovane naloge. Načelo občutljivosti testa. Test mora vsebovati lahke, srednje težke, pa tudi zelo zahtevne naloge. Le tako lahko meri in diferencira boljše znanje od šibkejšega. Seveda pa morajo biti testne naloge tako razporejene, da testiraneec rešuje najprej lahke, nato težje naloge. Takšno zaporedje naj bi se v testu še večkrat ponovilo v valovih.« Trojar, Š. (1998). Tipske značilnosti testnih nalog, problemi pri projektiranju in uporabnost pri pouku zgodovine. V: Zgodovina v šoli. Letnik VII. Št. 3, str. 38–39.

⁴ Eksterni izpiti prinesejo tudi negativne učinke. »Stopnjuje se pritisk učencev na učitelje, da poučujejo tisto, kar terjajo katalogi in preizkuša zunanje preverjanje, in da jih urijo za načine odgovarjanja, ki temu ustrezajo. .../ Priprave na zunanji izpit postanejo moment medsebojnega pokoravanja za učitelje in učence: učitelji prek zahtev, povezanih z zunanjim preverjanjem, držijo na vaje tih učence, ti pa s pritiski glede poučevanja, prilagojenega zunanjemu preverjanju, učitelje. Možnost za odprto dogovarjanje in izbiro ter za artikuliranje različnosti so povsem zaprte.« Rutar Ilc, Z., Rutar, D. (1997). Kaj poučujemo in preverjamo v šolah. Radovljica: Didakta, str. 293.

⁵ »V evropskih šolskih sistemih so prijem različni, največkrat pa je opredeljevanje različnih ravni preverjanja in ocenjevanja vezano na različne priprave na preverjanje in ocenjevanje ter s tem na vnaprejšnje odločanje, katero raven znanja želi učenec pri posameznem predmetu usvojiti. Taka situacija seveda postavlja učence pred dilemo, o kateri se pogosto ne morejo odločiti le po interesu, temveč se pojavlja tudi problem različnih preudarkov o morebitni uspešnosti ipd. Kritike obstoječe organizacije evropskih šolskih sistemov zato opozarjajo pred nevarnostjo predrejanja celotnega življenja šole končnemu preverjanju. Pritisk končnega preverjanja in navidez enostavnost delitve učencev v vnaprejšnje skupine (glede na različne zahtevnostne ravni končnega preverjanja) lahko pripelje do povsem nezaželenih učinkov.« Barle, A. (1995). Vpeljevanje različnih ravni preverjanja in ocenjevanja v srednjih šolah. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXVI. Št. 4, str. 54.

⁶ Prvi strokovni posvet o maturi. (1995). Škofja Loka, 8. 12. in 9. 12. 1995. Ljubljana: Republiški izpitni center, str. 15.

Drugi modeli pa so modeli absolutnega ocenjevanja, ki ne določajo vnaprej odstotkov učencev za posamezne ocene, ampak izhajajo iz izpitnih ciljev. Odstotki točk za posamezne ocene so prav tako arbitrarno določeni vnaprej. Tako odstotki kažejo, do kakšne mere je učenec dosegel izpitni učni cilj (npr. pri angleških izpitih in mednarodni maturi).⁷

V nadaljevanju so predstavljeni izpitni cilji, izpitna vsebina in izpitne pole za zgodovino v Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in pri mednarodni maturi.

Izpitni cilji

Specifični izpitni cilji pri slovenski maturi predvidevajo ocenjevanje vseh nivojev miselnega procesa, 60% ocenjevanje znanja in razumevanja (1. pola 30 % in 2. pola 30 %) in 40 % za interpretacijo, argumentacijo, sintezo, analizo in vrednotenje (1. pola 20 % in 2. pola 20 %).

Sedem ciljem predvideva ocenjevanje znanja in razumevanja, medtem ko predvideni osmi cilj (primerjava) spada bolj k višjemu nivoju. Čas pisanja je 90 minut za prvo izpitno polo in 90 minut za drugo izpitno polo.

Kandidat »pozna dejstva, dogodke, pojave in podatke ter časovna, vzročna in prostorska zaporedja zgodovinskih dogodkov, pojavov in procesov; opiše, pojasni oz. razloži zgodovinske dogodke, pojme, pojave in procese; razlikuje vzroke od povodov in posledic ter med vzroki za določene zgodovinske pojave poišče bistvene; izbere bistvene informacije o določenem zgodovinskem dogodku, pojavu ali procesu; natančno in pravilno uporabi ustrezne zgodovinske pojme in terminologijo pri pojasnjevanju dogodka, pojava ali procesa; zna dogajanja časovno in prostorsko opredeliti; zna uporabiti statistične podatke, vire in ilustrativno gradivo pri utemeljevanju oz. pojasnjevanju zgodovinskih dogajanj, pojavov in procesov; (primerja dogodke, pojave ali procese ter ugotovi podobnosti in razlike).«⁸

Pet ciljev je predvidenih za ocenjevanje interpretacije, argumentacije, sinteze, analize in vrednotenja.

Kandidat »uporabi in obrazloži različne vire zgodovinskih informacij (zgodovinsko besedilo, vir, zemljevid, statistični podatek, slika ...) in oblikuje sklepe; interpretira oz. argumentira podatke, informacije ...; sintetizira in obrazloži kompleksnost dogajanja; ovrednoti pomen določenih dogodkov (npr. reform, programov, ukrepov ...); primerja in kritično presoja različna sporočila; ugotovi soodvisnost različnih zgodovinskih dogodkov in pojavov.«⁹

Specifični izpitni cilji francoske mature so predvsem ocenjevanje sposobnosti, kot so npr. zbiranje informacij, klasificiranje, analiziranje in sintetiziranje informacij ter odgovarjanje na problemska vprašanja.

Specifični cilji se nanašajo na tipe nalog pri maturi. Te naloge so: esejska naloga (oz. daljši sestavek), naloga, ki se nanaša na en vir (pisni ali vizualni), naloga za preučevanje virov oz. komentar več različnih virov.

Glavni cilji pri pisanju esejev oz. daljših sestavkov so, da morajo učenci na podlagi znanja, ugotoviti problem in nanj odgovoriti v urejenem sestavku in da znajo uporabiti koncepte ter specifično besedišče.

Glavni cilji komentarja enega vira (pisnega ali vizualnega) so, da znajo učenci uporabiti znanje za kritično branje in analizo vira ter natančno odgovoriti na vprašanja.

⁷ Ibid., str. 16.

⁸ Predmetni izpitni katalog za maturo 2001 – Zgodovina. (1999). Ljubljana: Državni izpitni center, str. 8.

⁹ Ibid., str. 8.

Glavni cilji pri preučevanju virov oz. komentarju več različnih virov so, da učenci znajo na podlagi znanja poiskati informacije iz različnih virov, so jih sposobni klasificirati po ključnih besedah (temah) in jih postaviti v odnose ter sestaviti kritično in argumentirano sintezo.

Ti glavni cilji se tudi ocenjujejo pri teh treh tipih nalog. Naloge naj ne bi preverjale le podatkovnega znanja, ampak široko znanje, poznavanje in razumevanje zgodovinskega dogajanja.

Izpitna pola je tako razdeljena v dva dela (zgodovinski in geografski del). Čas pisanja je 4 ure, vendar pa izpitno dopolnilo k učnemu načrtu predlaga dve uri in pol do tri ure za prvi del izpitne pole in ostali čas za drugi del izpitne pole. Novost je, da se z žrebom določi, kateri predmet bo v prvem delu (pomembnejšem delu).¹⁰

Če je v prvem delu izbrana zgodovina, potem imajo učenci možnost izbire med dvema esejema in enim komentarjem več virov. Če je v prvem delu izbrana geografija, imajo učenci možnost izbire med dvema komentarjema enega vira pri zgodovini v drugem delu.¹¹

Specifični izpitni cilji angleškega izpita GCE zahtevajo, da morajo učenci znati priklicati v spomin, izbrati in prikazati natančno zgodovinsko znanje in razumevanje (1. cilj); predstaviti zgodovinske razlage z razumevanjem ustreznih konceptov in z vključevanjem ocen (2. cilj); interpretirati, evalvirati in uporabiti vrsto zgodovinskih virov v povezavi z zgodovinskim kontekstom in razložiti, evalvirati interpretacije zgodovinskih dogodkov iz preštudiranih tem (3. cilj).¹² 1. cilj predstavlja 40–45 %, 2. cilj 25–30 % in 3. cilj 25–30 % vrednosti izpita.¹³

Specifičnih izpitnih ciljev pri mednarodni maturi je pet in zahtevajo, da morajo učenci pokazati zgodovinsko znanje preko pridobivanja, izbora in učinkovite uporabe znanja (1. cilj); pokazati jasne, jedrnate, ustrezne in dobro podkrepjene argumente (2. cilj); ovrednotiti, interpretirati in kritično uporabiti vire kot zgodovinske dokaze (3. cilj); ugotoviti in ovrednotiti različne interpretacije zgodovinskih dogodkov (4. cilj); razložiti razloge ter posledice kontinuitet in sprememb (5. cilj).¹⁴

Spodnja preglednica¹⁵ prikazuje, kateri učni cilji se preverjajo pri 1., 2. in 3. izpitni poli (višji nivo) ter pri notranjemu ocenjevanju individualnih nalog, koliko časa imajo kandidati na voljo za pisanje, kolikšna je vrednost posameznih izpitnih pol in koliko nalog morajo rešiti.¹⁶

¹⁰ B.O. n°12, 20 mars 1997, str. 888–891.

¹¹ Geografija pa vsebuje preučevanje geografskih virov in izdelovanje zemljevida ali skice.

¹² GCE Advance and advanced subsidiary examinations subject cores for History. (1997). London: SCAA, str. 6. Podobno tudi v: GCE A/AS subject core for History. (1994). London: SCAA, str. 4.

¹³ GCE Advance and advanced subsidiary examinations subject cores for History. (1997). London: SCAA, str. 6.

¹⁴ IB History Subject Guide. (1996). Geneva: International Baccalaureate Organisation, str. 6–7. Razlike med višjim in nižjim nivojem: višji nivo ima več ur na voljo in s tem tudi večjo širino znanja in več možnosti za razvoj petih učnih ciljev. Npr. 4 ure tedensko so za nižji nivo in 5 ur tedensko so za višji nivo na Gimnaziji Bežigrad.

¹⁵ Preglednica: IB History Subject Guide. (1996). Geneva: International Baccalaureate Organisation, str. 45.

¹⁶ Če primerjamo vse izpitne pole pri mednarodni maturi, lahko ugotovimo, da se pri vseh nalogah v izpitnih polah zahtevajo razumevanje, analiza, sinteza in evalvacija. Pri vsakem vprašanju so višji nivoji kognitivnega področja povezani z nivojem razumevanja. Prva izpitna pola vsebuje naloge pojasnjevanja in krajše ali daljše esejske naloge. Druga in tretja izpitna pola pa imata daljše esejske naloge, ki preverjajo vse nivoje kognitivnega področja, še posebej pa tudi organizacijo in ureditev zgodovinskih podatkov. Esejska vprašanja so tako sestavljena, da je poudarek na ocenjevanju vsaj dveh miselnih sposobnosti: npr. ocenjevanje razumevanja in analize, analize in vrednotenja, razumevanja in vrednotenja, uporabe virov in vrednotenja, razumevanja in sinteze itd.

Višji nivo	Izpitna pola 1	Izpitna pola 2	Izpitna pola 3	Notranje ocenjevanje
Učni cilji	poudarki so na 3. cilju (tudi 1., 2., 4. in 5. cilj)	poudarki so na 1., 2., 4. in 5. cilju (tudi 3. cilj)	poudarki so na 1., 2., 4. in 5. cilju (tudi 3. cilj)	poudarki so na 1., 2. in 3. cilju (tudi na 4. in 5. cilju)
Vsebina	3 predpisane učne teme	6 tem iz svetovne zgodovine 20. stoletja	5 regionalnih opcij	odprto (Kandidat mora izbrati poglobljeni študij iz katerekoli zgodovinske teme.)
Število vprašanj	4 vprašanja krajših odgovorov	2 esejski vprašanja	3 esejska vprašanja	odprto vprašanje
Število točk	20	40	60	25
Čas	1 ura	1 ura in 30 minut	2 uri in 30 minut	do 30 ur v programu, ki ima 240 ur
Vrednost ¹⁸	20 %	20 %	35 %	25 %

Mednarodna matura iz predmeta zgodovina vključuje nižji in višji nivo. Nižji nivo vsebuje dve izpitni poli, višji nivo pa še tretjo izpitno polo. Vsi kandidati pa morajo izdelati tudi individualno nalogo, ki je sestavni del ocene.

Zaključimo lahko, da je slovenskih specifičnih izpitnih ciljev veliko in so razdeljeni v cilje, ki predvidevajo ocenjevanje znanja in razumevanja in v cilje, ki predvidevajo ocenjevanje analize in interpretacije, sintezo in vrednotenje. Pri francoskih specifičnih izpitnih ciljih je v ospredju sposobnost izbiranja, klasificiranja in sintetiziranja podatkov; pri angleških specifičnih izpitnih ciljih je poudarek na razumevanju in interpretaciji virov; pri mednarodnih specifičnih izpitnih ciljih pa je poudarek na vrednotenju in interpretiranju virov ter uporabi znanja.

Izpitna vsebina

Didaktično oz. vsebinsko zasnovo izpitnih pol določajo izpitni katalogi v Sloveniji, v Franciji, Veliki Britaniji in v mednarodnih šolah pa učni načrti.

V Sloveniji določa vsebino izpita izpitni katalog.¹⁸ Za vsako leto je predvidenih ok. 10 tem, ki naj bi bile za maturo in se nanašajo na obdobje od starega veka do konca 20. stoletja. Kandidati rešujejo samo dve izbrani temi. Izpitni katalog je samo eden in učenci, ki se odločijo za zgodovino, se vsi pripravljajo iz tega kataloga.

Teme v izpitnem katalogu so kronološko-progresivno razporejene in vključujejo progresivno časovno projekcijo, saj prikazujejo razvoj zgodovinskih dogodkov in procesov. Teme so: Zgodnje visoke kulture; Antična kultura in tradicija; Rimsko cesarstvo in začetki krščanstva; Slovensko ozemlje v poznoantični in zgodnji srednjeveški dobi; Srednjeveška mesta in podeželje; Slovenci v srednjeveškem rimsko-nemškem cesarstvu; Evropa in svet na prehodu iz srednjega v novi vek; Turški vpadi, kmečki upori in reformacija na Slovenskem; Francoska revolucija; Industrializacija v 19. stoletju; Nacionalna gibanja v 19. stoletju; Slovenci v habsburški monarhiji v prvi polovici 19. stoletja; Slovenci v Avstro-Ogrski; Boljševizem,

¹⁷ Pri nižjem nivoju 1. izpitna pola predstavlja 25 % vrednost, 2. izpitna pola 50 % vrednost, individualna naloga pa 25 %.

¹⁸ Predmetni izpitni katalog za maturo 2001 – Zgodovina. (1999). Ljubljana: Državni izpitni center.

fašizem, nacizem; Slovenci v prvi jugoslovanski državi; Slovenci med drugo svetovno vojno; Odporniška gibanja med drugo svetovno vojno in kolaboracija; Od zavezništva do hladne vojne; Slovenci v prvem desetletju po drugi svetovni vojni; Mirovna gibanja in organizacije po drugi svetovni vojni.

Izbor tem je takšen, da kandidat pokaže poznavanje in razumevanje izpitnih vsebin iz obče zgodovine, opredeljenih v izpitnem katalogu; poznavanje slovenske zgodovine od antičnega obdobja do danes ter razumevanje vplivov evropske in svetovne zgodovine na slovensko v posameznih zgodovinskih obdobjih; poznavanje najpomembnejših znanstvenih in kulturnih dosežkov, gospodarskih procesov in socialnih odnosov v zgodovinskih obdobjih. Kandidat ravno tako pokaže, da zna pravilno razvrstiti dogodke, pojave, procese in pomembne osebnosti v zgodovinski čas in prostor, tudi z razporejanjem sočasnih istorodnih in raznorodnih zgodovinskih dogajanj ter da zna ovrednotiti prispevke in pomen antičnih civilizacij za poznejši razvoj itd.¹⁹

V Franciji se vsi učenci v gimnazijah pripravljajo na maturo iz učne vsebine, ki je predpisana v učnem načrtu za zadnji letnik srednje šole (pred letom 1998 je bila to nacionalna, evropska in svetovna zgodovina po letu 1945, po letu 1999 pa je izpitna snov od leta 1939 naprej). Problemski pristop k vsebini in izbor pomembnejših dogodkov v drugi polovici 20. stoletja so bili razlogi za izbor vsebine zadnjega letnika. Vsebina je razdeljena v tri poglavja in obsega čas od leta 1939 do srede 90. let.

Prvo poglavje Druga svetovna vojna ima samo tri teme: Glavne faze; Evropa in Francija v vojni; Posledice. Drugo poglavje Svet od 1945 do danes vsebuje 4 teme: Gospodarske in socialne spremembe po letu 1945; Veliki ideološki modeli v svetu (organi oblasti, družba in kultura) ter njihov razvoj: sovjetski model, ameriški model, kitajski model in model liberalne Evrope; Nasprotje med velikimi silami in razkroj blokov; Osvoboditev podložnih narodov in pojav Tretjega sveta. Tretje poglavje Francija po letu 1945 vsebuje dve temi: Politični razvoj; Gospodarstvo, družba, kultura.²⁰

Vsebina vsebuje strukturalno sistemsko projekcijo procesov in omogoča, da učenci spoznajo in razumejo strukturo sodobnega sveta. Zanimiva je razdelitev političnega razvoja na različne modele (npr. ameriški, sovjetski, kitajski, evropski) in tudi, da hladna vojna ni v ospredju pri prikazu razvoja sveta po letu 1945.

Angleška matura (18 let, GCE) je na videz bolj zapletena, saj številni izpitni centri v Veliki Britaniji omogočajo različne izpitne programe oz. izpitne načrte, tako da je od šol in učiteljev odvisno, za kateri program se odločijo. Ravno tako pa se učenci lahko odločijo za določeno šolo glede na program, ki ga šole izvajajo. Angleški izpitni učni načrti lahko vsebujejo poglobljene ali splošne teme iz britanske zgodovine od 9. stoletja naprej ali pa iz evropske in svetovne zgodovine (19. in 20. stoletje).

Izbor tem v izpitnih načrtih je takšen, da lahko učenci pokažejo znanje in razumevanje zgodovinske snovi, tem in obdobjem, ki so jih preštudirali; da znajo oceniti pomembnost dogodkov v zgodovinskem kontekstu; analizirati zgodovinske interpretacije o dogodkih; interpretirati, evalvirati in uporabljati zgodovinske vire v kontekstu ter pokazati razumevanje glavnih pojmov in konceptov.²¹ Izpitni načrti zahtevajo od učencev, da pokažejo širino zgodovinske-

¹⁹ Predmetni izpitni katalog za maturo 2001 – Zgodovina. (1999). Ljubljana: Državni izpitni center, str. 6.

²⁰ Povzeto po: Wedam, V. (1996). Učni načrt za zgodovino v splošni in tehnološki srednji šoli v Franciji. V: Zgodovina v šoli. Letnik V. Št. 3, str. 55–57.

ga znanja in razumevanja, tako da povezujejo ali primerjajo različne vidike obdobja, družbe, vsebine ali preštudirane teme. Ravno tako pa tudi zahtevajo od učencev, da raziščejo določeno zgodovinsko vprašanje ali problem; uporabljajo vire, poročila, argumente in interpretacije za razlago, analizo, sintezo in zaključke.

Izpitni učni načrti za GCE pa še posebej zahtevajo pri višjem nivoju A, da morajo učenci preštudirati zgodovino več držav; vključiti več elementov britanske zgodovine ali zgodovine Anglije, Škotske, Irske in Walesa (vendar pa ta zahteva ne velja za starejšo zgodovino); v obdobju vsaj 100 let. Npr. učni načrt, ki vsebuje zgodovino 20. stoletja, mora vsebovati tudi nekaj zgodovine pred letom 1900.

Npr. Londonski izpitni center ULEAC ponuja štiri različne učne programe oz. učne načrte: A, B, D in E, ki vključujejo britansko, evropsko in svetovno zgodovino. Učni načrt A vsebuje poglobljeni študij britanske in evropske zgodovine od leta 800 do leta 1975; izpitni učni načrt B vsebuje poglobljeni študij nebritanske zgodovine (Odkritja, Reformacija, Francija v času Ludvika XIV., Francoska revolucija, Razlogi za 1. svetovno vojno, Rusija 1894–1924, ZDA 1917–53, Totalitarni režimi v Evropi 1919–39) in angleške zgodovine 1399–1974; učni načrt D vsebuje svetovno zgodovino od leta 1931 naprej; učni načrt E pa vsebuje poglobljeni študij različnih tem evropske zgodovine od 17. do 20. stoletja, šolsko interno delo in individualne naloge.²²

Učni načrt za mednarodno maturo vsebuje široke teme iz svetovne zgodovine 20. stoletja, široke regionalne teme iz zgodovine 19. in 20. stoletja (samo za višji nivo) ter tri predpisane poglobljene teme. Učni načrt vključuje tudi individualno nalogo, ki je sestavni del izpita. Izpit je raznovrsten, vendar pa je pregledno in sistematično zasnovan.

Izbor tem je takšen, da lahko kandidati pokažejo razumevanje širokega in poglobljenega zgodovinskega znanja različnih kultur; razumevanje zgodovine kot vede (različnosti virov, metod in interpretacij); mednarodno zavedanje in razumevanje s pospeševanjem vživljanja v preteklost; razumevanje, da ljudje živijo v različnih krajih in v različnih obdobjih; razumevanje sedanosti preko razumevanja preteklosti; sposobnost uporabe in sporočanja zgodovinskega znanja in razumevanja ter dolgotrajno zanimanje za zgodovino.²³

Npr. široke teme iz svetovne zgodovine 20. stoletja so monografsko razporejene, saj predstavljajo glavne dogodke 20. stoletja. Prva široka tema: Vzroki, potek in posledice vojn (primeri: Alžirska vojna, Arabsko-izraelske vojne, Kitajska državljanska vojna, Prva in druga svetovna vojna, Korejska vojna, Mehiška revolucija, Nigerijska državljanska vojna, Španska državljanska vojna, Vietnamska vojna); druga široka tema: Nacionalna in osvobodilna gibanja, dekolonizacija in problemi novih držav (primeri: Alžirija, Karibi, Kuba, Gana, Indijska podcelina, Indonezija, Indokina, Kenija, Zair); tretja široka tema: Vzpon in vlada v enopartijskih državah; četrta široka tema: Ustanovitev in delo mednarodnih organizacij (primeri: Društvo narodov, OZN, Mednarodno sodišče ...); peta široka tema: Hladna vojna; šesta široka tema: Države in njihov odnos do religij in manjšin (možen izbor držav iz najmanj dveh različnih regij: Aboriginezi v Avstraliji, Azijci v vzhodni Afriki, Kitajci na Maleziji, Kurdi v zahodni Aziji, Budizem v Indokini, Krščanstvo v Latinski Ameriki in na Poljskem, Hinduizem na indijski podcelini, Islam v afriških državah in v Indoneziji itd.).²⁴

²¹ Več o tem: GCE Advance and advanced subsidiary examinations subject cores for History. (1997). London: SCAA, str. 5.

²² GCE History, Advanced level Syllabus. (1998). London: London examinations.

²³ IB History Subject Guide. (1996). Geneva: International Baccalaureate Organisation, str. 5.

²⁴ IB History Subject Guide. (1996). Geneva: International Baccalaureate Organisation. Učni načrt predlaga, da bi se kandidati pripravili za dve ali tri široke teme, zato lahko učitelji oz. šole te teme izberejo. Kandidati, ki se pripravljajo iz dveh ali treh tem, pridobijo široko in poglobljeno znanje o glavnih svetovnih dogodkih v 20. stoletju.

Široke regionalne teme so izbrane iz petih geografskih področij: Afrike, Amerike, Vzhodne in Jugovzhodne Azije in Oceanije, Evrope (s Sovjetsko zvezo/Rusijo), Južne Azije in Bližnjega vzhoda (s severno Afriko) in vsebujejo izbrane dogodke iz zgodovine 19. in 20. stoletja.²⁵

Posebnost mednarodnega izpita so poglobljene teme, ki so predpisane za štiri leta. Npr. od leta 1998 do leta 2002 so bile: Ruske revolucije in nova sovjetska država 1917–29; Vzroki za drugo svetovno vojno v Aziji 1931–41; Hladna vojna 1945–64.²⁶

Če primerjamo mednarodni izpitni učni načrt z angleškimi izpitni učnimi načrti, ugotovimo številne podobnosti. Mednarodni (tako kot angleški) so zelo odprti učni načrti. Tematizacija vsebine pri angleških in mednarodnih učnih načrtih je posebna in je največkrat razdeljena na splošne ali poglobljene teme z didaktičnimi poudarki. Oba učna načrta vsebujeta velik izbor širokih tem in tem, ki so splošne ali poglobljene. Izbor tem pa prepuščata učiteljem oz. šoli. Usmerjena sta v uresničevanje izpitnih ciljev, zato specifični izpitni cilji nakazujejo oblike in metode dela (še posebej metodo dela z zgodovinskimi viri). Razlika je samo, da mednarodni učni načrt vsebuje široke teme iz svetovne zgodovine 20. stoletja ali zgodovine posameznih področij 19. in 20. stoletja (Evropa, Azija, Afrika itd.), medtem ko angleški učni načrti vsebujejo široke teme iz svetovne, evropske in britanske ali samo britanske zgodovine.

Edina pomanjkljivost angleških izpitov je, da učenci obvladajo samo določeno temo ali obdobje iz britanske, evropske ali svetovne zgodovine, francoski kandidati obvladajo obdobje od leta 1939 naprej, kandidati, ki opravljajo mednarodno maturo pa obvladajo samo določene teme iz 20. stoletja (na višjem nivoju pa tudi zgodovino npr. Evrope od konca 18. stoletja naprej).²⁷ Največjo širino znanja pa imajo slovenski kandidati, ki morajo poznati določene teme od starega veka do 20. stoletja. Njihovo znanje je zelo široko, vendar ni poglobljeno (s pomočjo zgodovinskih virov) kot je to npr. pri kandidatih, ki opravljajo angleški, francoski ali mednarodni izpit.

Zaključimo lahko, da je pri slovenski maturi v ospredju poznavanje slovenske in obče zgodovine, pri francoski razumevanje sodobnega sveta, pri angleški maturi spodbujanje zanimanja za študij zgodovine in pri mednarodni maturi pridobivanje širokega in poglobljene znanja iz izbranih tem.

Tipi izpitnih nalog

Pri slovenskih izpitnih polah prevladujejo naloge objektivnega tipa in krajše naloge prostih odgovorov. Med nalogami objektivnega tipa prevladujejo naloge kratkih odgovorov oz.

²⁵ Npr. regionalna široka tema Evropa obsega teme iz 19. stoletja: Francoska revolucija; Napoleon; Dunajski kongres; Viktorijanska Britanija; Italijanska združitev; Avstrija in Prusija; Nemčija in Avstro-Ogrska; Rusija in Vzhodna Evropa v drugi polovici 19. stoletja; Družbeni in gospodarski razvoj; Kulturni in izobraževalni razvoj; Francija; Skandinavija v 19. in 20. stoletju in teme iz 20. stoletja: Ruske revolucije 1905–41; Prva svetovna vojna; Društvo narodov; Fašistična Italija in nacistična Nemčija; Iberski polotok v 20. stoletju; Druga svetovna vojna; Rusija 1941–90; Povojna Zahodna Evropa; Vzhodna in Srednja Evropa 1919–90; Družba v 20. stoletju itd.). Vključene so v tretjo izpitno polo (za višji nivo). Kandidati se pripravljajo ponavadi za eno regionalno temo, ki jo izberejo šole oz. učitelji.

²⁶ Za leto 1998 so bile predpisane tri teme. Vedno so vključene v prvo izpitno polo in kandidati se ponavadi pripravljajo na eno od teh treh tem, ki jo izberejo učitelji. Poglobljene teme so izbrane iz šestih širokih tem. Izpitna pola vsebuje samo naloge, ki se nanašajo na vire iz teh treh tem.

²⁷ »Angleži so se odločili za poglobljeno izobraževanje na ožjem področju, vendar je v zadnjem času opaziti težino po širitvi. Pri nas izobražujejo na širši fronti, vendar manj poglobljeno. Širino izobrazbe ob koncu srednje šole nam angleški strokovnjaki odkrito zavidajo.« Kališnik, M., Bucik, V. (1999). Kako Britanci, kako Slovenci. Matura, kdo bo tebe ljubil (5). V: Delo. Leto XLI. Št. 42, 22. 2. 1999, str. 10.

t.i. naloge zaprtega tipa (npr. naloge z izbirnimi odgovori, naloge urejanja, naloge dopolnjevanja), s katerimi je lažje preverjati nižje nivoje kognitivnega področja.²⁸

Značilnost zahodnoevropskih izpitnih pol pa je, da pri angleški, francoski in mednarodni maturi prevladujeta tudi dva tipa nalog, vendar pa so to esejске naloge in naloge na zgodovinske vire, ki vključujejo tudi nalogo objektivnega tipa (pojasnjevanje in interpretiranje) in krajše naloge prostih odgovorov.

Pri francoski maturi so esejске naloge obširne in splošne, pri angleški in mednarodni maturi pa so naloge ožje in problemske. Največje podobnosti so pri angleški in mednarodni maturi, medtem ko ima francoska matura posebna pravila pri sestavljanju esejskega odgovora. Če bi tudi slovenske izpitne pole vsebovale esejška vprašanja, bi lahko podobna pravila za pisanje sestavljavci pol upoštevali za splošne eseje (po francoskem zgledu) ali za problemske eseje (mednarodna matura). Francoske esejске naloge zahtevajo izbor, razvrščanje in sintezo znanja za daljše obdobje; angleške in mednarodne esejске naloge pa zahtevajo analizo, vrednotenje in sintezo znanja o določenem problemu za krajše obdobje.

Tudi naloge, ki se nanašajo na vire, so podobno problemsko zasnovane pri angleški in mednarodni maturi, medtem ko ima francoska matura posebna pravila pri sestavljanju komentarja več virov. Francoske naloge pogostokrat povezujejo vsebino virov z naučenim znanjem, angleške in mednarodne naloge pa se bolj nanašajo na vsebino virov. Angleške naloge zahtevajo od kandidatov, da pokažejo razumevanje sporočila vira, razložijo določene elemente vira in ugotovijo pomen ali zanesljivost informacij, ki jih dobijo iz virov; naloge pri mednarodni maturi pa tudi ocenitev in vrednotenje podatkov. V slovenskih izpitnih polah so naloge na vire redke in ponavadi zahtevajo le razbiranje podatkov ali razumevanje bistva sporočila. Tudi slikovno gradivo (zlasti v slovenskih polah) se uporablja kot ilustracija ali orientacija pri pisnih nalogah, pri angleških in mednarodnih izpitnih nalogah pa predstavlja osnovo za vprašanja, kjer morajo kandidati pokazati razumevanje tudi slikovnega sporočila. Naloge na vire so v slovenskih izpitnih polah lažje od nalog, ki so npr. v angleških ali mednarodnih izpitnih polah, zato je tudi pouk oz. priprava na maturo v Veliki Britaniji in mednarodnih šolah bolj usmerjena na delo z zgodovinskimi pisnimi in vizualnimi viri.

Iz analize izpitnih pol, ki vsebujejo npr. temo hladna vojna, lahko ugotovimo, da se tema hladna vojna lahko preverja z različnimi tipi nalog: z nalogami objektivnega tipa in krajšimi nalogami prostih odgovorov (slovenske pole), z esejskimi nalogami (francoska matura, angleška matura, mednarodna matura), z nalogami, ki se nanašajo na vire (mednarodna matura, francoska matura in tudi slovenska matura). Naloge na zgodovinske vire omogočajo ocenjevanje razumevanja v povezavi z analizo, sintezo, uporabo zgodovinskih virov in vrednotenjem (francoska, angleška in mednarodna matura); krajše naloge s prostimi odgovori in še posebej objektivne naloge pa omogočajo preverjanje znanja in razumevanja učne snovi (slovenska matura).²⁹

²⁸ Pri slovenski eksterni maturi so pogosto zaprti tipi nalog, ker je z njimi mogoče znanje preverjati objektivno in imajo tudi običajno visoko zanesljivost in veljavnost. Vendar pa je nekatere komponente znanja težko meriti le z nalogami zaprtega tipa. Le sestavljene, strukturirane naloge in različne vrste nalog odprtega ali polodprtega tipa lahko preverjajo višje kognitivne elemente oz. celovite miselne procese. http://www.mss.edus.si/publikacije/prenova/opisi/izhodišca_np/default.asp (Izhodišča za pripravo nacionalnih preizkusov znanja v devetletni osnovni šoli, Internet: julij 2000)

²⁹ Ta vzorčna tema je pri angleški izpitnih polah vključena v teme kot so mednarodni odnosi po letu 1945, sodobna zgodovina 20. stoletja in svet po letu 1945 (zaradi različnih izpitnih učnih načrtov). Pri mednarodni maturi je predpisana tema za naloge na zgodovinske vire in ena od šestih tem, zato je ta tema najbolj poglobljena. Naloge na to temo so pogoste v francoskih polah, saj je tema ena najpomembnejših po letu 1945 tudi v učnem načrtu za zadnji letnik. Ravno tako je ta tema vključena v zadnji letnik tudi v Sloveniji, posebna tema Hladna vojna (1945–90) je bila v izpitnem katalogu do leta 1999, leta 2000 pa jo je zamenjala tema Od zavezništva do hladne vojne (od 1939 do srede 50. let). Učenci se pripravljajo na maturo iz teme hladna vojna v Sloveniji samo, če je izbrana za maturo oz. jo pišejo le, če je izbrana za prvo izpitno polo.

Zaključimo lahko, da v francoskih, angleških in mednarodnih izpitnih polah prevladujejo naloge daljših odgovorov oz. esejske naloge in tudi naloge, ki se nanašajo na vire, med katerimi je edina vrsta nalog objektivnega tipa naloga pojasnjevanja in interpretiranja. V slovenskih izpitnih polah pa prevladujejo naloge krajših prostih odgovorov in naloge objektivnega tipa, s katerimi je težje preverjati višje kognitivne cilje.

Ocenjevanje izpitnih ciljev

Iz analize slovenskih izpitnih nalog (za obdobje med obema vojnoma in hladno vojno³⁰), lahko poudarimo, da se vsi izpitni cilji ne ocenjujejo pri slovenskih polah. Najpogostejše se ocenjujejo cilji, ki so povezani z znanjem in razumevanjem, medtem ko izpitni cilji, ki so povezani z vrednotenjem, sintezo, interpretacijo-argumentacijo in kritičnim presojanjem s primerjavo, niso vključeni v izpitnih polah.³¹ Tako naloge v slovenskih izpitnih polah zahtevajo od učencev samo zapomnitev podatkov, dogodkov, vzrokov, posledic; redke naloge pa so naloge, ki zahtevajo tudi uporabo, analizo in sintezo znanja; naloge postavljene na zgodovinske vire pa zahtevajo razumevanje bistva sporočila ali pojasnitev določenih elementov, največkrat pa so besedila kot orientacijsko gradivo in pomoč učencem pri obnovitvi znanja.³²

Če primerjamo izpolnjevanje izpitnih ciljev pri tujih izpitnih polah, lahko ugotovimo, da se vsi izpitni cilji v izpitnih polah tudi ocenjujejo. Tako so izpitni cilji natančno (v procentih) vključeni v posameznih nalogah pri angleški, mednarodni in francoski maturi. Npr. esejska vprašanja in vprašanja na različne zgodovinske vire so sestavljena tako, da vključujejo vse nivoje kognitivnega področja oz. miselne sposobnosti pri zgodovini, nekatera vprašanja pa so kombinacija nižjih in višjih kognitivnih ciljev, kot npr. razumevanja in analize, razumevanja in vrednotenja, razumevanja in sinteze ali pa kombinacija višjih kognitivnih ciljev, npr. analize in vrednotenja, sinteze in vrednotenja. Takšne naloge bi bile lahko vključene tudi v slovenskih izpitnih polah.

Zaključimo lahko, da se pri angleški in mednarodni maturi sistematično ocenjujejo višji miselni procesi, zlasti analiza, vrednotenje in sinteza. Francoska matura vsebuje posebne naloge, ki zahtevajo poleg znanja tudi višje nivoje kognitivnega mišljenja. Slovenska matura sicer predvideva (v izpitnem katalogu) ocenjevanje višjih kognitivnih elementov, vendar pa v glavnem ostaja pri ocenjevanju znanja in razumevanja.

³⁰ Zgodovina. (1996). Ispitna pola 1, 7. 9. 1996. Ljubljana: RIC; Zgodovina. (1997). Ispitna pola 1, 18. 6. 1997. Ljubljana: RIC; Zgodovina. (1997). Ispitna pola 1, 6. 9. 1997. Ljubljana: RIC; Zgodovina. (2000). Ispitna pola 1, 9. 6. 2000. Ljubljana: RIC.

³¹ John Laver je analiziral obe slovenski maturitetni poli za junij 1995. Po njegovi analizi sta slovenski maturitetni poli obsegali ocenjevanje naslednjih učnih ciljev. 1. pola (obča zgodovina) iz leta 1995 je ocenjevala približno 50 % naučeno znanje (besedila ali slike so pomagale učencem, da so se spomnili podatkov), 33 % zgodovinsko razumevanje (npr. konceptov) in 14 % splošno razumevanje, 2. izpitna pola (nacionalna zgodovina) pa približno 75 % naučeno znanje, 14 % zgodovinsko razumevanje (npr. konceptov) in 12 % splošno razumevanje. Poudaril je tudi, da so podobna objektivna vprašanja v Veliki Britaniji pri zgodovini pod 16. letom. V Veliki Britaniji prevladuje ocenjevanje zgodovinskih sposobnosti, to je ugotavljanje zanesljivosti virov in uporaba virov. Laver, John: 28. 12. 1995. J/curr/gen/slovh51228.jol, pismo za Savino Zwitter, Gimnazija Bežigrad.

³² Rutar Ilc Zora je mnenja, da izpitni cilji v katalogu, ki so usmerjeni k nekaterim miselnim sposobnostim višjega nivoja, dejansko predpostavljajo že vnaprej predvideno faktografijo pri različnih družboslovnih predmetih v Sloveniji. »Tudi pri katalogu iz zgodovine in zgodovine umetnosti vpogled v vsebino, napovedano za preverjanje, pokaže usmerjenost na izredno podrobno faktografijo, vpeto v kronološko kavzalistični model. Bolj kakor opremljenost z različnimi teoretskimi smermi oz. s paletto interpretativnih postopkov, ju označuje obsedenost z natančnim poznavanjem kronologije, kjer pa merijo na interpretacije, so te že izdelane in jih kaže podati čim bolj zvesto kot nevprašljive. Maturitetne naloge terjajo naštevanje, navajanje, »spravljanje dogodkov v pravilen kronološki red« in usklajanje levih stolpcov z desnimi.« Rutar Ilc, Z., Rutar, D. (1997). Kaj poučujemo in preverjamo v šolah. Radovljica: Didakta, str. 285.

Ocenjevanje izpitnih nalog

Slovenske izpitne pole vrednotijo zunanji ocenjevalci po točkovalni shemi in izpitnem katalogu. Vsako polo (neodvisno drug od drugega) pa točkujeta dva zunanja ocenjevalca. Upošteva se srednja vrednost.

Tipi nalog. ³³	Prva izpitna pola (št. vprašanj)	Druga izpitna pola (št. vprašanj)	Vrednotenje v točkah (za posamezno vprašanje)
1. NALOGE ZAPRTEGA TIPA			
A) IZBIRNI TIP			
– naloge izbire (da/ne oziroma označba pravilnih odgovorov med več danimi)	2	2	1 do 3 točke
– naloge povezovanja (npr. pojma z njegovo razlago, posebnosti z njeno vlogo ...)	1-2	1-2	3 do 5 točk
– naloge razvrščanja (urejanje, novo zaporedje dogodkov, pojavov ...)	0-1	0-1	2 do 3 točke
B) NALOGE DOPOLNJEVANJA			
– dopolnitev povedi z izpolnjevanjem praznih mest	0-2	0-2	2 do 3 točke
2. NALOGE POLODPRTEGA TIPA			
A) NESTRUKTURIRANE NALOGE			
Kandidat po navodilih oblikuje kratek odgovor (npr. definicijo, naštete vzroke ali posledice, poda razlago, primerjavo ali interpretacijo ...); naloge imajo lahko za izhodišče karto, besedilo ...	8-11	8-11	1 do 6 točk
B) STRUKTURIRANE NALOGE			
Naloge imajo podvprašanja, ki so medsebojno odvisna, lahko se nanašajo na neko besedilo, tabelo, karto ...	8-11	8-11	1 do 6 točk
SKUPAJ	21-28	21-28	

Spodnja razpredelnica prikazuje število izpitnih nalog pri posameznih polah z možnim številom točk, ki jih določa izpitni katalog in jih morajo pripravljavci izpitnih pol upoštevati.

Na podlagi zgornje preglednice lahko ugotovimo, da so tipi nalog predvsem objektivnega tipa, ki ocenjujejo znanje, razumevanje, naučene interpretacije, vzroke, posledice. Več samostojnega razmišljanja omogočajo t.i. strukturirane naloge, kjer se nekatere naloge nanašajo tudi na različno zgodovinsko gradivo. Razpon točk je od 1 do 6 točk, število vprašanj na eno polo pa je lahko od 21 do 28 vprašanj.

Slovenska maturitetna pola iz zgodovine je sestavljena zelo sistematično in vsebuje pestre naloge objektivnega tipa ter zanimive krajše naloge, ki jih je lahko objektivno oceniti s tehniko točkovanja. Francoska, angleška in mednarodna matura pa vsebujejo eseske naloge, ki se težje objektivno ocenijo, zato so za te naloge že vnaprej izdelani točkovni nivoji oz. opisi nivojev za določeno število točk.

³³ Predmetni izpitni katalog za maturo 2000 – Zgodovina. (1999). Ljubljana: Državni izpitni center, str. 7–8.

Razpon točk je najmanjši pri slovenskih izpitnih polah zaradi krajših nalog (1–5), pri angleških in mednarodnih izpitnih polah pa od 20–25 točk zaradi daljših esejskih nalog.

Če primerjamo oblikovanje ocen na podlagi točk oz. procentov pri posameznih izpitnih polah, lahko ugotovimo, da so najstrožji kriteriji pri francoski maturi, od skupnega števila točk (20 točk), so zelo dobre ocene oz. točke (16–20); potem so točke od 10–15, najslabše pa od 1 do 9 (8 in 9 točk omogoča še ustni izpit).³⁴

Kriteriji so pri angleških izpitih pri vsaki izpitni poli drugačni, vendar pa podobni; npr. izpit GCE program D je leta 1997 določal, da je za oceno A potrebno dobiti 66 %, za oceno B 56 %, za oceno C 50 %, za oceno D 45 %, za oceno E 40 % in za oceno N 35 %.

Kriterij je podoben tudi pri mednarodni maturi, ki pozna sedem ocen, npr. za prvo izpitno polo iz leta 1998, je bilo potrebno dobiti za oceno 7: 75 %, oceno 6: 60 %, oceno 5: 45 %, oceno 4: 20 %, oceno 3: 15 %, oceno 2: 10 % in oceno 1: 5 %.

Kriterij za pozitivno oceno se pri slovenskih polah vsako leto spreminja, npr. v letu 1997 je bilo potrebno 38 % vseh točk za zadostno oceno, v letu 1998 že 41 %, v letu 1999 že 51 % in v letu 2000 44 %.³⁵

Končna ocena se oblikuje s seštevkom točk ali s procentualno vrednostjo posameznih izpitnih pol. Npr. pri slovenski maturi sta obe poli vredni 50 %, ravno tako pri angleškem izpitu GCE, pri francoski maturi je prvi del pole vreden 60 %, drugi del pole pa 40 %, pri mednarodni maturi pa je prva pola vredna 20 %, druga pola 20 % in tretja pola 35 %.

K vrednostim izpitnih pol pa se prišteje še interno ocenjeno delo kandidata, ki je lahko individualno delo pri mednarodni maturi (25 %), šolsko delo pri angleških izpitih GCSE (20 %) ali interno ocenjeno delo le pri nekaterih izpitih za GCE. Slovenska in francoska matura pa nimata interno ocenjenega dela.

Za slovensko maturo iz predmeta zgodovina so učitelji že predlagali notranje ustno ocenjevanje in dva nivoja preizkusa ter tudi interno ocenjeno pisno nalogo.³⁶ Notranje ocenjevanje zahteva ravno tako natančno določene kriterije ocenjevanja, ki bi jih morali v Sloveniji izdelati, tako da bi jih lahko upoštevali tudi notranji ocenjevalci.

³⁴ Na podlagi podatkov, ki zadevajo uspeh kandidatov, lahko ugotovimo, da so pri vseh izpitih pomembne visoke ocene, npr. v Sloveniji: 3–5, v Angliji A–C, v Franciji pozitivne ocene od 10 naprej itd. Podatki o rezultatih pri maturi iz zgodovine in geografije v Franciji niso bili dobljeni. Podatki so le za celotno maturo: leta 1998 je bil 79,1 % uspešnih dijakov, v letu 1999 pa 78,3 %. V splošnih gimnazijah je bil uspeh leta 1998 79,4 %, leta 1999 pa 78,4 %. Tehniške šole so imele leta 1999 78,5 % uspeh, npr. poklicne oz. strokovne pa 77,6 %. <http://www.education.gouv.fr/discours/1999/cp990712.htm> (Résultats provisoires du baccalauréat. France métropolitaine. Session de juin 1999, internet: julij 2000).

Rezultati slovenske mature iz predmeta zgodovina v letu 1996 (junij): uspešno je opravilo 89,34 % kandidatov (povprečna ocena je bila 2,69); leta 1997 (junij) je uspešno opravilo maturo 86,64 % kandidatov (povprečna ocena je bila 2,56). Analiza izpitnih nalog z mature 1996. Zgodovina. (1997). Ljubljana: Državni izpitni center, str. 6. Analiza izpitnih nalog z mature 1997. Zgodovina. (1998). Ljubljana: Državni izpitni center, str. 7. Več o maturi iz leta 1999 v: Končan, B. (2000). Matura 1999. V: Zgodovina v šoli. Letnik VIII. Št. 3–4, str. 65–66. Leta 2000 je bila povprečna ocena 2,94. Končan, B. (2000). Zgodovina na maturi. V: Zgodovina v šoli. Letnik IX. Št. 3–4, str. 46. Rezultati mednarodne mature niso bili dobljeni. Rezultati pri izpitnem centru NEAB za izpit GCE so bili v letu 1998: ocene od A–C je dobilo 44,7 % kandidatov, neuspešnih (ocena N) je bilo 4,5 % kandidatov. <http://www.neab.ac.uk/news/exams/aprvst98.pdf> (GCE Provisional Statistics for 1998; Internet: julij 2000)

³⁵ Končan, B. (2000). Matura 1999. V: Zgodovina v šoli. Letnik VIII. Št. 3–4, str. 65 in Končan, B. (2000). Zgodovina na maturi. V: Zgodovina v šoli. Letnik IX. Št. 3–4, str. 46.

³⁶ Končan, B. (2000). Matura 1999. V: Zgodovina v šoli. Letnik VIII. Št. 3–4, str. 65. Končan, B. (2001). Šest let prenovljene mature in izkušnje zgodovine kot izbirnega predmeta na maturi. V: Temeljne prelomnice preteklih tisočletij: zbornik referatov. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 313.

Pogoji za izvedbo zunanjih srednješolskih izpitov

Zunanji izpiti zahtevajo disciplinirano in načrtovano pripravo, na katero se pripravljajo tako učitelji kot učenci. Če primerjamo način priprave na zunanje pisne izpite, lahko ugotovimo, da poteka priprava pri angleški in mednarodni maturi dve leti; pri francoski maturi zadnje srednješolsko leto; pri slovenski maturi pa štiri leta, intenzivno pa v zadnjem srednješolskem letu. Šolska ura je dolga od 45 do 55 minut; najkrajša je v slovenskih šolah (45 minut). Število ur na teden je od 4 do 5, v slovenskih šolah pa je od prvega do tretjega letnika dve uri; v četrtem – zadnjem letniku pa je od 2 do 6 (odvisno je od števila dodatnih ur). Način priprave v Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in v mednarodnih šolah je predstavljen v spodnji preglednici.

Značilnosti	Slovenija	Francija	Velika Britanija	Mednarodna matura
Št. let priprave za predmet zgodovina	4	1	2	2
Št. ur zgodovine na teden	2 (zadnje leto: dodatne ure od 1 do 4)	4	5	4 (5 višji nivo)
Šolska ura	45 minut	55 minut	50–55 minut	45–55 (odvisno od šol)

Navodila za reševanje nalog v izpitnih polah

Navodila za reševanje nalog v izpitnih polah so vedno na prvi strani vsake izpitne pole.

Slovenske izpitne pole vsebujejo naslednja navodila: čas pisanja, število strani v poli, dovoljeno gradivo (kemični svinčnik, nalivno pero) in posebna navodila za kandidate (npr. čitljivo pisanje, število vprašanj, točke v oklepajih itd.).³⁷

Francoska izpitna pola vsebuje naslednje informacije: število strani, čas pisanja, število vprašanj, ki jih je potrebno izbrati od skupnega števila vprašanj; nedovoljene pripomočke (žepni kalkulatorji).

Angleške izpitne pole za izpit GCSE vsebujejo naslednje podatke: čas reševanja, število vprašanj v poli, število vprašanj za izbiro, na kakšen način je zapisano število točk pri nalogah (v oklepajih) in podatek, da bodo kandidati dobili točke tudi za slovnično pravilnost in jezik.

Angleške izpitne pole za izpit GCE pa vsebujejo: čas reševanja, število vprašanj, ki jih morajo kandidati izbrati in zahtevo za uporabo dobre angleščine.

Mednarodne izpitne pole vključujejo poleg časa reševanja, števila vprašanj v poli in števila vprašanj, ki jih morajo kandidati izbrati, tudi maksimalno število točk in dovoljene pripomočke (slovar za kandidate, ki jim je angleščina tuji jezik).

Vse izpitne pole imajo natančna navodila za reševanje. Pri vseh je poudarjen čas reševanja in število vprašanj ter število nalog, ki jih morajo rešiti.

³⁷ Na prvi strani vsake izpitne pole: »Ob nalogah je v oklepaju navedeno število točk. Za napačne odgovore ne dobite negativnih točk, točkovani pa so tudi delni odgovori. Pazite na zahteve pri posameznih vprašanjih, saj upoštevamo samo toliko elementov, kot jih je navedeno.«

Če primerjamo načine in čas pisanja izpitnih pol, lahko ugotovimo, da je najdaljši izpit pri predmetu zgodovina pri angleškem izpitu GCE (6 ur), potem pri mednarodni maturi (višji nivo 5 ur), francoski izpit traja 4 ure, slovenski pa 3 ure; nižji nivo pri mednarodni maturi pa samo 150 minut. Kandidati pišejo dve poli pri slovenski in angleški maturi, pri francoski je ena pola (skupaj z geografskim delom), mednarodna matura pa ima dve poli za nižji, tri pole za višji nivo (1. in 2. pola sta enaki za oba nivoja, 3. pola pa je samo za višji nivo).

Pri primerjavi obveznega števila vprašanj oz. nalog, lahko ugotovimo, da imajo največje število nalog slovenske izpitne pole (ena pola ima 25 vprašanj, skupaj 50 različnih nalog npr. v letu 2000), najmanjše število nalog pa ima francoska matura (2 vprašanja skupaj, samo eno vprašanje pri zgodovini).

Ravno zaradi manjšega števila obveznih nalog, pa imajo francoske, angleške in mednarodne izpitne pole možnost tudi izbire nalog. Izbor nalog je določen za vsako izpitno polo in za posamezne teme.

Učenci na francoski maturi izbirajo med tremi tipi nalog: esejska naloga, esejska naloga s časovno preglednico dogodkov in komentar virov, če je zgodovina izbrana v prvem delu izpitne pole; če pa je izbrana v drugem delu, pa morajo obvezno pisati komentar na en zgodovinski vir. Pri mednarodni maturi imajo kandidati možnost izbire vprašanj pri drugi in tretji poli, saj morajo izbrati določeno število esejskih vprašanj. Kandidati pa imajo pri vseh izpitnih polah možnost izbire vprašanj pri angleškem izpitu GCSE in pri izpitu GCE, saj je za določeno temo postavljenih več različnih vprašanj.

Izbirnost nalog bi se lahko uveljavila tudi v slovenskih izpitnih polah. Če bi slovenske izpitne pole vsebovale esejske naloge, bi lahko ena izpitna pola vsebovala deset esejskih nalog za vsako izbrano široko temo, kandidati pa bi med temi nalogami izbrali dve esejski nalogi. Na ta način bi se lahko ocenjevali višji miselni procesi v izpitnih polah.

Zahtevnost srednješolskih izpitov

Na podlagi meril kot so tipi nalog, čas trajanja preizkusa, obseg snovi, bi lahko predpostavljali tudi zahtevnost mature oz. zaključnega eksternega ocenjevanja pri zgodovini v Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in pri mednarodni maturi. Možna pa so seveda še druga merila.³⁸

Če bi upoštevali čas pisanja vseh predmetov, bi bila zahtevnost mature največja v Franciji, ki ima tudi največ predmetov (20–24 ur), potem v Sloveniji (15–17 ur), v mednarodnih šolah (15 ur) in v Veliki Britaniji (6 ur, če je samo en predmet).

Če bi upoštevali čas pisanja pri predmetu zgodovina, potem bi bila zahtevnost največja v Veliki Britaniji (6 ur), potem v mednarodnih šolah (5 ur), v Franciji (4 ure) in v Sloveniji (3 ure).

Če bi upoštevali vrsto oz. tipe nalog, potem bi bila največja zahtevnost v Veliki Britaniji, kjer je tudi največje število esejskih tipov nalog (6), potem v mednarodnih šolah (5), v Franciji (1) in v Sloveniji (ni esejskih nalog). Največje število nalog objektivnega tipa je v slovenskih izpitnih polah, medtem ko pri tujih izpitnih polah ta tip nalog ni vključen (razen pri nalogah na zgodovinske vire).

³⁸ Npr. Eckstein, M. A. in Noah, H. J. sta uporabila za ocenitev pisnega dela mature oz. zahtevnost tri merila: tip oz. vrsto nalog, število zahtevanih predmetov in čas trajanja preizkusa za en predmet in za vse predmete. Ugotovila sta, da je zahtevnost preizkusov bistveno večja v Franciji kot pa npr. v Veliki Britaniji. Njuno raziskavo je predstavil Drago Žagar v članku (2000): 'Zahtevnost nacionalnih preizkusov znanja ob zaključku srednje šole v različnih državah. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXI. Št. 2–3, str. 43–45.

Če bi upoštevali Bloomovo taksonomijo, potem bi bila največja zahtevnost pri mednarodni maturi, saj vsa vprašanja zahtevajo višje kognitivne elemente, medtem ko bi bila najmanjša zahtevnost pri slovenski maturi, saj prevladujejo vprašanja, ki zahtevajo znanje in razumevanje.

Če bi upoštevali število vprašanj, bi bila na prvem mestu Slovenija (50), na drugem pa tudi Velika Britanija (24 pri izpitu GCSE, 18 pri izpitu GCE). Najmanjše število vprašanj, ki jih morajo kandidati rešiti pa ima francoska matura (2 vprašanja, eno vprašanje je iz zgodovine, eno pa iz geografije).

Če bi upoštevali obseg učne vsebine oz. širino in raznovrstnost, bi bila zahtevnost največja v Sloveniji (10 različnih tem od starega veka do 20. stoletja), potem v mednarodnih šolah (19. in 20. stoletje), v Veliki Britaniji (specifična tema, npr. samo izbrane teme iz 20. stoletja) in Franciji najmanjša (od leta 1939 naprej).

Didaktično-metodične sugestije za slovensko maturo

Možnosti za ocenjevanje višjih kognitivnih elementov bi bile večje, če bi slovenske izpitne pole vsebovale več nalog s krajšim ali daljšim prostim odgovorom oz. t.i. naloge polodprtega tipa, ki bi se nanašale na različno pisno ali slikovno gradivo; ali več nalog odprtega tipa, pri katerih bi kandidati odgovarjali z daljšim odgovorom na določeno temo. Seveda pa obstajajo še druge možnosti preverjanja višjih kognitivnih ciljev zlasti z avtentičnimi nalogami (npr. pisne in nepisne projektne naloge, članki, poročila ekskurzij in terenskega dela, predstavitev muzejskih zbirk, ustna analiza virov itd.).

V Sloveniji bi lahko uvedli takšne naloge, ki bi se nanašale na različne pisne in vizualne vire (po angleškem zgledu). Za pisanje takšnih nalog pa bi morali usposobiti učitelje oz. pripravljavce nalog, potem pa tudi naučiti učence, da bi spoznavali zgodovinske vire tudi na drugi način (ne samo kot vir podatkov in sporočil, ampak tudi kot možnost evalvacije zanesljivosti, pristranskosti in uporabnosti virov). Ravno tako bi lahko uvedli esejske naloge (z določenim številom besed), ki bi zahtevale sintezo, analizo in vrednotenje (kot npr. angleška in mednarodna esejska naloga).

Zato bi se lahko naloge, ki ocenjujejo znanje in razumevanje (objektivne naloge in naloge krajših prostih odgovorov), obdržale za prvo izpitno polo (sestavljeno iz dveh delov, prvi del bi vključeval izbrano občo široko temo, drugi del pole pa izbrano slovensko široko temo). Druga izpitna pola bi lahko vsebovala različne naloge, ki bi se nanašale na zgodovinske vire (za izbrane široke teme).

Lahko pa bi dodali še tretjo izpitno polo (za višji nivo) z izbirnimi esejskimi nalogami (npr. za vse predpisane široke teme), kjer bi imeli kandidati možnost izbire kot je to npr. v izpitnih polah v Franciji, Veliki Britaniji in pri mednarodni maturi. Seveda pa obstajajo še druge možnosti.

V Sloveniji pa bi lahko uvedli tudi notranje ocenjevanje, ki bi vključevalo pisno nalogo (npr. poročilo, raziskovalno delo, projektno delo ipd.) ali pa čisto posebno avtentično obliko notranjega ocenjevanja (pisno ali ustno), ki bi omogočala ocenjevanje višjih miselnih procesov.

Zaključek

Slovenske izpitne pole so didaktično in metodično solidno izdelane, točkovanje objektivnih nalog in krajših nalog prostih odgovorov je natančno in število elementov za eno točko

je določeno. Vendar pa se z objektivnim tipom nalog in nalogami krajših prostih odgovorov zelo težko ocenjujejo višji kognitivni elementi, zato je v ospredju ocenjevanje znanja in razumevanja.

Izpitne naloge v izpitnih polah pa vplivajo tudi na preverjanje in ocenjevanje znanja pri predmetu zgodovine v času priprave na maturo oz. na pouk. Če izpitne naloge zahtevajo predvsem faktografsko znanje in razumevanje, potem je tudi pouk zgodovine usmerjen k osvajanju nižjih kognitivnih elementov pri učencih.³⁹ Zato bi bilo potrebno v slovenskih izpitnih polah uvesti takšne naloge, ki bi vplivale tudi na kvaliteten pouk (npr. branje in analiziranje zgodovinskih virov, pisanje esejev, razširjenih esejev ali poročil, samostojno delo ter druge avtentične oblike dela) in ki bi omogočale preverjanje in ocenjevanje višjih miselnih procesov.

Literatura

- Analiza izpitnih nalog z mature 1996. Zgodovina. (1997). Ljubljana: Državni izpitni center.
- Analiza izpitnih nalog z mature 1997. Zgodovina. (1998). Ljubljana: Državni izpitni center.
- Bahovec, I., Slivar, B. (1994). Poti k maturi. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
- Barle, A. (1995). Vpeljevanje različnih ravni preverjanja in ocenjevanja v srednjih šolah. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXVI. Št. 4, str. 51–54.
- Bucik, V. (2000). Zunanji preizkusi znanja, sestavljeni in uporabljeni po standardnih postopkih. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXI. Št. 2–3, str. 23–26.
- GCE A/AS subject core for History. (1994). London: SCAA.
- GCE Advance and advanced subsidiary examinations subject cores for History. (1997). London: SCAA.
- GCE History, Advanced level Syllabus. (1998). London: London examinations.
- GCSE Regulations and Criteria. (1995). London: SCAA.
- Histoire-Géographie, B.O. n°22 – 24 juin 1993.
- Histoire-Géographie, B.O. n°33 – 7 octobre 1993.
- Histoire-Géographie, B.O. n°12 – 20 mars 1997.
- History, 1998 Syllabuses A, C, D and E. GCSE. (1998). London: London examinations.
- <http://www.education.gouv.fr/discours/1999/cp990712.htm> (Résultats provisoires du baccalauréat. France métropolitaine. Session de juin 1999, internet: julij 2000).
- http://www.mss.edus.si/publikacije/prenova/opisi/izhodisca_np/default.asp (Izhodišča za pripravo nacionalnih preizkusov znanja v devetletni osnovni šoli, Internet: julij 2000).
- <http://www.neab.ac.uk/news/exams/aprvst98.pdf> (GCE Provisional Statistics for 1998; Internet: julij 2000).
- IB History Subject Guide. (1996). Geneva: International Baccalaureate Organisation.
- Kališnik, M., Bucik, V. (1999). Kako Britanci, kako Slovenci. Matura, kdo bo tebe ljubil (5). V: Delo. Leto XLI. Št. 42, 22. 2. 1999, str. 10.

³⁹ »Priprava izpitnih katalogov zahteva temeljit premislek o tem, katere dimenzije znanja, spretnosti in navad (opredeljene v splošnih in operacionaliziranih učnih ciljih) je mogoče meriti s testnimi ali drugimi oblikami zunanega preverjanja znanja (esej, seminarska poročila), da se izognemo temeljni nevarnosti zunanjih testiranj, ki je v tem, da težijo predvsem k favoriziranju faktografskega znanja, ki je najlažje preverljivo. Sestavljavci nacionalnega kurikula se morajo že v fazi definiranja učnih ciljev vprašati, na kakšen način je mogoče prizadevanja za razvoj višjih kognitivnih spretnosti pri učencih spodbuditi tudi z ustreznimi oblikami preverjanja učnih učinkov. V ozračju vse večje storilnosti se učenci kljub našim iskrenim željam pač pripravljajo na to, da bodo pridobili čim višje ocene; in če ocenjujemo le faktografsko znanje, bo to imelo največjo težo v učenčevi strategiji učenja ne glede na naš učni načrt.« Kroflič, R. (1997). Učno-ciljno in procesno-razvojno načrtovanje kurikula. V: Zbornik Kurikularna prenova. Ljubljana: Nacionalni kurikularni svet, str. 215.

- Končan, B. (2000). Matura 1999. V: Zgodovina v šoli. Letnik VIII. Št. 3–4, str. 65–66.
- Končan, B. (2000). Zgodovina na maturi. V: Zgodovina v šoli. Letnik IX. Št. 3–4, str. 46–48.
- Končan, B. (2001). Šest let prenovljene mature in izkušnje zgodovine kot izbirnega predmeta na maturi. V: Temeljne prelomnice preteklih tisočletij: zbornik referatov. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 307–313.
- Kroflič, R. (1997). Učno-ciljno in procesno-razvojno načrtovanje kurikula. V: Zbornik Kurikularna prenova. Ljubljana: Nacionalni kurikularni svet, str. 199–217.
- Predmetni izpitni katalog za maturo 2000 – Zgodovina. (1999). Ljubljana: Državni izpitni center.
- Predmetni izpitni katalog za maturo 2001 – Zgodovina. (1999). Ljubljana: Državni izpitni center.
- Prvi strokovni posvet o maturi. (1995). Škofja Loka, 8. 12. in 9. 12. 1995. Ljubljana: Republiški izpitni center.
- Rutar Ilc, Z., Rutar, D. (1997). Kaj poučujemo in preverjamo v šolah. Radovljica: Didakta.
- Trojar, Š. (1998). Tipske značilnosti testnih nalog, problemi pri projektiranju in uporabnost pri pouku zgodovine. V: Zgodovina v šoli. Letnik VII. Št. 3, str. 36–42.
- Wedam, V. (1996). Učni načrt za zgodovino v splošni in tehnološki srednji šoli v Franciji. V: Zgodovina v šoli. Letnik V. Št. 3, str. 50–57.
- Žagar, D. (2000). Zahtevnost nacionalnih preizkusov znanja ob zaključku srednje šole v različnih državah. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXI. Št. 2–3, str. 43–45.

SUMMARY

CHARACTERISTICS OF EXTERNAL EXAMINATION ON HISTORY IN SLOVENIA, AS COMPARED TO FRANCE, GREAT BRITAIN, AND INTERNATIONAL SCHOOLS

European students sit their written examinations when they are between fifteen and eighteen years old. During their schooling in upper secondary schools, students in Great Britain have to sit two examinations. The first, marking the end of their compulsory education, takes place when they are sixteen (GSCE – General Certificate of Secondary Education). The second (GCE), denoting the conclusion of their secondary-school education, is taken at eighteen. In France, in Slovenia and in international schools, students conclude their four-year secondary education by taking the *matura* (external examination), which is also the prerequisite for enrolling into a university.

Certain written examinations offer a choice of several subjects and levels. When taking external examinations in Great Britain or in international schools a student may choose a higher or a lower level. British schools or teachers can choose subjects from world, European or British history while the students taking the international external examination have a choice of themes from European, Asian or African 19th or 20th centuries. Neither the external examination in France (covering the period from 1939 to 1995) nor the one in Slovenia (from ancient times to the 20th century) offer a selection of different themes or levels. In the form of essays or source-based questions, external examinations in Great Britain, France and in international schools all assess higher cognitive processes, especially comparison, evaluation and synthesis. While the external examination in the Slovene examination catalog does anticipate the assessment of higher cognitive elements it still largely remains on the level of assessing knowledge and understanding; assessment of questions with short answers and short essays with opened questions is namely not sufficient for the assessment of higher cognitive processes.

Slovene external examination papers only rarely contain source-based questions. Quite often, these entail either the comprehension of data and of the principal message, or the sources merely represent an illustration or provide orientation when composing an answer. In British, international and French external examination papers, on the other hand, source-based questions require from the student to manifest a comprehension of sources, to explain certain elements in them and to establish the reliability and importance of different written or illustrative sources.

Slovene external examination papers for history have been composed very systematically. They contain variegated questions with short answers as well as short questions that can be objectively assessed with point technique. French, British and international external examination papers, on the other

hand, contain essay questions whose objective assessment is much more difficult. This is why points for performance level or level descriptions for a given number of points have been established beforehand. Since different examination themes contain several questions, candidates have the possibility of selecting exercises (this is especially true of external examinations in Great Britain and in international schools).

A constituent part of the external examination is also internal assessment; it combines extended essays (20–25 % in international and British external examinations), schoolwork with sources (20–30% in British external examination) or individual project work (20–25% in British external examination). Neither Slovene nor French external examinations contain internal assessment yet.

Since external examination assessment affects education it is possible to infer (by analyzing examination programs and papers) that in France, Great Britain and in international schools the preparations for external exams demand from students a lot of independent work, reading and analysis of historic sources, and essay writing. In Slovenia, on the other hand, these preparations entail mostly revision of subject matter.

If Slovene external examination on history required assessment of higher cognitive patterns by means of essays or extended essays, or source-based questions (after the example of Great Britain) this would directly affect how history is taught in lower secondary, and especially in secondary, schools. Such examinations would have to include much more teamwork, individual work in the form of homework assignments (such as finding answers to source-based questions or writing essay or extended essay assignments, etc.) as well as other authentic work projects and assignments that enable assessment and evaluation of higher cognitive processes.

ZAKLJUČEK ZBOROVANJA

Spoštovani referenti in razpravljalci na letošnjem zborovanju slovenskih zgodovinarjev, drage kolegice in kolegi, spoštovani gostje!

Prehajamo na sklepni del našega zborovanja. Preden pa zaprosim predsednika Komisije za podelitev priznanj *Klio* za raziskovalno delo v zgodovinopisju, dr. Ervina Dolenca, da prevzame vodenje te podelitve, dovolite, da v sklepni besedi na kratko povzamem temeljne vsebinske označevalce 31. zborovanja slovenskih zgodovinarjev.

Najprej lahko ugotovimo, da smo tudi letos uspešno zborovali. Problemsko smo se poglobili v regionalne vidike slovenske zgodovine, obenem pa tudi v problematiko zgodovine na maturi. Glede ključnih vsebinskih razčlemb na tem zborovanju, bi najprej opozoril na tisto, ki jo je vzpodbudila obravnava vprašanja regij in dežel v srednjem veku. Gre za problematiziranje pojma regionalna zgodovina v smislu njegove subjektivnosti, kar seveda vzpodbuja k nadaljnji razpravi in v tem okviru vzpostavlja potrebo po osvetlitvi pojmov, povezanih z regionalnostjo. Za obdobje od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka jih utemeljuje t. i. kulturno-zgodovinski pristop, skozi katerega se razpoznavajo posebne arheološke kulturne skupine. Predstavljene so bile v starejši in mlajši železni dobi ter antičnem in zgodnesrednjeveškem obdobju na slovenskem ozemlju. Za srednji vek lahko ugotovimo, da je v tem obdobju obstajala vrsta terminov, s katerimi so označevali nek prostor, nanje pa so se navezovali različni semantični pomeni.

Glede kriterijev pri opredelitvi regionalnosti je bila za čas od 16. do 19. stoletja konkretno predstavljena kranjsko-štajerska delitev po načelu zunanje jezikovne podobe mest. Na spor med deželno razdelitvijo in nacionalno zavestjo v modernem času je opozorila že uvodna razčlemba vprašanja regij v naši preteklosti. Pojav novih regionalnosti ob naraščajoči nacionalni zavesti v drugi polovici 19. stoletja pa je bil predstavljen skozi obravnavo moderne nacionalne zavesti in regionalizma do leta 1918. Vprašanje regionalizma v novem zgodovinskem času, to je od razpada habsburške do razpada druge jugoslovanske države je bilo – vključujoč preboj Slovencev v nacijo – razčlenjeno v razmisleku o razvoju slovenske identitete z deželne na državljansko raven; razmislek vsebuje tudi poudarek, da slednja ni absorbirala deželne ali še ožje zavesti. Obravnavano je bilo tudi vprašanje regionalizma v slovenski državi, v kateri sedaj pokrajine, čeprav so ustavna kategorija, še niso nastale.

Posebna vsebinska plast zborovanja je bila namenjena posameznim slovenskim pokrajinskim ali regionalnim sklopom. Obravnavano je bilo vprašanje regionalnosti Zahodne Slovenije, predstavljeni sta bili zanimivi poglavji iz zgodovinskega razvoja Kranjske – integracija uskokov in Žumberaka kot pozabljene regije –, vprašanje slovenske identitete in koroške deželne zavesti je bilo vpeto v presojo koroško-kranjskih odnosov, razčlenjena je bila nacionalna struktura Slovenske oziroma Spodnje Štajerske v zadnjih desetletjih habsburške monarhije in prvi jugoslovanski državi, predstavitev razmerja med prekmursko zavestjo in slovenstvom pa je pokazala, da so Prekmurci že pred združitvijo z ostalimi Slovenci živeli slovensko identitetno osnovo. Naslednja vsebinska plast je zadevala mobilnost Slovencev in regionalizem, to je vprašanje odnosa regionalne in vseslovenske pripadnosti pri slovenskih

izseljencih v 19. in 20. stoletju; regionalne poteze pri njih so bile prisotne v obeh stoletjih.

Novost na letošnjem zborovanju je bila organizacija dveh zaporednih Okroglih miz, za katere smo ocenili, da v danem trenutku zadevata vitalna vprašanja slovenske zgodovinske vede in pouka zgodovine. Okrogla miza o slovenskem zgodovinopisju med regionalnim, nacionalnim in globalnim je ob zavesti o enotnosti zgodovine nasproti velikemu številu zgodovin predočila strokovne izzive in dinamiko samopremisleka našemu zgodovinopisju, Okrogla miza Zgodovina na maturi pa je obravnavala vrsto vprašanj, ki zadevajo vprašanje mature kot sistema. Razčlenjena je bila tudi potreba po nivojskem preverjanju znanja in nivojski maturi, vključujoč preverjanje in ocenjevanje višjih miselnih procesov. Toliko na kratko o temah in problematiki letošnjega zborovanja, ki smo jih obravnavali v razgibanem in ustvarjalnem vzdušju. Dan je bil marsikateri odgovor na vprašanja, ki jih je vzpodbudila tema zborovanja.

Na koncu te sklepne besede se zahvaljujem Zgodovinskemu društvu dr. Franca Kovačiča v Mariboru za sodelovanje pri pripravi in izvedbi letošnjega zborovanja ter vsem referentom, razpravljalcem in udeležencem za sodelovanje na njem. Zahvala gre seveda tudi predstavnikom medijev, ki so ga spremljali. Za prispevek pri organizaciji in izvedbi tudi letošnjega zborovanja se posebej zahvaljujem Majdi in Franciju Čudnu ter tajnici Zveze zgodovinskih društev Slovenije Barbari Šatej, na katerih že vrsto let slonita zahtevna in odgovorna organizacijska priprava in izvedba naših srečanj. Zahvaljujem se tudi študentom Oddelka za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru za njihovo pomoč pri izvedbi tega zborovanja.

S tem zaključujem 31. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, ki je bilo 10. in 11. oktobra 2002 v Narodnem domu v Mariboru in obenem prosim kolego dr. Ervina Dolenca, da prevzame vodenje podelitve nagrade *Klio* za raziskovalno delo v zgodovinopisju.

Predsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije
dr. Jurij Perovšek

NAGOVOR OB PODELITVI NAGRADE KLIO V MARIBORU 11. OKTOBRA 2002

Nagrado Klio podeljujemo drugič. Naj vas spomnim, da jo je prvič, pred dvema letoma, dobil Peter Štih za delo »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«: študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesa in furlanskega grofa Werihena. Kot sem že takrat pojasnil, se je Zveza zgodovinskih društev odločila za podeljevanje nagrade Klio v glavnem iz dveh razlogov. Glavni namen nagrade je promocija zgodovinopisnega raziskovalnega dela, njegovih vidnejših dosežkov med samimi zgodovinarji ter vsega slovenskega zgodovinopisja v širši javnosti. Drugi namen nagrade je spodbuda k boljšemu, predvsem prodornejšemu in pogumnejšemu raziskovalnemu delu. Zato je nagrada namenjena točno določenemu delu, objavljenemu v preteklih dveh koledarskih letih in je denarna, v višini treh povprečnih neto plač v Sloveniji. Glavni kriteriji za podeljevanje so poleg verodostojnosti, korektnosti in analitične prodornosti raziskave tudi metodološka inovativnost in potrebnost v kontekstu slabo raziskanih problemov.

Komisija za izbor nagrade Klio je na seji 3. junija 2002 evidentirala 24 del, ki bi lahko konkurirala za nagrado, ter opravila tudi prvo selekcijo. Na drugi seji 20. septembra 2002 je opravila ožji izbor v katerega je prišlo 6 monografskih del. Vsa spričo kakovosti zaslužijo, da jih tu omenimo. V ožji izbor za nagrado so prišla dela (po abecednem vrstnem redu avtorjev):

- Jože Ciperle, Podoba velikega učilišča ljubljanskega: Licej v Ljubljani 1800-1848, Slovenska matica, Ljubljana 2001
- Igor Grdina, Ipavci: Zgodovina slovenske meščanske dinastije, ZRC SAZU, Ljubljana 2001
- Bojan Himmelreich, Namesto žemlje črni kruh: Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn, ZAC, Celje 2001
- Žarko Lazarević, Jože Prinčič, Zgodovina slovenskega bančništva, Združenje bank Slovenije, Ljubljana 2000
- Miroslav Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927-1929, ZIFF, Ljubljana 2000
- Aleksander Žižek, Rokodelci mojega mesta: Drobci iz delovanja celjskih cehov v času krepitve centralne deželno knežje oblasti, ZAC, Celje 2000

V končnem izboru so vsi člani komisije soglašali, da za nagrado Klio za dvoletje 2000–2001 izberemo knjigo Igorja Grdine Ipavci.

Obsežna monografija o šentjurski dinastiji zdravnikov in glasbenikov začenja svojo pripoved z genealogijo družine v 17. stoletju, vendar se v podrobnejšo predstavitev meščanskega vzpona spusti šele z Matijo Ipavcem v začetku 19. stoletja. Zgodba pa se izteče s smrtjo zadnjega v dinastiji, Josipa, neposredno po prvi svetovni vojni. Obsega torej čas meščanstva v »njegovem«, to je meščanskem stoletju, obdobju njegovega vzpona in prevlade, končuje pa se, ko so se dodobra uveljavile tudi že klice njegovega propada. Po svoji krajevni umeščenosti, obrtni in umetniški dejavnosti, ki se je v družini prenašala iz roda v rod, je povsem upravičen podnaslov Zgodovina slovenske meščanske dinastije.

Grdinova zgodba je koncipirana na videz enostavno, kronološko, od člana do člana rodbine, vendar s prepletanjem družinskih, lokalnih ali državnih dogodkov, na zdravniškem, glasbenem ali kakem drugem področju, ki se dotika dogajanja, prerašča v zapleteno in večplastno



pripoved. Avtor se suvereno spreha od lokalnih gospodarskih možnosti preživetja, prek upravnih, političnih razmer na vseh ravneh, idejnih tokov in dojemanja vsakokratnega sveta do razmer v medicini in glasbi v različnih časih »dolgega stoletja«. Poleg posameznih profesionalnih, glasbenih in družinskih zgodb imamo slikovito predstavljeno življenje lokalne elite in njenih odnosov s sokrajani vseh družbenih razredov, zaznamo lahko odnos podeželja do različnih središč, regionalnega, deželnega ali cesarskega. Igor Grdina je z izjemno širokim razgledom po vsakovrstni literaturi in s pomočjo arhivskih informacij najrazličnejšega izvora spravil skupaj cel blodnjak informacij, a ga je sestavil v gladko berljivo in zanimivo pripovedovanje, ki kljub obširnim izletom v družinsko bližnje in daljno okolje ohranja jasno glavno nit pripovedovanja. Monografija o Ipavcih v več pogledih presega običajne meje različnih zgodovinopisnih zvrsti. Na videz lahkotno spuščanje v najrazličnejše specialistične strokovne probleme in globina pripovedovanja tudi prav nič ne zaostajata za njeno širino. Tako v metodološkem pogledu kot v smislu neobdelanosti določenih zgodovinskih področij prinaša veliko novega. V kontekstu slovenskega zgodovinopisja je nedvomno zelo inovativna in sveža, izvirnost njenega pristopa pa bi bila gotovo hitro opažena tudi v kaki večji historiografiji.

Komisija v sestavi:
dr. Branko Marušič, dr. Janez Marolt,
dr. Avgustin Malle, dr. Peter Štih
in dr. Ervin Dolenc



POROČILA

XXXI. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV

Regionalni vidiki slovenske zgodovine

Maribor, 10. – 12. oktober 2002

Zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki so v slovenskem prostoru stalnica že od začetka druge svetovne vojne, so danes namenjena predvsem prenosu znanstvenih odkritij v strokovno in šolsko javnost. Organizatorja zborovanja Zveza zgodovinskih društev Slovenije in Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Mariboru sta zgodovinarje tokrat povabila v mariborski Narodni dom, katerega simbolni pomen branika slovenstva v obmejnem Mariboru se je prepletal z obletnico koroškega plebiscita, kar je v svojem pozdravnem govoru poudaril tudi pokrovitelj zborovanja, župan mesta Maribor Boris Sovič.

Po otvoritvi in pozdravnih govorih predsednika Zveze zgodovinskih društev dr. Jurija Perovška in predsednika Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru dr. Darka Friša, je o *Vprašanju regij v naši preteklosti* spregovoril akademik dr. Vasilij Melik, ki je poudaril, da regije v slovenski zgodovini obstajajo od najstarejših časov, čeprav nosijo različna imena, so različne velikosti in imajo različno tradicijo. Kot najpomembnejše regionalne enote, ki jih je Slovincem prinesel zgodovinski razvoj, je akademik označil dežele, a dodal, da te niso zrasle iz notranjega razvoja, temveč iz razvoja širšega evropskega prostora. Dopoldanski del prvega dne zborovanja je nadaljeval arheolog dr. Peter Turk, ki je prikazal *Zgodovino regij na Slovenskem od prazgodovine do srednjega veka*, za čas torej, ko arheologija s specifičnimi metodami zaradi odsotnosti ali omejenosti pisanih virov predstavlja najpomembnejši ali celo edini okvir proučevanja. V svojem prispevku je natančneje ilustriral t. i. regionalne arheološke kulturne skupine na ozemlju Slovenije v starejši in mlajši železni dobi ter v antičnem in zgodnj srednjeveškem obdobju.

Dr. Darko Friš je kot naslednji predavatelj v referatu *Štajerska v slovenski zgodovini* predstavil izsledke analize o narodnostni strukturi t. i. Slovenske oz. Spodnje Štajerske, ki jo je opravil na podlagi literature in popisov prebivalstva v habsburški monarhiji v letih 1880, 1890, 1900 in 1910 ter v Kraljevini SHS (Jugoslaviji) v letih 1921 in 1931. Odmeven je bil referat medievista dr. Petra Štiha z naslovom *Regije in dežele v srednjem veku*, v katerem se je podrobneje dotaknil problema opredelitve temeljnih pojmov, ki se dotikajo vprašanja regionalizma v slovenskem zgodovinopisju: regija, pokrajina, dežela. Ugotovil je, da je določanje regij odvisno od kriterijev, ki jih posamezne stroke izberejo za njihovo določitev, zato na regije ne moremo gledati kot na historične enote, temveč jih je potrebno definirati za vsak primer posebej. Dr. Boris Golec je zbranim spregovoril o izsledkih svoje raziskave o zunanji jezikovni podobi 20 celinskih mest današnje Slovenije od začetka novega veka do konca 18. stoletja v referatu z naslovom *Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva kranjskih in spodnještajerskih mest med 16. in 18. stoletjem*. Ugotovil je, da ima kranjsko-štajerska dihotomija »slovensko-nemško« iz desetletij pred razpadom Avstro-Ogrske monarhije svoje korenine globoko v stoletjih pred izoblikovanjem moderne narodne zavesti.

Predavatelja z oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani dr. Janez Cvirn in dr. Božo Repe sta govorila o razmerju med deželno in nacionalno zavestjo od druge polovice 19. stoletja do slovenske osamosvojitve leta 1991 in o nastanku moderne nacionalne zavesti v tem času. Poudarjala sta velik pomen tradicionalnega občutenja pripadnosti zgodovinskim pokrajinam vse do vzpostavitve slovenske državnosti, ko so Slovenci postali državljani, glede na trend ustanavljanja novih občin pa, kot je

zaključil dr. Božo Repe, predvsem tudi krajani. Razmerje med centralizmom in regionalizmom v Sloveniji je glede na aktualne spremembe ustavnega besedila na področju lokalne samouprave v smislu decentralizacije in za zagotovitev boljših možnosti enakomernega regionalnega razvoja s pravnega stališča pojasnil Božo Grafenauer. Kot temeljno je izpostavil dilemo, ali je Slovenijo glede na njen teritorialni obseg in druge značilnosti smiselno notranje razčlenjevati na pokrajine.

Popoldanski sklop predavanj je z referatom o razvoju regionalizacije v zahodni Sloveniji pričel dr. Branko Marušič. Zahodna Slovenija je po njegovem tipičen primer ozemlja, kjer naravne danosti niso bile izključni ustvarjalec regije, temveč je bil za njen nastanek soodločilen politični razvoj na tem področju, zaradi česar ne moremo govoriti o regionalizaciji kot o dokončnem procesu. Dr. Marija Wakounig z Univerze na Dunaju je v referatu s naslovom *Žandarji ali roparji?* predstavila naselitev in integracijo uskokov v prvi polovici 16. stoletja ob slovensko-hrvaški meji, ki je pripomogla k formiranju Vojne Krajine. Naselitev Uskokov je povzročala hude spore v medsebojnih odnosih s podložnim domačim kmečkim prebivalstvom, saj so imeli Uskoki kot graničarji privilegiran položaj v družbi in so se poleg tega le stežka prilagajali novemu načinu življenja. Prvi dan zborovanja je z referatom *Žumberak kot pozabljena regija* zaključil Marko Zajc, ki je na podlagi literature in časopisnih člankov opisal problematiko ozemeljske pripadnosti južnega pobočja Gorjancev deželi Kranjski oz. Hrvaški v času razformiranja Vojne krajine v letih 1871–1881.

Razvoj koroške in prekmurske zavesti v razmerju do slovenstva sta drugi dan zborovanja predstavila Avgustin Malle in Darja Kerec. Temeljna ugotovitev prvega referata je bila, da koroško-kranjskih odnosov ni moč omejiti na etnični aspekt, saj so nanje pogosto vplivali administrativni ukrepi oblasti. Referent je poudaril tudi dejstvo, da avstrijsko in predvsem koroško zgodovinopisje v ospredje svojega raziskovanja ne postavlja celotnega slovenskega etničnega ozemlja, temveč Koroško kot teritorialno enoto. Za razliko od Koroške, kjer je slovensko prebivalstvo spremljalo razvoj kulturnega in gospodarskega življenja v Ljubljani kot kulturnem središču Slovencev, v Prekmurju ni bilo tako, čeprav so se Prekmurci pred priključitvijo Kraljevini SHS leta 1919 prepoznavali za Slovence. O močni regionalni identiteti slovenskih izseljencev je govoril tudi dr. Marjan Drnovšek, ki se je v svoji analizi posvetil prikazu raznolikosti slovenskega izseljenstva v razmerju med gibljivostjo (mobilnostjo) in različnimi vidiki regionalizma.

Jutranjemu sklopu predavanj, ki so bila hkrati zadnja na 31. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, je sledila okrogla miza na temo *Slovensko zgodovinopisje med regionalizmom, nacionalnim in globalnim*, za katero so sedeli dr. Peter Vodopivec, ddr. Igor Grdina, dr. Marta Verginella in dr. Ervin Dolenc. Moderator okrogle mize dr. Peter Vodopivec je uvodoma kritično ocenil slovensko zgodovinopisje, ki se v zadnjem času posveča skorajda izključno problemom slovenske zgodovine brez širšega prostorsko-primerjalnega pristopa, dr. Igor Grdina pa je v referatu s naslovom *Kaj pravzaprav pomeni pisati zgodovino?* izhajal iz dejstva, da védenje o svetu skozi čas omogoča mišljenje, zaradi česar je razumevanje zgodovine zgolj kot »učiteljice življenja« preozko. Temeljna avtorjeva ugotovitev je bila tudi, da je historiografija usmerjena k sedanjemu razumevanju preteklosti in zato ni zgodovinska, temveč genealoška.

Na naslednji okrogli mizi so se zbrani poglobili v vprašanje *Zgodovine na maturi*. Osemletne izkušnje z maturo omogočajo primerjavo z drugimi izbirnimi predmeti, posebno ker je zgodovino kot izbirni predmet na maturi izbral skoraj vsak tretji dijak. Razpravljavci dr. Peter Vodopivec, Bojan Končan, dr. Danijela Trškan, Vilma Brodnik, Stane Rozman in moderator okrogle mize Božidar Mrevlje so kot izhodišče za razpravo artikulirali naslednje probleme: kritika obstoječega koncepta mature, analiza ankete, opravljene med zunanjimi ocenjevalci o sestavi izpitnih pol za maturo v letu 2002 in primerjava rezultatov s tistimi iz leta 2000 in statistika mature iz leta 2002. Danijela Trškan je predstavila didaktično-metodično strukturo zunanjih srednješolskih izpitov v Sloveniji in nekaterih evropskih državah, Vilma Brodnik in Stane Rozman pa sta podala predloge za spremembe maturitetnega izpita iz zgodovine.

Ob izteku zborovanja so člani Zveze zgodovinskih društev Slovenije na občnem zboru izvolili novega predsednika mag. Branka Goropevška in tajnika mag. Aleksandra Žižka. Nagrado Klio za monografijo *Ipavci: zgodovina slovenske meščanske dinastije*, izdano leta 2001 pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, je prejel ddr. Igor Grdina. Z ekskurzijo in prijetnim druženjem v Slovenskih goricah je bilo v soboto 31. zborovanje slovenskih zgodovinarjev zaključeno.

POROČILO O DELU ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE ZA OBDOBJE 2000–2002

Drage kolegice, dragi kolegi!

Žal moramo tudi ta občni zbor začeti s spominom na naše umrle člane. Ni jih malo, ki jih ni več med nami in vse smo cenili in so nam bili dragi. Poklonimo se z minuto molka njihovemu spominu! – Slava jim!

Kolegice in kolegi!

Dovolite, da pred samim poročilom spregovorim še nekaj osrčujočih besed. Konec leta bo izšel zadnji, dopolnilni 16. zvezek Enciklopedije Slovenije. S tem bo zaključen strokovno najširši projekt, ki utemeljuje slovensko narodno-državno identiteto in pri katerem smo imeli zgodovinarji vidno vlogo. Naše sodelovanje pri nastajanju Enciklopedije Slovenije vsekakor lahko ocenimo kot pomembno uveljavitev zgodovinske vede v slovenskem družbenem prostoru, tako da lahko zaključek tega temeljnega nacionalnega projekta pozdravimo tudi s tega vidika. Naj na tem mestu spomnim še na najnovejše pridobitve iz bogate zgodovinske produkcije, ki so nam bile predstavljene na tem zborovanju. O naših zgodovinskih pridobitvah je seveda kompetentno spregovoril tudi predsednik Komisije *Klio* dr. Ervin Dolenc. Opozorim naj, da so naši kolegi zelo dejavni tudi kot pisci vrste učbenikov zgodovine.

Kolegice in kolegi!

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je – tako kot pred tem – po občnem zboru 29. septembra 2000 na Rogli uresničevala svojo statutarno določeno dejavnost. Pri tem je zaradi dveh ključnih zarez, ki sta zaznamovali novejšo slovensko zgodovino, precej časa in strokovno-organizacijskih naporov vložila v pripravo in izvedbo znanstvenega posveta *Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem*, ki je bil 11. in 12. aprila 2001 v Ljubljani in simpozija *Slovenska osamosvojitve 1991. Pričevanja in analize*, ki je bil 21. in 22. junija 2001 v Brežicah. Zveza je bila glavna organizatorica obeh simpozijev. Prvega, katerega pokrovitelj je bil predsednik Republike Slovenije g. Milan Kučan, je pripravila v sodelovanju z Inštitutom za novejšo zgodovino v Ljubljani, Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani, Pedagoško fakulteto Univerze v Mariboru, Znanstveno raziskovalnim centrom Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Arhivom Republike Slovenije, Slovenskim znanstvenim inštitutom iz Celovca ter Narodno in študijsko knjižnico iz Trsta. Drugega, katerega pokrovitelj je bil predsednik Državnega zbora Republike Slovenije g. Borut Pahor, pa je pripravila v sodelovanju s Posavskim muzejem Brežice, Centrom za vojaško zgodovinsko dejavnost Slovenske vojske, Zvezo veteranov vojne za Slovenijo, Združenjem Sever, Pokrajinskim odborom Zveze veteranov vojne za Slovenijo za Posavje in Združenjem Sever za Posavje. Na obeh simpozijih so sodelovali vodilni poznavalci zgodovine 20. stoletja, na simpoziju *Slovenska osamosvojitve 1991* pa kot pričevalci tudi najvidnejši nosilci procesa demokratizacije in osamosvojitve v drugi polovici osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja. Oba simpozija sta lepo uspela in imela v tiskanih in elektronskih medijih precejšen odziv. V tej zvezi naj omenimo le predstavitev referatov s simpozija *Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem* v oddaji Brez reza na I. programu Televizije Slovenija, 22. in 29. aprila 2001 in osem predstavitev referatov s simpozija *Slovenska osamosvojitve 1991* v isti oddaji v času med 1. julijem in 27. avgustom 2001. Opozarjam, da tudi Zveza sama hrani celotno video dokumentacijo tega simpozija, ki ji jo je posredoval Posavski muzej Brežice. Referati in razprava z obeh simpozijev so izšli v dveh zbornikih: zborniku *Slovenci in leto 1941* (izšel je kot redna številka znanstvene revije *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2001/2) in zborniku *Slovenska osamosvojitve 1991. Pričevanja in analize*.

Kar zadeva pripravo znanstvenih posvetovanj, je bila Zveza v tem mandatnem obdobju – ob glavnem organizatorju Oddelku za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru – skupaj z Inštitutom za novejšo zgodovino in Oddelkom za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, soorganizatorica odmevnega mednarodnega znanstvenega simpozija *Demokratska opozicija Slovenije – ob 10. obletnici osamosvojitve Slovenije*. Simpozij je bil 22. in 23. novembra 2001 v Mariboru, referati s simpozija pa so pod naslovom *Demosov zbornik* izšli pri znanstveni reviji *Časopis za zgodovino in*

narodopisje (2001/3-4). Zveza je bila 18. junija 2002 povabljená še k pripravi znanstvenega simpozija o delu in življenju znanega slovenskega zgodovinarja dr. Dušana Kermavnerja ob 100. letnici njegovega rojstva. Kot drugo soorganizatorico simpozija jo je k njegovi pripravi povabila Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Simpozij bo predvidoma decembra 2003 Ljubljani. Zadnje, že izvedeno znanstveno in strokovno srečanje, ki ga je pripravila ZZDS je bilo danes zaključeno 31. zborovanje slovenskih zgodovinarjev.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je bila v tem mandatnem obdobju dejavna tudi na drugih področjih. Izvršilni odbor ZZDS je na svoji prvi seji 29. septembra 2000 imenoval glavna in odgovorna urednika glasil ZZDS *Zgodovinskega časopisa* in *Kronike*, na drugi, 19. marca 2001, pa še člane njunih uredniških odborov. S tem je bilo zagotovljeno nadaljnje nemoteno izhajanje obeh glasil. Nadalje je Predsedstvo ZZDS na seji 26. junija 2001 sprejelo sklep, da ZZDS sprejme izdajateljstvo revije *Šolska kronika* za leto 2001. Slovenski šolski muzej v Ljubljani namreč zaradi sprememb v Pravilniku o postopkih in merilih za izbor in sofinanciranje domačih znanstvenih in strokovnih periodičnih publikacij *Šolske kronike* ni mogel izdajati, medtem ko je Zveza kot strokovno društvo oziroma združenje glede na omenjeni Pravilnik lahko sprejela njeno izdajateljstvo in zaprosila Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport za sofinanciranje njenega izdajanja. Tako je lahko *Šolska kronika* v letu 2001 nemoteno uresničevala svoje strokovno in širše kulturno poslanstvo.

V sedanjem mandatnem obdobju je več raziskovalcev in poznavalcev vojne in vojaške zgodovine izrazilo pobudo, da bi pri ZZDS ustanovili Sekcijo za vojaško in vojno zgodovino. Pobude so temeljile v oceni, da se kaže potreba po skupni organizacijski in interesni povezavi vseh, ki preučujejo ta vidik zgodovinskega razvoja. Na sestanku iniciativnega odbora za oblikovanje Sekcije za vojaško in vojno zgodovino pri ZZDS dne 28. maja 2002 so zbrani te pobude podprli. Na tej osnovi je Izvršilni odbor ZZDS na svoji tretji seji 1. julija 2002 sprejel sklep o oblikovanju omenjene sekcije. Na prvem sestanku sekcije, 24. septembra 2002, so bila opredeljena njena organizacijska načela (odprto članstvo) in srednjeročni delovni program. Izvoljena sta bila tudi predsednik in tajnik sekcije – doc. dr. Damijan Guštin in prof. zgodovine, major Zvezdan Marković. V tem mandatnem obdobju je začela delovati tudi nova, na prejšnjem občnem zboru ustanovljena Raziskovalna sekcija pri ZZDS. Njen predsednik dr. Marjan Drnovšek je organiziral Okroglo mizo *Arhivi in zgodovinopisje*. Okrogla miza je potekala 17. oktobra 2001 v okviru 20. zborovanja Arhivskega društva Slovenije na Ptuj, s čemer je bil po dolgi letih zopet vzpostavljen strokovni stik med ZZDS in Arhivskim društvom Slovenije. Gradivo z Okrogle mize je objavljeno v zborniku *Arhivi in uporabniki. Arhivi in zgodovinopisje* (Ptuj 2001).

Glede organizacijskega delovanja ZZDS naj še povemo, da je njen Izvršilni odbor 1. julija 2002 imenoval člane Komisije *Klio* za naslednje dveletno obdobje, 9. oktobra 2002 pa je bila postavljena Spletna stran ZZDS. Na Spletni strani <http://www.zrc-sazu.si/zzds>, so dostopni vsi osnovni podatki o Zvezi in vzpostavljene povezave s spletnimi stranmi raziskovalnih organizacij s področja zgodovinopisja, arhivov, muzejev, knjižnic, sorodnih društev, znanstvenih revij, Univerze v Ljubljani in Univerze v Mariboru ter Ministrstva za kulturo, Ministrstva za šolstvo, znanost in šport in Ministrstva za obrambo Republike Slovenije. Vseh povezav je 46. S Spletno stranjo ZZDS sta olajšana pridobivanje ustreznih podatkov in komunikacija na področju zgodovinopisja in zagotovljena še večja transparentnost delovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije. S tem namenom so se člani Predsedstva ZZDS tudi v tem mandatnem obdobju udeleževali občnih zborov posameznih Zgodovinskih društev. Člani Izvršilnega odbora in Predsedstva ZZDS so kot predstavniki Zveze pozdravili tudi več znanstvenih srečanj in strokovnih prireditve.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je imela v tem mandatnem obdobju tudi prijetno priložnost, da je posebej počastila dva svoja člana. V skladu s svojimi statutarnimi pristojnostmi je 13. decembra 2000 dr. Milico Kacin-Wohinz in akad. prof. dr. Vasilija Melika imenovala za svoja častna člana. S tem jima je ob njunih življenjskih jubilejih izrekla priznanje in zahvalo za prispevek k slovenskemu zgodovinopisju, mentorsko in pedagoško delo ter uveljavitev zgodovinske vede v slovenskem in mednarodnem prostoru. ZZDS je – ob podpori vrste znanstvenih, kulturnih in pedagoških ustanov ter strokovnih zgodovinarskih, arhivskih in muzejskih društev – podala tudi predlog za podelitev visokega državnega odlikovanja akad. prof. dr. Vasiliju Meliku ob njegovem življenjskem jubileju. Predsednik republike je akad. prof. dr. Melika za znanstveno-raziskovalno in dolgoletno pedagoško delo odlikoval s Srebrnim častnim znakom svobode Republike Slovenije.

Na koncu le še zbirna navedba o delovanju Izvršilnega odbora in Predsedstva ZZDS v tem mandatnem obdobju. Kot je že navedeno v poročilu, se je Izvršilni odbor sestel trikrat, medtem ko je imelo Predsedstvo ZZDS štiri seje: 13. decembra 2000, 26. junija 2001, 26. oktobra 2001 in 18. decembra 2001. Seji z dne 26. junija 2001 in 18. decembra 2001 sta bili korespondenčni. Na sejah obeh organov smo obravnavali in pripravljali v poročilu predstavljeno dejavnost v tem mandatnem obdobju. Delovanje drugih organov Zveze – *Raziskovalne* in *Vojaške sekcije* – je že zajeto v tem poročilu, problematiko, sicer vezano na *Šolsko sekcijo* pa je obravnavala Okrogla miza Zgodovina na maturi. Častno razsodišče ZZDS – tako kot v prejšnjih mandatnih obdobjih – tudi v tem ni razsojalo.

Kolegice in kolegi!

Zveza zgodovinskih društev Slovenije si je tudi v letih 2000-2002 po svojih najboljših močeh prizadevala uresničevati svoje poslanstvo. Upamo, da uspešno, čeprav živimo v finančno neizprosno času, ki vedno bolj otežuje njeno delovanje. To je vprašanje, ki ga verjetno še dolgo ne bomo mogli spraviti z dnevnega reda. Kljub temu pa bodimo optimistični, in s to mislijo – obenem z v resnici pristržno zahvalo vsem, ki so v tem mandatnem obdobju delovali v Zvezi zgodovinskih društev Slovenije in s katerimi sem oziroma smo sodelovali – zaključujem svoje poročilo. Hvala lepa!

Jurij Perovšek

Predsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije

POROČILO NADZORNEGA ODBORA ZZDS ZA POSLOVNI LETI 2001 IN 2002

Poročilo Nadzornega odbora je sestavljeno na osnovi finančnih poročil za leto 2001 in za leto 2002 do 30. septembra ter izpisa stroškovnika po posameznih stroškovnih postavkah. Splošno lahko ugotovimo, da je ZZDS v tem obdobju poslovala uspešno in redno poravnavala svoje obveznosti. Iz natančnega finančnega poročila in skrbno ter transparentno razdelanega izpisa stroškovnika po posameznih stroškovnih mestih je razvidno razmeroma živahno poslovanje ZZDS, ki je seveda posledica zelo dejavnega obdobja ZZDS in njegovih članov.

V pretečenem mandatu je ZZDS izpeljala dve znanstveni srečanja, simpozij ob 60-letnici konca druge svetovne vojne na Slovenskem ter posvet ob 10-letnici samostojne Slovenije ki sta predstavljali ne le vsebinski, temveč tudi finančni izziv. Za oba projekta se je ZZDS pravočasno prijavila na razpise za organiziranje simpozijev pri Ministrstvu za kulturo in pri Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport, obenem pa je uspela privabiti tudi nekaj sponzorjev. Tako je uspela stroške prvega srečanja pokriti v celoti, drugega pa z minimalnim finančnim primanjkljajem, potrebno pa je tudi poudariti, da je oba simpozija spremljal izid zbornika. Po tako uspelem finančnem izidu lahko sklepamo, da se ZZDS loteva projektov, za katere meni, da jih je tudi finančno sposobna uspešno pripeljati do cilja.

Zgodovinski časopis, ki je bil na prejšnjem zborovanju deležnih nekaterih kritičnih ocen, je v zadnjem mandatnem obdobju ponovno začel redneje izhajati. Ker je iz prejšnjih let prenesel v obravnavano obdobje razmeroma visoka finančna sredstva, je stanje na njegovem stroškovnem mestu za naše razmere precej ugodno. Drugo društveno glasilo Kronika je sicer v primerjavi z Zgodovinskim časopisom vselej bilo deležno nižjih subvencij s strani države. Vendar pa lahko ugotovimo, da uspeva s previdno uredniško politiko, ki stremi za rednim izhajanjem in ji to tudi uspeva, pa tudi s smelimi projekti (monografija v Zbirki Kronike), izkazovati ugodno pozitivno stanje.

Če lahko nadaljujemo poročilo prejšnjega Nadzornega odbora glede poslovnih rezultatov, vezanih na 30. zborovanje ZZDS na Rogli, kjer je bila finančna postavka še odprta, kot to velja sedaj za 31. zborovanje v Mariboru, lahko ugotovimo, da je bilo zborovanje na Rogli s finančnega gledišča uspešno oziroma ni pokazalo negativnega finančnega stanja.

Dobro izdelana finančna poročila in natančen ter izdaten popis odhodkov in prihodkov po posameznih stroškovnih mestih pričata o transparentnem finančnem poslovanju ZZDS in o pravno pravilnem in finančno

korektnem vodenju računovodskih del pri ZZDS. Zato Nadzorni odbor ZZDS priporoča občnemu zboru, da potrdi uspešnost poslovanja ZZDS v obdobju od 30. zborovanja do 30. septembra 2002.

Petra Svoljšak

FINANČNO POROČILO ZZDS ZA OBDOBJE 2001–2002

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je v letih 2001 in 2002 poslovala v skladu z določili zakonodaje.

Zaradi reforme plačilnega prometa v Sloveniji je morala svoj žiro račun prenesti iz Agencije za plačilni promet na Novo ljubljansko banko in tam odpreti nov transakcijski račun.

Skupna vsota na računu zveze in obeh revij Zgodovinskega časopisa in Kronike z dne 30. september 2002 je 19.366.318 tolarjev.

Za vse podrobnejše informacije se lahko obrnete na sedež društva.

Barbara Šatej

POROČILA LOKALNIH DRUŠTEV

POROČILO O DELU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA BLED 1004 V LETU 2001

V letu 2001 smo se vsak prvi ponedeljek sestajali v knjižnici Blaža Kumerdeja na Bledu, se strokovno izpopolnjevali, naredili načrt za leto 2004. Udeležili smo se strokovnih izletov npr. »Po cerkvicah Zasipa«. Skupaj z mladino smo sodelovali avgusta na festivalu ŠIK 2001, imeli tri dni svojo stojnico in privabili nekaj novih članov. Z Občino Bled in gospodom županom mag. Borisom Malejem smo se udeležili praznovanja 1100-letnice ustanovitve mesta Brixna. Občini smo poslali predloge za razglasitev kulturnih spomenikov lokalnega pomena. Sodelovali smo tudi pri oblikovanju Kroga prijateljstva okoli Blejskega jezera dne 30.12.2001. Zastoj smo delili čaj in potici in pritegnili veliko udeležencev. Naši članki so izšli v Blejskih novicah in Gorenjskem glasu.

*Metka Žnidar
predsednica*

POROČILO O DELU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA NOVO MESTO V LETIH 2001 IN 2002

Aktivnosti v letu 2001:

Občni zbor je bil 25. januarja 2001 v prostorih Dolenjskega muzeja. Izvoljeno je bilo novo vodstvo društva. V februarju 2001 smo podprli pobudo Zveze zgodovinskih društev Slovenije, da Republika Slovenija podeli Zlati častni znak svobode RS akademiku prof. dr. Vasiliju Meliku ob njegovi 80. letnici. V aprilu je bilo organizirano predavanje arhivske strokovnjakinje Mete Matijević o preteklosti Novoga mesta v arhivskem gradivu. Predavanje, ki je bilo v sejni sobi Novomeškega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v gradu Grm, je bilo dobro obiskano. 19. maja 2001 je bila organizirana ekskurzija po Mirenski dolini, ki se je je udeležilo več kot 20 članov društva. Za organizacijo ekskurzije velja vsa zahvala Marjeti Bregar in Majdi Pungerčar.

V letu 2001 je članarino plačalo 20 članov.

Aktivnosti v letu 2002:

Občni zbor društva je bil 7. marca 2002 v prostorih Dolenjskega muzeja. Na ekskurziji, ki je bila 11. maja 2002, so si člani društva ogledali Pleterje, Kostanjevico, Kostanjeviško jamo in Resslovo gozdno učno pot v Krakovskem gozdu. Za organizacijo ekskurzije gre zahvala predvsem Majdi Pungerčar, ki je ekskurzijo sooblikovala in vodila.

V letu 2002 je članarino plačalo 25 članov.

Judita Podgornik

POROČILO O DELU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA CELJE V LETIH 2001 IN 2002

Organi Zgodovinskega društva Celje so se v obdobju 2001/2002 sestali na naslednjih sestankih:

- 21. 2. 2001, sestanek IO ZDC
- 14. 12. 2001, nesklepčen občni zbor članov ZDC
- 22. 2. 2002, sestanek uredniškega odbora revije Zgodovina za vse
- 26. 4. 2002, sestanek IO ZDC
- 7. 10. 2002 dopisna seja IO ZDC

V obravnavanem obdobju je Zgodovinsko društvo Celje izvedlo naslednje akcije:

- konec leta 2000 je ZDC predlagalo akad. prof. dr. V. Melika za častnega člana ZZDS in ga obenem proglasilo za častnega člana ZDC
- 1. 2. 2001, večer s prof. dr. Vasilijem Melikom, častnim članom ZDC
- 18. 4. 2001, predstavitev knjige Marijana Tršarja Dotik smrti (Zagreb 1941, Gonars 1942, Teharje 1945)
- 21. 12. 2001 – odkritje spominske plošče v spomin na 10. maj 1848 (soorganizatorji s SSK)
- 4. 6. 2002 predstavitev knjige Jožeta Mlinariča in Borisa Kuharja Samostanska kuhinja.

V obeh letih je društvo v ustaljenem tempu izdajalo revijo Zgodovina za vse, skupaj so izšle štiri številke letnikov VIII in IX.

Bojan Cvelfar
predsednik

POROČILO O DELU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA KOROŠKO

Zgodovinsko društvo za Koroško je bilo ustanovljeno leta 1993 in šteje 49 članov iz celotne koroške regije. Na občnem zboru februarja 1997 je bil sprejet okvirni program aktivnosti, ki je ostal v glavnem nespremenjen. Glavne naloge so:

- izdaja Koroškega zbornika;
- izvedba predavanj in
- organiziranje ekskurzij.

V zadnjih dveh letih se je večkrat sestal izvršni odbor in reševal aktualne zadeve. Hkrati so člani izvršnega odbora tudi člani uredniškega odbora in ta se je sestel štirikrat do izdaje Koroškega zbornika 3. Koroški zbornik 3 je izšel jeseni leta 2001 v nakladi 1.000 izvodov. Za stroške tiska so večino sredstev zagotovile koroške občine, vse ostalo pa je nastalo volontersko. Društvo je organiziralo tri predavanja:

- mag. Marjan Linasi (12. maj 2000), Koroške partizanske enote, v Družbenem domu na Prevaljah;
- dr. Risto Stojanovič (14. junij 2000), Nekatere kontroverze v zgodovinopisju o številu zajetih in usmrčenih kolaboracionistov na Slovenskem in Koroškem v Avstriji, v knjižnici Radlje ob Dravi;
- Alojz Krivograd (17. maj 2001), Razvoj železarstva v koroški krajini, v Likovnem salonu na Ravnah na Koroškem.

Društvo je sodelovalo pri jubileju 55. obletnice zadnjih bojov ob koncu druge svetovne vojne na Poljani. Oktobra in novembra 2001 smo organizirali dve predstavitvi Koroškega zbornika 3 v knjižnici Ksaverja

Meška v Slovenj Gradcu in Koroški osrednji knjižnici na Ravnah na Koroškem. S turistično agencijo smo organizirali strokovno ekskurzijo v Benetke, kjer smo si ogledali razstavo o Etruščanih (2001), maja 2002 pa smo skupaj s študijsko skupino za zgodovino za OŠ sodelovali na ekskurziji po Reziji.

26. februarja 2002 smo imeli občni zbor, kjer smo izvolili nov izvršni odbor in sprejeli smernice za nadaljnje delo. Naša prizadevanja so usmerjena v naslednje leto (2003), ko bomo praznovali 15. obletnico nastanka društva, 50. obletnico zborovanja Slovenskega muzejskega društva na Ravnah ter 50. letnico ustanovitve današnjega Koroškega muzeja na Ravnah. V tem sklopu nameravamo izdati tudi Koroški zbornik 4.

*Romana Košutnik
predsednica*

POROČILO O DELU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA LJUBLJANA

ZDL je v letih 2001 in 2002 organiziralo naslednja predavanja:

- Milan Pahor: Primorski Slovenci v Italiji (8. marec 2001)
- Andrej Pančur: Politični in nacionalni konflikt ob sprejemu valutne reforme v Avstro-Ogrski leta 1892 (17. maj 2001)
- Lilijana Žnidaršič-Golec: Pomen ljubljanskega stolnega kapitlja do srede 16. stoletja (8. novembra 2001)
- Mateja Režek: Pravosodje in sistem politične kazenske represije v Jugoslaviji v desetletju po sporu z Informbirojem (13. december 2001)
- Boris Golec: Etnična in jezikovna podoba mestnega prebivalstva na Slovenskem v zgodnjem srednjem veku (31. januar 2002)
- Boris Mlakar: Kolaboracija v Evropi med drugo svetovno vojno (7. marec 2002)
- Andrej Studen: »Hudiči! Le naglejte se me, da boste vsaj siti!« O zločinu in justifikaciji cigana Simona Helda v Novem mestu (4. aprila 2002)
- Ervin Dolenc: Kulturni mozaik prve Jugoslavije (23. maj 2002).

V skladu s sklepom občnega zbora smo podelili dve plaketi o častnem članstvu ZDL in sicer na predavanju dne 8. marca 2001 dr. Milici Kacin Wohinz, na predavanju dne 17. maja 2001 pa akad. prof. dr. Vasiliju Meliku.

Skupaj z Inštitutom za novejšo zgodovino smo 20. marca 2001 pripravili predstavitev knjige Gorazda Bajca: Zapletena razmerja (Ivan Marija Čok v mreži primorske usode) in rezultatov projekta Znanstveno-raziskovalnega središča Koper ter Univerze v Trstu: Vzroki in posledice izseljevanj iz slovenske Istre po 2. svetovni vojni (objavljeni v Annales, št. 20/00 in 21/01).

Uredili smo evidence članstva ZDL (okrog 350 članov) in plačevanje članarine.

*Nevenka Troha
predsednica*

POROČILO O DELU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU OD OKTOBRA 2000 DO SEPTEMBRA 2002

V društveno leto 2000/2001 je naše društvo vstopilo z novim predsednikom, doc. dr. Andrejem Hozjanom, in podpredsednikom prof. dr. Darkom Frišem. Po že ustaljenem delovnem načrtu smo organizirali več rednih mesečnih srečanj, ki so bila vsako drugo sredo v mesecu ob 17.00 v Pokrajinskem arhivu Maribor, ki nam velikodušno nudi streho nad glavo. Nikakor se nismo omejevali izključno na klasično zgodovinopisje, ampak so v dveh letih – od oktobra 2000 do maja 2002 – udeleženci srečanj lahko poslušali vsebine iz urbano-gradbene topografije, muzeologije, muzikologije, kulturne, religiozne in umetnostne zgodovine, arheologije, literarne teorije in etnologije. Največ pa je seveda bilo zgodo-

vinskih tematik iz vseh časovnih obdobij, tako iz zgodovine našega prostora kot tudi drugih območij. Predavanja so bila zanimiva, vsakega pa se je udeležilo vsaj dvajset poslušalcev in seveda več. Predavatelji so v tem času bili iz naših vrst in od drugod: doc. dr. Dragan Potočnik, mag. Brane Goropevšek, Mira Strmčnik Gulič, doc. dr. Aleš Gačnik, doc. dr. Andrej Hozjan, mag. Slavica Tovšak, prof. dr. Božo Repe, doc. dr. Stane Granda, mag. Jože Hudales, Janez Balažič, dipl. um. zgodovinar, doc. dr. Bogdan Kolar, prof. dr. Janez Cvirn, doc. dr. Darko Darovec in doc. dr. Vincenc Rajšp.

Društveni ekskurziji smo v tem času imeli dve – eno po starem centru Maribora z ogledom tudi nam Mariborčanom manj znanih, a sedaj obnovljenih objektov, in drugo na območje Savinjske doline ter mesta Celja. Obe sta imeli kar zadovoljivo udeležbo. Po doživetjih nam je lanska ekskurzija vsekakor ostala v trajnem spominu, še posebej zaključni obisk fotografskega ateljeja Pelikan in skupnega fotografiranja v slogu iz začetka prejšnjega stoletja. Junija letos pa smo izvedli tudi prvi društveni piknik, upamo, da jih bo še več. Društvo je soorganiziralo predstavitve več publikacij tako naših članov kot drugih avtorjev. V lanskem letu je odbor predlagal občnemu zboru tudi podelitev dveh častnih članstev v društvu, in sicer akademiku prof. dr. Vasiliju Meliku iz Ljubljane, in prof. dr. Sergeju Vrišerju iz Maribora, kar smo izvedli maja 2001. Akademika dr. Melika je naše društvo lani tudi uradno predlagalo za častnega člana ZZDS.

Društvo ima svojega stalnega predstavnika v Komisiji MO Maribor za imenovanje in preimeno- vanje ulic, trgov in naselij v mestu Maribor.

Tekoče delo društva vodi izvršni odbor, ki se sestaja na več sejah.

6. volilni občni zbor Društva je bil 25. marca 2002, spet z udeležbo enega od predstavnikov vodstva Zveze. Novi predsednik je postal prof. dr. Darko Friš in podpredsednik doc. dr. Dragan Potočnik. Na tem zboru smo med drugim sprejeli tudi sklep, da Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Maribo- ru postane soizdajatelj nove znanstvene revije *Studia Historica Slovenica*, ki jo je v letu 2001 začela izdajati Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, točneje njen Oddelek za zgodovino. Še en sklep velja omeniti – zbor je potrdil soorganizacijo 31. zborovanja ZZDS v Mariboru oktobra 2002.

Andrej Hozjan

POROČILO O DELU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA JUŽNO PRIMORSKO ZA LETO 2001 IN 2002

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko je v letu 2001 nadaljevalo z dejavnostjo zlasti na področju publicistike in založništva, sodelovalo pa je tudi pri organizaciji nekaterih pomembnejših strokovnih srečanj in mednarodnih znanstvenih konferenc.

Soizdajateljstvo v znanstvenem publiciranju interdisciplinarne revije *Annales* in druge znanstvene periodike že vrsto let poteka v tesnem sodelovanju z ZRS Koper, kjer ima Društvo tudi svoj sedež. V letu 2001 je Društvo z ZRS sodelovalo tako pri predstavitvah revije *Annales* št. 19, 20, 21 in 22. Revijo so 23. marca 2001 predstavili Aleksij Kalc, dr. Jakov Dulčič, dr. Darko Darovec in dr. Lovrenc Lipej v prostorih Banke Koper. Iz serije knjižnice *Annales* Majora je bilo v palači Tarsia (sedež Primorskih novic) 5. aprila 2001 predstavljeno delo mag. Mojce Guček Anonimna arhitektura v prenovi Kopra. Delo so poleg avtorice predstavili še dr. Nace Šumi, dr. Darko Darovec in mag. Vesna Gomezel Miko- lič. V knjižnici *Annales* sta v letu 2001 izšli št. 24 in 25, in sicer Prispevki s strokovnega posveta ŽIVLJENJE in delo primorskega krščanskega socialca Virgila Ščeka (Sežana, 26. oktobra 2000) in dr. Rade Cossutta, narečna podoba Križa pri Trstu. Delo sta v palači Tarsia v Kopru 12. novembra 2001 poleg avtorice predstavila dr. Goran Filipi in mag. Vesna Gomezel Mikolič. Med predstavitvami je bila nedvomno najodmevnejša predstavitev slovenskega prevoda znamenite »Corografie« koprškega škofa Pavla Naldinija z naslovom: *Cerkveni krajepis ali opis mesta in škofije Justinopolis ljudsko Koper*. Predstavitve je potekala 18. decembra 2001 v glavni dvorani koprškega Pokrajinskega muzeja. Po poz- dravnem nagovoru koprškega škofa Msg. Metoda Piriha sta delo predstavila predsednik Društva Salva- tor Žitko in urednik dr. Darko Darovec; delo je ob 300 – letnici izida izvirnika izšlo v knjižnici *Annales* Majora. Posebej je bilo delo predstavljeno tudi v Ljubljani na sedežu Inštituta za novejšo zgodovino;

predstavila sta ga dr. Eva Holz in dr. Darko Darovec, dr. Egon Pelikan pa je predstavil zbornik s prispevki posveta o življenju in delu primorskega krščanskega socialca Virgila Sčeka. V okviru knjižnice *Annales* je v letu 2001 izšlo tudi delo Borisa Kryštufeka in Vladimirja Vohralika: *Mammals of Turkey and Cyprus*. Gre za prvo monografsko delo o žužkojedih Turčije in Cipra, ki mu bo sledilo monografsko delo o glodalcih. Med študijskimi srečanji, ki so potekala v soorganizaciji Zgodovinskega društva naj omenimo mednarodno znanstveno konferenco z naslovom »Govorica nasilja«, ki je v prostorih Pokrajinskega muzeja v Kopru potekala od 11.–13. oktobra 2001. Kot soorganizatorji so nastopili tudi: Univerza v Vidmu, Univerza v Benetkah, Filozofska fakulteta v Pulju in Fakulteta za humanistične študije v Kopru. Sledila ji je konferenca ob deseti obletnici samostojnosti republike Slovenije (»Dan prej« in odhod zadnjega vojaka JLA z ozemlja Republike Slovenije 25. oktobra 1991), ki se je ravno tako v muzejskih prostorih odvijala 25.–26. oktobra 2001. Z uvodnim govorom je sodeloval predsednik R Slovenije Milan Kučan. Kot organizatorji so nastopili ZRS Koper, Fakulteta za humanistične študije Koper, Narodna in študijska knjižnica v Trstu in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Zgodovinsko društvo je z ZRS Koper in Primorskimi novicami 6. decembra 2001 sodelovalo tudi v javni diskusiji o poročilu slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956, pri kateri so sodelovali dr. Jože Pirjavec, dr. Milica Kacin-Wohinz in Branko Marušič in dr. Nevenka Troha.. V okviru Zgodovinskega društva že vrsto let poteka tudi zelo pestra in bogata dejavnost Pinine Akademije; njeno podrobnejše delovanje bo predstavljeno v posebnem poročilu.

V letu 2002 bo Društvo nadaljevalo z dejavnostjo zlasti na področju publicistike in založništva, sodelovalo pa bo tudi pri organizaciji nekaterih pomembnejših strokovnih srečanj in mednarodnih znanstvenih konferenc. Pri tem je treba opozoriti, da je v letošnjem jubilejnem letu, konkretno ob 10-letnici izida 1. številke revije *Annales*, prišlo do znatnega zmanjšanja proračunskih sredstev Mestne občine Koper, kar je v veliki meri ogrozilo izid načrtovanih številik naravoslovne in humanistične serije *Annales* pa tudi druge znanstvene periodike, vendar naj bi po zagotovitvi župana g. Dina Pucerja iz proračunskih sredstev le zagotovili sorazmeren delež za pokritje tiskarskih stroškov. Ob tem je predviden v seriji *Acta Histriae* zbornik z mednarodne konference, 1400-letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri« (Koper, 12.–14. oktober 2000), zbornik s simpozija ob 10. obletnici samostojnosti Slovenije ter dve številki z mednarodnega znanstvenega sestanka *Govorica nasilja*.

V sodelovanju Zgodovinskega društva, Mestnega prirodoslovnega muzeja iz Trsta, Odseka za zgodovino pri NŠK v Trstu in Pokrajinskega muzeja Koper bo v letošnjem letu prijavljeni mednarodni projekt *Dnevnik dr. Karla M. Moserja*.

V jesenskem delu leta 2002 je predvidena tudi vrsta znanstvenih sestankov v soorganizaciji in sodelovanju Zgodovinskega društva:

1. Slovensko-italijanski odnosi v zadnjih sto letih, 23. septembra 2002 v Pokrajinskem muzeju Koper
2. Perspektive koeksistence ob slovensko-hrvaški meji, 29. oktober 2002 v občinski palači v Piranu
3. Življenje in delo primorskega pravnika, narodnjaka in poslanca v rimskem parlamentu, dr. Josipa Wilfana, 17.10.2002 v Narodnem domu v Trstu
4. Pravni položaj Slovencev pod Italijo 1866–2002, 8.11.2002 v Pokrajinskem muzeju Koper
5. Slovenski istrski pesnik, pisatelj in duhovnik Alojz Kocjančič, 18. 11. 2002 v Kulturnem domu v Izoli.

V letošnjem letu je predviden tudi izid naslednjih monografij, ki jih je Zgodovinsko društvo prijavilo pri Ministrstvu za kulturo:

Goarzd Bajc: Iz nevidnega na plan; primorski narodnjaki in ozadje britanskih misij med drugo svetovno vojno; Janez Šumrada: Statut izolskega komuna od 14. do 18. stoletja; Egon Pelikan: Tajno štetje prebivalstva v Julijski krajini leta 1933; Mateja Sedmak: Narodnostno mešane zakonske zveze; Roberto Starec: Vodni mlini v Istri. Zgodovinsko-etnografska študija; Marina Furlan: Psihološki vidiki dvojezičnosti; De Min Raffaella: Mehkužci obalnega morja v Tržaškem zalivu; Lovrenc Lipej: Sečoveljske soline; Rada Cossutta: Slovenski dialektoliški leksikalni atlas Slovenske Istre; Darko Darovec: Kratka zgodovina Istre.

Salvator Žitko
predsednik



Člen 2.

V področje oblastne samouprave spadajo:

1.) oblastne finance: a) določanje oblastnega proračuna, b) razpolaganje z oblastnimi davščinami, ki se dajo oblastim na podstavi zakona za kritje oblastnih razhodkov;

2.) gradbeni predpisi in oblastna javna dela (napravljane lokalnih železnic, kanalov, pristanišč, mostov, cest, avtomobilnih in aeroplanskih zvez, reguliranje potokov in hudournikov, odvracanje nevarnosti od poplav, ukoriščanje prirodnih zakladov itd.);

3.) skrb za pospeševanje oblastnih gospodarskih interesov: ratarstva, živinoreje, vinogradništva, sadjarstva, šumarstva, rečnega in jezerskega ribarstva, lova kakor tudi za tehnične poljedelske izboljšave;

4.) podpiranje obrta, industrije in združništva v oblastih;

5.) upravljanje oblastnih imovin, napravljane in ukoriščanje oblastnih ekonomskih podjetij;

6.) skrb za narodno zdravje v oblasti kakor tudi za vse naprave, s katerimi se pospešuje zdravstveno stanje v oblasti; upravljanje in ukoriščanje zdravilnih vod in vrelic, na katere bi dobile koncesijo od države;

7.) skrb za socialne naloge v oblasti;

8.) oblastne humanitarne naprave;

9.) oblastne prometne naprave;

10.) sodelovanje pri pospeševanju prosvete v oblasti;

11.) sodelovanje pri strokovnem izobražanju v oblasti;

12.) sodelovanje pri pospeševanju pomorskega ribarstva v oblasti;

13.) ustanavljanje in vzdrževanje hranilnic in kreditnih zavodov, naprav za vzajemno podpiranje in zavarovanje, skrb za prehrano naroda ob slabih letinah in elementarnih nezgodah;

14.) zbiranje in urejanje statističnih podatkov za potrebe oblastne samouprave;

15.) vobče skrb za pospeševanje gospodarskih in kulturnih nalog čisto oblastnega interesa;

16.) oddajanje mnenj na zahtevo vlade o zakonskih predlogih, ki se tičejo oblasti, kakor tudi vobče o vseh drugih predmetih, o katerih zahteva vlada njih mnenje.

Tudi drugi posli smejo biti z zakonom poverjeni oblastni samoupravi.

